

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 3

Одеса
2017

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Заступник головного редактора:

Музиченко Г. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Відповідальний секретар:

Ростецька С. І. – к.політ.н., доц., доцент кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Члени редакційної колегії:

Арабаджієв Д. Ю. – д.політ. н., доц., професор кафедри соціальної роботи
(Запорізький національний технічний університет)

Аркадіуш Адамчик – проф. д-р габ. політології (Університет імені Яна Кохановського в Келцах, РП)

Бабкіна О. В. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)

Гедікова Н. П. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Горбатенко В. П. – д.політ.н., проф., заступник директора (Інститут держави і права НАН України імені В. М. Корецького Національної академії наук України)

Долженков О. О. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Залевські Єжи – проф. д-р габ. політології (Варшавський університет, РП)

Монолатій І. С. – д.політ.н., проф., професор кафедри політології (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»)

Парух Вальдемар – проф. д-р габ. політології (Університет імені Марії Склодовської-Кюрі в Любліні, РП)

Романюк А. С. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політології (Львівський національний університет імені Івана Франка)

Яковлев Д. В. – д.політ.н., проф., декан факультету правової політології та соціології
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

Ярова Л. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Науковий журнал «Politicus» є фаховим виданням на підставі

Наказу МОН України № 241 від 09.03.2016 року (додаток № 9)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази

Index Copernicus International (Республіка Польща)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, протокол 12 від 26 травня 2017 року.

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21499-11299P від 18.08.2015 р.)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Бичков М.М. Фактори виникнення і розвитку громадянського суспільства.....	5
Дахній З.В. Концептуалізація поняття «політична репутація держави».....	11
Кравець А.Ю. Лояльні форми політичної поведінки: біополітичний підхід.....	16
Куницький М.П. Мотиваційний клімат політичної участі: до визначення поняття.....	20
Лукашенко Є.М. Свобода й державна монополія на друк грошей (Ф. Гаєк).....	25
Макаренко Є.В. ЗМІ як провідні канали трансляції політичних міфів під час виборчих кампаній.....	29
Музиченко Г.В. Теоретичні аспекти визначення корупції як суспільно-політичного явища.....	33
Шатохін А.М., Вуйченко М.А. Соціалістичні ілюзії початку ХХ століття і сучасність.....	38
Шипунов Г.В. Ідеологія політичних партій: методологічні засади дослідження.....	43

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Умман Агамалыев Ильгар Оглы Основные направления совершенствования системы государственного управления в Азербайджанской Республике.....	48
Allahverdiyeva Shams Turgay Humanitarian co-operation between the Republic of Azerbaijan and European countries: mutual interests and results.....	52
Бичков М.М. Особистість у контексті формування і розвитку громадянського суспільства.....	59
Горло Н.В. Роль «великої ідеї» в політиці іредентизму.....	63
Ісакова О.І. Політична трансформація держави в умовах глобалізації.....	68
Кашинський О.С. Популізм у Центрально-Східній Європі: аналіз політичних чинників.....	72
Клименко Д.Л. Розвиток мультикультуралізму в Німеччині.....	77

Кушнар'ов І.В. Британський формат політичної корупції: традиції та новації.....	81
Naumkina S.M. Increase of functionality of political institutes as a condition of political co-operation in society.....	85
Панчак-Бялоблоцька Н.В. Інституційно/неоінституційно-орієнтовані теорії й моделі урядів меншості в парламентських демократіях.....	88
Садикова Є.О. Депутатська діяльність в органах місцевого самоврядування: юридичний і творчий підходи.....	95
Салимов Эмиль Олег оглу Мягкая сила и публичная дипломатия Китайской Народной Республики.....	100
Шачковська Л.С., Бондар С.С. Чинники інституціоналізації політичної опозиції.....	107
Шедяков В.Е. Ресурсно-методологические базы геостратегического реформатирования.....	112
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ	
Ростецька С.І. Роль символічної політики у формуванні локальної ідентичності.....	119
Шевчук В.А., Куриляк В.В. Імперська ідеологія щодо адвентистських локацій на Галичині та Волині.....	124
РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	
Блажевська Є.В. Міграція як виклик спільній безпековій політиці ЄС.....	127
Васильєва Л.А. Публічність як цінність інформаційної демократії суспільства комунікації.....	133
Гапонова Я.М. Українська публічна дипломатія: нормативно-правова база.....	137
Загурська-Антонюк В.Ф. Гуманітарно-політична безпека та комунікативні виклики в сучасній геополітиці.....	141
Rosłoń D. Wpływ europejskich i światowych przemian politycznych na Partnerstwo Wschodnie.....	145
Шуляк С.В. Мотиви турецької військової інтервенції в Сирії у 2016–2017 рр. (операція «Щит Євфрату»).....	150

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Бичков М.М.

Фактори виникнення і розвитку громадянського суспільства

Аналізується розвиток громадянського суспільства, історичне призначення якого визначається потребами та інтересами окремого індивіда, його прагненням до справедливості, щастя і громадянських свобод. Зазначається, що одним із ключових факторів формування громадянського суспільства є поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову. Акцентується увага на моральній складовій формування людності у суспільному житті.

Ключові слова: громадянське суспільство, правова держава, закон, справедливість, свобода.

Анализируется развитие гражданского общества, историческое предназначение которого определяется потребностями и интересами отдельного индивида, его стремлением к справедливости, счастью и гражданским свободам. Отмечается, что одним из ключевых факторов форми-

рования гражданского общества является разделение государственной власти на законодательную, исполнительную и судебную. Акцентируется внимание на нравственной составляющей формирования человечности в общественной жизни.

Ключевые слова: гражданское общество, правовое государство, закон, справедливость, свобода.

The development of civil society is analyzed, the historical purpose of which is determined by the needs and interests of the individual, his aspirations for justice, happiness and civil liberties. It is noted that one of the key factors in the formation of civil society is the division of state power into legislative, executive and judicial. Attention is focused on the moral component of the formation of humanity in public life.

Key words: civil society, rule of law, law, justice, freedom.

УДК 323.2

Бичков М.М.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
та економічної теорії
Вінницького
торговельно-економічного інституту
Київського національного
торговельно-економічного університету

Останнім часом проблеми становлення і розвитку громадянського суспільства стали активно вивчатися фахівцями різних галузей соціальних наук. Це пояснюється, з одного боку, пошуком шляхів зміцнення сучасної державності та підвищення рівня правового регулювання усіх сфер життєдіяльності суспільства в рамках демократичного розвитку, а з іншого – усвідомленням необхідності ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства для підтримки балансу інтересів держави і суспільства. Формування громадянського суспільства – це багаторівневий процес виникнення і конструювання у соціальному просторі системи інститутів, елементів і суб'єктів суспільства, метою яких є створення соціального простору для самореалізації особистості.

Незважаючи на висвітлення різних аспектів проблематики громадянського суспільства у роботах Е. Геллнера, А. Гончарової, І. Кального, А. Карася, А. Колодій, А. Колодія, А. Одінцової, О. Онищенко, С. Романенка, М. Рудича, С. Соляра, О. Чувардинського, Т. Щепанської та інших, проблема факторів, що визначають формування і розвиток громадянського суспільства, на наш погляд, потребує більш глибокого дослідження. Не знаючи цих факторів, важко уявити суть і ознаки того соціального утворення, до якого призведе самоорганізація сучасного суспільства, що ними визначається.

Мета статі полягає у з'ясуванні факторів, які протягом історичного розвитку громадянського

суспільства визначали і зорієнтовували цей процес.

Людина як індивід, особистість має різноманітні потреби та інтереси (матеріальні і нематеріальні), задоволення яких є невід'ємною передумовою як її власного розвитку, так і розвитку суспільства в цілому. Ці інтереси і потреби реалізуються через відповідні суспільні відносини та інститути, які є структурними елементами громадянського суспільства. Тому потреби, інтереси і прагнення свободи окремої людини, на наш погляд, можуть виступати факторами становлення і розвитку уявлень про громадянське суспільство. Визнання їх як вихідних робить неминучим висновок про історичність цього соціального утворення. Під цим кутом зору спробуємо розглянути ідею виникнення і розвитку громадянського суспільства та факторів, що впливають на цей процес.

Серед перших мислителів, які трактували проблему громадянського суспільства, називають Платона. І справді, не окремі його висловлювання, а доволі цілісна концепція суспільної спільноти – спільноти громадян – є прикметною рисою філософії цього мислителя. Узгодженими, за Платоном, є природні соціальні потреби, притаманні людям від народження, та головні чесноти людини. Як у душі людини наявні три складові – чуттєва, вольова і розумна, – так і в суспільстві наявні три основні страти: виробники, воїни і правителі. Для кожної із страт властиві свої чесноти: для виробників – поміркованість у задоволенні чуттєвих

бажань, для воїнів – мужність у послідовній реалізації вольових прагнень (передусім, на користь Батьківщини), для правителів – мудрість як застосування розуму на користь усієї спільноти. До певної верстви людина потрапляє внаслідок власних природжених нахилів, тому соціальна структура є похідною від потреб та інтересів індивіда. Жорстка критика Платоном сучасної йому держави, а також уявлення про ідеальну державу, яка відповідала б вимогам ідеальної суспільної структури, а, отже, і потребам людини, дозволяє говорити про концептуальний підхід, який цілком відповідає ідеї громадянського суспільства.

Услід за Платоном Аристотель також надає великої ваги суспільному значенню держави. Однак, на відміну від Платона, на думку О. Чувардинського, Аристотель вважає, що існуючі держави не є недосконалими копіями вихідної ідеальної держави, а навпаки – держава поступово змінюється відповідно до суспільних потреб, оскільки вона є природним продуктом розвитку суспільства на певному етапі. Важливим для теорії громадянського суспільства є аналіз Аристотелем суспільних сфер, які він вважав порівняно незалежними від держави [16, с. 69–70].

Свої соціально-філософські погляди Аристотель найповніше представив у знаменитій праці «Політика». Людина, вважав філософ, є «істота політична». На відміну від усієї живої природи лише людина має здатність до чуттєвого сприйняття таких понять як «добро» та «зло», «справедливість» та «несправедливість». Саме тому людина і живе у «суспільстві», фундамент якого, на думку Аристотеля, становлять сім'я і держава. Аналізуючи погляди Аристотеля в цьому питанні, В.П. Андрущенко особливо акцентує увагу на думці мислителя, що моральне підґрунтя – засада засад життя людини у суспільстві. Без моралі, вважав філософ, людина перетворюється на «нечестиву» і «дику» істоту, «низьку у своїх статевих та смакових інстинктах». Найглибшою моральною домінантою суспільного життя Аристотель вважав справедливість [1].

Римський філософ Цицерон, розвиваючи ідеї Аристотеля, бачив своє завдання в тому, щоб торкнутися причин будь-якого суспільного блага і суспільного зла. Громадянську спільноту Цицерон розуміє як безліч людей, пов'язаних згодою. Сполучною ланкою громадянського суспільства він вважає закон, а право, встановлене законом, має бути однаковим для всіх.

Підсумовуючи погляди античних мислителів на суспільство, Г. Антіпов і А. Кочергін відзначають, що у Давній Греції та Давньому Римі поняття «політичне» включало всі найважливіші сфери суспільства: сім'ю, релігію, освіту, художню літературу, мистецтво. Бути членом громадянського (цивільного) суспільства означало бути громадя-

нином, тобто жити і діяти відповідно до законів, не приносити шкоди іншим громадянам. Саме тоді і виникло розуміння суспільства як сукупності громадян, які повинні вільно розпоряджатися своєю власністю і своїми здібностями [2].

Цікаві погляди на ідею громадянського суспільства виклав Н. Макіавеллі, який відзначав, що керівник держави не повинен зловживати своїми правами і порушувати майнові й особисті права підданих. Незважаючи на багато суперечностей у політичному концепті Н. Макіавеллі, йдеться, власне, про громадянське суспільство як спільноту людей, яка є протилежною державі і намагається підірвати будь-яку діяльність держави з метою піднятися над нею. Тому багато цікавого висловлено Н. Макіавеллі про такі сфери як сім'я, любов, задоволення особистих потреб. Тобто йшлося про особисту (приватну) сферу людей. У своїх дослідженнях С.В. Сидоренко зазначає, що Н. Макіавеллі доводив: крім держави, існує щось самостійне, самодостатнє, що живе за своїми власними законами і протилежне державі. У широкому розумінні громадянське суспільство виділяється як самостійне й автономне з виникненням держави і не залежить від неї [11, с. 177].

Новий час приніс із собою нове розуміння ідеї громадянського суспільства. Так, Томас Гоббс, на відміну від своїх попередників, бачив стрижень громадянського суспільства в індивідуалізмі, у розвитку окремої людини, її місці і ролі в державі та суспільстві.

Т. Гоббс, чий соціально-політичний погляд формувалися як теоретична реакція на трагічний досвід англійської революції, розумів «природний стан» як «війну всіх проти всіх». Філософ вважав державу інститутом, здатним захистити індивіда від цієї загальної війни, для чого необхідно обмежити «природні права» окремої особистості громадянськими законами, передати частину прав верховній владі. У концепції Т. Гоббса слід зазначити таке:

- гарантом дотримання «суспільного договору» є держава;
- філософ вперше пов'язує приватну власність і державний «громадянський стан» [7, с. 296].

«Левіафан» Т. Гоббса сьогодні розглядають як одну з перших фундаментальних праць, на ідеях якої ґрунтувалися і з якої виходили концепції «громадянського суспільства» та «правової держави».

Основоположником системного вивчення громадянського суспільства вважається Джон Локк, а послідовниками – Адам Сміт, Адам Фергюсон та інші вчені. Тут громадянське суспільство розуміється як суспільний устрій і держава особливого типу, в якому «юридично забезпечені і політично захищені» основні права і свободи особистості. У цьому трактуванні, підкреслює Н.Н. Стеблецова, громадянське суспільство, по суті, ототожнюється із соціальною і правовою державою [12, с. 87].

Джон Локк сформулював низку базових принципів, що лягли в основу громадянського суспільства (життя, свобода, власність) та здійснив аналіз цих принципів. Зокрема, він розрізняє два види свободи: природну свободу людини та свободу в межах суспільства, згідно з якою людина не підпорядковується ніякій іншій законодавчій владі, окрім встановленої за згодою в державі. Там, де немає законів, немає і свободи. Суспільна свобода, за Локком, передбачає наявність обов'язків. Визнання їх – це ознака згоди особи на укладення суспільної угоди. Інакше вона все ще залишалася б у природному стані [4, с. 37].

Отже, «громадянське суспільство виникає лише там, де кожен член суспільства відмовляється від своєї природної влади і необмеженої свободи та поступається нею на користь загалу. Це надає йому право звертатися за захистом до закону, який встановлено суспільством, коли це потрібно» [9, с. 5, 50].

Наступним кроком розвитку теорії громадянського суспільства можна вважати теорію Ш.-Л. Монтеск'є. Він писав, що громадянське суспільство є результатом історичного розвитку – четвертим щаблем розвитку після природного стану, сім'ї, героїчного часу. Громадянське суспільство, за Ш.-Л. Монтеск'є, є суспільством ворожнечі людей, а для подолання і нейтралізації цієї ворожнечі необхідна держава. Державність, відтак, внутрішньо притаманна громадянському суспільству, однак не тотожна йому. У суспільстві, за Ш.-Л. Монтеск'є, діють два види законів – громадянські і державні. Перші регламентують недержавні відносини, переважно політичні права і свободи громадян. Ш.-Л. Монтеск'є, зауважує О. Чувардинський, розглядає громадянське суспільство як важливий запобіжник сваволі і диктатури, громадянські і державні закони він називає, тим часом, взаємозалежними [16, с. 70]. Складовою частиною концепції Ш.-Л. Монтеск'є є розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову, що сьогодні вважається одним із ключових факторів становлення громадянського суспільства і правової держави.

Іншу позицію по відношенню до громадянського суспільства займав Ж.-Ж. Руссо. Філософ говорить про розбіжності держави і громадянського суспільства. Держава – це органи управління, владні структури, а громадянський стан – це структура суспільного договору. На думку Ж.-Ж. Руссо, державна влада завжди належить до правлячої еліти, що виражає інтереси цієї соціальної групи, але виступає від імені всього суспільства. Якщо державна влада не буде обмежена, держава стане тоталітарною, а індивід буде поглинений такою державою. Єдиний засіб проти цього – створення громадянського суспільства, заснованого на договорі між усіма його членами, в якому звання гро-

мадянина вище всяких «чинів», а «обов'язки» людини визнаються важливішими, ніж обов'язки громадянина [10, с. 187]. Найбільш важливим у концепції Ж.-Ж. Руссо виступає зв'язок між «приватною власністю» і «громадянським суспільством». «Приватну власність» філософ вважав причиною всіх соціальних бід і нещастя, але разом з тим вона є істинною підставою громадянського суспільства.

Розвиваючи соціальні погляди Ш. Монтеск'є та Ж.-Ж. Руссо, І. Кант створив гармонійне вчення про правову державу, яка ґрунтується на приватній власності та підпорядкуванні всіх громадян єдиним законам. Основними, до того ж апіорними, тобто додосвідними принципами, на яких базується суспільне життя в такій державі, є, за І. Кантом, свобода члена суспільства як людини, рівність його з іншими як підданого, а також самостійність члена суспільства як громадянина. Ця самостійність ґрунтується на самоврядності людського розуму та на незалежності сумління кожної людини. Згідно з І. Кантом, правова держава ґрунтується на поєднанні волі осіб, що становлять народ. Кожен громадянин має право голосу і повинен підкорятися лише тим законам, на впровадження яких він дав згоду. Разом з цим І. Кант обґрунтовує ідею рівності всіх перед законом. У громадянському суспільстві, підкреслював І. Кант, людина завжди постає як самоціль і ніколи як засіб для здійснення будь-яких завдань. Отже, сутність громадянського суспільства, за І. Кантом, полягає у можливості прийняття свідомого і відповідального рішення кожним громадянином.

Першим із європейських мислителів, який чітко відокремив і розмежував сутність термінів «громадянське суспільство» і «держава» був Г.В.Ф. Гегель. Він, досліджуючи взаємовідносини між громадянським суспільством і державою, як ніхто інший в його час, з філософських позицій осмислив фундаментальні зміни, що відбувалися у соціальному і політичному житті з кінця XVIII століття. На його думку, громадянське суспільство включає ринкову економіку, соціальні верстви, корпорації, завданням яких є забезпечення життєдіяльності суспільства і здійснення громадянських прав. Тому, згідно з його вченням, громадянське суспільство – це фактично комплекс приватних осіб, класів, груп, інститутів, взаємодія яких регулюється цивільним правом і який прямо не залежить від політичної держави.

За Г.В.Ф. Гегелем, сім'я як перший етичний корінь держави – це сутнісне ціле, члени якого вважають себе акциденцією, а не конкуруючими індивідами, пов'язаними якоюсь угодою. Про розуміння громадянського суспільства як суспільства інтересів кожної окремої особи, свідчать його слова, що «у громадянському суспільстві кожен собі мета, а решта для нього ніщо» [5, с. 169].

Тому, на думку вченого, громадянське суспільство має захищати кожного свого члена, боронити його права, хоча кожна конкретна людина також має певні зобов'язання перед громадянським суспільством, які вона повинна виконувати як його член. Хоча Г.В.Ф. Гегель і писав, що при надмірному багатстві громадянське суспільство є недостатньо багатим, щоб боротися з надмірною бідністю і виникненням черні, але історія розвіяла цей міф. На думку одного з найвідоміших дослідників громадянського суспільства Ернеста Геллнера, «громадянське суспільство з'явилося в історії один раз, але сьогодні, здається, здатне завоювати світ. У всякому разі, ті країни, де воно існує, є більш багатими і більш впливовими, аніж усі інші» [6, с. 42].

Г.В.Ф. Гегель, зазначає дослідник його вчення Н.В. Філик, розглядає громадянське суспільство як не просто спільність людей, а як суспільство людей, що володіють власністю, якою взаємно обмінюються. Предметом власності й обміну може стати все, що завгодно, підкреслює Г.В.Ф. Гегель, крім того, що є невідчужуваним, тобто того, що є «моя власна особистість і загальне буття моєї самосвідомості». На його думку, зауважує Н.В. Філик, держава потрібна для того, щоб опосередковувати реалізацію волі окремих вільних індивідів через закони і установи. Г.В.Ф. Гегель наголошував, що, лише будучи власником, людина стверджує свободу волі, писав, що свобода – це святе, тому знати, що таке свобода, право – це обов'язок кожного [15, с. 41].

Трьома відправними основами громадянського суспільства згідно з вченням Г.В.Ф. Гегеля є:

- система потреб цього суспільства (хоча громадянське суспільство і не вичерпується лише ринковими відносинами і проникненнями в суть економічної залежності);
- здійснення правосуддя у цьому суспільстві;
- поліція і корпорація (причому корпорацію Г.В.Ф. Гегель взагалі вважав однією з головних точок, навколо якої обертаються «неорганізовані атоми громадянського суспільства»).

Слід зазначити, що науковий доробок Г.В.Ф. Гегеля став основою для розробки концепції громадянського суспільства його послідовниками і здається нам найбільш обґрунтованим і аргументованим.

Інший німецький філософ Л. Фейєрбах у своїй концепції суспільного життя, основним змістом якої є щастя людини, зазначав, що щасливою людина може бути лише за певних умов. Умови для щастя треба створити. Тобто, головна засада соціальної філософії Л. Фейєрбаха полягає у створенні умов життя, які відповідали б людській природі, в обґрунтуванні необхідності зробити умови людьми. Сутність людини при цьому Л. Фейєрбах бачив незмінною. Почуття та пристрасті, що визна-

чають її поведінку, філософ розглядав як головні чинники історичного процесу [1].

Багатьма авторами часто упускається моральний бік людського суспільства, проте на цій складовій у свій час акцентував увагу Л. Фейєрбах. Мораль, підкреслював Л. Фейєрбах, виникає там, де людина у своїх вчинках орієнтується на іншу людину. Дійсна мораль, писав він, «не знає ніякого власного щастя без щастя чужого, не знає і не хоче ніякого ізольованого щастя, відокремленого і незалежного від щастя інших людей <...>, вона знає лише товариське, загальне щастя» [14, с. 621]. Розбіжності інтересів, що виникають у процесі суспільної діяльності та спілкуванні людей між собою, долаються загальним почуттям любові людини до людини. Любов у соціальній концепції Л. Фейєрбаха постає як найвищий вияв дійсно людської чуттєвої природи, як принцип організації соціального, як найдосконаліший механізм регулювання суспільних відносин [1].

Погляди Г.В.Ф. Гегеля були сприйняті К. Марксом, однак були ним суттєво трансформовані абсолютизацією економічного аспекту громадянського суспільства, введенням протистояння власників і невластників, розповсюдженням гегелівської «цивільної частини» суспільства на все «буржуазне або капіталістичне суспільство». Відносини виробництва і власності стали у К. Маркса визначальними для суспільства – все інше стало похідним. «Зосередившись на сфері матеріального виробництва в аналізі громадянського суспільства, К. Маркс належним чином не врахував такі громадські утворення як спілки, асоціації, общини тощо. Протиставлення громадянського суспільства державі у нього полягає в тому, що громадянське суспільство є виявом матеріальної сфери, а держава – надбудови» [13, с. 219].

Характеризуючи погляди К. Маркса, В.П. Андрущенко відзначав, що К. Маркс дійшов до висновку: людина та її виробнича діяльність виступають реальною рушійною силою історичного процесу. Конкретизуючи цей висновок, К. Маркс висловлює думку про наявність своєрідних груп людей – класів, які силою обставин суспільно-економічного розвитку змушені перебрати на себе відповідальність за майбутній суспільний розвиток, його організацію і порядок. Таким класом громадянського суспільства, який стає «результатом розкладу всіх класів», на думку К. Маркса, є пролетаріат. У боротьбі за своє визволення він репрезентує інтереси всіх пригноблених. Людська емансипація збігається з визволенням пролетаріату, а це досягається здійсненням пролетарської революції. Така революція знищує приватну власність, а водночас – підґрунтя для існування класу, відчуженого від засобів виробництва. Так, на думку К. Маркса, має здійснюватися суспільний розвиток – дійсна емансипація людини [1].

У західному марксизмі теорію громадянського суспільства розвивав італійський філософ А. Грамші. Досліджуючи його науковий доробок, дослідник В.П. Бех зазначав, що відповідно до теорії А. Грамші, громадянське суспільство знаходиться між економічною структурою і державою, тобто представляє собою проміжне утворення, яке належить до надбудови. Відношення між державою і громадянським суспільством він розглядав у трьох напрямках: 1) як варіант підпорядкування громадянського суспільства державі; 2) як базис; 3) як варіант збалансованих відносин між державою і громадянським суспільством [3].

Громадянське суспільство можливе лише за умов дотримання державної справедливості, прав та свобод громадян. Ця ідея ще з часів Платона плекається усіма народами, але чи завжди право, свобода та справедливість йдуть разом, чи існує їхня межа, і чи не суперечать вони одне одному? У науковій літературі немає одностайності щодо відповідей на ці питання. Досить цікаву думку щодо їх співвідношення висловив А. Камю: «Революція, яка здійснюється заради справедливості за допомогою свободи, врешті-решт підбурює їх одну проти одної» [8, с. 342]. «Спочатку революція пробує втамувати породжений нею бунтарський дух, потім волею-неволею відкидає його заради подальшого самоутвердження» [8, с. 343].

Таким чином, зазначимо, що протестні форми вияву громадянських свобод, хоч вони і конституційні, не є однозначно прийнятним шляхом до справедливості як загальнолюдської цінності. Збереження за громадянськими організаціями права на постійне, послідовне правове самовираження є не менш ефективним засобом, ніж право на масове бунтарство як стрибок у розв'язанні кількісних протестних накопичень. «Там, де право здійснюється без зволікань, рано чи пізно з'явиться і справедливість, яка ґрунтується на ньому» [8, с. 345]. І далі А. Камю розвиває думку про право на свободу слова як фундамент розбудови правового громадянського суспільства. Завдяки свободі слова відбувається вплив громадянських організацій на державну політику в інтересах справедливості. «Справедливість в мовчазному світі, – зазначає А. Камю, – поневолена і німа, руйнує співпричетність людей і врешті-решт перестає бути справедливою» [8, с. 345].

З розвитком політичної організації формується нове бачення держави. Із засобу універсальної організації держава трансформується в соціального арбітра. Ця концепція держави набуває свого визнання в західній політологічній літературі в середині минулого століття та закріплюється в конституційному праві декотрих країн. «Держава-арбітр» врегульовує та узгоджує майнові та правові інтереси всіх соціальних груп, класів тощо. З розвитком політичних партій,

посиленням їх ролі набувають нового значення недержавні утворення – форми самоуправління громадян, які охоплюють широкий спектр проблем суспільного співіснування громадян. До таких недержавних організацій, як найбільш впливових, можна віднести, окрім профспілок, різноманітні об'єднання громадян, наприклад, спілки культурно-просвітницького спрямування, етнонаціональні об'єднання, союзи підприємців, релігійні організації тощо. Перехід до стану громадянського суспільства пролягає через якомога більше послаблення впливу держави, політичних партій та посилення недержавних громадських об'єднань самоуправління, тобто запровадження того, що К. Поппер називає «суто формальною стороною». Економічна влада, відокремлена від політичної, постає ефективною противою державному утиску громадянських свобод [13, с. 221].

Таким чином, розвиток політичних, правових, ідеологічних та культурних течій у західноєвропейському суспільстві призвів до формування тієї суспільної системи, яку сьогодні ми називаємо громадянським суспільством. Громадянське суспільство має розглядатися як об'єднання вільних і рівних громадян, в якому громадяни мають права і можливості, виходячи із спільних інтересів та потреб єднатися у правовій, економічній, соціально-політичній та іншій сфері. Отже, громадянське суспільство має розумітися як сфера вільної комунікації учасників суспільних відносин, в основі якої перебувають не родинні зв'язки, а мета реалізації певних спільних інтересів політичного, соціального, економічного, культурного та іншого характеру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко В.П. Організоване суспільство : проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть / В.П. Андрущенко. – К. : ТОВ «Атлант ЮЕМСІ», 2006 – 502 с.
2. Антипов Г.А. Проблемы методологии исследования общества как целостной системы / Г.А. Антипов, А.Н. Кочергин. – Новосибирск : Наука, 1988. – 258 с.
3. Бех В.П. Философия социального мира: гносеологический анализ: [Монография] / В.П. Бех. – Запорожье : «Тандем-У», 1999. – 284 с.
4. Бойко Ю.А. Розробка теорії громадянського суспільства в новоевропейській філософії / Ю.А. Бойко // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2012. – № 4 (112). – С. 34–41.
5. Гегель Г. Основи філософії права, або природне право і державознавство / Г. Гегель. – К. : Юніверс, 2000. – 329 с.
6. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники / Э. Геллнер – М. : Московская школа политических исследований, 2004. – 240 с.

7. Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть церковного и гражданского / Т. Гоббс. – М. : Соцэкгиз, 1936. – 503 с.

8. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / А. Камю – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.

9. Локк Д. Избранные философские произведения. В 2 т. Т. 2 О государственном правлении. – М. : Соцэкгиз, 1960. – 532 с.

10. Руссо Ж.-Ж. Об Общественном договоре, или Принципы политического права. Трактаты / Ж.-Ж Руссо. – М. : Наука. – 1969. – 256 с.

11. Сидоренко С.В. Розвиток громадянського суспільства в історії соціально-філософської думки: умови виникнення, сутність, структура / С.В. Сидоренко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2013. – № 54. – С. 175–188.

12. Стеблецова Н.Н. Формирование и развитие гражданского общества в Российской Федерации

как важнейшая стратегическая задача / Н.Н. Стеблецова // Среднерусский вестник общественных наук. – № 2(7). – 2008. – С. 86–94.

13. Стежко З.В. Громадянське суспільство : ретроспекція уявлень / З.В. Стежко, Г.П. Стежко // Вісник ДонНУЕТ (гуманітарні науки). – 2012. – № 2(54). – С. 217–225.

14. Фейербах Л. Избранные философские произведения : В 2-х т / Л. Фейербах. – М., 1955. –Т. 1. – 676 с.

15. Філик Н.В. Підходи до розуміння громадянського суспільства в світовій теоретико-правовій думці / Н.В. Філик // Научные труды Национального авиационного университета. Юридический вестник. Воздушное и космическое право. – 2007. – № 2(3). – С. 40–43.

16. Чувардинський О. Історична рефлексія поняття «громадянське суспільство» та його філософська еволюція / О. Чувардинський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 169–75.

Дахній З.В.

Концептуалізація поняття «політична репутація держави»

Здійснено ретроспективний аналіз основних осей концептуалізації понять «політична репутація» та «політична репутація держави» від філософського періоду розвитку політичної думки до сучасної політичної науки. З'ясовано специфіку концепту політичної репутації в теоріях зовнішньої політики та міжнародних відносин. Розглянуто основні групи підходів до трактування політичної репутації на основі її розмежування зі спорідненими поняттями.

Ключові слова: політична репутація, репутаційний менеджмент, політичний імідж, репутація держави, міжнародні відносини.

Осуществлен ретроспективный анализ основных осей концептуализации понятий «политическая репутация» и «политическая репутация государства» от философского периода развития политической мысли до современной политической науки. Выяснена специфика концепта поли-

тической репутации в теориях внешней политики и международных отношений. Рассмотрены основные группы подходов к трактовке политической репутации на основе ее разграничения с родственными понятиями.

Ключевые слова: политическая репутация, репутационный менеджмент, политический имидж, репутация государства, международные отношения.

We analyze in retrospective the main axes of conceptualization of "political reputation" and "political reputation of the state" from a philosophical period of political thought to modern political science. The specificity of the concept of political reputation in the theories of foreign policy and international relations is investigated. The main groups of approaches to the treatment of political reputation based on its differentiation from related concepts are reviewed.

Key words: political reputation, reputation management, political image, reputation of the state, international relations.

УДК 321.01:17

Дахній З.В.,
аспірант кафедри політології
та міжнародних відносин
Інституту гуманітарних
та соціальних наук
Національного університету
«Львівська політехніка»

Незважаючи на процес глобалізації, що продовжує набирати оберти, та зменшення ролі держави в міжнародній політиці, передачу значної частини державного суверенітету наддержавним утворенням, зростання значущості транснаціональних корпорацій, держава залишається одним із найважливіших акторів на міжнародній арені. В епоху інформаційного суспільства, коли основним ресурсом є дані, а виокремити їх з потужних інформаційних потоків стає дедалі складніше, важливим є формування позитивного образу держави. Причому в умовах змін глобальної економіки основними суб'єктами, на які спрямовані відповідні дії держави, є не лише інші держави чи міжнародні організації, а й окремі особи.

Проблема політичної репутації аналізувалась у роботах західних вчених Д. Кіндера, С. Фіске, А. Міллера, Г. Олпорта, Ю. Дженінгса, С. Верби, Н. Ная. Водночас у вітчизняній політичній науці їй приділено дуже мало уваги, в основному – в рамках досліджень, що стосуються іміджеології. У вітчизняній політичній науці політична репутація, її особливості та вплив на політичний процес є малодослідженими. Хоча окремі аспекти політичної репутації вивчалися, здебільшого, в контексті суміжних проблем: політичного лідерства, політичного іміджу, репутаційного менеджменту. Зокрема, імідж у політичній сфері у вітчизняній літературі досліджували С. Голдмен, В. Зазакін, С. Невзоров, А. Гостєв, А. Деркач, А. Панасюк, Е. Селезньова, Н. Попов, П. Гуревич, І. Дубов, С. Пантелєєв, Г. Почепцов та ін. Проте в Україні наукові розробки з цієї тематики (за винятком праць Н. Хазратової, Г. Почепцова, В. Бебика, І. Слісаренка, О. Бойко, О. Запорожець, О. Щурко) є фрагментарними,

часто публіцистичними і присвячені переважно прикладним аспектам формування іміджу суб'єкта.

Говорячи про образ держави на зовнішньополітичній арені, майже завжди згадують про імідж і дуже рідко – про репутацію держави. Проблема політичної репутації є малодослідженою у вітчизняній політичній науці. Однак репутація, насправді, є не менш важливою для держави.

Аналізуючи основні відмінності між іміджем та репутацією, більшість науковців зазначає, що імідж враховує більш ірраціональну сторону (повинен діяти на емоції та стереотипи), а репутація – раціональну (основним чинником є аналіз певних минулих здобутків та втрат держави у різних площинах її діяльності). Однак залежно від обставин значну роль може відігравати як імідж, так і репутація, врешті-решт, вони можуть мати комплексний вплив. Саме тому дослідження специфіки формування політичної репутації держави є важливим у контексті її міжнародного становища та діяльності.

Метою статті є аналіз специфіки концептуалізації поняття «політична репутація держави» в історії політичної думки та сучасних політологічних дослідженнях.

Репутація – поняття статусне, воно використовується в ділових відносинах для позначення думки потенційних чи реальних партнерів про насамперед надійність суб'єкта репутації. Якщо формування іміджу – процес цілеспрямований, а сам імідж є результатом використання різних технологій, що включають підкреслення конкретних рис та прикривання недоліків, то репутація формується стихійно, під впливом будь-яких дій чи бездіяльності суб'єкта.

У Тлумачному словнику української мови репутація визначається як «громадська думка про кого-, що-небудь» [1, с. 512]. Звичайно, таке визначення є позбавленим будь-якої конкретики, проте є достатнім для загального розуміння того, що називають репутацією.

Концептуалізація поняття «репутація» починається в часи античності. Арістотель у «Риториці» пише про те, що «мати хорошу репутацію – означає вважатися серйозною особою чи володіти чимось таким, що є предметом устремління всіх чи більшості доброчесних або розумних людей» [2, с. 13]. Вже Арістотель окреслює репутацію як таку, що має вплив насамперед на ділові відносини. Звідси й акцент на серйозності – основній чесноті, важливій для ведення спільних справ. Водночас Арістотель вважає, що можна вдало користуватися як доброю, так і поганою репутацією. Про неї необхідно дбати, знаходячись у суспільстві, а оскільки людина – істота соціальна, яка природно прагне до спілкування, репутація є важливою складовою її соціальної діяльності. І лише «ті, хто не мають сорому», не турбуються ні про репутацію [2, с. 60].

Арістотель розкриває в основному лише соціальний аспект репутації, розглядаючи її з позиції чеснот та благ. Репутація є значущою для кожної людини, а відповідно до специфіки античної філософії – вона дорівнює кожній політично активній особі, тобто громадянину. Отже, з самого початку теоретичне осмислення репутації відбувається в політичному контексті, хоч і злито з соціальним її розумінням. Безпосередньо в політичну сферу репутацію переносить Нікколо Макіавеллі.

У своїй роботі «Державець» Н. Макіавеллі застосовує поняття репутації відносно політичних лідерів – володарів, котрі при потребі повинні вміти керувати репутацією заради власного блага та держави. Власне кажучи, в баченні Н. Макіавеллі важливішим є саме образ правителя – те, що бачать його піддані, його вороги та його союзники, – а не безпосередньо його якості. Образ правителя при цьому є чи не найважливішим інструментом управління, оскільки дозволяє стримувати тих, хто сприймає цей образ, від небажаних дій [3].

Образ, про який пише Н. Макіавеллі, однозначно можна назвати репутацією, а ніяк не іміджем. Свій образ правитель неодмінно повинен підкріплювати діяльністю, до того ж – образ ґрунтується на діяльності більше, ніж на будь-яких інших елементах, наприклад – чутках. Саме тому Н. Макіавеллі пише про те, що правитель повинен орієнтуватися на дії, які і ведуть до встановлення певного враження про нього. Так, наприклад, правитель має бути готовим вчинити жорстоко, відкинувши власні моральні принципи, якщо це буде на користь його царюванню. Саме за вчинками про нього судять, тобто складається образ залежно від дій прави-

теля, що дозволяє нам назвати його саме репутацією, а не іміджем.

Водночас, хоч Н. Макіавеллі і вважає, що важливо, щоб в очах підданих володар виглядав доброчесним, справедливим, набожним і володів усілякими іншими чеснотами, які народ вважає необхідними для справжнього правителя, він пише про те, що «куди краще навіювати страх, ніж бути улюбленцем, якщо вже без чогось одного довелося б обійтись» [3, с. 461]. Таким чином, мораль необхідна тільки для створення позитивної репутації правителя, однак страх є куди сильнішим інструментом управління, тому на нього, на думку Н. Макіавеллі, покладатися куди зручніше, вибудовуючи свою політичну репутацію.

Т. Гоббс у «Левіафані» зазначає, що «нехтування хорошою репутацією називається безсоромністю» [4]. Репутація для Т. Гоббса має велике значення, і не лише в політичній діяльності, але й у будь-якій суспільній, зокрема, він переносить ті ж механізми в площину релігії. До того ж репутація прямо пов'язана з могутністю, власне, могутність з репутації випливає та репутацією підкріплюється. Ба більше, Т. Гоббс наголошує, що могутність монарха «обумовлюється багатством, силою та репутацією його підданих» [4]. Цю тезу можна трактувати як елемент описаної Т. Гоббсом у «Левіафані» теорії міжнародних відносин: всі держави перебувають у стані «війни всіх проти всіх», а самі по собі міжнародні відносини є хаотичними. Становище держави визначається могутністю її правителя, а під репутацією підданих можна розуміти репутацію всього населення, тобто репутацію народу певної держави загалом. Тому, на нашу думку, концептуалізація поняття «політична репутація держави» починається саме з класичної реалістичної концепції міжнародних відносин Т. Гоббса.

Активне власне наукове дослідження репутації починається водночас з дослідженням іміджу в західній політичній науці в 40–50 рр. XX століття. На нашу думку, пов'язано це не тільки з початком інституціоналізації образу політика чи політичної організації, оскільки вона почалася ще в період античності, але й з домінуючою на той час парадигмою політичної науки. У рамках біхевіоризму імідж та репутація отримують розвиток як психологічні категорії, а політична діяльність досліджується через поведінкову призму. Репутація в цьому разі є відповіддю на соціальні запити споживача, якщо розглядати політику як ринок, на якому товаром є обіцянки політиків та їх передвиборча програма, а валютою – підтримка виборців.

До репутації, як, втім, і до іміджу, можна застосувати теорію соціальних уявлень С. Московічі. Він як теоретик масового суспільства вважав, що існують саме групові думки, які виникають у процесі міжособистісної комунікації та в міжособис-

тісному дискурсі на основі обміну інформацією та спільних уявлень про певний об'єкт. Згідно з його баченням люди «думають і створюють свою діяльність» [5], тобто є фактичними конструкторами оточуючої їх реальності через власне мислення та дію. Репутація в цьому разі розглядається як створений у масовій свідомості образ кого-небудь чи чого-небудь, що відповідає соціальним уявленням певної групи, проте не обов'язково відповідає дійсності.

У сучасній політичній науці існують різні підходи до політичної репутації. Так, іміджеолог Г. Почепцов як один з видів політичного іміджу виводить імідж-репутацію. Його формування, на думку вченого, визначається тим, що пересічна людина «формує самостійний образ шуканого об'єкта під дією ЗМІ» [6, с. 8]. Водночас він вважає, що «інформація сама по собі може працювати як реальний продукт, створюючи ту репутацію, до якої варто прагнути в цілях ефективного ведення бізнесу, успішної участі в політиці» [6, с. 26]. Розглядаючи репутацію як різновид іміджу, Г. Почепцов стоїть на позиції, що репутацію можна створювати, контролювати та управляти нею. Це, втім, не так просто, тому людина, що вирішує будувати цей імідж, по суті користується вже отриманою власною репутацією як його основою, підкріплюючи її певними діями.

Другий варіант, достатньо наближений до першого, – позиціонування репутації як складової політичного іміджу. Причому складової не найменш важливої, оскільки доволі часто репутація стає тією базою, відштовхуючись від якої політичні технологи пропонують лідеру, а йдеться про розробки насамперед саме в галузі політичного лідерства, певні заходи з формування іміджу. Іноді, однак, трапляється ситуація, коли іміджмейкерам доводиться будувати імідж, намагаючись прикрити погану репутацію особи, змусити реципієнта, споживача забути про попередню діяльність, що отримала негативну оцінку громадськості.

Так, дослідники вважають, що репутація є «одним із активів організації чи особи, що може приносити як прибуток, так і збитки» [7]. Під прибутком і збитками ми, звісно, розуміємо приріст чи втрату політичної переваги над основними конкурентами в боротьбі за будь-які переваги: чи то місце в парламенті, чи міністерський портфель, чи становище на міжнародній арені. Тобто, в процесі створення іміджу від репутації необхідно відштовхуватися, враховувати її як наявний позитивний чи негативний капітал.

Доволі схожі думки присутні в дослідженні української вченої Ю. Пащенко. Аналізуючи процес створення іміджу харизматичного лідера, вона звертає увагу на те, що «суспільство бажає бачити незаплямовану репутацію свого лідера, а це можна прикрити саме харизматичністю» [8, с. 70]. Тобто, імідж у такому контексті є поняттям

вторинним, він або будується на репутації, якщо вона має позитивний характер, або конструюється так, щоб репутацію прикрити, якщо вона матиме негативний вплив на політичну кампанію.

Зрештою, є і такі дослідники, що розрізняють імідж та репутацію, розуміючи під ними схожі, проте різні поняття, які позначають різні моменти одного і того ж об'єкта – образу про певну особу, інститут чи організацію в очах громадськості. На нашу думку, саме цей підхід є найбільш адекватним, оскільки відображає багатоманітність форм існування образу певного суб'єкта. Крім вже означених іміджу та репутації тут можна говорити, наприклад, і про бренд. Зокрема, на сучасному етапі говорять про комплексну діяльність з репутаційного менеджменту та державного брендингу, що має будувати позитивний образ країни, а не лише про іміджмейкінг.

Виокремлюючи репутацію як специфічне поняття, вважаємо необхідним наголосити на тому, що найбільш адекватне застосування воно знайшло в теоріях зовнішньої політики та міжнародних відносин. Все-таки, коли йдеться про теорії партій чи лідерства, ми швидше говоримо про імідж, а вже коли мова про державу – про репутацію. Російська дослідниця А. Рудакова вважає репутацію особливим різновидом капіталу, що ним володіє кожна держава. За її визначенням, репутаційний капітал – це «складний конструкт, що включає сформовані в масовій свідомості цільових груп враження і знання про властивості носія репутації, який може бути нематеріальним активом, що забезпечує його (носія) прибутком у вигляді матеріальних, соціальних, політичних та інших інвестицій» [9, с. 29].

Питання політичної репутації держави на міжнародній арені – це питання економічної привабливості, ствердження власної унікальності та ідентичності в умовах світу, що уніфікується, політичної могутності врешті-решт, сили, що нехай і не є вирішальним фактором на сучасному етапі становлення міжнародної системи, проте відіграє не останню роль. Зокрема сили не військової, а швидше економічної, інформаційної, технологічної, адже в умовах зміни основних продуктивних сил, змінюється і пріоритетність серед різних ресурсів влади, що використовуються в міжнародній політиці.

Репутація завжди є враженням, і той факт, чи вміло держава, представлена своїми основними політичними інститутами, розпорядиться нею для досягнення певних своїх цілей, говорить про наявність чи відсутність певної стратегії. Негативне враження блокує інтенції до співпраці, створюючи її образ як неприємної, обтяжливої чи навіть невідповідної. Так, наприклад, Росія володіє зараз репутацією агресора, що складалась впродовж доволі тривалого часу та постійно підкрі-

плюється не лише останніми подіями – анексією Криму, діями в Сирії та на сході України, – але й більш ранніми, наприклад, війною в Грузії. Подібні події не забуваються швидко, особливо коли йдеться про партнерство. З іншого боку, у такий спосіб стверджується репутація Росії як однієї з найбільш могутніх воєнних держав у світі.

Репутація держави є загальним відображенням ситуації в ній, якою її бачать представники міжнародної спільноти. Так, наприклад, політична ситуація в Україні, економічна криза, незручна податкова система, рівень корупції та бюрократизації дозволяють потенційним закордонним інвесторам побудувати образ України як ненадійного партнера для вкладення капіталів. Це говорить про те, що репутація нашої держави склалась швидше негативна, ніж позитивна.

Іншим прикладом є дивне на перший погляд псування власної репутації окремими державами. До таких, на перший погляд беззмістовних, дій вдаються в державах з високим рівнем економічного та соціального розвитку з різною метою. Наприклад, подібну стратегію використовував уряд Сполученого Королівства задля природного скорочення кількості мігрантів з слабorozвинутих держав Центральної та Східної Європи, зокрема з Болгарії та Румунії. Для погіршення репутації використовувалися постійні згадки у ЗМІ високого рівня про безробіття та жахливу погоду через небажання провадити жорстку міграційну політику та водночас остаточно руйнувати репутацію Сполученого Королівства в очах потенційних партнерів.

З допомогою ЗМІ, зрозуміло, можна керувати політичною репутацією, проте не так легко, як іміджем. Якщо імідж цілком і повністю будується за допомогою засобів масової інформації, то на репутацію впливає лише своєчасне та достовірне висвітлення в мас-медіа новин з приводу носія репутації. Проте в сучасних умовах існування альтернативних джерел інформації та доступу до них приховати будь-що доволі складно. До того ж репутація базується на фактах, тут не відіграють ролі риси, які є важливими для іміджу. У цьому разі репутація значно ближча до бренду та авторитету. У сучасних дослідженнях, до речі, репутаційний менеджмент згадується поряд з державним брендингом куди частіше, аніж з іміджмейкінгом.

Тобто, репутація є частиною комунікативного простору, більше того, вона сама є інформаційною системою, що формується в результаті обробки певних даних (фактів), їх аналізу та систематизації. Вона може існувати незалежно від свого суб'єкта-носія і, будучи інформацією в чистому вигляді, просто відображенням фактів дійсності та їх інтерпретації у свідомості людини, групи людей чи суспільства, має характер продуктивної сили та ресурсу й одночасно невід'ємної складової процесу політичної комунікації. До того ж не завжди

носії може управляти репутацією, доволі часто будь-які зміни залежать лише від перенаправлення вектора діяльності.

Репутації притаманна контекстуальність, структурна дисперсність та неоднорідність. Водночас однією з найбільш вагомих ознак репутації, особливо в контексті зовнішньої політики та міжнародних відносин, є її стійкість. Репутація при цьому, незважаючи на раціональний характер та аналіз як основу формування, не позбавлена стереотипної складової, що забезпечує її низьку динамічність та порівняно слабку змінність. Саме тому можна стверджувати, що репутація зв'язана з поняттями «стратегічний менеджмент», «довготермінове співробітництво», «політична відповідальність» [10, с. 11].

Окремі дослідники пропонують робити висновки про репутацію на основі числових показників, задіюючи певні індекси, що дозволяють окреслити становище в державі, по-перше, числовими показниками, по-друге, в порівнянні з іншими державами. Так, О. Дашевська, наприклад, бере до уваги Індекс глобальної конкурентоспроможності, Індекс ведення бізнесу та Індекс сприйняття корупції [11]. У подібні розрахунки можна, звісно, включити й інші, залежно від цілей, які переслідує дослідник. Зокрема, можна застосовувати Індекс людського розвитку, різні типи індексів демократичності, свободи слова та ЗМІ тощо. Нехай такі дослідження, незважаючи на об'єктивність, на яку вони претендують, завжди мають долю суб'єктивності, адже часто результати оцінювання досягаються шляхом опитування громадської думки чи експертного опитування, проте їх наявність значно впливає на розробку концепту «політичної репутації держави» на сучасному етапі, даючи можливість емпірично визначити та виміряти показники такого явища як репутація в політиці.

Отже, поняття політичної репутації держави важливе в сучасній теорії міжнародних відносин як в доктрині політичного неореалізму, що все ще стоїть на позиції держави як базового міжнародного актора, так і в доктрині неоідеалізму, де держави так чи інакше виступають партнерами чи конкурентами інших акторів – транснаціональних корпорацій, міжнародних організацій тощо. Концептуалізація поняття «політична репутація» здійснювалася протягом тривалого періоду, починаючи від філософських робіт Арістотеля, через раціоналістичні політичні теорії Нового часу і до сучасної політичної науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арістотель Поэтика. Риторика / Аристотель. – СПб. : Азбука, 2000. – 348 с.
2. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского [Электронный ресурс] / Томас Гоббс. – Режим

доступа: http://lib.ru/FILOSOF/GOBBS/leviafan.txt_with-big-pictures.html.

3. Дашевська О.В. Міжнародна репутація України : висновки для політиків [Електронний ресурс] / О.В. Дашевська. – Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – № 8. – 2015. – Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2598/2306.

4. Корнієнко В.О. Репутація як складова політичної комунікації [Електронний ресурс] / В.О. Корнієнко. – Режим доступу : <http://kornienko.vk.vntu.edu.ua/file/1ca564e3bcd2fee759af584b1d2c63ee.pdf>.

5. Мак'явеллі Нікколо. Флорентійські хроніки; Державець / Нікколо Мак'явеллі; пер. з іт. А. Перепаді. – Харків : Фоліо, 2007. – 511 с.

6. Московичи С. Век толп. Наука о массах [Электронный ресурс] / С. Московичи. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с. Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Mosk/.

7. Пащенко Ю. Технології формування іміджу політичного лідера в Україні (на прикладі президентських кампаній 2004 та 2010 рр.) : дис. канд. політ. наук : 23.00.02 / Пащенко Юлія Анатоліївна. – Вінниця, 2016. – 214 с.

8. Почепцов Г.Г. Имиджология / Г.Г. Почепцов. – М.:Рефл-бук, К.: Ваклер, 2000. – 768 с.

9. Рудакова А. Э. Репутационный капитал государства как политический ресурс: технологии формирования и реализации : дис. ...канд. полит. наук : 23.00.02 / Рудакова Алевтина Эдуардовна. – Москва, 2015. – 192 с.

10. Словник української мови в 11 томах / за заг. ред. І. Білодіда. – Т. 8. – К. : Наукова думка, 1977. – 927 с.

11. Устинова Н. Политическая репутация : сущность, особенности, технологии формирования : автореф. дис. канд. полит. наук : 23.00.02 / Н. Устинова. – Екатеринбург, 2005. – 18 с.

Кравець А.Ю.

Лояльні форми політичної поведінки: біополітичний підхід

Останнім часом поняття «біополітика» знаходиться у центрі міжнародних наукових дебатів. Цей термін відкрив абсолютно нову фазу сучасної наукової думки. Об'єктом біополітичних дискусій, як правило, є «людина політична», а предметом – її соціальна і політична поведінка, а точніше, біологічні і соціальні детермінанти цієї поведінки, її типи і форми.

Ключові слова: біополітика, політична поведінка, агоністичні та лояльні форми поведінки.

В последнее время понятие «биополитика» находится в центре международных научных дебатов. Этот термин открыл совершенно новую фазу современной научной мысли. Объектом биополитических дискус-

сий, как правило, является «человек политический», а предметом – его социальное и политическое поведение, а точнее, биологические и социальные детерминанты этого поведения, его типы и формы.

Ключевые слова: биополитика, политическое поведение, агонистические и лояльные формы поведения.

Recently, the concept of "biopolitics" is located in the centre of the international scientific debate. This term has opened a new phase of modern scientific thought. The object of the biopolitical debate, usually a "political person" and the subject – its social and political behaviour, its types and forms.

Key words: biopolitics, political behaviour, agonistic and loyal forms of behaviour.

УДК 321.01

Кравець А.Ю.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

Біополітика сьогодні пропонує такі напрями досліджень і такий специфічний категоріальний апарат, які іноді не вписуються у загальноприйняті наукові межі. За словами Р. Еспозіто, вона виступає «не тільки інструментом, а й об'єктом «жорсткої філософської і політичної боротьби» за «конфігурацію і долю нинішнього століття» [5]. Серед біополітиків, що займаються проблематикою політичної поведінки, її типів і форм, слід виокремити А. Соміта, С. Петерсена, А. Олескіна та інших. Однак, слід зазначити, що їх погляди мають як спільні риси, так і суттєві відмінності. Відповідно, наукове знання стосовно біополітичного погляду на природу, сутність, типи і форми політичної поведінки людини потребує подальшого наукового аналізу та поглиблення.

Перед тим як перейти до розгляду форм політичної поведінки, варто, на наш погляд, зосередитися на визначенні поняття «політична поведінка». Так, А. Олескін визначає поведінку як «спосіб відповіді організму на стимул ззовні» [2, с. 74]. Йдеться про те, що периферична і центральна нервова система сприймають та переробляють інформацію, внесену зовнішніми стимулами, й запускають реакції організму, які ми спостерігаємо як поведінку. Однак, за словами самого ж дослідника, не всяка поведінка може бути викликана або змінена завдяки впливу ззовні, багато її форм мають жорстко запрограмовану спадкову компоненту [2, с. 74]. І це, власне, й відрізняє біополітичний підхід від інших.

Політична поведінка в біополітичній площині – сфера самовияву індивіда, яка відповідно до еволюційної дослідницької стратегії, покладеної в основу біополітики, заснована на виборі та урівноваженні протилежних схильностей, здібностей та вподобань індивіда для досягнення ефективного поведінкового результату в соціальній і політичній сфері.

Людська поведінка – продукт не просто наших генів, але і взаємодії між природою та вихованням. Ми одні здатні на створення складної культури, до якої належать як матеріальні об'єкти, так і абстрактні цінності; ми – єдиний біологічний вид, у якому створені нами цінності здатні переважити наші найсильніші й глибоко вкорінені поведінкові імперативи [6, с. 5].

Тут потрібно зупинитися на семантичному сприйнятті поняття «поведінка». В англійській мові поведінка має два значення: «conduct» та «behaviour». Перше поняття розуміється як свідома, продумана, раціональне управління своєю поведінкою, тоді як друге – це набір реакцій та стереотипів, які більш характерні для автоматичної поведінки. Т. Бодіо говорив саме про поведінку в аспекті «conduct», який приписував раціональне усвідомлення «людиною політичною» своєї діяльності [6]. Натомість, інші дослідники говорять, що біополітична рефлексія стосовно «людини політичної» не обмежується тільки раціональною складовою, адже велика частина дій здійснюється індивідом автоматично. Питання лише в тому, частка чого – генетики чи виховання – більше впливає на поведінку індивіда.

Не слід забувати і про те, що у центрі біополітики знаходиться еволюційна теорія. Дослідження в цій області починаються з припущення, що поведінка людини, зокрема політична, є продуктом еволюційного процесу. Отже, щоб зрозуміти ключові елементи людської політики, ми повинні розуміти її еволюцію. Під впливом етології і сучасної еволюційної теорії у біополітиці формується розуміння необхідності дослідження ролі природних чинників і виховання у формуванні соціальної та політичної поведінки. Це суперечить дисциплінарній парадигмі, згідно з якою гени та нахили, що передаються у спадок, можна проігнорувати під час вивчення політичної поведінки.

Варто підкреслити, що дихотомія генетика / середовище є одвічною темою біополітичних дискусій. Одні дослідники наполягають на пріоритетному значенні біологічних детермінантів, інші – соціальних. Ми є прихильниками інтеграційного підходу, який органічно поєднує обидва підходи. Ми вважаємо, що: 1) генетично закладені особливості людського мозку та психіки впливають на соціальну і політичну поведінку людини; 2) соціалізація, навчання і виховання також можуть корегувати те, що закладено природою; 3) навколишнє середовище і соціально-політична ситуація теж впливають на фізіологічний стан людей і призводять до змін рівня нейротрансмітерів та гормонів, що неодмінно позначається на поведінці; 4) схильність до домінування з одного боку і підкорення з іншого генетично закладено в природу «людини політичної».

Але перейдемо, власне, до теми дослідження, а саме до біополітичної інтерпретації форм соціальної і політичної поведінки. Слід зазначити, що в біополітичному дискурсі існує декілька класифікацій типів і форм політичної поведінки. Серед типів ми виокремлюємо егоїзм, альтруїзм і агресію, серед форм – агоністичну та неагоністичну або лояльну поведінку. Так, «агоністична (від грец. *agonizomai* – я борюся) поведінка пов'язана з конфліктами між живими організмами» [2, с. 82]. Це поняття включає: а) агресію; б) ізоляцію (уникнення); в) підпорядкування. Варто підкреслити, що агресія зустрічається і серед типів (класифікація Я. і Б. Тулбергів), і серед форм (класифікація А. Олескіна).

При цьому А. Олескін зазначає, що поняття «агоністична поведінка» має біополітичне значення тією мірою, якою воно може бути застосовано щодо людського суспільства і його політичної сфери. Агоністичні форми поведінки пронизують політичну сферу життя суспільства і втілюються у вигляді конфліктів між державами, партіями, «групами тиску», між гілками влади і окремими політичними діячами. За словами А. Олескіна, «найбільш руйнівною формою агоністичних взаємодій в людському суспільстві є війни як організовані міжгрупові конфлікти» [2, с. 82]. А отже, дослідження агоністичних (ворожих, конфліктних) форм поведінки є важливим завданням сучасної політичної науки, адже воно сприятиме виробленню нових технологій подолання конфліктів й культивуванню лояльних форм взаємодії людей в соціумі» [2, с. 82–83].

Отже, логічним буде перейти до розгляду неантагоністичної або лояльної поведінки. До найбільш важливих форм такої поведінки біополітики відносять здатність грати, афіліацію, кооперацію та співробітництво. Ці форми поведінки є: а) еволюційно обумовленими; б) підтримують стабільність біосоціальної системи; в) реалізуються у тварин і в людському суспільстві [2, с. 87].

1. Здатність грати. Гра, хоч і включає ритуалізовані та пом'якшені елементи агоністичної поведінки, чітко відрізняється від справжнього конфлікту. Біополітичний потенціал ігрової поведінки оцінено не досить повно. «Політичним системам ще належить розібратися, коли, в яких випадках і за якими правилами справжні конфлікти могли б бути замінені грою в конфлікт» [2, с. 87].

2. Афіліація, яка полягає у взаємному тяжінні особин одного виду, групи, сім'ї один до одного. Слід зазначити, що афіліація всередині групи часто передбачає ізоляцію або навіть агресію щодо «чужинців». Афіліація набуває соціально важливої форми у випадку необхідності встановлення дружніх відносин між індивідами високого соціального рангу (аж до створення коаліцій). Афіліація має як позитивне (як фактор консолідації групи), так і негативне (як фактор неприйняття «чужих») біополітичне значення. При цьому афіліація й ізоляція знаходяться в стані динамічного балансу, підвладного певному тимчасовому ритму. Афіліація й ізоляція можуть проявлятися в різних просторових зонах. Для біополітики важливо те, що деякі міждержавні та міжетнічні конфлікти можна було б пом'якшити через створення буферних зон взаємного контакту [2, с. 88].

3. Кооперація – «об'єднання і взаємодія двох або більше особин заради виконання того чи іншого завдання. Кооперація пом'якшує собою жорсткість ієрархічних структур» [2, с. 89]. При цьому кооперація й афіліація дуже часто переважають над агоністичною поведінкою. Кооперація виникає навіть «в світі егоїстів» і здатна подолати агоністичні відносини, якщо дотримано таких умов: 1) партнери припускають, що будуть взаємодіяти тривалий час, «причому перспективи взаємодії істотні для кожного з них»; 2) «за умови взаємної кооперації виграш кожного партнера значніший, ніж за умови відмови від кооперації». «Подібна кооперація не вимагає ні соціальних зв'язків, ні дружніх взаємовідносин» [2, с. 89]. У соціобіології і біополітиці з кооперацією пов'язана так звана «дилема в'язня»: 1) існує двоє ув'язнених, що підозрюються у скоєнні важкого злочину; 2) перед ними стоїть вибір: або скооперуватися і не визнавати свою провину, або здати один одного. При цьому двостороння відмова від кооперації призведе до гірших наслідків для обох, ніж кооперація один з одним. Кожен учасник вирішує дилему, не знаючи, яке рішення прийме інший. «Дилема ув'язненого» має багато варіантів реалізації як в біологічному, так і в політичному плані. Наприклад, дві держави можуть укласти договір про роззброєння. Якщо обидві держави-партнери дотримуються договору, вони отримують гарантію миру [2, с. 89].

4. Співпраця або співробітництво має надзвичайне значення для існування суспільства. При цьому вважається, що співробітництво

засноване на взаємній вигоді, «коли один індивід робить щось корисне для іншого і отримує за це винагороду» [2, с. 89]. Однак, і ця група має як переваги, так і недоліки, наприклад, це може бути співробітництво заради корупції. Про важливість співпраці, а точніше «кооперації», говорить П. Кропоткін у праці «Взаємодопомога як фактор еволюції». Він зазначає, що боротьба за існування як умова прогресивного розвитку, дозволила охопити величезну кількість явищ. Саме ця теорія лягла в основу багатьох філософських, біологічних і громадських теорій. Ч. Дарвіну вдалося охопити у своїй концепції незліченну кількість найрізноманітніших фактів [1]. Але, як зазначає П. Кропоткін, з плином часу боротьба за існування між окремими членами різноманітних тваринних співтовариств зникає і замість боротьби виникає кооперація, що призводить до такого розвитку розумових здібностей і моральних якостей, яке забезпечує цьому виду найкращі шанси на життя та поширення. Таким чином, «найбільш пристосованими» виявляються зовсім не ті, хто фізично сильніший, а ті, хто краще вміє об'єднуватися і підтримувати один одного заради блага всього суспільства. «Ті суспільства, – писав він, – які містять найбільшу кількість співчуваючих один одному членів, будуть найбільше процвітати і залишать по собі найбільшу кількість потомства» [1].

Про подібні речі говорить й К. Боем у книзі «Moral Origins»: «наші предки, найімовірніше, здійснили важливу політичну реформу, перейшовши від ієрархічної системи «хто сильніший, той і правий» до більш справедливої і егалітарної. Близько 250,000 років тому виживання перетворилося для них у «командний спорт», так як полювання в складі групи виявилось набагато продуктивнішим, ніж поодинож». К. Боем розповідає, що успішні племена впроваджували правила, щоб запобігти зростанню егоїзму, кумівства або клановості. Для цього використовувалися докори, насмішки, глузування, бойкотування, вигнання і позбавлення життя. Надмірно домінантна поведінка засуджувалась, а зловживання владою усувалося [4, с. 89]. Слід зазначити, що подібні моделі в еволюційованому вигляді активно використовуються й у сучасних демократичних соціумах. Отже, можна стверджувати, що «кооперація – конкуренція» заклали фундаментальні принципи творення суспільно-політичних реалій сьогодення. В умовах глобалізації, зростання ролі конструктивної взаємодії, навіть в умовах жорсткої конкуренції світова спільнота намагається відмовитись від політики агресії як у внутрішній, так і у зовнішній політиці. Її прояви допускаються у її конструктивній, тобто оборонній формі. Ми сподіваємося, що ця тенденція стане форпостом, безумовним до виконання всіма країнами і лідерами сучасного світу.

Однак, існує й інша точка зору. М. Гізелін у праці «Економія природи й еволюція статі» зазначає, що «кожен організм буде допомагати своїм родичам, тільки якщо йому це вигідно. Через відсутність іншого вибору він добровільно встає під ярмо рабського служіння загальному благу. Але як тільки з'явиться можливість діяти у власних інтересах, ніщо, крім доцільності, не завадить йому поранити, покалічити, вбити свого брата, статевого партнера, батька чи дитинча. Подряпавши «альтруїста», ви побачите, як спливає кров'ю «лицемір». Політика «око за око» є чи не найпопулярнішою у людському світі» [3, с. 122].

Отже, біополітики відзначають, що у живих істот афіліація й ізоляція, кооперація і конкуренція, «любов» і «ворожнеча» переплітаються в щоденному спілкуванні. Так, дружба може передбачати наявність спільного ворога, а зміна агоністичної поведінки на лояльну може являти собою різні етапи реалізації однієї й тієї ж поведінкової реакції. А тому соціальні технології, які націлені на подолання або пом'якшення агоністичних форм поведінки, мають враховувати факт складного переплетіння і взаємопроникнення лояльних й агоністичних форм поведінки [2, с. 91].

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що в центрі біополітичних дискусій знаходиться «людина політична», типи і форми її соціальної і політичної поведінки. Серед біополітиків немає єдності як у трактовці самого поняття «політична поведінка», так і в класифікації її типів і форм. А тому наукове знання стосовно біополітичного погляду на природу, сутність, типи і форми політичної поведінки потребує подальшого наукового аналізу та систематизації. Під впливом етології і сучасної еволюційної теорії у біополітиці формується розуміння необхідності дослідження ролі природних і соціальних чинників у формуванні соціальної та політичної поведінки. У біополітичному дискурсі існує декілька класифікацій типів і форм політичної поведінки. Серед форм ми б виокремили агоністичну та неагоністичну або лояльну поведінку. Так, агоністичні форми поведінки пронизують політичну сферу життя суспільства і втілюються у вигляді конфліктів між державами, партіями, «групами тиску», між гілками влади й окремими політичними діячами. При цьому сучасне світове співтовариство загалом і біополітики зокрема «культивують» неантагоністичну або лояльну поведінку. До найбільш важливих форм такої поведінки біополітики відносять афіліацію, кооперацію та співробітництво. Зазначаючи при цьому, що афіліація й ізоляція, кооперація і конкуренція тісно переплітаються, а тому важливого значення набуває вивчення причин агоністичної поведінки, вироблення стратегій запобігання агресії та «культивування» лояльних форм соціальної і політичної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кропоткин П. Взаимная помощь как фактор эволюции [Текст] / П. Кропоткин. – Петербург: Товарищество «Знание», 1907. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://iph.ras.ru/elib/Kropotkin_Vzaimopom.html
2. Олескин А. Биополитика. Политический потенциал современной биологии [Текст] / А. Олескин. – М. : Научный мир, 2007. – 459 с.
3. Ридли М. Происхождение альтруизма и добродетели: от инстинктов к сотрудничеству [Текст] / М. Ридли. – М : Эксмо. – 2013. – 136 с.
4. Boehm C. Moral Origins: The Evolution of Virtue, Altruism, and Shame / C. Boehm, 2012. – 432 p. // [Electronic resource] – Access mode: <https://books.google.com.ua/books>
5. Esposito R. Bios: Biopolitics and Philosophy / R. Esposito. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008. – 304 p.
6. Somit A. The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution [Text] / A. Somit, S. Peterson. – N.Y. : Palgrave Macmillan, 2005. – 190 p.

Мотиваційний клімат політичної участі: до визначення поняття

У статті аналізується поняття мотиваційного клімату політичної участі. Досліджується його зв'язок із поняттями мотиваційного дискурсу, стимулу, стимулювання, демотивації. Обґрунтовується вплив мотиваційного клімату на зміст і ступінь політичної активності. Визначається, що умови трансформаційного суспільства впливають на впевненість і довіру громадян до влади й обумовлюють формування демотиваційного клімату політичної участі людини. Звернено увагу на значення «ментальної карти» українців у формуванні мотиваційного клімату політичної участі. Окремо вказано на мотиваційні проблеми користувачів соціальних мереж, особливо молоді. Наголошується на важливості політичної культури як персони людини, так і суспільства, а також на зусиллях політичної еліти, спрямованих на створення загальної атмосфери досягнення успіху в політичній сфері, що мотивує політичну участь людини.

Ключові слова: мотив, мотивація, мотиваційний дискурс, мотиваційний клімат, політична участь, стимул, демотивація.

В статье анализируется понятие мотивационного климата политического участия. Исследуется его связь с понятиями мотивационного дискурса, стимула, стимулирования, демотивации. Обосновывается влияние мотивационного климата на содержание и степень политической активности. Определяется, что условия трансформационного общества влияют на уверенность и доверие граждан к власти и обуславливают формирование демотивационного климата политического участия человека. Обращается внимание на значение «ментальной карты» украинцев в формировании мотивационного климата политического участия. Отдельно рассматриваются мотивационные проблемы пользователей социальных сетей, особенно молодежи. Подчеркивается важность политической культуры как отдельной личности, так и общества, а также усилия политической элиты, на-

правленные на создание общей атмосферы достижения успеха в политической сфере, что мотивирует политическое участие человека.

Ключевые слова: мотив, мотивация, мотивационный дискурс, мотивационный климат, политическое участие, стимул, демотивация.

The concept of motivational climate of political participation is analyzed in the article and are also are probed its connection with the concepts of motivational discourse, stimulus, stimulation, demotivation. Influence of motivational climate is substantiated on motivation and degree of political activity. Human's political activity is stimulated by both internal (political necessities) and external motivators (political parties, state and political figures, authorities, public organizations, etc). With the help of different instruments of influence the last ones can intensify or vice versa, to ease the level of human's political activity. Also motivation of political activity is formed by other factors – features of political development of country; transformation of reasons of subject; directives, system of political values and orientations of subject of policy. External motivators form the proper attitude to the political sphere which motivate people to be a part of this sphere or to ignore, creating such concept as motivational climate of political participation. It is determined that the terms of transformation society influence on a confidence and faith of citizens to power and stipulate forming of demotivational climate of human's political participation. Attention is paid on meaning "mental map" of Ukrainians in forming of motivational climate of political participation. It is separately indicated the motivational problems of users of social networks, especially youths. It is marked on importance of political culture of both ordinary man and society, and also on efforts of political elite directed on creation of general atmosphere of achievement of success in a political sphere which explains political participation of man.

Key words: reason, motivation, motivational discourse, motivational climate, political participation, stimulus, demotivation.

УДК 323.212

Куницький М.П.,
здобувач
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

Сучасна наука виявляє значний інтерес до вивчення сфери мотивації. У політичній науці важливим є розуміння мотиваційної сфери політичної участі людини, визначення потреб та інтересів, які спонукають і мотивують її брати участь у політиці. Виникають нові поняття, обґрунтовуються нові підходи до теоретичного та методологічного осмислення комплексу проблем психології мотивації. В останні роки науковцями, зокрема психологами, активно використовуються поняття мотиваційного дискурсу, мотиваційного клімату, мотиваційного зараження, мотиваційного впливу та інші.

У фокусі цієї статті – осмислення поняття мотиваційного клімату політичної участі. Варто відзначити, що деякі науковці поняття мотиваційного

клімату та мотиваційного дискурсу розглядають як синоніми. Проте, на наш погляд, вони є самостійними й відмінними один від одного. Погоджуємося з позицією В. Климчука, що поняття мотиваційного дискурсу має евристичний потенціал, розглядається як «особлива форма лінгвістичного існування мотивації в просторі взаємодії людей між собою та з текстами» [3, с. 102]. Мотиваційний дискурс має структуру, виявляється на особистісному й соціокультурному рівнях, що в цілому визначає самостійність його як предмета наукового, зокрема соціально-психологічного аналізу.

Поняття мотиваційного клімату часто використовують для визначення ефективності навчального та виробничого процесу. У навчальному процесі під мотиваційним кліматом дослідники

розглядають навчальний дискурс, створений учителями. В основі вивчення проблематики цього мотиваційного клімату – соціально-когнітивна теорія досягнення цілей (К. Двек, К. Еймс, Е. Леггет), яка вказує на дію двох основних мисленнєвих патернів у залученні учнів до ситуації досягнення мети: «майстерність» (mastery) і «виконання» (performance). Орієнтація учня на майстерність сприяє його активності на основі внутрішніх причин, серед яких – бажання самовдосконалення й підвищення власної компетентності; орієнтація на виконання формує сприйняття навчання як певного змагання, пов'язаного з демонстрацією компетентності [3, с. 95].

У сфері менеджменту мотиваційний клімат визначається як соціально-психологічна атмосфера в організації, яка стимулює персонал (як окремих працівників, так і групу) до активної діяльності, що спрямована на досягнення організаційних цілей [8]. Серед іншого, мотиваційний клімат визначається ставленням працівників один до одного, до роботи, місії, корпоративної культури організації й впливає на формування бажання саморозвитку й самовдосконалення працівників.

Погоджуємося з висновками сучасних науковців, що мотивація позначає те, що людина хоче робити, а здатність – те, що людина може робити. Цей висновок орієнтує на важливість проблеми створення умов, за яких здатність і мотивація поєднуються, створення такого мотиваційного клімату, у якому, досягаючи цілей організації, кожна людина зможе максимально реалізувати власний потенціал. Отже, мотиваційний клімат варто розглядати як певну атмосферу, що виникає в результаті багатьох відносин – між працівниками, між працівниками й керівником, у цілому характеризує оточення, в якому співпрацюють за межами організації (організаційний контекст і організаційна культура). У менеджменті створити мотиваційний клімат означає знайти людину, яка адекватна роботі, яку вона має виконувати, і організації (колективу); збереження клімату зумовлюється стилем роботи керівника, що виявляється у формулюванні завдань, організації діяльності та комунікації, особливостях прийняття рішень, формах контролю тощо [8].

Вивчення природи мотиваційного клімату потребує звернення до такого феномена, як стимул, адже під впливом стимулів активізуються мотиви. Стимул, на відміну від мотиву, є зовнішньою причиною, яка спонукає людину до активності, щоб досягти визначеної мети.

Стимулювання є процесом позитивного чи негативного підкріплення за правильну або неправильну поведінку людини. Водночас стимулювання може впливати не лише на зовнішні прояви поведінки, а й на свідоме ставлення до діяльності. Отже, стимулювання є використанням відносно

людини стимулів, що активізують її мотивацію, потенціал та зусилля. Досліджуючи проблему стимулювання діяльності персоналу, науковці наголошують на стимулюванні як на одному з інструментів формування відсутньої мотивації діяльності: «Щойно працівникові стає замало внутрішніх відповідей на запитання «Чому/навіщо/за що я повинен працювати?», потрібно дати йому зовнішню відповідь – стимул. Причому (з огляду на нинішній високий рівень розвитку людських ресурсів у цілому) стимул позитивний. Стимулювати потрібно за якісну роботу» [8, с. 120].

Стимули можуть бути матеріальними (дії інших осіб, можливості досягнути мети, матеріальні вигоди, що підвищують добробут) і нематеріальними (організаційні та моральні). Ефект цих стимулів може бути різним. Наприклад, останні – моральні – можуть мати як позитивний, так і негативний ефект (зокрема, сприяти формуванню загостреного кар'єризму, користолюбства), а матеріальні можуть посилити результативність і якість роботи. У цьому контексті слушними видаються міркування сучасних учених щодо поєднання матеріальних стимулів і емоційних чинників мотивації, серед яких визнання роботи керівництвом, словесна відзнака гарної роботи тощо. Якщо людина цього не отримує, то може виникнути емоційний дискомфорт, який негативно впливатиме на ефективність праці.

Крім того, відсутність мотивів і стимулів до праці, робота, яка не подобається, неадекватна зарплата, її затримка, відсутність чітких перспектив у кар'єрі – усе це в цілому негативно впливає на самовідданість і ефективність діяльності людини. Вищезазначене розкриває зміст такого феномена, як демотивація – відсутність або зникнення інтересу, спонукальних причин до того, що раніше виконувалося або цікавило [7].

Трансформаційне суспільство, яким є й сучасна Україна, характеризується відсутністю чітких і установлених політичних норм і правил, частою зміною політичних еліт, утіленням різних моделей політичного та суспільного розвитку, випадковістю, непослідовністю, необґрунтованістю політичних процесів. Ця ситуація посилює невпевненість і недовіру громадян до влади та поглиблює демотивацію політичної участі в значній їх частини. Крім того, варто відзначити, що явище уникнення покарання у свідомості українських громадян сформувало певну подвійність у ставленні до правил: правила, які можна порушувати, і правила-табу. Причому в кожній людини різні межі означеного розподілу.

Слушними є висновки сучасних науковців про те, що «актуалізуючим фактором мотивації досягнення успіху людини в трансформаційному суспільстві можуть бути незадоволені життєві потреби й амбіції. І на цьому шляху першим актуальним для неї завданням стає підвищення мате-

ріального та соціального статусу. Високий рівень матеріального життєзабезпечення підтримує відчуття впевненості в собі, у своєму майбутньому, створює умови для саморозвитку й самореалізації» [6, с. 88].

Доцільно звернути увагу на такий аспект, як контрольована (страх покарання за невиконання висунутих вимог) і внутрішньо мотивована діяльність. Звичайно, правила, норми й у цілому дисципліна містять певний примус, обмежують свободу вибору людини серед варіантів її діяльності. Водночас межа між контрольованою й мотивованою діяльністю є умовною й рухливою, адже усвідомлена мотивація людини продукує її самоорганізацію та самодисципліну, формує звичку відповідально виконувати вимоги й ставитися до них як до власних норм поведінки.

Розглядаючи мотиваційний клімат політичної участі, варто зазначити, що форми, інтенсивність, спрямованість останньої зумовлюються особливостями функціонування як політичних інститутів, так і політичної культури.

На підставі різних наукових джерел зацікавленість політичною участю може бути охарактеризована низкою структурних показників:

- усвідомлення ціннісно-ідеологічних уподобань, внутрішньо-психологічного ставлення до політичного процесу, інтересу до політичної сфери; ідентифікації себе з певною політичною організацією (політична партія чи громадське об'єднання); наявність довіри/недовіри до політичної системи чи до політичної влади;

- «ресурси участі» (час, можливості й інші матеріальні резерви, освіта, політична грамотність і компетентність, уміння, навички й досвід політичної участі, доступ до інформаційно-комунікаційних джерел, належність до політичної партії, організації чи руху, релігійно-етичні погляди, родинно-династичні корені, знайомства й інші соціальні зв'язки);

- політико-психологічні властивості особи, її психологічний тип (авторитарний чи демократичний, конформістський чи громадянський, пасивний чи активний);

- джерела активності (мотиви та мотивація, які визначають спрямованість, тривалість політичної активності).

У контексті вивчення мотиваційного клімату політичної участі слушно видається класифікація мотиваційних сфер, яку пропонує В. Казміренко: сфера організаційно-практичної (утилітарної) мотивації (містить три блоки мотивацій – трудові ресурси; творча актуалізація; досягнення, кар'єра, винагорода); сфера організаційно-інституційної мотивації (містить мотивації співучасті, співробітництва та взаємодопомоги; авторитету та соціального визнання; незалежності та підкорення, дисципліни та відповідальності); сфера організаційного

менталітету (організаційна приналежність, престиж соціальної діяльності організації; впевненість у майбутньому; сенс життя) [2, с. 241–246].

У політичній активності важливими є всі зазначені сфери мотивації, проте форми цієї активності обумовлюються пріоритетністю окреслених сфер для кожної людини.

Як уже було зазначено, створення позитивної мотивації політичної активності залежить від наявного мотиваційного клімату. Останній розподіляється на той, що мотивує, і той, що демотивує. Перший характеризується своєчасним визначенням і отриманням задоволення від результатів роботи; урізноманітненням форм діяльності, що дозволяє розкрити потенціал людини; сприянням високому рівню самостійності й відповідальності за дії; можливістю брати участь у прийнятті управлінських рішень; стимулює до постійного навчання й самовдосконалення; створює комфортну комунікацію з іншими учасниками політичних відносин, довіру до суб'єктів політичної діяльності, видимість результатів активності; забезпечує соціальний і політичний статус людини, ефективну комунікацію між владою та суспільством.

Клімат, що демотивує політичну активність, характеризується значним ступенем неусвідомлення мети суспільного розвитку та нерозумінням у суспільстві; недовірою до влади; зневірою в можливості захисту своїх інтересів; ставленням до політичної сфери як до цинічного, амбіційного змагання вузькогрупових, корумпованих і егоїстичних осіб; низькою якістю політичної грамотності та компетентності суб'єктів політичних відносин; недостатньою увагою до потреб суспільства з боку влади; слабкістю взаємодії в громадянському суспільстві, а також взаємодії між громадянським суспільством і владою; непрозорістю влади; неавторитетністю політичних діячів серед населення, слабкістю контролю за виконанням обіцянок і незадоволенням якістю роботи представників влади; особливостями «ментальної карти» українців (карта символізує умови досягнення й реалізації потреб у результаті певних дій у рамках певного життєвого світу) – певною байдужістю до політичної участі, психологією конформізму (Є. Головаха, І. Бекешкіна, В. Небоженко).

У контексті останньої характеристики варто зазначити про наявність поняття мотиваційного простору ментальності, уведене до наукового обігу Д. Труєвцевим, яке позначає «семантичний простір, у якому здійснено розклад об'єктів на мотиваційні складники, пов'язані з різними умовами задоволення актуальних потреб» [3, с. 57–58]. Базисом мотиваційного простору ментальності є мінімальний набір певної множини мотиваційних векторів [3, с. 57–58].

Науковий інтерес для аналізу мотиваційного клімату політичної участі мають висновки В. Клим-

чука, який виокремлює три типи практик взаємодії з мотиваційними дискурсами в контексті мотиваційної експансії (мотиваційного зараження): практика споживання, практика ігнорування та практика інтеракції.

Так, практика споживання розкриває некритичне сприйняття мотиваційного дискурсу без осмислення й свідомого вбудовування у власний дискурс. Природою звернення до такої практики, зокрема й у політичній сфері, є нестійкість конструкцій власних мотивів політичної участі або ж наявність тематичної відповідності між мотиваційним дискурсом людини й експансивним дискурсом. Типові пояснення учасників, які схилиються до цієї практики, зводяться до такого: «Я побачив, що всі зацікавилися цим заходом, і сам долучився до нього».

Практика ігнорування засвідчує відсторонення від дискурсу інших і небажання його розуміти, збереження власної мотивації, не включаючи до неї жодного нового елемента. Природа використання такої практики – стійкість власних мотиваційних конструкцій, нечутливість до контексту або ж суттєва тематична невідповідність між особистісною мотивацією та мотивацією інших. Приклади пояснення такої практики: «Мені із самого початку було зрозуміло, що команди в нас не вийде, тому я був сам по собі й робив те, що подобалося» або «Я не хотів цього робити – і нічого не робив».

Практика інтеракції розкриває взаємодію з носієм дискурсу, спробу побудувати діалог, дає людині можливість або змінити власний дискурс, або свідомо не змінювати його. Природою використання практик інтеракції є розуміння мотивів інших (мотиваційна грамотність), готовність до перегляду власного мотиваційного дискурсу, невідповідність між особистісною мотивацією й мотивацією інших; водночас ця невідповідність є не настільки виразною, як у попередній практиці [3, с. 57–58].

Вивчаючи мотиваційний клімат політичної активності, варто звернути увагу й на вплив такої особливості сучасного суспільства, як розвиненість інтеракційного простору, можливість інтерактивних комунікацій, особливо через соціальні мережі. Учені вказують на низку мотиваційних проблем користувачів соціальних мереж, особливо молоді. Зокрема, це проблеми мотивації вибору ідентичності в умовах множинної ідентичності, «іманентна мотивація членства в соціальній мережі, перманентний мотиваційний конфлікт і домінування стратегії його уникання, трансформація первинної мотивації в «спілкування-заради-спілкування», мотивація мінімізації тексту, підтримка демонстративної мотивації» [3, с. 260–261].

Окреслені проблеми потребують наукового осмислення й визначення відповідей на ці виклики як молоді, так і інших громадян, які користуються соціальними мережами.

Мотиваційний клімат політичної участі, серед іншого, зумовлюється статусними особливостями людини (посада, кваліфікація, звання), досвідом діяльності, приналежністю до окремих соціальних груп. Так, вивчаючи мотивацію держслужбовців, М. Ярмистий виявив певну тенденцію. Зокрема, автором відзначено, що «працівники, які мають стаж державної служби до 5 років, керуються мотивами перспективи професійного росту та бажання зробити кар'єру; від 5 до 15 років – відчуттям влади та поваги до себе з боку інших людей; від 15 й більше років – престижністю статусу державного службовця та бажанням реалізувати себе в системі державного управління» [9]. За спостереженнями науковця, мотив «бажання принести користь суспільству й людям» є найбільш важливим для службовців віком 50–59 років (73.9%) і менш важливим для 19–29 років (50.5%) [9]. Науковцем зроблено висновок щодо узгодження та кореляції соціальної компетенції сучасних держслужбовців як основної умови їхньої діяльності з визначальним мотивом бажання принести користь суспільству й людям, з мотивами власної реалізації в системі державної служби та з прагматичним підходом (зробити кар'єру) [9].

Дослідження політичної активності молоді виявили, що «найбільш актуальними для переважної частини молодих українців є мотиви автономного забезпечення та взаємодії з іншим суб'єктом. Мотиви соціального типу й орієнтаційні типи мотивів виявляються тільки в групі політично активної молоді. У цілому молоді люди більшою мірою виявляють готовність діяти заради інших, добровільно допомагати конкретній людині, а меншою – брати участь на добровільних засадах і безкоштовно діяти заради держави й політиків» [6, с. 88].

Підсумовуючи, варто зазначити, що політичну активність людини стимулюють як внутрішні, так і зовнішні мотиватори (політичні партії, державні та політичні діячі, органи влади, громадські організації). Завдяки різним інструментам впливу (підтримці, сприянню, заохоченню до участі в політичному житті або перешкоджанню цьому) останні можуть посилити чи навпаки, послабити рівень політичної активності. Також мотивацію політичної активності формують інші фактори, до яких дослідники відносять особливості політичної ситуації; трансформацію мотивів суб'єкта; настанови, систему політичних цінностей і орієнтацій суб'єкта політики. Зовнішні мотиватори формують відповідне ставлення до політичної сфери, що мотивує людину до участі в цій сфері чи до ігнорування, у цілому утворюючи таке поняття, як мотиваційний клімат політичної участі. Крім того, варто підкреслити важливість у формуванні мотиваційного клімату політичної участі особливостей політичної культури як пересічної людини, так і суспільства, а також свідомих зусиль політичної еліти, спрямова-

них на створення загальної атмосфери досягнення успіху в політичній сфері. Визначення мотивів політичної участі, її мотиваційного клімату в сучасному українському суспільстві актуалізує подальші дослідження критеріїв їх оцінки, розкриття зв'язку мотивів політичної участі з рівнем політичної активності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вільчинська І. Політична мотивація: основні наукові підходи і теорії : [монографія] / І. Вільчинська ; Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. — К., 2010. — 336 с.
2. Казмиренко В. Социальная психология организации : [монография] / В. Казмиренко. — К. : МЗУУП, 1993. — 384 с.
3. Климчук В. Мотиваційний дискурс особистості: на шляху до соціальної психології мотивації : [монографія] / В. Климчук. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. — 290 с.
4. Леонтьев В. Психологические механизмы мотивации учебной деятельности : [учебное пособие] / В. Леонтьев. — Новосибирск : НГПИ, 1987. — 90 с.
5. Ольшанский Д. Основы политической психологии / Д. Ольшанский. — Екатеринбург : Деловая книга, 2001. — 496 с.
6. Політична участь молоді сучасної України: психологічні чинники активізації : [монографія] / за наук. ред. Л. Кияшко. — К. : Міленіум, 2014. — 216 с.
7. Чемяков В. Стратегические цели компании и мотивация персонала / В. Чемяков // Человек и труд. 2002. — № 9. — С. 78–80.
8. Щербина О. Мотивація і стимулювання у контексті компенсаційної політики організації / О. Щербина // Кадровик: трудове право і управління персоналом. — 2007. — № 1. — С. 118–123.
9. Ярмистий М. Мотиваційні аспекти діяльності державних службовців / М. Ярмистий [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.cppk.cv.ua/124.php>.

Лукашенко Є.М.

Свобода й державна монополія на друк грошей (Ф. Гаєк)

У статті проаналізовано погляди видатного австрійського вченого Фрідріха фон Гаєка на вплив державної монополії друку грошей на економічну й політичну свободу, розкрито особливості тлумачення й розуміння вченим взаємозв'язку між свободою й економічним розвитком і добробутом.

Ключові слова: свобода, гроші, монополія, уряд, банк, емісія, конкуренція, ринок, держава.

нимания ученым взаимосвязи между свободой и экономическим развитием и благосостоянием.

Ключевые слова: свобода, деньги, монополия, правительство, банк, эмиссия, конкуренция, рынок, государство.

The article analyzes the views of the famous Austrian scientist Friedrich von Hayek on the impact of state monopoly on printing money economic and political freedom, the features of the interpretation and understanding of scientists relationship between freedom and economic development and prosperity.

Key words: freedom, money, monopoly, government, bank, emissions, competition, market, state.

УДК 330.88:[336.74:321.01]«1975» Ф. Гаєк

Лукашенко Є.М.,
аспірант кафедри теорії
й історії політичної науки
Львівського національного
університету імені Івана Франка

В статье проанализированы взгляды выдающегося австрийского ученого Фридриха фон Хайека на влияние государственной монополии печати денег на экономическую и политическую свободу, раскрыты особенности толкования и по-

Серед усіх праць, які написані Фрідріхом фон Гаєком, мабуть, найбільш оригінальною й несподіваною є праця «Приватні гроші», яка написана вченим у 1975 р. Задля написання цієї невеликої книги Гаєк перервав роботу над фундаментальною тритомною працею «Право, законодавство й свобода». Незважаючи на її незначний розмір, Фрідріх фон Гаєк надавав цій праці величезного значення. Ідея, обґрунтована в цій книзі, настільки незвична, що навіть у професійних економістів, філософів і політологів вона викликає здивування. Широкому загалу ця ідея практично невідома. Суть її полягає в тому, що необхідно позбавити уряд монопольного права на друк грошей і створити систему конкуруючих між собою приватних валют. Саме відсутність такого права, на думку Гаєка, є головною причиною інфляції чи дефляції в економіці та несвободи й занепаду демократії. Монопольне право уряду на друк грошей руйнує свободу економічну й свободу політичну, а значить, і ефективність, тому що лише суспільство вільних людей, які мають свободу праці та творчості, може бути ефективним і досягати успіхів.

Фрідріх фон Гаєк пише: «Завдання запобігання інфляції завжди уявлялося мені надзвичайно важливим, і не тільки через збитки й страждання, що заподіюються високою інфляцією, а й тому, що я вважав і вважаю, що навіть помірна інфляція породжує в кінцевому рахунку повторювані періоди депресій і безробіття, які стали вагомим аргументом проти системи вільного підприємництва і які в інтересах виживання вільного суспільства повинні бути попереджені.

Тепер у мене не залишилося сумнівів, що приватні підприємства, якби їм не заважав уряд, давно надали б суспільству широкий вибір валют, і ті з грошових одиниць, які перемагали б у конкурентній боротьбі, мали стабільну цінність і запобі-

гали як надмірному інвестуванню, так і наступним періодам спаду» [7, с. 9–10].

Уперше ідею шкідливості державної монополії на друк грошей і корисності системи конкуруючих між собою приватних валют висловив професор Бенджамін Клейн у статті «Конкурентна пропозиція грошей», що була написана в 1970 р., а вперше опублікована в 1975 р. в журналі «Гроші, кредит і банківська справа» [1]. Але Фрідріх фон Гаєк прийшов до висновку про переваги незалежних конкуруючих валют самостійно, лише пізніше дізнавшись про цю статтю Бенджаміна Клейна.

Ідея системи конкуруючих приватних валют замість державної монополії на друк грошей викликала неоднозначну реакцію серед наукової й політичної еліти Заходу. Переважно ця реакція була негативною, особливо з боку науковців і політиків лівого спрямування, що не дивно, адже Фрідріх фон Гаєк завжди був одним із найзатятіших антикомуністів, присвятивши більшу частину свого життя боротьбі із соціалізмом і комунізмом. Проте це не зупинило Гаєка, він і надалі продовжив роботу над популяризацією своїх ідей.

Монополія на друк грошей зміцнила владу урядів не менш сильно, ніж монополія на насильство. Гаєк вважає, що з цієї причини уряди будуть люто захищати свої традиційні права. З цієї ж причини вкрай важливо позбавити їх таких прав [7, с. 22]. Відсутність конкурентного ринку грошей і можливість покривати дефіцит шляхом грошової емісії фактично позбавили уряди всіх країн необхідності узгоджувати витрати з прибутками. Саме тому, як вважає Гаєк, історія грошей є історією інфляції, організованої урядами [7, с. 22].

Саме урядова грошова політика є головним джерелом нестабільності, особливо потенційно нестабільна грошова політика демократичних урядів, адже, на відміну від авторитарних і тоталітар-

них правителів, вони більш залежні від свого електорату й завжди матимуть спокусу обдаровувати деякі електоральні групи населення. Такі витрати не лікують економічних хвороб, а лише порушують функціонування ринку. «Уряд не може діяти в ім'я загального блага», – вважає Гаєк [7, с. 73].

Ринкову економіку часто звинувачують у повторюваних періодах масового безробіття. Проте Гаєк вважає такі звинувачення безпідставними: «На ділі це є результатом дій уряду, який перешкоджає приватним підприємствам вільно працювати й забезпечувати себе грошима, що гарантують стабільність. Як ми бачили, немає ніяких сумнівів, що вільне підприємство було б здатне забезпечити гроші, які гарантують стабільність, і що прагнення до індивідуальної вигоди підштовхувало б до цього приватні фінансові інститути, якби їм це було дозволено» [7, с. 73].

Пропозиція Фрідріха фон Гаєка про створення системи конкуруючих приватних валют фактично є пропозицією поширити свободу діяльності у сфері грошового обігу на банківську справу. Приватні банки отримують право на друк власної грошової одиниці, яка буде змушена постійно конкурувати з валютами, що їх випускають інші банки. Чим стабільнішою буде валюта, тим більший прибуток отримує банк. Нестабільність валюти призводить до збитків, а іноді й до банкрутства банку. Тому стабільність валюти приватного банку – це основа його процвітання й виживання. Образно це можна порівняти з ринком автомобільного транспорту, де йде постійна конкуренція між різними виробниками автомобілів за клієнта. Щоби покупець вибрав автомобіль конкретного автовиробника, той постійно змушений покращувати якість свого товару, змагаючись з іншими автовиробниками. Так само в системі, запропонованій Гаєком, постійно повинні змагатися за клієнта приватні банки-емітенти. Гаєк вважає, що «в такій ситуації просте прагнення до вигоди зможе дати грошам краще забезпечення, ніж будь-яке забезпечення, коли-небудь надане урядами» [7, с. 36].

Перехід до системи конкуруючих приватних валют Гаєка призведе до того, що сукупний об'єм грошової маси в країні вже не буде визначатися рішеннями уряду, часто ситуативними й помилковими, а визначатиметься балансом між попитом населення й пропозицією конкуруючих приватних банків-емітентів, тобто економіку перестало б роздувати від надлишкової грошової маси. Сам термін «інфляція» походить від латинського слова «inflatio», що в перекладі на українську мову означає «роздування». Інфляція є надмірним (порівняно з потребами товарообігу) збільшенням кількості паперових грошей із наступним їх швидким знеціненням. Вона проявляється зростанням загального рівня цін і зниженням купівельної спроможності грошей. Уряд, позбавлений «друкар-

ського верстату», буде змушений жити виключно «по грошам», лише на зібрані податки.

Фрідріх фон Гаєк вважає, що система конкуруючих приватних валют призвела б до такого:

а) попит на гроші, купівельна спроможність яких згідно з прогнозами повинна залишатися на одному рівні, буде стійким так довго, як довго люди зможуть вільно використовувати ці гроші;

б) в умовах такого стійкого попиту, що залежить від успішної підтримки цінності валюти на постійному рівні, можна вважати, що емісійні банки стануть робити все можливе для досягнення цієї мети й зроблять це краще, ніж будь-який монополіст, який нічим не ризикує, знецінюючи свою валюту;

в) емітент може досягти цього результату, регулюючи кількість випущених ним грошей;

г) таке регулювання кількості кожної з валют стало б найкращим з усіх доступних методів контролю за кількістю коштів обміну для будь-яких можливих цілей [7, с. 36].

Фрідріх фон Гаєк вважає, що зростання й падіння цін стане неможливим в умовах, коли кільком банкам-емітентам різних валют буде дозволено вільно конкурувати без втручання уряду. У такій системі найбільшу вигоду отримуватимуть ті банки, що зберігатимуть постійну цінність своєї валюти відповідно до сукупної ціни набору найважливіших товарів масового споживання. Ті ж банки, що намагатимуться заробити на підвищенні чи зниженні цінності своєї валюти, утратять довіру населення й збанкрутують. Конкуренція забезпечить більш надійні гроші, ніж уряд. Результатом конкурентного відбору врешті-решт буде повна відсутність інфляції чи дефляції в майбутньому. Ринковий попит й пропозиції грошей як система, що саморегулюється, характеризуватиметься балансом, який був неможливий через державну монополію на друк грошей. Монополізм завжди перешкоджає пошуку більш досконалих способів задоволення потреб потенційних клієнтів, тому що в монополіста для цього немає жодного стимулу.

«Якби люди зрозуміли, що за зручність користуватися в звичайних угодах одним-єдиним видом грошей без права використання інших видів і без вибору між звичними й альтернативними грошима вони розплачуються періодичною інфляцією й економічною нестабільністю, вони, імовірно, вважали б цю ціну занадто високою. Бо ця зручність набагато менш значна порівняно з можливістю користуватися надійними грошима, через які не буде періодично порушуватися плавна течія економічного життя, можливістю, якої публіка позбавлена через урядову монополію. Але людям ніколи не давали можливості виявити цю перевагу» [7, с. 18].

Ліквідація державної монополії на друк грошей призведе до втрати необхідності існування центральних банків. Центральний банк завжди знахо-

диться під політичним контролем або політичним тиском, тому, як правило, нездатний регулювати кількість грошей так, щоб уникати інфляції та дезорганізації функціонування ринку.

Разом із державною монополією на друк грошей і центральними банками повинна бути ліквідована й можливість свідомо призначати відсоткові ставки за банківськими депозитами й кредитами через політичне рішення. «Уся ідея використання відсоткової ставки як інструмента політики є хибною від початку до кінця, оскільки тільки конкуренція на вільному ринку може врахувати всі обставини, які повинні бути взяті до уваги під час визначення відсоткової ставки» [7, с. 76].

Фрідріх фон Гаск вважає, що перехід від єдиної державної валюти до системи конкуруючих між собою приватних валют повинен бути швидким і повним. Поступовий перехід лише завдасть шкоди й скомпрометує саму ідею. Особливо важливою для успішного втілення реформи є свобода конкуренції між якомога більшою кількістю банків-емітентів.

«Тільки якщо гроші знаходяться під контролем жорсткої конкуренції, люди будуть вірити, що приватні банки стануть підтримувати стабільність своїх валют. Тільки якщо люди отримають можливість вільно вибирати, якою валютою користуватися залежно від їхніх різноманітних цілей, процес відбору призведе до переваги хороших грошей. Тільки якщо почнеться активна торгівля на валютній біржі, банки-емітенти зможуть вчасно отримувати попередження про необхідні дії. Тільки якщо кордони будуть відкриті для вільного руху валюти й капіталу, з'явиться гарантія проти таємної змови місцевих установ із метою маніпулювання місцевою валютою. І тільки за наявності вільних товарних ринків стабільні середні ціни будуть означати, що процес пристосування пропозиції до попиту йде нормально», – стверджує Гаск [7, с. 87].

Головною небезпекою для повноцінного функціонування системи конкуруючих приватних валют після її введення Фрідріх фон Гаск вважає втручання уряду. Особливо небезпечно, якщо уряд буде намагатися контролювати міжнародні потоки валюти й капіталу. «Влада над цими потоками наразі є найсерйознішою загрозою не тільки функціонуванню міжнародної економіки, а й особистій свободі, і ця загроза зберігатиметься доти, доки уряди мають матеріальну силу, щоб нав'язувати такий контроль. Треба сподіватися, що люди поступово розпізнають цю загрозу особистій свободі та повністю заборонять уживання таких заходів, закріпивши це у вигляді відповідних конституційних поправок», – говорить Гаск [7, с. 89].

У праці «Дорога до рабства» Фрідріх фон Гаск наводить більш широке розуміння економічної та політичної свободи: «Часто кажуть, що політична свобода неможлива без свободи економічної. Це

правда, але не в тому сенсі, який вкладають у цю фразу прихильники планування. Економічна свобода, що є необхідною передумовою будь-якої іншої свободи, у той же час не може бути свободою від будь-яких економічних турбот. А саме це обіцяють нам соціалісти, часто забуваючи додати, що вони заодно звільнять нас від свободи вибору взагалі. Економічна свобода – це свобода будь-якої діяльності, що включає право вибору й пов'язані із ним ризик і відповідальність» [3, с. 113].

Останнім захистом від тиранії уряду Фрідріх фон Гаск вважає право на еміграцію, тому контроль уряду над обміном іноземної валюти є категорично неприпустимим. «Поширення контролю, що впливає з контролю над економікою, на всі сфери життя добре видно на прикладі операцій з іноземною валютою. На перший погляд, державний контроль за обміном іноземної валюти ніяк не зачіпає особисте життя громадян, і більшості з них байдуже, існує він чи ні. Однак досвід країн континентальної Європи показав мислячим людям, що введення такого контролю є вирішальним кроком на шляху до тоталітаризму й придушення свободи особи. Фактично цей захід означає повне підпорядкування індивіда тиранії держави, відкидання будь-якої можливості втечі – як для багатих, так і для бідних. Коли люди позбавляються можливості вільно подорожувати, купувати іноземні журнали й книги, коли контакти із закордоном можуть здійснюватися тільки за ініціативою або за згодою офіційних інстанцій, громадська думка опиняється під набагато більш жорстким контролем, ніж це було за будь-якого абсолютистського режиму XVII чи XVIII століття» [3, с. 106].

Ліквідація державної монополії на друк грошей, крім протидії надмірному зростанню урядових витрат, могла б зробити також фундаментальний внесок у захист індивідуальної свободи громадян. Цей внесок полягає в зростанні міжнародної взаємодії, що зробить контроль уряду над міжнародним рухом товарів, капіталів і людей слабким, тому кожному надасть більше свободи й незалежності від уряду. Узагалі система вільно конкуруючих приватних валют несумісна з прагненням до тоталітарної чи авторитарної влади.

Фрідріх фон Гаск придумав відмову від державної монополії на друк грошей як засіб від інфляції, дефляції, безробіття, депресії та несвободи економічної й політичної. У всіх цих бідах часто звинувачують капіталізм, але Гаск вважає такі звинувачення несправедливими. «Не капіталізм, а урядовий інтервенціонізм винен у повторюваних кризах минулого. Уряд заважав підприємствам отримати інструменти, необхідні для того, щоб захищати свою діяльність від дезорієнтації, яка виникає через ненадійні гроші, за допомогою інструментів, прибуткових для початківця й вигідних для всіх інших. Визнання цієї істини ясно показує, що пропонувана реформа – не просто незначне технічне вдосконалення фінан-

сової системи; це докорінна зміна, яка може вирішити долю вільної цивілізації» [7, с. 93]. Гаск також додає: «Благословенний той день, коли ми зможемо розраховувати на пропозицію надійних грошей не в силу добрих намірів урядів, а внаслідок дотримання банками свого власного інтересу» [7, с. 93].

Людство завжди мало ненадійні гроші, тому що уряди й правителі не давали приватному підприємству можливості створити кращі. Відмова від державної монополії на друк грошей пропонується Фрідріхом фон Гаском як єдиний реальний засіб створення завершеного ринкового порядку, як порятунком людської цивілізації від пут планової командно-адміністративної економіки. Сьогодні людство потребує міжнародного руху «за вільні гроші», подібного до руху XIX століття за свободу торгівлі. Перед цим рухом стоїть велика просвітницька задача. «Необхідне широке визнання наявності проблеми, необхідними є реформи. Ідеться не про другорядні технічні деталі фінансової системи, як може на перший погляд здатися профану, який сам ніколи про таке не замислювався. Питання в єдиному шляху, що дозволить сподіватися, що ще можна зупинити безперервне сповзання всіх урядів до тоталітаризму, яке багатьом уважним спостерігачам здається вже невідворотним. Я хотів би порадити рухатися не поспішаючи. Але в нас мало часу. Зараз потрібне не будівництво нової системи, а якнайшвидше усунення всіх правових перешкод, що дві тисячі років блокували шляхи еволюції, усі сприятливі результати якої ми не можемо зараз передбачити», – завершує свою книгу Гаск [7, с. 95].

Фрідріх фон Гаск, поза сумнівом, є одним із найталановитіших учених минулого століття. Визнанням геніальності Гаска стало присудження йому в 1974 р. премії Шведського центрального банку з економічних наук пам'яті Альфреда Нобеля за новаторські праці з теорії грошей і економічних коливань і за глибокий аналіз взаємозалежності економічних, соціальних та інституціональних явищ. Проте запропонована Гаском реформа грошової системи з переходом від єдиної державної валюти до кількох конкуруючих між собою приватних валют ніколи не перевірялася на практиці. Тому неможливо впевнено стверджувати, що вона абсолютно правильна й не містить у собі помилок, які під час утілення не призведуть до серйозних негативних побічних ефектів. Але можна впевнено говорити, що незалежно від того, буде в Україні єдина державна валюта чи кілька конкуруючих між собою приватних валют, згідно з теоретичним доробком Гаска вони обов'язково повинні бути надійно захищені від агресивних дій іноземних держав із метою збереження економічного й політичного суверенітету, державності й територіальної цілісності України. Якщо Україна коли-небудь піде шляхом, запропонованим Гаском,

то законодавчо має бути закріплено, що право на емісію власних валют мають виключно банки з повністю українським капіталом, і назавжди унеможливлено частковий або повний викуп українських банків-емітентів іноземними фізичними та юридичними особами.

Сьогодні в Україні фактично склалася тривалютна система. Українці, крім власної національної валюти, гривні, масово використовують ще дві. Це американські долари і євро. У готівковому обігу переважає гривня. За деякими винятками, наприклад, на вторинному ринку нерухомості й автомобільному ринку, розрахунки, як правило, відбуваються в американських доларах. Для заощаджень українці використовують переважно американські долари і євро, уникаючи гривні як нестабільної валюти, що знецінюється. Грошова реформа, проведена за пропозицією Гаска, могла б змінити цю нездорову ситуацію, давши українцям кілька власних приватних валют, що постійно змагалися б між собою за стабільність і надійність. Якщо теоретичні висновки Гаска правильні, то це назавжди б знищило інфляцію й дефляцію та дало українцям значно більше економічної й політичної свободи, зробило б українську економіку менш вразливою до економічних війн іззовні, особливо з боку Російської Федерації, більш стійкою до помилок економічної політики власного національного уряду, а також суттєво збільшило б вплив громадянського суспільства, особливо у фінансово-кредитній сфері української національної економіки, від якої залежить добробут і процвітання всього українського народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Klein B. The Competitive Supply of Money / B. Klein // Journal of Money, Credit and Banking VI. – November 1975.
2. Уэрта де Сото Х. Австрийская экономическая школа: рынок и предпринимательское творчество / Х. Уэрта де Сото; пер. с англ. Б. Пинскера под ред. А. Куряева. – Челябинск : Социум, 2009. – 202 с.
3. Хайек Ф.А. фон. Дорога к рабству / Ф.А. фон Хайек; пер. с англ. М. Гнедовский. – М. : Новое издательство, 2005. – 264 с.
4. Хайек Ф.А. фон. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф.А. фон Хайек; под. ред. У. Бартли III, пер. с англ. Е. Осиновой. – М. : Изд-во «Новости», 1992. – 304 с.
5. Хайек Ф.А. фон. Право, законодательство и свобода. Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Ф.А. фон Хайек; пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева / под ред. А. Куряева. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
6. Хайек Ф.А. фон. Судьбы либерализма в XX веке / Ф.А. фон Хайек; пер. с англ. Б. Пинскера. – М., Челябинск : ИРИСЭН, Мысль, Социум, 2009. – 337 с.
7. Хайек Ф.А. фон. Частные деньги / Ф.А. фон Хайек; перев. с англ. М. Лозинского. – М. : Институт национальной модели экономики, 1996. – 240 с.

Макаренко Є.В.

ЗМІ як провідні канали трансляції політичних міфів під час виборчих кампаній

У статті розглядаються основні проблеми впливу політичного міфу на суспільну свідомість. Міф описується як цілісна, складна та нерегульована система. Особливу увагу приділено взаємодії між міфом і державою, міфом і суспільством. Наголошується на взаємозв'язку міфології із засобами масової інформації, особливо під час виборів.

Ключові слова: міф, політичний міф, суспільна свідомість, засоби масової інформації.

В исследовании рассматриваются главные причины влияния политического мифа на общественное сознание. Миф представлен как целостная, сложная и нерегулируемая система. Особое внимание уде-

ляется взаимоотношениям между мифом и государством, мифом и обществом. Акцентируется взаимосвязь мифологии со средствами массовой информации, особенно во время выборов.

Ключевые слова: миф, политический миф, общественное сознание, средства массовой информации.

The article examines the main political myth the impact on the public consciousness. Myth described as holistic, complex system. Particular attention is paid to interactions between myth and power, myth and society. Mythology emphasized on the relationship with the media.

Key words: myth, political myth, social consciousness, media.

УДК 1.000.165.6

Макаренко Є.В.,
аспірант
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень імені І.Ф. Кураса
Національної академії наук України

Ураховуючи останні політичні події, які відбуваються в нашій країні й у всьому світі, слід проаналізувати питання впливу засобів масової інформації на свідомість громадян із боку міфотворчості, особливо під час виборчих кампаній, що є головною метою статті. Міфи заповнюють масову свідомість українців, від чого залежить не тільки майбутнє нашої країни, а й людське буття взагалі. Міфологізація українського суспільства може призводити як до консолідації, так і відігравати деструктивну роль. Деякі дослідники навіть схиляються до думки, що сам факт міфологізації суспільства є вкрай негативним, що міф — це прихована агресія, одна з форм тоталітаризму, що коли ми потрапляємо під владу міфу, то перестаємо бути особистостями. Але, якщо говорити неупереджено, то, напевно, слід визнати, що міф може відігравати як позитивну, так і негативну роль. Відома істина, що рушниця сама по собі є не добро й не зло. У руках злочинця вона служить злу, у руках охоронця порядку — справедливості. Те ж саме можна сказати й про міф. Отже, якщо в українській державі не буде розроблятися й пропагуватися загальнонаціональний, державницький міф, масову свідомість будуть заповнювати міфи, нав'язані ззовні.

Основним завданням дослідження є аналіз функціонування міфів під час виборчих кампаній і в політиці взагалі. Ця тема значною мірою досліджена, але з огляду на останні бурхливі події на політичній арені залишається досить актуальною, оскільки інформаційна діяльність засобів масової інформації буде й надалі незмінно посилюватися, впливати на всі аспекти життєдіяльності суспільства й держави. Головне завдання полягає в тому, щоб така діяльність відповідала національним інтересам, сприяла утвердженню незалежної української держави. Тому дослідження впливу

ЗМІ як провідних каналів трансляції політичних міфів під час виборчих кампаній є доцільним і сучасним.

Серед дослідників, які займалися цією проблематикою, слід виокремити О. Донченко й Ю. Романенко, Л. Зубрицьку, Г. Почепцова, О. Полісаєва, Ю. Шайгородського. Особливо слід відзначити праці відомого українського вченого М. Михальченка в галузі суспільних і політичних відносин, проблем українського суспільства, завдяки яким зроблено вагомий внесок у розвиток української науки.

Політичний міф, як і міф загалом, має виконувати комунікативну функцію, реалізація якої набуває особливого значення під час виборчих кампаній. За допомогою політичного виборчого міфу здійснюється комунікація суспільства загалом і окремих його представників зокрема із зовнішнім світом. Згідно з тезою Р. Барта, міфом може стати все, що покривається дискурсом. Оточуючий людину світ дуже сугестивний за своїм характером, тому кожен предмет здатен перейти в стан слова, стати відкритим для того, щоб бути сприйнятим і засвоєним суспільством [1]. Е. Касінер був переконаний у тому, що будь-яке явище життя може бути інтерпретоване міфологічно. З огляду на це саме міф перетворює повсякденні речі в знаки й символи, надає їм глибинного значення й здатності впливати на свідомість і підсвідомість широких кіл населення [3]. Крім того, міф фактично формує людину, зокрема її світогляд і світовідчуття. М. Мамардашвілі підкреслює, що людина є штучною істотою, яка народжується не природою, а самонароджується через культурно винайдені засоби (ритуали, міфи, магію і т. п.), які по суті своїй є способами конструювання людини з природного біологічного матеріалу [4]. Саме таке самонародження людини є для виборчих процесів

головним, тому використовується дуже широко для досягнення певних політичних цілей. Під час виборів відбувається головна реалізація політичного міфу, його втілення в життя, випробування на практиці закладеної в ньому дієвості.

Найбільш яскраво процес народження й реалізації політичних міфів проявляється в період передвиборчих кампаній. Виборчі перегони являють собою інформаційні війни, в яких перемагає той, хто зуміє утвердити, нав'язати свою картину світу, чий картині повірить народ. Вибори свідчать про те, що в їхньому контексті політичний міф постає як спосіб і шлях інтерпретації дійсності. Фактично вибори виконують певною мірою магічні функції, оскільки ставлять собі за мету вплинути на людину, визначити її вибір під час голосування. Таким чином контролюється й спрямовується в певному напрямку енергія мас відповідно до інтересів тих чи інших учасників виборчих перегонів. Саме під час виборів політичний міф найбільшою мірою набуває ознак реальності, йде до втілення в життя.

Визначальною формою реалізації виборчого політичного міфу, що зумовлює його специфіку, є телевізійні новини. Новини завжди засновуються на реальних подіях, проте особливості їх висвітлення на користь певного політичного міфу полягають у тому, що їх не можна сприймати й розцінювати як об'єктивне відображення реального життя. По суті своїй реальні події є тільки поштовхом до формування певного телевізійного міфу, який конструє уявлення виборців про певну політичну силу чи її кандидата. Але покликання новин – дати таку інтерпретацію подій, щоб глядач повірив у їхню достовірність, сприйняв їх як об'єктивну реальність, яка вже стає частиною певного політичного простору. Тут вагому роль відіграє візуальний канал сприйняття інформації, адже побачене на власні очі, хоч і по телебаченню, справляє значно сильніше враження, ніж почуте чи прочитане.

Популярним прикладом колосального впливу телебачення стали телевізійні дебати американських претендентів на пост президента США Р. Ніксона і Дж. Кеннеді. Останній завдяки своїй телегенічності отримав перемогу над більш статечним Ніксоном. Фактично саме завдяки зовнішнім перевагам Кеннеді отримав без особливих зусиль вирішальні голоси виборців. Таким чином, завдяки телебаченню самі дебати щодо низки важливих питань відійшли на другий план порівняно із зовнішнім виглядом політиків. Отже, можна говорити про те, що телебачення надає виборам характеру спектаклю, театральності, де зовнішнє часто отримує перевагу над внутрішнім і визначає результат.

Для того, щоб певна подія потрапила в телевізійні новини й працювала на користь конкретного політичного міфу, вона повинна характеризуватися низкою рис: по-перше, наявність головного

героя, який стає центром розвитку події. Спостерігаючи за життям і діями цього героя, глядач може підсвідомо асоціювати себе з ним, відчувати те, що з ним відбувається, осмислювати й співвідносити це з власним життєвим досвідом. Чим ближчими й глибшими є такі асоціації, тим сильніше впливає поданий у новинах герой на своїх потенційних виборців, тим легше йому здобути їхні голоси на виборах. По-друге, це певна драматургія події, наявність такого конфлікту інтересів, який супроводжується відкритим насильством. Саме це здатне підсилювати ефект сюжету, а отже, його вплив на глядача, який сприймає новини. По-третє, подія має обов'язково містити активну дію, що є головним елементом концентрації уваги. Саме в цій активній дії закладається головна суть події, теза посередництва, через яку вона впливає на глядача. По-четверте, це новизна події. Якщо подія подається вперше, вона передусім викликає інтерес у суспільстві, активізує його зацікавленість у тому, що відбувається. Нову подію можна подати так, як цього хоче замовник і творець політичного виборчого міфу. Власне, перша обґрунтована інтерпретація виявляється найбільш сильною і впливовою. По п'яте, це можливість прив'язати подію до теми, яка на певний момент є найбільш актуальною, домінує в засобах масової інформації. Саме зв'язок із чимось популярним і особливо актуальним викликає посилений інтерес до події.

Особливості реалізації політичного міфу зумовлюються також тим, що в цей час міф ґрунтується на потребі постійного енергетичного наповнення. У такий момент сила й ефективність міфу визначаються його впливом на ті структури особистості, які перебувають поза її суто особистісним началом. У такому аспекті особистість фактично розчиняється в колективному досвіді. Натомість з'являється так звана «людина натовпу». Її вчинки, спосіб мислення, сприйняття дійсності визначаються не стільки індивідуальним, скільки колективним підсвідомим. Саме такою особистістю легко керувати, вона фактично не несе глибокої відповідальності за свої вчинки. Багато дій така особистість робить автоматично, за певною схемою. При цьому в ній відсутнє критичне сприйняття дійсності. Вплив зовнішніх факторів на таку особистість є настільки потужним, що людина навіть не відчуває їх, вважаючи, що сама приймає рішення. Тут укріплюється сила засобів масової комунікації, коли певні позиції, представлені ними, людина починає інтерпретувати як свої власні, хоча по суті вони їй нав'язані.

ЗМІ є фактично головним засобом реалізації міфу й тим чинником, який окреслює особливості цієї реалізації. Л. Зубрицька правомірно наголошує на тому, що «телебачення, поєднуючи на екрані всі часи й простори відразу, зіштовхує

їх у свідомості телеглядачів, додаючи значимість навіть повсякденному. Привертаючи увагу до того, що вже відбулося, телебачення повідомляє аудиторії про кінцевий результат. Це створює у свідомості телеглядачів ілюзію того, що демонстрація самої дії веде до такого результату. Виходить, що реакція передуює акції. Телеглядач таким чином змушений приймати й засвоювати структурно-резонансну мозаїчність телевізійного зображення. Телеглядачеві доводиться співвідносити розрізнені повідомлення між собою, формуючи простір миттєвих взаємозв'язків. На ефективність сприйняття інформації впливають життєвий досвід телеглядача, пам'ять і швидкість сприйняття, його соціальні установки. У результаті телебачення активно впливає на просторово-часову організацію сприйняття матеріалу. Діяльність засобів масової комунікації перестає бути для людини похідною від будь-яких подій. Засоби масової комунікації починають діяти у свідомості людини як першопричина, що наділяє дійсність своїми властивостями. Відбувається конструювання реальності засобами масової комунікації. Засоби масової комунікації, таким чином, формують свій міфологічний простір» [2]. Саме за допомогою ЗМІ відбувається реалізація міфу в практичному житті, його запровадження й інтеграція в реальний простір.

Дослідник В. Терін називає низку визначальних принципів функціонування нового виду комунікації, нової соціальної реальності, що є міфом. Перший принцип – це принцип мозаїчності та резонансу комунікації. За його допомогою подається образ світу як система певних повідомлень. Це дає змогу представити різного типу повідомлення у свідомості людини, яка сприймає їх потрібним певній політичній силі чином. Унаслідок специфіки представлення, особливостей репрезентації матеріалу виникає резонанс у свідомості людини, завдяки якому долається мозаїчна роздрібненість, і повідомлення об'єднуються в цілісну єдність.

Суть другого принципу полягає в тому, що це нові види комунікації, які переміщують центр уваги від конкретної дії до реакції, тобто повідомлення про щось обов'язково має викликати реакцію. Залежно від того, яким чином представлене це повідомлення, визначається й реакція людини.

Третій принцип полягає в тому, що нові види комунікації породжують феномени теле- й Інтернет-залежності. Загалом політичний міф і засоби масової комунікації дуже тісно пов'язані між собою. Вони обидва сприяють тому, що формується феномен глобальної ідентичності, уявної причетності особистості до всього, що відбувається у світі, створюється ілюзія її можливості впливати на це. За допомогою засобів масової комунікації дійсність конструється відповідно до тих інтересів, які ставить перед собою суб'єкт міфотворчості. Саме тому засоби масової комуні-

кації називають ще «четвертою владою» в суспільстві, адже вони відіграють одну з головних ролей у зверненні уваги на певні події чи кандидатів, фіксації їх у суспільній свідомості.

Низка дослідників цілком правомірно називає вибори «політичним спектаклем». Це твердження має під собою підстави, адже дійсно публічну політику можна розглядати як певну виставу, в якій розгортаються політичні дії. Наприклад, про це детально пише М. Едельман у праці «Конструюючи політичну виставу». Він виходить із того, що політичні лідери стали символами різних політичних якостей, зокрема компетентності, зла, націоналізму, обіцянок майбутнього та ін. Це дає змогу надати смисл і впорядкованість світу політики. Саме через наповнення образів лідерів смислом і розуміння їх як носіїв певних ідей люди визначають свої власні політичні позиції. Водночас віра в силу лідера, у його вплив на суспільство являє собою каталізатор конформізму та покори. М. Едельман розглядає лідерство як політичний інструмент, вивчаючи шляхи впливу лідерів на населення, котре фактично отримує роль глядача в політичному театрі. Уся увага зосереджується на постаті лідера, у результаті чого виборці перекладають відповідальність за своє життя на лідера, за якого вирішують голосувати [7]. Отже, за рахунок уваги суспільних верств відбувається становлення лідера в політичному просторі.

Фактично політичний лідер, який є головним героєм і учасником політичної вистави, орієнтується не на реальні потреби суспільства, а виступає особистістю, яка підпорядковується законам політичної драматургії. Він бере участь у конструюванні реальності, творить її своєю політичною діяльністю. Кожен такий лідер зацікавлений у створенні та поширенні політичного міфу, який би працював на нього. Фактично політичні міфи відіграють визначальну роль у творенні політичного шоу, яким є вибори. Через них репрезентуються образи героїв і антигероїв. Політик перетворюється на міфологічного героя, якому протиставляється образ суперника. У протистоянні один з одним розкриваються образи героя і його ворога. Якщо герой є втіленням позитивних рис і характеристик, то антигерой утілює негативні стереотипи. Герой є борцем за суспільні ідеали та принципи, а його супротивник руйнує їх і бореться з ними.

Політичний міф реалізується під час проведення виборчої кампанії. Наприклад, звернемося до історії колишніх радянських республік, які отримали статуси незалежних держав. Їхньою спільною рисою є те, що після розпаду СРСР фактично всі вони пережили так звані «кольорові» революції, у результаті яких відбулися колосальні зміни в політичному, економічному, культурному просторі цих країн. Так виник і утвердився у свідомості їхніх громадян своєрідний мотив посткомуністич-

них революцій. Крім того, стала побутувати думка про те, що рано чи пізно всі ці країни в певній послідовності переживають подібні явища. Для більшості цих країн спільним під час революцій стало фальшування результатів політичних виборів. Наприклад, таке відбулося під час перших виборів президента в Югославській федерації (24 вересня 2000 р.), президентських виборів в Україні (31 жовтня та 21 листопада 2004 р.), парламентських перегонів у Грузії (2 листопада 2003 р.) і Киргизстані (27 лютого й 13 березня 2005 р.). Наприклад, у Югославії ЦВК зробила офіційну заяву, в якій говорилося, що в першому турі виборів ніхто з кандидатів не одержав абсолютної більшості голосів. Отже, суспільство готувалося до продовження виборчих перегонів. У Грузії ЦВК сфальсифікувала результати парламентських виборів, удвічі збільшивши кількість голосів, які насправді отримав урядовий блок «За нову Грузію». У Киргизстані було зроблено все для того, щоб 90% депутатських мандатів були розподілені між прихильниками А. Акаєва. Зрозуміло, що такі безпрецедентні фальсифікаційні дії влади викликали масове обурення серед населення. Люди вийшли на вулиці, почалися масові акції, спрямовані на те, щоб домогтися від влади перегляду результатів виборів і оголошення справжніх підсумків перегонів.

Щодо українського політичного простору, то саме у ХХІ столітті тут формується й активно поширюється велика кількість політичних міфів, які визначають результати виборів через вплив на свідомість населення. Наприклад, один із таких міфів фактично визначив результати перерозподілу політичних сил у суспільстві. Як справедливо наголошує Ю. Шайгородський, таким став політичний міф про сформовану партійну систему, яка здатна делегувати своїх представників в органи законодавчої влади для управління державою [6].

Фактично міфічна партійна система чи міф про неї не зміг утілити й передати інтереси суспільства загалом чи окремих його категорій. Цей міф виявився неефективним в Україні. Водночас партії, які змогли досягти певних результатів під час виборчих перегонів, отримали доступ до влади в більшості регіонів України. Таким чином, у результаті втілення політичного міфу в життя відбувся суттєвий перерозподіл владних повноважень як у центральних органах влади, так і в місцевих. Говорячи про причини невдачі цього політичного міфу, слід зауважити, що суттєвим недоліком партійної виборчої системи є те, що партії так чи інакше виступають захисниками позицій та інтересів певних бізнесових угруповань в економічній сфері.

Таким чином відбувається перенесення низки протистоянь і конфліктів зі сфери бізнесу в політичний контекст, а з часом учасником цих конфліктів стає все суспільство чи окремі його верстви та класи. Тож для реалізації міфу про дієвість суто партійної виборчої системи необхідно максимально відокремити політичні інтереси та бізнес, розмежувавши їх і не допускаючи перехрещення, що в сучасній Україні практично неможливо.

Отже, в українській політиці панують різноманітні міфи, які стосуються виборчих кампаній, представників політичної еліти, можливих варіантів подальшого розвитку держави, її положення на світовій арені. Необхідно, щоб вони виконували лише позитивні функції інтеграції українського суспільства та стабілізації політичної ситуації, і це повинні усвідомити насамперед політичні діячі. Міфи, що пропонуються нашому суспільству різними політичними силами, стосуються бачення подальшого розвитку держави, політичного устрою, виборчих процесів та інших важливих подій політичного життя, зовнішньої та внутрішньої політики України, партій і їх лідерів тощо. Зрозуміло, що їх неможливо позбутися. Тому бажано, щоб новостворені політичні міфи України використовувалися лише в позитивному аспекті, сприяли подальшій інтеграції нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барт Р. Миф сегодня / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М. : Изд. группа «Прогресс»: «Универс», 1994. – С. 73.
2. Зубрицька Л. Миф як феномен сучасної політики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. «Теорія та історія політичної науки» / Л. Зубрицька. – К., 2005. – 14 с.
3. Кассирер Э. Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Политология : [хрестоматия]. – М. : Гардарики, 1990. – 581 с.
4. Мамардашвили М. Лекции по античной философии / М. Мамардашвили. – М. : Аграф, 1998. – 320 с.
5. Михальченко М. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / Авт. колектив : М. Михальченко (керівник) та ін. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. – 336 с.
6. Шайгородський Ю. Міфологія як засіб моделювання політичної реальності / Ю. Шайгородський // Вісн. – 2009. – № 15. – С. 35–38.
7. Edelman M. Myths, metaphors and political conformity / M. Edelman // Psychiatry. – N.Y., 1967. – Vol. 30. – № 3. – P. 217–228.
8. Bennett L. Myth, ritual, and political control / L. Bennett // J. of communication. – N.Y., 1980. – Vol. 30. – № 4. – P. 166–179.

Музиченко Г.В.

Теоретичні аспекти визначення корупції як суспільно-політичного явища

Розглядаються історичні витоки корупції як суспільно-політичного явища в Україні та способів запобігання й боротьби з нею з боку влади, а також аналізуються теоретичні підходи до тлумачення корупції в межах сучасного політико-правового дискурсу, серед яких виділяються правовий, політичний, економічний, моральний, комплексний підходи тощо. Зазначається, що в чинному законодавстві України з питань запобігання та протидії корупції запроваджено визначення корупції з позицій політико-правового підходу.
Ключові слова: корупція, хабарництво, зловживання владою, службові повноваження.

Рассматриваются исторические аспекты становления коррупции как общественно-политического явления в Украине и способов борьбы с ней со стороны действующих властей, а также анализируются теоретические подходы к трактованию коррупции в рамках современного политико-правового дискурса, среди которых выделяют правовой, политический, экономический, моральный и комплексный подходы. Выявлено, что в действующем законодательстве Украины в сфере предупреждения и противодействия коррупции используется определение

коррупции, основанное на политико-правовом аспекте его трактования.

Ключевые слова: коррупция, взяточничество, злоупотребление властью, служебные полномочия.

The historical origins of the phenomenon of corruption on the territory of Ukraine shows that at all times Ukrainians were characterized by corruption in one form or another and always provided for certain precautions and punishments by the current authorities regarding its bias and punishment of the perpetrators. The theoretical basis for the study of the concept of corruption within the framework of political and legal discourse suggests the lack of a unified understanding of its essence among scholars, due to the multifaceted nature of this socio-political phenomenon and the diversity of approaches to its study. In particular, scholars distinguish several approaches to analyze and interpret the corruption as a social phenomenon. They are political, economic, legal and integrated approaches. Legislation of Ukraine has undergone some evolution in defining the term "corruption" in legislative acts and is currently evidence of compliance with the political and legal approach to its content.

Key words: corruption, bribery, abuse of power, official responsibility.

УДК 324+343.352+342.529

Музиченко Г.В.,
доктор політичних наук, професор
кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

Актуальність теми. Розроблення й реалізація стратегії запобігання й протидії корупції в Україні повинні ґрунтуватися на науковому баченні її сутності як суспільно-політичного явища. Теоретичний аспект визначення корупції є дуже важливим для практичної діяльності, оскільки без розуміння сутності корупції неможливо визначити реальні цілі боротьби з нею й засоби їх досягнення.

Аналіз наукових джерел. Слід зазначити, що дослідженню різних аспектів корупції присвячені роботи К. Абдієва, Н. Бабица, Г. Борзенкова, А. Бутенко, О. Дудорова, М. Кашлика, В. Комісарова, В. Кувалдіна, О. Кужель, Н. Кузнєцова, В. Лепенкова, В. Лукомського, П. Мельника, В. Панкратова, П. Панченко, В. Попова, В. Поповича, О. Пристанської, Д. Пундея, С. Пундея, Е. Рязанова, К. Суркова, Е. Темнова, О. Філімонова, В. Чекаліна та інших учених.

Мета статті – висвітлити витоки корупції в історії людства та України зокрема, а також з'ясувати еволюцію теоретичних поглядів на корупцію як суспільно-політичне явище в межах сучасного політико-правового дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Історично корупція виникла з розпадом первісно-суспільного ладу під час формування приватної власності. У стародавній Греції в IV – V ст. до н. е. прояви корупції мали побутовий характер і проявлялися в псуванні їжі й питної води. Пізніше корупцією стали називати деякі прояви в судовій практиці (зіпсованість моралі, розбещеність молоді, порушення громадського порядку) [4, с. 216].

Перша згадка про корупцію в Україні наводиться у «Слові о полку Ігоревім». Так, половецький хан Каб'як обкладав даниною землю Київську, а коли остання відмовлялася її сплачувати, то половці «пондоша воюючи села и города секуше даже і до Києва придоша». Але можна було відкупитися від данини чи зменшити її розмір, якщо дати хабар золотом половецькому збірнику «и взявеше половецкие дар золота, не обкладав даниною» [4, с. 217].

Аналогічна ситуація з хабарництвом мала місце під час збирання данини при татаро-монгольському ігові. Завойовані татаро-монголами слов'янські землі мусили платити хану данину. Податок хану («вихід», або «цареву дань») збирали воєнні прислужники хана в розмірі 10 відсотків врожаю, що зберігався в коморах. Але якщо особисто прислужнику заплатити, тобто дати хабара срібними рублями, то він зменшував розмір податку з врожаю, що зберігався в коморах [2, с. 48]. Для боротьби з хабарниками з воєнних прислужників татаро-монголи застосовували фізичне покарання.

За часів Київської Русі громада повинна була будувати хати, мости, сипати греблі, направляти дороги. Але можна було відкупитися від участі

у виконанні громадських робіт, якщо дати хабара прислужнику князя [2, с. 45].

Збереглася подібна практика й у часи козацтва. Так, усі торговці, купці й прислужники, які вивозили різні товари й привозили їх у Запорізьку Січ, торгували по слободах, селах і зимівках, вносили певну платню у військову скарбницю, а щоб не платити, давали хабара військовому старшині, писарю або осавулу [34, с. 226].

Російський цар Петро Великий запровадив державний контроль за державними чиновниками щодо їх корупції. У разі виявлення фактів хабарництва до винних застосовувалися міри економічної й адміністративної відповідальності. Так, відомі факти корупції графа О. Меншикова і його покарання.

Після перемоги пролетарської революції й запровадження інституту червоних чиновників апарату управління Ради народних комісарів корупціонерів оголошували «ворогами народу», і їх чекала висилка до Сибіру або розстріл [32, с. 148].

У період соціалізму в СРСР спостерігалися господарські злочини (розкрадання державного майна, підпільна підприємницька діяльність, випуск необлікованої продукції, неофіційне надання послуг, спекуляція, кримінальний промисел, хабарництво та ін.) [15, с. 161].

Корупція помітно почала поширюватися в роки так званої «перебудови», коли були прийняті закони СРСР «Про державне підприємство (об'єднання)» (1987 р.), «Про індивідуальну трудову діяльність» (1986 р.), «Про кооперацію» (1988 р.). Цими законами скористалися економічні ділки. Почалося масове розкрадання державного майна, відмивання бюджетних коштів і коштів державних підприємств через кооперативи за допомогою корумпованих чиновників і посадових осіб. До порушників подекуди застосовувалися заходи дисциплінарного й адміністративного впливу [18, с. 48]. Керівники державних підприємств часто-густо були співзасновниками кооперативів або «відмивали» кошти за умови отримання хабара готівкою від кооператорів у розмірі 1/3 перерахованої суми.

У ті часи відбувався масовий протиправний вивіз дефіцитної продукції й сировини за кордон на пільгових умовах або взагалі без сплати мита за умови дачі хабара митникам. В Україну поверталися лише крихти одержаної за це валюти, а левова частка її «осідала» на рахунках іноземних банків. За неофіційними даними, ці суми складали близько 12–15 млрд доларів США. Таким чином, відбувалося приховування валютної виручки й при цьому ухилення від сплати податків [7].

За часів незалежності корупція, стимулюючи розвиток тіньового сектора економіки, як червоточина, підточує Україну. Як вважає В. Дедекаєв, комерціалізація народного господарства виявила

гостру потребу в різного роду дозволах: ліцензіях на окремі види діяльності, вивіз деяких видів продукції за кордон, отримання податкових і митних пільг тощо. Ці документи державних установ стали своєрідним товаром зі своєю споживчою вартістю й ціною [8]. На поширення та небезпеку корупції вказував у свій час і Л. Кучма. За його словами, Україні дуже шкодить «білокомірцева» злочинність – корупція. Її породжують, насамперед, надані посадовим особам повноваження контролювати, перевіряти, дозволяти, ліцензувати. На успіх у викоріненні цього зла можна розраховувати лише обмеживши все-силля чиновників і створивши обстановку, за якої підкуп став би неможливим. Корупції, як і її потурання, треба нещадно покласти край [17].

Усі спроби подолати корупцію в незалежній Україні не увінчалися успіхом. Це стало одною з причин Революції Гідності 2014 р. Саме тому діючий президент П. Порошенко у своїй інавгураційній промові назвав перше й головне завдання в Україні – знищення корупції, яка поглинула всю країну. «Необхідно знищити корупцію. Запровадити антикорупційний пакт. Суть проста – чиновники не беруть, а люди – не дають» [25].

Усесвітньо відоме дослідження Transparency International «Барометр світової корупції» (Global Corruption Barometer), яке здійснюється з 2003 р., традиційно присвячується вимірюванню впливу корупції на життя громадян у різних країнах світу. У 2016 р. Україна зайняла 131-ше місце зі 176 країн, що досліджувалися, хоча ще в 2007 р. займала 118-те місце [5].

Інша міжнародна організація – аудиторська компанія Ernst&Young, яка переважно фокусується на дослідженні бізнес-середовища й зокрема вимірює рівень корумпованості в цій сфері, – у 2012 р. поставила Україну в трійку найбільш корумпованих країн світу разом із Колумбією та Бразилією, а цього року визнала Україну «лідером». Згідно із цим дослідженням, у 2017 р. кількість респондентів, які вважають, що хабарництво й корупція широко розповсюджені в Україні, залишається на неприйнятно високому рівні – 88% [12].

Про небезпеку корупції влучно висловився Р. Хаас – президент американської Ради з міжнародних відносин: «Дуже складно допомогти країні економічно й політично, якщо корупція широко розповсюджена. Корупція бентежить інвесторів, ускладнює кредитування, люди втрачають довіру до корумпованої країни. Корупція – це один з історичних аргументів проти зближення з Україною, коли говорять, що ця країна нестабільна та ненадійна. Якби вдалося побороти корупцію, а українські політичні лідери змогли працювати разом, це зробило б Україну більш привабливою для партнерів – для США і Європи» [30].

Однак питання запобігання та протидії корупції потребують чіткого розуміння того, що таке коруп-

ція. Різні літературні джерела дають неоднозначну трактовку поняття корупції. З позиції філософії корупція – це підкуп, порча. У сучасній термінології корупція розуміється як підкупність, продажність посадових осіб, громадських діячів. Зокрема, таке визначення корупції дає «Словник юридичних термінів» [31]. Юридичний словник за часів адміністративно-командної системи поняття корупції ніяк не трактує. Такий термін у ті часи не застосовувався в правовій теорії та практиці. Не було такої статті ані в Кримінальному кодексі Української РСР, ані в Кодексі про адміністративні правопорушення Української РСР. Сучасне поняття корупції в радянські часи асоціювалося з поняттям хабарництва. Воно розглядалося як злочин, що полягає в одержанні службовою особою особисто або через посередників матеріальних цінностей або будь-якого іншого майна чи майнових вигод за виконання або невиконання в інтересах того, хто дає хабара, будь-якої дії, яку службова особа повинна була або могла вчинити з використанням службового становища [13, с. 57].

Термін «корупція» походить від сполучення латинських слів «correi» та «gumpere». «Correi» – обов'язкова причетність деяких представників однієї зі сторін до певної справи, а «gumpere» – порушувати, ламати, пошкоджувати, скасовувати. Так утворився самостійний термін – «corrumpere», що означає участь у діяльності декількох осіб, мета яких полягає в «псуванні», «руйнуванні», «пошкодженні» нормального ходу судового процесу або управління суспільством. У довіднику ООН про міжнародну боротьбу з корупцією дається таке визначення корупції: «Корупція – це зловживання для одержання вигоди з особистою метою» [9].

Міжнародна конвенція проти корупції, яку прийнято 20.03.1994 р. на Третій пленарній сесії Організації американських держав, визначила корупцію «як спробу отримання прямо або побічно урядовим чиновником або особою, що здійснює публічні функції, будь-яких предметів грошової вартості, а також іншої користі, наприклад, подарунка, послуги, обіцянки переважно для себе або іншої особи чи організації в обмін на будь-який акт» [21, с. 27].

Висловлювання авторів щодо поняття корупції різнобічні, тому що вони оцінюють це явище з різних підходів. Спільним для всіх авторів є те, що вони за макропідходу оцінюють його з погляду державних інтересів, розглядаючи корупцію як суспільно небезпечне явище. Але з позиції особистості та сім'ї – це додатковий прибуток, і в цьому полягає спонукаючий мотив такого діяння. За мікропідходу до розгляду визначень корупції їх можна класифікувати за сферами суспільного життя.

Наразі про корупцію можна говорити в трьох аспектах: політичному, соціально-економічному й

правовому. П. Біленчук, С. Єрканов і А. Кофанов вважають, що проблема боротьби з корупцією – це насамперед проблема політична, соціальна й економічна, а лише потім – правова. Законодавству слід більш чітко визначитися з поняттям і характеристикою корупції як суспільного явища [6, с. 31].

Прихильники політичного аспекту визначають корупцію як зловживання владою, посадовим і службовим становищем із метою отримання матеріальної винагороди. Вона має характер злочинної діяльності в політичній сфері, що полягає у використанні посадовими особами довірених їм справ і владних повноважень із метою власного збагачення, що зрештою призводить до дискредитації апарату державного управління. Цим завдаються матеріальні й моральні збитки державному устрою, репутації політичної влади, престижу країни на міжнародній арені. Корупція пов'язана з підкупом осіб, які перебувають на державній або громадській службі, з одержанням ними додаткових доходів, благ і переваг за вчинення умисних дій або бездіяльність [24, с. 147]. Цю ж думку поділяє й М. Тихомиров, який до найбільш типових проявів корупції відносить підкуп чиновників і громадсько-політичних діячів, хабарництво за законне чи незаконне надання благ і переваг, протекціонізм (висування працівників за ознаками рідності, земляцтва, особистої відданості та приятельських стосунків) [33].

Такої самої думки дотримується й В. Комісаров, який зазначає: «Дискредитація держапарату, його розклад пов'язані не тільки із ситуаціями одержання посадовими особами хабарів або незаконних привілеїв, але й із тими випадками, коли посадові особи діють з інших вузькоegoїстичних мотивів (улаштування некомпетентних родичів, кумівство, прагнення догодити вищестоящому начальнику та ін.)» [13].

Дж. Пундей визначає корупцію як зловживання державною владою, посадою або авторитетом заради приватного блага. На його думку, перелік корупційних дій охоплює хабарництво, здирництво, торгівлю впливом, кумівство, обдурення, «швидкі гроші» тощо. «Ми схильні розглядати корупцію як «гріх» уряду, але вона поширена й у приватному секторі економіки» [29].

Друга категорія авторів вважає корупцію однією з функцій управління суспільством, яка базується на економічному ґрунті. Як функція управління вона має соціальне забарвлення, а за сутністю своєю це є чисто економічна категорія. Наприклад, Г. Аврек і В. Овчинський розглядають корупцію як форму службового зловживання, в якому завжди наявна пряма чи завуальована корисливість. Корупція розглядається ними як «складне соціально-правове явище, пов'язане з підкупом осіб, які перебувають на державній або громадській службі, з одержанням ними додаткових дохо-

дів, благ і переваг за вчинення умисних дій або бездіяльність (зокрема в інтересах третіх осіб) усупереч інтересам держави й суспільства» [1, с. 27].

Професор Н. Кузнєцова пропонує розглядати корупцію як соціально-моральне явище [16]. Поділяє цю позицію й О. Дудоров [10], розглядаючи корупцію як соціальне, економічне та моральне зло. К. Сурков під корупцією розуміє використання в будь-якій формі посадовими особами органів державної, насамперед виконавчої, судової влади, установ і організацій господарського управління, громадських об'єднань свого службового становища для одержання майна, послуг чи пільг для себе або третіх осіб [30].

Третя категорія авторів вбачає в корупції чисто правову структуру як первинну основу протиправної діяльності чи бездіяльності. Соціально-економічні й політичні фактори корупції є вторинними або надбудовою над її правовою основою. Наприклад, О. Дудоров, М. Мельник, М. Хавронюк корупцію вбачають тільки тоді, якщо з боку службової особи є факт вимагання. На їхню думку, плата «данини» стала нормою життя для багатьох підприємців усіх рівнів – від дрібних суб'єктів підприємницької діяльності до великих концернів і корпорацій, які, власне, визначають політику в економічній сфері [11, с. 488].

М. Коржанський вважає корупцію чисто правовим явищем, але в її поняття включає всі кодифіковані посадові значення. Під останніми він розуміє злочини, що вчинюються посадовими особами з використанням наданих їм прав і повноважень на шкоду інтересам служби, невиконання чи неналежне виконання ними своїх посадових обов'язків [14, с. 546].

Є також група авторів, які намагаються розглядати корупцію комплексно. Вони формують четверту категорію науковців. Зокрема, до неї відносять О. Бантишева, який вважає, що поняття корупції має комплексний характер і охоплює політичну, економічну, соціальну, правову й моральну сфери суспільних відносин. Він пише, що важко назвати такий злочин, від відповідальності за який винний не намагався б ухилитися за допомогою хабара. Та й організована злочинність не набула б таких, що їх ми маємо нині, масштабів і якостей, не мала б можливості успішно функціонувати, якби в її сферу не втягувалися службові особи [3, с. 3].

Ще один прихильник комплексного підходу до визначення корупції М. Мельник вважає корупцію багатоаспектним соціально-економічним, політичним, правовим і моральним явищем, що складається із цілого комплексу протиправних дій і неетичних чинників. Корупція – це не стільки юридична, стільки соціальна й економічна проблема. Як правова категорія, корупція – збірне правове поняття, яке охоплює сутність взаємопов'язаних правопорушень [20, с. 12].

Підсумовуючи різні погляди на поняття «корупція», автори з упевненістю дійшли висновку, що вона становить собою не конкретне суспільно небезпечне діяння, як це властиво будь-якому складу злочину, а може проявлятися в різних формах – кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних та інших.

Зупинимось на визначенні корупції, яке подає Закон України «Про боротьбу з корупцією» (1995 р.), що визначає корупцію як діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямовану на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг [26]. Таке поняття корупції мало звужений характер. Тут слід погодитися з думкою В. Мейтуса, що корупція – це використання для особистого збагачення посадовою особою прав, які надані йому державою [19].

У новому Законі «Про засади запобігання та протидії корупції» (2009 р.) поняття корупції дещо розширене й уточнене. Корупція – використання особою наданих їй службових повноважень і пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди такій особі або на її вимогу – іншим фізичним чи юридичним особам із метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень і пов'язаних із цим можливостей [27]. Така ж версія визначення корупції збережена й у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» (2014 р.) [28]. Отже, чинне українське законодавство дотримується політико-правового визначення поняття «корупція».

Висновки. Здійснений аналіз історичних витоків феномена корупції на теренах України свідчить про те, що за всіх часів із моменту виникнення державних форм урядування українцям притаманна була корупція в тому чи іншому вигляді, завжди були передбачені певні застереження та покарання з боку діючої влади щодо попередження корупції та покарання винуватців.

Теоретичні засади дослідження поняття «корупція» в межах політико-правового дискурсу дозволяють говорити про відсутність єдиного розуміння її сутності серед науковців, що обумовлене багатогранністю цього суспільно-політичного явища та різними підходами до його дослідження. Зокрема, виділяють політичний, економічний, правовий і комплексний підходи до аналізу й тлумачення корупції як суспільного явища.

Законодавство України пройшло певну еволюцію визначення терміна «корупція» в законодавчих актах і наразі дотримується політико-правового підходу до його змісту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аврек Г. Мздоимство и лихоимство в рыночных условиях России / Г. Аврек, В. Овчинский // Наш современник. – 2004. – № 8. – С. 26–35.
2. Аркас М. Історія України-Русі / М. Аркас. – К. : ВИЛ, 1998. – 380 с.
3. Бантишев О. Злочини у сфері службової діяльності / О. Бантишев – К. : МАУП, 2002. – 128 с.
4. Бартошек М. Римское право. Понятия. Термины. Определения / М. Бартошек. – М. : ЮЛ, 1989. – 310 с.
5. Безкарність та недієве правосуддя тримають Україну на корупційному дні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ti-ukraine.org/news/bezkarnist-ta-nediieve-pravosuddia-trymaut-ukrainu-na-koruptsiynomu-dni/>.
6. Биленчук П. Транснациональная преступность: состояние и трансформация / П. Биленчук, С. Еркянов, А. Кофанов. – К. : Аттика, 1999. – 380 с.
7. Гуров А. Профессиональная преступность: прошлое и современность / А. Гуров. – М. : Юриздат, 2003. – 308 с.
8. Дедекаєв В. Корупція: терапія вже не допомагає / В. Дедекаєв // Діло. – 1994. – № 12. – С. 2.
9. Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією, підготовлений секретаріатом ООН. – А/СОНФ. 169 / Каїр. – 1995. – 360 с.
10. Дудоров О. Корупція. Варіації на тему хабарництва / О. Дудоров // Віче. – 2004. – № 8. – С. 4.
11. Дудоров О. Злочини у сфері підприємництва / О. Дудоров, М. Мельник, М. Хавронюк. – К. : Атіка, 2001. – 608 с.
12. Згідно з дослідженням ЕУ, керівникам не вдається ефективно формувати принципи ділової етики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ey.com/ua/uk/newsroom/news-releases/news-ey-senior-managers-failing-to-set-right-tone-on-business-ethics-finds-ey-fraud-survey>.
13. Комисарова В. Уголовно-правовые аспекты борьбы с коррупцией / В. Комисарова // Вестник Московского университета. Сер. 11. – Право. – 1993. – № 1. – С. 56–59.
14. Коржанський М. Кваліфікація злочинів / М. Коржанський. – К. : Атіка, 2002. – 640 с.
15. Кузнецов Ю. Российское и зарубежное законодательство о мерах противодействия коррупции / Ю. Кузнецов, Ю. Силюнский, А. Хомутова. – М. : Юрист, 1999. – 135 с.
16. Кузнецова Н. Корупція в системі кримінальних злочинів / Н. Кузнецова // Вестник Московского университета. – 2004. – № 3. – С. 38–46.
17. Кучма Л. Життя вимагає рішучих кроків у протидії злочинності / Л. Кучма // Право України. – 1999. – № 4. – С. 3–7.
18. Ляпунов Ю. Преступление в хозяйственной сфере / Ю. Ляпунов – М. : Юриздат, 1990. – 251 с.
19. Мейтус В. Коррупция. Экономический и информационный анализ / В. Мейтус. – К. : Норс-принт, 2003. – 258 с.
20. Мельник М. Корупція: проблема визначення сутності і поняття / М. Мельник // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2003. – № 2. – С. 10–15.
21. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / за ред. Б. Романюка, М. Камлика. – К. : Школяр, 1999. – 480 с.
22. Музиченко Г. Конфлікт інтересів як джерело корупційних дій у сфері публічного управління // Україна і світ у третьому тисячолітті : політичний, економічний, правовий та культурний виміри : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 9 грудня 2016 р. – Одеса : Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», 2016. – С. 60–62.
23. Музиченко Г. Соціально-культурні аспекти запобігання та боротьби із корупцією в сучасній Україні / Г. Музиченко // Філософський дискурс ХХ століття : спроба теоретичного прогнозу : матеріали міжвузівського круглого столу, м. Одеса, 18 листопада 2016 р. – Одеса : ОДУВС, 2016. – С. 69–71.
24. Политология : Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост. Ю. Аверьянов. – М. : Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – 431 с.
25. Порошенко назвав головне завдання: знищити корупцію в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tsn.ua/politika/pershim-zavdanniam-poroshenka-ye-znischennya-korupciyi-v-ukrayini-353537.html>.
26. Про боротьбу з корупцією : Закон України від 05.10.1995 р. № 356/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/356/95-vr>.
27. Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України від 11.06.2009 р. № 1506-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1506-17>.
28. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
29. Пундей Сар Дж. Боротьба з корупцією. Критичний огляд з аналізом міжнародного досвіду / Дж. Сар Пундей // Матеріали українсько-американського семінару «Проблеми, економічного зростання: питання доброчесності». – Львів, 1997. – 358 с.
30. Ричард Хаас: Очень сложно помочь коррумпированной стране [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.liga.net/interview/politics/12759716-richard_khaas_ochen_slozhno_pomoch_korrumpirovannoy_strane.htm.
31. Андерш А. Словник юридичних термінів / А. Андерш, Б. Винник, А. Красницький. – К. : Інком, 1994. – 320 с.
32. Сурков К. О понятии коррупции и возможностях правового воздействия на нее. Методологические проблемы воспитательной и кадровой работы с органами внутренних дел и внутренних войск / К. Сурков. – СПб. : Юриздат. – 2003. – 230 с.
33. Тихомиров М. Юридическая энциклопедия / М. Тихомиров – М. : Юриздат, 2003. – 480 с.
34. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків / Д. Яворницький. – К. : ВШ, 1996. – 320 с.

Шатохін А.М.,
Вуйченко М.А.

Соціалістичні ілюзії початку XX століття і сучасність

У статті проаналізовано погляди на соціалізм і суспільство соціальної справедливості, що їх містить фундаментальне джерело з проблем теорії політичної науки «Довідкова книга соціаліста». Вона побачила світ у російському перекладі понад сто років тому й окреслює найважливіші політичні питання, що хвилювали громадянське суспільство на межі XIX – XX століть. Також проводяться паралелі із сучасними проблемами українського суспільства.
Ключові слова: історія політичної думки, соціалізм, соціальна справедливість.

В статье проанализированы взгляды на социализм и общество социальной справедливости, которые содержит фундаментальный источник по вопросам теории политической науки «Справочная книга социалиста». Она увидела свет в русском переводе свыше ста лет назад и

охватывает наиболее важные политические вопросы, волновавшие гражданское общество на рубеже XIX – XX столетий. Проводятся параллели с современными проблемами украинского общества.

Ключевые слова: история политической мысли, социализм, социальная справедливость.

The article analyzes the views on socialism and social justice, which contains the fundamental source on the theory of political science "Reference book Socialist". She saw a light in the Russian translation of over a hundred years ago and covers the most important policy issues of concern to civil society at the turn of XIX – XX centuries. Implemented communication with modern problems of the Ukrainian society.

Key words: history of political thought, socialism, social justice.

УДК 304.9:316.42

Шатохін А.М.,
доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціально-
гуманітарних і правових дисциплін
Уманського національного
університету садівництва
Вуйченко М.А.,
доктор економічних наук, професор

Мрії людей про суспільство соціальної справедливості з'явилися значно раніше, ніж французький філософ П'єр Леру в 1834 р. у праці «Індивідуалізм і соціалізм» уперше вжив термін «соціалізм». Зі стародавніх часів філософи намагалися знайти відповідь на запитання, що таке справедливість. Аристотель вважав справедливою як суцільну рівність, так і нерівність за заслугами, поділяючи справедливість на «загальну» і «часткову». Платон у проекті «Ідеальної держави» відокремлював поняття «справедлива людина» й «справедлива держава». На його думку, справедливість полягає в тому, щоб займатися своєю справою й не втручатися в справи інших. Конфуцій вбачав справедливість у дотриманні віковичних традицій і покірності всіх членів суспільства. Теологи Середньовіччя стверджували, що субстанцією справедливості є Бог. Ф. Бекон виводив справедливість із раціональності, запропонувавши модель справедливої, розумно побудованої держави. Ж.-Ж. Руссо закликав повернутися до справедливого «золотого віку» людства, де немає приватної власності. Проте мрії так і залишалися мріями, а вигаданий Т. Мором острів Утопія набув значення приговору.

У XIX ст. ідеї соціально справедливого суспільства, або соціалізму, набули широкого розповсюдження. Соціалістичні теорії стали модними, а діячі I та II Інтернаціоналів – популярними. К. Маркс і Ф. Енгельс створили теорію, яка затверджувала неминучість такого суспільства, назвавши її «науковим соціалізмом».

Із позицій XXI століття нам, з одного боку, легше будувати нові концепції соціального розвитку, ґрунтуючись на величезній методологічній базі, створеній попередниками – теоретиками й практиками соціалізму. З іншого боку, ми нікуди не сховаємося від практики «реального соціалізму» з усіма її

позитивними й негативними наслідками. У пострадянських країнах саме слово «соціалізм», «соціалістичний» сприймається неоднозначно – від ідеологізованої ностальгії до не менш ідеологізованої «декомунізації».

Спробуємо відповісти на запитання: чи винний у теоретичних недоречностях і практичних хибах сам соціалізм як ідейна течія? Як кажуть, повернемося до джерел.

Перед нами одне з таких джерел – «Довідкова книга соціаліста», що побачила світ 111 років тому [1]. Як же бачився соціалізм століття тому без практики «реального соціалізму»?

У передньому слові до німецького видання автори визначають свою головну задачу: ретельно зібрати всі матеріали, що належать до історії соціалізму, і, піддавши їх науковій критиці, викласти в доступній для читача формі. Автори одразу ж зауважують: «Саме поняття «соціалізм» порівняно зі звичайним слововживанням нами значно розширене, і ми викладаємо під іменем соціалістичних усі теорії (незважаючи на їхнє різке протиріччя одна одній), якщо вони містять один спільний пункт – вимогу зміни наявної соціальної системи в інтересах народних мас».

Логічно аналіз двотомника розпочати зі статті «Соціалізм». Для того, щоб підкреслити свою наукову об'єктивність і безпристрасність, автори вживають метафору: термін має стільки ж визначень, скільки піщинок на дні морському. Однак для всіх визначень, на думку авторів, спільним є розуміння соціалізму як учення, «що заперечує пануючий у сучасних культурних країнах суспільний лад, основою якого є, по-перше, вільна конкуренція політично вільних індивідів у царині виробництва й розподілу, по-друге, необмежене право приватної власності на засоби виробництва».

Можна виділити декілька методологічних підходів до змісту терміна «соціалізм».

По-перше, автори видання розрізняють терміни «соціалізм» і «комунізм», розглядаючи останній як різновид релігійного (переважно сектантського) світогляду.

По-друге, автори рішуче виступають проти реформ, вважаючи, що справжній соціалізм (усунення соціального зла) можливий лише при переході приватної власності в суспільну шляхом революції: «Усякий соціалізм є революційним за своєю сутністю й не має нічого спільного з реформами».

По-третє, виступаючи проти приватної власності на засоби виробництва, соціалісти початку ХХ століття допускали приватне виробництво як окремими особами, так і асоціаціями. «Право приватної власності на засоби виробництва, землю й промисловий капітал, що виросло на ґрунті поневолювання трудящих класів заможними, має підлягати більш або менш радикальним змінам. Це – загальна думка, що міститься в усіх доктринах, котрі можуть мати назву соціалістичних». Проте автори статті не поділяють радикалізм «Маніфесту Комуністичної партії» щодо повного заперечення приватної власності. «На основі <...> більш чи менш розширеної суспільної власності, – упевнені автори, – виробництво може бути або приватним (у цьому разі воно ведеться членами суспільства як окремими особами або вільними асоціаціями), коли принцип вільної конкуренції зберігається <...>, або ж цілком суспільним, коли не може бути мови про конкуренцію».

По-четверте, за твердженням авторів, принищення особистості в жертву суспільству, думка, що метою будь-якої політики має бути благо держави, а не окремої особистості, – усе це зовсім не є ідейним змістом соціалізму. Якщо раніше особистість існувала для держави, то тепер, як переконані автори, держава повинна існувати для людини. «Соціалізм – це не що інше, як вище вираження сучасної ідеї права особистості на щастя. Але якщо стародавній світ в епоху свого розквіту вимагав від особистості пожертвування своїм щастям задля суспільного блага, якщо середні віки визнавали індивідуальність лише в царині релігії й обіцяли людині щастя лише у потойбічному світі, то новий час наполегливо вимагає щастя особистості вже в цьому житті, примушуючи суспільство служити особистості, і робить його за це відповідальним перед нею».

По-п'яте, так званий «державний соціалізм» автори називають реакційною й консервативною ідеєю. «Державний соціалізм, за твердженням його прихильників, – підкреслюють автори, – зовсім не зобов'язаний своїм виникненням впливу соціалістичних учень; він є не чим іншим, як відродженням і подальшим розвитком ідей соціальної політики пруських королів, ідей, що знайшли вираз

у пруському державному праві». А сутність такої соціальної політики, на думку авторів статті, полягає в прагненні запобігти революційному перевороту шляхом певного соціального підкупу частини пролетаріату й дрібної буржуазії.

Велику увагу соціалісти минулого століття приділяли реалізації кожною людиною **права на працю**, можливості власноруч забезпечувати своє існування. Це загальновизнаний принцип: «У праві на працю немає нічого соціалістичного, якщо не вважати соціалізмом будь-яку турботу суспільства про бідних і безробітних... Право своїми руками заробляти на власне існування – святе людське право, більш святе, аніж право власності, і воно ніяким чином не може бути прирівняне до права бідних на милостиню...».

Доволі несподіваною є стаття **«Право на лінощі»**. Автори пояснюють, що йдеться про «право робітника відчувати себе не лише робітником, а й людиною...Хоча правильно, що здорова, сильна людина прагне до праці, але також правильно й те, що ця праця не повинна підривати її сили. Будь-хто має право на дозвілля, щоби насолоджуватися життям, право відчувати себе людиною... Для цього необхідний нормальний робочий день...».

У двотомнику є багато інших цікавих статей, що не втратили значення й сьогодні, зокрема, **соціальне виховання, жіноче питання, проблема народонаселення** тощо.

Третє десятиріччя триває пошук Україною свого оригінального шляху в сучасну цивілізацію. Коливання між Заходом і Сходом, Європейським союзом і Євроазійським простором, між реаліями ринку й соціальними обіцянками держави, між мультипартійною демократією й контролем за ЗМІ etc. підривають довіру до політичного керівництва держави загалом.

За цей час Україна вислухала безліч хоч і «дружніх», але добре оплачених порад від модних закордонних соціологів, економістів і політологів про те, як за 2–3 роки стати «цивілізованою». Посилання на досвід і добробут «цивілізованих країн» (серед яких Україна чомусь ніколи не називалася) стало загальною рисою таких порад, що викликало апатію й навіть активне несприйняття реального, а не уявного досвіду інших країн.

А між тим у Європі є дійсно надзвичайно корисний для нас позитивний досвід виходу із соціально-економічної кризи. Це післявоєнні Німеччина й Австрія, посткомуністичні Чехія та Польща, уже багато десятиліть соціально безкризова Швеція. І ці приклади не випадкові. У названих країнах удалося – більшою чи меншою мірою – реалізувати соціал-демократичні ідеї про соціальну державу.

У першій статті Конституції України як мета державотворення визначена побудова соціальної держави. Проте про конкретні ознаки такої дер-

жави не йдеться. Виходячи з досвіду європейських країн, де реалізуються ідеї соціальної демократії, можна визначити «три кити» соціальної держави: ефективна економіка, політична демократія, соціальна справедливість. Необхідна умова – єдність усіх трьох ознак, які, на наш погляд, набувають характеру категорій суспільного розвитку.

Досвід посткомуністичних країн Європи свідчить, що трансформація тоталітарної системи в сучасну соціальну демократію проходить складно й суперечливо. Територіальні й культурні протиріччя проявилися в боротьбі між етноцентристським статусом держави й завданнями модернізації суспільства на засадах загальнолюдських цінностей. Ідеологічні протиріччя загострили боротьбу між антикомунізмом і певною редукцією егалітаристських настроїв у частини суспільства. Соціально-економічні протиріччя визначилися у виборі між ліберальною ринковою економікою та різким соціальним розшаруванням суспільства [2, с. 90–91]. І неможливо з упевненістю стверджувати, що в пострадянських країнах ці групи протиріччя уже подолано. Аналогічні процеси відбуваються й у нашій державі. Проте вони мають своєрідну українську специфіку.

Фундаментальною причиною кризи радянського суспільства, як підкреслювала Т. Заславська, було вичерпання ресурсів, що лежали в основі його

мобілізаційної системи. Подолання системної кризи вимагало глибоких реформ економіки, котрі були неможливі без перебудови політичної влади, демократизації державної машини, розширення прав і свобод людини [3, с. 269–294].

Проте реформатори пострадянського суспільства за останні два десятиріччя (як у Росії, так і в Україні) показали нездатність системно мислити, доктринерство й концептуальний догматизм. Можна, звичайно, зрозуміти особливу увагу на початку 90-х рр. до розвитку політичної демократії, багатопартійності, виборчої системи. Це була очевидна реакція на закритість, одноманітність, соціальну атомізованість і адміністративну регламентованість радянського суспільства. Проте нездатність вирішувати соціально-економічні проблеми, соціальний і економічний романтизм у душі «вільного ринку» значною мірою послабили досягнення демократизації суспільства. По суті й досі відсутня концепція, парадигма існування України в сучасному глобальному світопорядку. «Входження в ринок» не тотожне поняттю цивілізації.

Друга проблема пов'язана з трансформацією та переділом власності. Володіння власністю – безумовна ознака свободи особистості, гарантія її громадянських прав і свобод. Висунувши правильне в принципі гасло про перетворення одержавлених громадян на власників (навіть «ефективних»!),

Таблиця 1

Пріоритетні напрями зовнішньої політики України (%)

	2013	2014	2016
Відносини з країнами Європейського союзу	70,4	51,3	47,1
Відносини із США	12,5	14,1	21,0
Відносини з країнами Митного союзу	10,2	6,4	11,6
Відносини з Росією	10,2	10,2	5,0
Відносини з іншими країнами СНД	11,4	16,7	6,9
Відносини із сусідніми країнами	11,4	12,8	11,5
Важко відповісти	5,6	19,2	4,6

Таблиця 2

Що найбільше приваблює прихильників європейської інтеграції (%)

	2013	2014	2016
Демократичні традиції	18,2	16,7	19,0
Розвинуте громадянське суспільство	51,1	53,8	45,3
Незалежна правова система	20,4	28,2	19,5
Гарантовані права людини	31,8	32,0	25,2
Високі соціальні стандарти	48,9	37,2	23,8
Культурні традиції	2,3	16,7	1,5
Якісна освіта	45,4	46,2	41,3
Можливість працевлаштування в Європі	54,5	35,9	32,2
Можливість заробити багато грошей	21,6	12,8	20,3
Повага до нетрадиційної сексуальної орієнтації	10,2	3,8	3,5

правляча еліта здійснила перерозподіл колишньої державної власності на свою користь. «Прихвитація» не лише не розв'язала соціальних проблем громадян, а навпаки, дискредитувала цей наріжний камінь ринкової економіки. На тлі перерозподілу власності в Україні почали формуватися регіональні клани, що в перспективі може призвести до регіоналізації та федералізації України. Особливо наглядно така «перспектива» проглядає в подіях на Сході України.

До проблем, які деструктивно впливають на формування соціальної держави в Україні, можна віднести проблеми зайнятості й формування ринку праці. Для будь-якої держави, яка прагне вирішувати соціальні проблеми, це непросте питання. Для нас воно болюче після суцільної (хоч і неефективної) зайнятості радянських часів. Безробіття стало реальним фактом для мільйонів українців. Приватне підприємництво, вторинна зайнятість для більшості поки що є лише засобом підтримки існування. Але найбільш принизливим для національного самопочуття стало батракування українців за кордоном. За деякими оцінками, там працюють 2–3 млн громадян нашої держави, для яких (а вони хочуть і можуть працювати) в Україні місця не знайшлося. Що ж можна очікувати від початку «безвізу»?

Складним для соціальної держави, що народжується, став перехід від радянської системи соціального забезпечення до системи соціального захисту. Державний патерналізм є антиподом ринку й демократії. У демократичному суспільстві інакше, ніж у «комуністичному», розуміється принцип соціальної справедливості. Не забрати, а потім поділити порівну, а створити умови для всебічної реалізації творчих і трудових можливостей людини – ось головна відмінність у філософії двох систем. Демократичне суспільство відкрито проголошує рівність можливостей, виходячи з природної нерівності людей.

Проте в Україні існує різка невідповідність між деклараціями й законом (включаючи Конституцію) про соціальні права громадян і реальними можливостями держави (освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення тощо). Наче знущання над здоровим глуздом, звучать затверджені урядом цифри офіційного прожиткового мінімуму, до якого не дотягують ані мінімальні зарплати, ані пенсії.

Нерозв'язаність соціальних проблем негативно впливає на сприйняття демократичних реформ і демократії загалом. За даними соціологів, близько 70% респондентів вважають, що в результаті реформ об'єм їхніх особистих прав і свобод зменшився, і лише 18% вважають, що їхні права й свободи розширилися. Це пов'язано з тим, підкреслює Т. Заславська, що, отримавши нові права й свободи, вони одночасно втратили осно-

воположні права на своєчасне отримання оплати за працю, безкоштовне користування медичною допомогою, підвищення власної освіти та якісне навчання дітей, отримання державного житла та багато іншого [4, с. 13]

Таким чином, історичний досвід становлення держав соціальної демократії, наявні успіхи й недоліки 26-річної практики розв'язання цих проблем в Україні зумовлюють невідкладність вирішення соціальних проблем, що є необхідною умовою демократичного розвитку суспільства.

Наразі деякі погляди соціалістів початку ХХ століття видаються наївними, а деякі знайшли реальне втілення в практиці розвинутих країн світу. Проблема соціальної відповідальності капіталу чітко реалізована в таких країнах, як Швеція, Данія, Австрія, Німеччина, Японія та ін. Саме Європа як батьківщина соціалізму втілює в життя ідеї соціалістів – мрійників минулого. Свідченням цього є сприйняття досягнень суспільства, якому століття тому пророкували неминучу загибель унаслідок соціальної революції, жителями країн колишнього «суспільства реального соціалізму», зокрема й України.

Протягом останніх років ми здійснювали моніторинг ставлення мешканців Центральної України до проблем європейської інтеграції нашої держави. Нижче подаються результати соціологічних досліджень передмайданного (2013 р., n=994), післямайданного (2014 р., n=1005) періодів і 2016 р. (n=1132). Як видно з даних табл. 1, європейський вектор інтеграції є найбільш привабливим для українців.

Привертають увагу деякі зміни в ставленні респондентів до європейських реалій України: питома вага прихильників Європи за три роки скоротилася на чверть, прихильників Росії – удвічі. Одночасно майже вдвічі збільшилася кількість орієнтованих на США (до Трампа).

Три роки намагань наблизитися до Європи призвели до втрати певних ілюзій і стереотипів щодо європейського суспільства. На перше місце виходить прагматизм. Ось як пояснюють респонденти свій європейський вибір (табл. 2).

Як свідчать відповіді респондентів, удвічі зменшилася надія на високі соціальні стандарти (значна частина українців уже не вірить у їхню реальність в Україні), помітно ослабли уявлення про громадянське суспільство й гарантії прав людини, не приваблюють культурні та сексуальні традиції європейців. Окрім того, Угода про асоціацію України з Європейським Союзом значно погіршила можливості працевлаштування в Європі, на що сподівалося більше половини респондентів на початку Майдану-2.

Таким чином, на початку ХХІ століття не втратили свого значення багато фундаментальних проблем побудови суспільства соціальної спра-

ведливості, про яке людство мріяло не одне століття. Зрозуміло, що сучасне суспільство суттєво відрізняється попереднього. У країнах «першого мільярда» багато соціальних проблем втратили свою гостроту. Сталося це не шляхом соціальної революції, як вважали соціалісти минулого століття, а внаслідок тривалих, але позитивних реформ. У демократичних країнах ніхто не закликає громадян жертвувати своїм щастям заради величі держави, а соціальні гарантії дозволяють поєднувати інтенсивну працю з відпочинком. Такі приклади є в розвинутих європейських країнах. Саме тому європейський вибір України має значні соціальні перспективи й дає надію на те, що і в нас буде життя за справедливістю, за високими соціальними стандартами. І це буде справжній соціалізм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Справочная книга социалиста Гуго и Штегмана. В двух томах / Переводъ съ немецкаго под редакціей В. Богучарскаго и Л. Марковича. – С.-Петербургъ: Книгоиздательство «Голосъ», 1906. – 976 с.
2. Даудерштадт М. Драматичний перехід: соціал-демократія у Східній та Центральній Європі / М. Даудерштадт, А. Герріге, Д. Маркус. Пер. з англ. – К. : Основні цінності, 2000.
3. Черкесов Б. Трансформация социальной структуры и стратификация российского общества / Б. Черкесов // Современные наукоемкие технологии. – 2004. – № 4. – С. 106–108.
4. Заславская Т. Российские реформы через призму социологии / Т. Заславская // Соціологія міста: наукові проблеми та соціальні технології. – Дніпропетровськ, 2001.

Шипунов Г.В.

Ідеологія політичних партій: методологічні засади дослідження

У статті встановлено, що на тлі великої кількості визначень поняття «ідеологія» доцільним для здійснення ефективних емпіричних досліджень, зокрема ідеологій політичних партій, є вироблення та застосування мінімальної дефініції. Виокремлено дві категорії аналізу партійних ідеологій: ідеологічна ідентичність партії й ідеологічна послідовність партії. Обґрунтовано ефективність використання контент-аналізу, дискурс-аналізу й апіорних суджень для визначення ідеологічної ідентичності партії.

Ключові слова: ідеологія, політична партія, ідеологічна ідентичність партії, ідеологічна послідовність партії, контент-аналіз, дискурс-аналіз, апіорні судження.

В статье установлено, что на фоне большого количества определений понятия «идеология» целесообразным для проведения эффективных эмпирических исследований, в частности, идеологий политических партий, является выработка и применение минимальной дефиниции. Выделены две категории анализа партийных идеологий: идеологическая идентичность партии и идеологическая последовательность партии.

ность партии. Обоснована эффективность использования контент-анализа, дискурс-анализа и априорных суждений для определения идеологической идентичности партии.

Ключевые слова: идеология, политическая партия, идеологическая идентичность партии, идеологическая последовательность партии, контент-анализ, дискурс-анализ, априорные суждения.

The paper established that against the backdrop of a large number of definitions of "ideology" appropriate for effective empirical studies, including the ideologies of political parties are the development and application of its minimal definition. Two categories of analysis of party ideologies are singled out: ideological identity of the party and ideological consistency of the party. The effectiveness of using content analysis, discourse analysis and a priori judgments to determine the ideological identity of the party is substantiated.

Key words: ideology, political party, ideological identity of the party, ideological consistency of the party, content analysis, discourse analysis, a priori judgments.

УДК 329.1/6:001.8

Шипунов Г.В.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії
та історії політичної науки
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Концепт ідеології, попри те, що він уже протягом багатьох десятиліть перебуває в центрі активних теоретико-методологічних дискусій, надалі залишається одним із найбільш невизначених і controverсійних понять політичної науки [7, с. 130]. Це створює серйозні проблеми з його застосуванням під час емпіричних досліджень, зокрема в контексті аналізу ідеологій політичних партій. Як слушно зауважує американський науковець Дж. Геррінг, ідеологія стала жертвою своєї популярності: сьогодні вона має надто багато значень [11, с. 979]. Іншими словами, проблема визначення ідеології є дуже складною, оскільки цей термін надзвичайно перевантажений смислами, що робить його недостатньо стабільним для ефективного використання в емпіричних дослідженнях. Отже, ця ситуація вимагає належного наукового осмислення та зумовлює необхідність побудови теоретично послідовної й емпірично адекватної методологічної стратегії дослідження ідеологій політичних партій.

Тут треба зауважити, що західна політична наука представлена цілим комплексом ґрунтовних досліджень, пов'язаних із визначенням методологічних засад аналізу партійних ідеологій. Про це свідчать праці Ш. Берман, Дж. Геррінга, Х. Кіма, Р. Фордінга, Е. Дінаса, К. Геменіса, П. Мейра, К. Мюдде, Я. Баджа, Д. Робертсона. Але попри достатню велику увагу вітчизняних науковців до феномена ідеології загалом і партійної ідеології зокрема окреслена нами проблема перебуває на периферії їхніх наукових інтересів. Окремі

її аспекти аналізують у своїх працях Ю. Шведа, А. Романюк, Л. Четверікова, М. Морарь, С. Конончук, О. Ярош.

Актуальність цієї проблеми та її недостатня розробленість у рамках вітчизняної політичної науки зумовлює мету нашого дослідження – визначити методологічні принципи аналізу ідеологій політичних партій. Для цього, на нашу думку, необхідно вдатися, насамперед, до таких кроків: по-перше, здійснити операціоналізацію поняття «ідеологія», тобто привести його до такого вигляду, який би дав нам змогу працювати з ним на емпіричному рівні; по-друге, з'ясувати особливості співвідношення між ідеями й ідеологіями в розрізі формування ідеологій політичних партій.

Найкращим методологічним способом подолати неоднозначність визначення поняття «ідеологія», на нашу думку, є застосування підходу італійського науковця Дж. Сарторі. Згідно з ним, найефективніший засіб розв'язати проблему семантичної перенасиченості поняття – це сформулювати його мінімальну дефініцію. Вона долає невизначеність, указуючи на те, що має бути включено або виключено із цього класу. Тобто необхідно визначити ядро поняття, його єдиний невід'ємний, ідіосинкратичний атрибут або невеликий набір таких атрибутів, які універсально узгоджені між собою [16, с. 58–64].

Виходячи із цієї стратегії, найоптимальнішою мінімальною дефініцією ідеології вважаємо її визначення як системи або сукупності ідей,

пов'язаних між собою не випадковим чином [11, с. 980; 4, с. 27]. Тобто центральним елементом (ядром) поняття «ідеологія» є ідея. На цьому тлі постає запитання: якого ж значення набуває ідея в якості конституюючого елемента ідеології? Як слушно зауважують російські дослідниці Р. Гальцева й І. Роднянська, критика ідеологічної (фальсифікованої) свідомості займалася викриттям класової або групової природи ідей, які вона (свідомість) використовувала; але також не був заперечений окреслений А. Дестютом де Трасі внутрішній принцип ідеології як послідовної організації ідейного матеріалу навколо певної цілі (що постулює й особливу методику передачі цих ідей – науку про їхнє вираження). Отже, якщо ідеологія не тільки етимологічно, а й змістовно базується на ідеї, то необхідно з'ясувати той новий сенс, якого набуває цей класичний загальнофілософський термін [2, с. 19]. Розв'язуючи вказану проблему, ми погоджуємось із твердженням К. Мангейма, що в цьому контексті йдеться не про грецьку платонічну ідею в її статичній пластичній повноті, не про прообраз речей, а про певну мету, яка спроектована в нескінченну даль і впливає на нас звідти [5, с. 186].

Зі схожих позицій щодо розуміння ідеї як складової частини ідеології виходить і Х. Арендт. Так, за її словами, ідеологія є буквально тим, що означає назва: це логіка ідеї. Її предмет складає історія, до якої застосовано ідею. Причому ідея в ідеології – це не досягнута розумом вічна сутність Платона і не регулятивний принцип розуму Канта, а всепояснюючий інструмент історичного буття. Рух історії й ідейно-логічний процес мисляться такими, що відповідають одне одному. Тож усе, що відбувається, трапляється відповідно до логіки однієї ідеї. «Слово «раса» в расизмі зовсім не свідчить про справжній інтерес до людських рас як царини наукового дослідження, а позначає «ідею», за допомогою якої рух історії пояснюється як один послідовний процес <...>. Расизм – це гадка, начебто існує рух, притаманний самій ідеї раси», – наголошує Х. Арендт. За її твердженням, ідеології претендують на пізнання та пояснення таїнств усього історичного процесу (таємниць минулого, плутанини сьогодення та непевностей майбутнього), через те що їхні відповідні ідеї мають внутрішню логіку [1, с. 522–523].

Таким чином, ідеї як ядро ідеології прагнуть визначати та визначають логіку розгортання історико-політичного процесу, задаючи основні культурно-духовні та соціально-економічні параметри його перебігу. І саме в такому розумінні ідеї, на нашу думку, перетворюються на дієвий, детермінуючий фактор політики, набуваючи статусу незалежної змінної, що дає змогу пояснити комплексні соціально-економічні та політичні трансформації. Тобто в цьому ракурсі ідеї мають значення, адже створюючи ідеалізований образ політичної реальності,

вони стають історично значущими [8, с. 32–33]. Розкриваючи свою суть і самореферентуючи себе саме в такому контексті, ідеї, за висловом Д. Белла, «перетворюються на соціальний важіль» і стають ідеологією [2, с. 21]. У цьому розумінні ідеї слугують фундаментом для формулювання цілей, які, будучи результатом інтерпретації ідей, створюють ідеологічне ядро програм політичних партій. Тут, на наш погляд, цікавим, хоча в деяких аспектах і дискусійним, є підхід російського філософа А. Кара-Мурзи, згідно з яким ідеологія – це продукт масовізації та партійного спрощення ідей. За його твердженням, процес перетворення ідей на ідеологію складається з таких субпроцесів: примітивізації, політизації, масовізації, нормативізації та монологізації [4, с. 40].

Розгляд ідей як конституюючого елемента ідеології ставить перед нами ще одне важливе методологічне завдання, що пов'язане з пошуком такого дослідницького інструментарію, який би дав можливість ефективно ідентифікувати ідеологічну приналежність політичних партій, фіксуючи наявність відповідних ідей у програмах і визначаючи в такий спосіб їхню позицію в межах «ліво-правого» партійно-ідеологічного спектру. Однак тут постає значима дослідницька проблема, суть якої полягає в невідповідності між ідеологічними принципами політичних партій, відображених у програмах, та їхнім дотриманням і реалізацією, що може виникати в контексті здійснення ними своєї повсякденної політичної діяльності. Таку невідповідність зумовлює низка факторів (окремо чи в сукупності), зокрема: специфіка політичного режиму (передусім його інституційних характеристик), у межах якого функціонують партії; особливості коаліційної політики, до якої вдаються політичні сили; логіка ведення виборчих кампаній, основні параметри якої визначає поточна політична кон'юнктура. Іншими словами, загальнополітична та вузько виборча доцільність може тією чи іншою мірою впливати на дотримання/недотримання політичними партіями своїх ідеологічних принципів у реальній політиці, що й призводить до виникнення труднощів із точним визначенням їхньої ідеологічної приналежності.

На нашу думку, для розв'язання цієї проблеми необхідно звернутися до таких двох категорій аналізу, як ідеологічна ідентичність та ідеологічна послідовність, які дають змогу зафіксувати й осмислити два основні аспекти політичного життя партій. У цьому контексті ми виходимо із твердження ірландського та голландського дослідників П. Мейра й К. Мюдде, що ідеологія є характеристикою системи переконань, яка лежить в основі ідентичності партії, а отже, більшою мірою відображає те, чим партія є, ніж те, що вони роблять [12, с. 220]. Визначаючи ідеологічну приналежність політичної партії та її розташування на «ліво-правій» пар-

тійно-ідеологічній шкалі, ми оперуємо поняттям «ідеологічна ідентичність партії». Воно відображає сукупність ідей, відданість яким артикулює партія, що втілені та виявляють себе в її основних програмних документах і задекларованих цілях. Іншими словами, програма партії є декларацією про наміри, в якій вона відтворює свою ідеологічну ідентичність.

Для визначення рівня дотримання партією задекларованих нею ідеологічних цілей у поточному політичному процесі звертаємося до поняття «ідеологічна послідовність партії». Ідеологічна послідовність партії – це ступінь, у якому партія демонструє впізнавані та несуперечливі вподобання щодо політичного курсу, що з очевидністю належать до тієї чи іншої частини ідеологічного спектру. За твердженням американського дослідника Дж. Ішіями, використання цієї категорії дає змогу здійснити оцінку послідовності партійної програми, визначити ступінь гомогенності вподобань виборців, активістів і виборчих посадових осіб партії відносно політичного курсу, а також з'ясувати рівень партійної дисципліни функціонерів. Тобто партія буде сприйматись як ідеологічно послідовна в тому разі, якщо партійна програма є несуперечливою, усередині партії відсутні серйозні ідеологічні конфлікти та підтримується певний рівень партійної дисципліни [3, с. 153–154].

Отже, розглядаючи питання способів установлення ідеологічної ідентичності політичних партій, виокремимо найбільш поширені й апробовані методи визначення їхніх позицій у межах «ліво-правої» шкали, кожен з яких має як свої переваги, так і недоліки [13, с. 12–18; 10, с. 427–428; 9, с. 73–75; 14]:

1) апіорні судження (один із найстарших і найпоширеніших підходів, суть якого полягає в розташуванні партій на «ліво-правій» шкалі відповідно до апіорних уявлень про їхню ідентичність та/або генетичне походження: комуністи, соціал-демократи, ліберали, християнські демократи, консерватори тощо);

2) вторинний аналіз текстів. На ранніх стадіях порівняльних досліджень цей підхід був основною альтернативою апіорним судженням: науковці вдаються до вивчення якомога більшої кількості документів, пов'язаних із різноманітними аспектами функціонування досліджуваної партійної системи. У цьому контексті вони аналізують ставлення партій до різного роду проблем і саме в такий спосіб визначають їхню позицію в партійно-ідеологічному спектрі;

3) використання масових соціологічних опитувань. У рамках цього підходу дослідники використовують дві основні стратегії. Суть першої полягає в тому, що респондентам пропонують розташувати партії на «ліво-правій» шкалі, і саме їхні судження розглядаються як такі, що відтворюють точну кар-

тину уявлення виборцями того, на якій саме позиції перебувають партії. Згідно з другою стратегією, респондентів просять визначити своє власне місце на «ліво-правій» шкалі відповідно до тих позицій, які вони мають щодо тих чи інших проблем. Після цього узагальнені результати співвідносять із позиціями окремих партій щодо тих самих проблем. Найоптимальнішим варіантом є об'єднання цих стратегій;

4) дослідження партійних еліт. У рамках цього підходу виокремлюють три основні способи визначення ідеологічної позиції партії. Перший – це аналіз голосування представників партії в парламенті з тих чи інших актуальних для суспільства питань. Другий – інтерв'ювання представників партії в парламенті, особливо тих, хто обіймає там керівні посади. Третій – визначення й аналіз цінностей і поглядів партійних активістів;

5) аналіз партійних програм і маніфестів. Суть цього підходу полягає у створенні ідеологічного профілю партії на підставі здійснення контент-аналізу широкого спектру документів, так чи інакше пов'язаних із діяльністю партії, – від партійних і виборчих програм до заяв партійних лідерів і передвиборчих виступів кандидатів від партії. Його використання надає можливості для формування комплексної, постійно оновлюваної та придатної для здійснення крос-національних порівняльних досліджень бази даних відносно політико-ідеологічних позицій політичних партій. Така найпопулярніша в науковому співтоваристві база даних була розроблена в рамках започаткованого Я. Баджом, Д. Робертсоном і Д. Херлом найбільш амбіційного проекту з дослідження партійних ідеологій – «Manifesto Research Group» (MRG, 1979–1989 pp.), «Comparative Manifestos Project» (CMP, 1989–2009 pp.), «Manifesto Research on Political Representation» (MARPOR, із 2009 p.). Нині (на травень 2017 p.) ця база даних охоплює 60 країн, 713 виборчих кампаній, 1085 партій, 4174 виборчі програми [15];

6) опитування експертів (розташування політичних партій на «ліво-правій» шкалі здійснюється на підставі узагальнення суджень експертів щодо відповідних позицій партій);

7) залучення представників політичних партій до визначення власних позицій (розроблений у рамках проекту «EU Profiler» відносно новий підхід, що базується на широкому використанні Інтернет-технологій, який уперше надав політичним партіям можливість брати участь у процесі визначення їхніх власних позицій у партійно-ідеологічному просторі).

Серед згаданих підходів найбільшою популярністю в дослідників сьогодні користується аналіз партійних програм і маніфестів, в основі якого, як уже було згадано, лежить метод контент-аналізу. Його застосування дає змогу зафіксувати

наявність відповідних ідей – елементів ідеологій (у формі слів, словосполучень, речень, фраз) у партійних і виборчих програмах, виступах партійних лідерів, кандидатів від партій на різного рівня виборах, а також в інших джерелах інформації, що так чи інакше відображають різноманітні аспекти діяльності партій. Водночас треба вказати й на обмеження, пов'язані з використанням цього методу.

На нашу думку, проста фіксація слів і речень без належного врахування контексту, в якому вони застосовуються, може значною мірою спотворити результати аналізу. Особливо це стосується такого специфічного предмета дослідження, як ідеологія. Адже треба чітко усвідомлювати, що одні й ті ж ідеї та політичні символи можуть інтерпретуватись і набувати абсолютно різного значення в різних контекстах і в рамках різних ідеологій (наприклад, ідея рівності в комунізмі та соціал-демократії, або ідея нерівності в межах лібералізму та консерватизму), які ведуть між собою боротьбу за перемогу саме їхніх власних інтерпретацій і значень. Іншими словами, контент-аналіз сам по собі не володіє достатніми пізнавальними можливостями для того, щоби повною мірою досягнути суті ідеологічних явищ, які мають справу зі смислами й часто виявляють себе не в окремих словах і реченнях, а виключно контекстуально [7, с. 135–136]. І хоча науковці пропонують різні варіанти розв'язання цієї проблеми в межах самого методу контент-аналізу, вони (запропоновані варіанти) у кінцевому підсумку не дають очікуваного результату у вигляді підвищення ступеня ефективності досліджень [5, с. 273–275]. Це зумовлює необхідність доповнення контент-аналізу якісними методами дослідження.

На наш погляд, на цьому тлі найоптимальнішою дослідницькою стратегією є доповнення контент-аналізу дискурс-аналізом ідеологій (його контекстуальним варіантом). Однією з вихідних теоретичних установок такого підходу є твердження, що оскільки ідеології поляризуються протистоянням «свої – чужі», то ця поляризація може бути «закодована» в розмовах і текстах. Тому ідеологічний дискурс розглядається як такий, що формується на основі стратегії позитивної самопрезентації та негативної презентації «чужих». Саме їй підпорядковані різноманітні мовні та смислові прийоми: інтонація, займенники, тематизація, посилення контекстуалізації чи навпаки – точність опису, риторичні фрази, багатозначні та невизначені натяки тощо. Усе це, за твердженням російського дослідника Г. Мусіхіна, створює «зміст» ідеології, яка підкреслює «наші» позитивні та «їхні» негативні якості, і навпаки, пом'якшує «наші» недоліки та затушовує «їхні» переваги [7, с. 135, 137]. Тож, на нашу думку, доповнення контент-аналізу контекстуальним «розкодуванням» і зчитуванням

ідеологічної поляризації, що може бути імпліцитно присутня в текстах і виступах, створює необхідні пізнавальні можливості для всебічного й ефективного дослідження партійних ідеологій.

Водночас особливу увагу тут треба звернути на те, що однією з основних вимог до здійснення коректного дискурс-аналізу є встановлення ідеологічної упередженості тексту чи виступу. Ідеться про те, що в процесі здійснення такого аналізу складно зі стовідсотковою впевненістю стверджувати, що використання тих або інших мовних конструкцій мало характер ідеологічної ангажованості, а не було властивістю літературного стилю, а значить, не перебувало під свідомим політичним контролем. Отже, перед тим, як почати аналіз мовних ситуацій і конструкцій, необхідно визначити ступінь їхньої можливої ідеологічної упередженості [7, с. 139]. І саме в цьому контексті, на нашу думку, необхідно звертатися до апіорних суджень. Тобто, беручи, наприклад, у якості предмета аналізу партійну чи передвиборчу програму комуністичної партії, виступи її лідерів чи кандидатів на виборах, ми можемо з великим ступенем імовірності говорити про їхню ідеологічну упередженість, а також мати апіорні уявлення про їхній характер. Тож використання дискурс-аналізу тут буде цілком доречним.

Таким чином, можемо стверджувати, що теоретично послідовна й емпірично адекватна методологічна стратегія дослідження ідеологій політичних партій має базуватися на таких засадах: по-перше, на тлі великої кількості визначень поняття «ідеологія», що робить його перевантаженим смислами, а отже, створює проблеми ефективного використання в емпіричних дослідженнях, доцільним є вироблення та застосування мінімальної дефініції ідеології. Отже, на нашу думку, ідеологія – це сукупність взаємопов'язаних між собою ідей, націлених на найоптимальніше з позицій їхньої внутрішньої логіки впорядкування системи суспільно-політичних і соціально-економічних відносин. Тож основним складовим елементом ідеології є ідеї, які, будучи знанням про минуле й теперішнє, а також на цій основі проектуючи майбутнє як наслідок перетворення дійсності, у результаті їхньої інтерпретації й адаптації лягають в основу ідеологій політичних партій і конструюють їхні цілі.

По-друге, констатація можливості існування невідповідностей між відтвореними в партійних програмах ідеологічними принципами та їхнім дотриманням на практиці зумовлює необхідність розрізнення й використання двох категорій аналізу: ідеологічна ідентичність політичної партії (відображає сукупність ідей, відданість яким артикулює партія, що втілені та виявляють себе в її основних програмних документах і задекларованих цілях) та ідеологічна послідовність політичної партії (відображає ступінь, у якому партія в процесі

своїєї практичної політичної діяльності демонструє впізнавані та несуперечливі вподобання щодо політичного курсу, що з очевидністю належать до тієї чи іншої частини ідеологічного спектру).

По-третє, визначення ідеологічної ідентичності політичної партії засобом фіксації відповідних ідей у партійних і виборчих програмах, виступах партійних лідерів, кандидатів від партій на різного рівня виборах, а також в інших джерелах інформації, що так чи інакше відображають різноманітні аспекти діяльності партій, передбачає використання сукупності методів такої фіксації. На нашу думку, найефективнішими дослідницькими інструментами в цьому контексті є такі: контент-аналіз (дає змогу зафіксувати наявність відповідних ідей – елементів ідеологій у формі слів, словосполучень, речень, фраз); дискурс-аналіз (дає можливості для контекстуального «розкодування» та зчитування ідеологічної поляризації, що може бути імпліцитно присутня в текстах і виступах); апріорні судження (дають змогу встановити ідеологічну упередженість тексту чи виступу). Саме такий варіант поєднання контент-аналізу, дискурс-аналізу й апріорних суджень, на наш погляд, створює широкі пізнавальні можливості для ефективного дослідження партійних ідеологій, зокрема в розрізі їхньої еволюції.

Сформульована методологічна стратегія може бути застосована в подальших дослідженнях для вивчення особливостей ідеологічної еволюції політичних партій на пострадянському просторі, зокрема й в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арндт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арндт // Пер. з англ. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 584 с.
2. Гальцева Р. Summa ideologiae: Торжество «ложного сознания» в новейшие времена. Критико-аналитическое обозрение западной мысли в свете мировых событий / Р. Гальцева, И. Роднянская. – М. : Посев, 2012. – 128 с.
3. Ишияма Дж. Партии-преемницы коммунистических и организационное развитие партий в посткоммунистической политике / Дж. Ишияма // Полис. – 1999. – № 4. – С. 148–167.
4. Кара-Мурза А. Как идеи превращаются в идеологии: российский контекст / А. Кара-Мурза // Философский журнал. – 2012. – № 2 (9). – С. 27–44.
5. Мангейм Дж. Политология: Методы исследования : пер. с англ. / Дж. Мангейм, Р. Рич. – М. : Весь Мир, 1997. – 544 с.
6. Манхейм К. Идеология и утопия / К. Манхейм // Диагноз нашего времени ; пер. с нем. и англ. М. Левиной и др. – М. : Юрист, 1994. – С. 7–276.
7. Мусихин Г. Дискурсивный анализ идеологий: возможности и ограничения / Г. Мусихин // Полис. – 2011. – № 5. – С. 128–144.
8. Фёдорова М. Критика или герменевтика – два подхода к изучению идеологий / М. Фёдорова // Политическая наука. – 2013. – № 4. – С. 31–44.
9. Castles F. Left-Right Political Scales: Some "Expert" Judgments / F. Castles, P. Mair // European Journal of Political Research. – 1984. – Vol. 12. – № 1. – P. 73–88.
10. Dinas E. Measuring Parties' Ideological Positions with Manifesto Data: A Critical Evaluation of the Competing Methods / E. Dinas, K. Gemenis // Party Politics. – 2009. – Vol. 16, № 4. – P. 427–450.
11. Gerring J. Ideology: A Definitional Analysis / J. Gerring // Political Research Quarterly. – 1997. – Vol. 50, № 4. – P. 957–994.
12. Mair P. The Party Family and Its Study / P. Mair, C. Mudde // Annual Reviews of Political Science. – 1998. – Vol. 1. – P. 211–229.
13. Mair P. Searching for the Positions of Political Actors: A Review of Approaches and a Critical Evaluation of Expert Surveys / P. Mair // Estimating the Policy Positions of Political Actors // Edited by M. Laver. – New York : Routledge, 2001. – P. 10–30.
14. Mair P. When Parties (Also) Position Themselves: An Introduction to the EU Profiler / A.H. Trechsel, P. Mair // Journal of Information Technology and Politics. – 2011. – Vol. 8, Is. 1. – P. 1–20.
15. Manifesto Project Database [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://manifestoproject.wzb.eu>.
16. Sartori G. Parties and Party Systems: Volume 1: A Framework for Analysis / G. Sartori. – New York : Cambridge University Press, 1976. – 383 p.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Умман Агамалыев Ильгар Оглы

Основные направления совершенствования системы государственного управления в Азербайджанской Республике

Статья затрагивает концептуальные основы модели развития системы государственного управления. Рассмотрены основные направления совершенствования существующей системы государственного управления: необходимость принятия закона об организации государственного управления, разработка военно-политической стратегии государства в современных условиях, правовое регулирование процесса мониторинга управленческой деятельности государственного аппарата.

Ключевые слова: государственное управление, организация государственного управления, стратегия, направления проведения мониторинга деятельности государственного аппарата.

закону про організацію державного управління, розробка військово-політичної стратегії держави в сучасних умовах, правове регулювання процесу моніторингу управлінської діяльності державного апарату.

Ключові слова: державне управління, організація державного управління, стратегія, напрями проведення моніторингу діяльності державного апарату.

The article spends conceptual bases of the model of development of the system of public administration. The main directions of improving the existing system of public administration are considered: the need to adopt a law on public administration organizations, the development of the military and political strategy of the state in modern conditions, and the legal regulation of the monitoring of the administrative activities of the state apparatus.

Key words: public administration, organization of public administration, strategy, directions for monitoring the activities of the state apparatus.

УДК 343.1

Умман Агамалыев Ильгар Оглы,
докторант
Национальной академии
наук Азербайджана

Стаття торкається концептуальних засад моделі розвитку системи державного управління. Розглянуто основні напрями вдосконалення існуючої системи державного управління: необхідність прийняття

Введение. Возникновение концепции развития системы государственного управления в значительной степени связано с обеспечением демократических принципов во всех сферах жизнедеятельности общества, усилением роли требований развития человеческих ресурсов в социально-экономическом развитии страны.

Административные преобразования, происходящие в общественно-политической жизни Азербайджанской Республики, объясняются переоценкой роли и функций государства в современном мире и в значительной мере основываются на концепции перестройки традиционной системы государственного управления, сложившейся в XX столетия. Концепция эта, обеспечивающая построение системы нового государственного управления, нацеливается на упорядочивание деятельности верховного органа государственной власти (главы государства). Рассмотрение концепции государственного управления должно основываться на принципах всестороннего участия неправительственных организаций в принятии властных решений, как на уровне государства, так и на уровне муниципалитетов, устранения бюрократизма, присущего традиционной системе управления, социальной и политической ответственности государства в оказании управленческих услуг. В качестве основных параметров создания системы нового

государственного управления следует признать эффективность государственного управления, ускорение децентрализации в осуществлении государственной власти в общественно необходимых пределах, выявление и устранение причин возникновения противоречий в системе отношений «государство – население», обеспечение безопасности страны и государства, реализация политико-экономических целей, определенных законодательным органом и отчетность по результатам управленческой деятельности.

Постановка задач. Рассмотрим основные направления совершенствования существующей системы государственного управления.

Первое. Создание правовой базы организации государственного управления. Назрела необходимость разработки и принятия закона Азербайджанской Республики, закрепляющего порядок осуществления управленческой деятельности верховного органа государственной власти. Вопрос о необходимости принятия такого закона впервые поднимался российскими учеными-юристами. Применение закона об организации государственного управления позволит совершенствовать структуру системы государственной управленческой деятельности, оценивать состояние выполнения основных его функций, регулировать на основе общественно необходимой меры отношения «государство – население».

Неразработанность закона об организации государственного управления и отсутствие исторического опыта предопределили наличие огромных препятствий на пути решения данной проблемы. Следует признать, что создание государства и учреждение верховного органа власти составляет начальную стадию государственного строительства. Деятельность, осуществляемая на данной стадии, регулируется Основным Законом. Организация деятельности верховного органа государственной власти образует вторую стадию. Данная стадия играет исключительную роль в процессе государственного строительства. Объясняется это тем, что создание структуры аппарата государственного управления и эффективность его деятельности непосредственно зависят от правильной организации деятельности органа власти по управлению страной. Анализируя исторические события прошлого, можно объяснить главную причину продолжающихся десятилетиями межгосударственных конфликтов и войн, углубления глобальных экономических кризисов, увеличения масштаба потери национальных богатств под давлением инфляции, необеспеченности экономических прав большинства населения и несправедливого распределения доходов внутри стран пробелами в правовой системе государственного управления.

Необходимость решения указанной выше проблемы впервые была выявлена учеными-юристами по административному праву. Козлов Ю. пишет, что до сих пор отсутствует законодательство Российской Федерации (далее – РФ), специально посвященное организации исполнительной власти как на федеральном уровне, так и на уровне ее субъектов. В Конституции РФ содержатся нормы, относящиеся только к определению статуса и организации Правительства страны, что, естественно, не тождественно правовым основам организации государственного управления в целом [1, с. 491].

Подчеркнем, что подобные выводы об организации осуществления государственного управления в научных трудах других юристов отсутствуют. Так, например, по мнению Ф. Мехтиева, предмет административного права содержит структуру органов управления, порядок их создания, государственную службу, контроль деятельности органов управления [3, с. 19]. Он считает, что основы организации деятельности верховного органа государственной власти не подлежат включению в предмет государственного административного права. Предмет курса «Административный закон», преподаваемого в университетах Великобритании, включает деятельность органов управления «правила исполнения и судебный контроль над ними» [4, с. 6]. Как видно из содержания книги, основы организации государственного управления

в состав предмета административного закона не входят. Маргарет Тетчер – экс-премьер министр Великобритании – в книге «Искусство управления государством», не обосновывая какого-нибудь положения о научных основах организации государственного управления, на основе анализа отношений между Рональдом Рейганом и Михаилом Горбачевым делает заключение: победа организации государственного управления определяется позицией главы государства. Если руководитель государства выступает с позиции слабОВОЛЬНОГО политика при исполнении своей исторической миссии перед собственным народом, то его политика обязательно приводит к гибели самого государства, и что история не прощает слабых руководителей.

Рассмотрение вопроса о правовых основах организации государственного управления обуславливает оценку правовых актов, относящихся к отраслям деятельности государственного аппарата. Подчеркнем, что отношения, связанные с организацией государственного управления в различных сферах и отраслях, регламентируются правовыми актами с различной юрисдикцией и что закрепление идентичных норм во многих законах и подзаконных актах не составляет исключения. Не вызывает сомнения существование противоречий между правовыми актами, применяемыми в области организации управления. Противоречия такого типа всё больше наблюдаются в правовых актах, регулирующих деятельность местных исполнительных властей и муниципалитетов. Это в свою очередь, приводит к неопределенности в вопросах разграничения полномочий местного органа государственной власти и местного органа самоуправления.

Исходя из вышеизложенного, целесообразно сделать вывод о необходимости создания общего правового акта, упорядочивающего систему отношений по организации деятельности верховного органа государственной власти в управлении страной.

Второе. Разработка и реализация военное – политической стратегии, обеспечивающей восстановление суверенитета Азербайджанской Республики над оккупированной Арменией территорией в 1988–1994 годах. Вопросы, связанные с разрешением конфликта между Арменией и Азербайджаном, постоянно находятся в центре внимания государственного аппарата Азербайджанской Республики. Успешная реализация вышеуказанной военно-политической стратегии в значительной степени зависит от правильного анализа причинно-следственных связей конфликтного случая, составляющего фундамент этой стратегии и выбора оптимального варианта решения проблемы.

Информационная база военно-политической стратегии, предназначенной для разрешения кон-

фликта вокруг Нагорного Карабаха, должна включать следующие аргументы, имеющие юридическое значение:

1. В 1801 – 1828 годах территория Северного Азербайджана, включающая территории ханств Баку, Кубы, Иревана, Карабаха, Гянджи, Нахчевана, Шеки, Дербента, Ленкорани, была оккупирована Царской Россией. После заключения Гюлистанского (1813 г.) и Туркманчайского (1828 г.) российско-иранских договоров армяне, проживавшие на территории Ирана и Турции, по указанию царя были переселены в пределы Северного Азербайджана, преимущественно на территории Иреванского и Карабахского ханств.

2. В 1920 году волею Кремлевского руководства вся территория Северного Азербайджана, за исключением Дербентского ханства, которая насильственно приватизировалась Россией как исконно русская земля, была разделена на две части. На одной из них была создана Азербайджанская ССР, а на другой – Армянская ССР. Армянская нация, не имеющая собственной земли за всю свою историю после ее изгнания из северо-восточных балканских территорий, благодаря покровительству Кремля впервые в пределах Северного Азербайджана создала государство – Армянская ССР.

3. Начиная с 1988 года армянские националисты в целях присоединения Нагорно-Карабахской области Азербайджана к Армянской ССР, спровоцировали войну против Азербайджанской ССР, завершившуюся в 1994 году оккупацией 14-ти азербайджанских районов.

4. При обсуждении вопросов возникновения Нагорно-Карабахского конфликта, потери территорий азербайджанских районов и увенчание войны победой армян на заседаниях Национального Собрания Азербайджанской Республики, в СМИ часто можно услышать заявления парламентариев о том, что оккупация азербайджанской территории стала следствием предательства внутренних врагов.

Первым шагом на пути разрешения военного конфликта представляется выявление и привлечение к ответственности всех организаторов и исполнителей оккупации армянами азербайджанских земель. События, происходившие между Арменией и Азербайджаном, по всем своим признакам тождественны трагическим событиям, спровоцированным националистами Югославии. Однако югославские националисты по инициативе европейских государств ответили за свои деяния перед международным трибуналом. Вопрос о разрешении армянско-азербайджанского конфликта посредством международного трибунала остается открытым до сих пор.

Третье. Правовая оценка результатов мониторинга деятельности государственного аппарата. Решение данного вопроса предполагает созда-

ние правового механизма проведения мониторинга деятельности органов государственного управления, оценку качества и уровня управленческих услуг, оказываемых гражданам на основе анализа эффективности и результативности работы государственного аппарата. Исследование эффективности и результативности управленческой деятельности государства по правовым, экономическим и организационным основам связано с определением направления и правовых основ мониторинга в сфере государственного управления.

Правовое регулирование мониторинга государственного управления требует выполнения следующих действий правового характера:

1. Принятие нормативно-правового акта, определяющего цель мониторинга организации и осуществления государственного управления, прав и обязанностей его участников;

2. Закрепление содержания общественно необходимых вопросов, подлежащих мониторингу государственного управления в следующей последовательности:

– разделение функций исполнения и контроля в системе государственного управления;

– принятие ответных мер по рассмотрению обращений, предложений и жалоб, адресуемых Национальному Собранию Азербайджанской Республики;

– принятие ответных мер по рассмотрению обращений, предложений и жалоб, адресуемых Президенту Азербайджанской Республики;

– принятие ответных мер по рассмотрению обращений, предложений и жалоб, адресуемых Кабинету Министров Азербайджанской Республики;

– принятие ответных мер по рассмотрению обращений и жалоб, адресуемых Министерству Юстиции Азербайджанской Республики;

– принятие ответных мер по рассмотрению обращений, заявлений и жалоб, адресуемых другим министерствам и государственным органам управления.

3. Оценка эффективности деятельности государственного аппарата по обеспечению функционирования экономической системы:

– обеспечение соблюдения правил ведения учета государственного движимого и недвижимого имущества;

– обеспечение использования государственного имущества по назначению;

– обеспечение адекватности государственного бюджета масштабу экономического потенциала Азербайджанской Республики;

– обеспечение сохранности золотовалютных резервов государства;

– обеспечение соблюдения правил ведения учета внутренних и внешних долгов государства.

4. Оценка результативности деятельности государственного аппарата по обеспечению функционирования политической страны.

Анализ результатов процесса проведения мониторинга управленческой деятельности позволит выявлять недостатки, присущие операционной деятельности органов государственной власти, а также определять направления совершенствования самой управленческой деятельности. Результаты проведенного мониторинга должны быть закреплены правовым актом. Основной текст этого акта должен включать:

- положение о соответствии законов, указов и распоряжений Президента, постановлений Кабинета Министров, нормативных актов министерств, сервисов, агентств, Конституции Азербайджанской Республики и Нормам международного права;

- положение о состоянии исполнения законов, указов, распоряжений и других нормативно-правовых актов Азербайджанской Республики;

- сведения о состоянии реализации рекомендаций по совершенствованию правовых основ государственной управленческой деятельности;

- положения о решении социальных проблем, эффективной организации использования человеческих ресурсов;

- положения о легализации теневой экономики, ужесточении правил учета расходов и доходов, связанных с производством товаров (работ и услуг);

- положения о совершенствовании организационной структуры государственного финансового контроля за созданием и использованием центра-

лизованных фондов, денежных фондов государства;

- рекомендации о разделении функций исполнения и контроля по управлению финансовыми рынками, созданию новых исполнительных структур и закреплении контрольных функций за Палатой по Надзору за Финансовыми Рынками;

- положения о регулировании внутренних и внешних долгов государства.

Вывод. Проведенное нами исследование позволяет сделать вывод о том, что принятие предлагаемой нами концептуальной модели развития системы государственного управления и его применение в процессе управленческой деятельности будет способствовать устранению практики фрагментарного регулирования отношений «государство – население», совершенствованию правовой базы управленческой деятельности государства и ускорению социально-экономического развития республики.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Административное право / Под ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова. Учебник. – М. : Юрист, 1999. – 320 с.
2. Мехтиев Ф. Административное управленческое право / Ф. Мехтиев. – Баку : Ганун, 2008. – 344 с.
3. Тетчер М. Искусство управления государством. Стратегия для меняющегося мира / М. Тетчер. Пер. с англ. М. Альпина, Бизнес – 2-е изд. – Москва : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 503 с.
4. Richard Pierce. Administrative Law and Process. Fourth Edition / Richard Pierce, Sidney A. Shapiro, Paul Verkuil. – Thompson and West, Foundation Press, New York, 2004. – 729 p.

Humanitarian co-operation between the Republic of Azerbaijan and European countries: mutual interests and results

One of the main aspects of international humanitarian cooperation of Azerbaijan Republic has been investigated in the article. Author exploring Azerbaijan – European humanitarian relations could sufficiently substantiate its importance. Scientific – political views of the presidents of AR Heydar Aliyev and Ilham Aliyev and heads of governments of European states have been pulled out. The author defined the group of states of “the old continent” having close humanitarian relations with our country and conducted the research in this direction. Here she substantiated importance and superiority given by AR to humanitarian cooperation with France, the Vatican, Italy and others. AR’s humanitarian cooperation issues with several European states have been investigated using the comparative analysis method. And this time different targets and various results, perspectives has been viewed by making generalizations. One of the positive features of article is giving special attention to the multiculturalism and tolerance among the Azerbaijan’s humanitarian cooperation potential. Appreciating our republic’s experience in this area in international world and declaring 2016 year in our country as “A year of multiculturalism” gives basis that author approached creatively to issues. The article also attracts attention with drawing rich historical – actual material to scientific turnover. Classification, systematization and generalizations made in the work can also be considered useful. Author’s thesis positions about the perspectives of cooperation are also estimable.

Key words: Azerbaijan, European countries, humanitarian cooperation, Heydar Aliyev Foundation, refugees, tolerance, ethnic community.

У статті обґрунтовано необхідність гуманітарної співпраці Азербайджану з провідними державами Європи. У ній центральне місце займає порівняльний аналіз характеру, основних цілей та напрямків, результатів та перспектив гуманітарної співпраці нашої республіки з Францією,

Ватиканом, Великобританією, Італією, Німеччиною та ін. У роботі головну увагу приділено дослідженню таких конкретних наукових проблем: багаті історичні культурні зв'язки; сучасний потенціал (ресурси) гуманітарної інтеграції; взаємна гуманітарна допомога; захист матеріальної і нематеріальної культурної спадщини; інтернаціоналізація освіти; солідарність проти міжнародного тероризму і т.д. Тут також переглянуто та узагальнено досвід Азербайджану, схваленого світовою спільнотою, у сферах гуманітарної інтеграції, мультикультуралізму та толерантності.
Ключові слова: Азербайджан, європейські держави, гуманітарне співробітництво, Фонд Гейдара Алієва, біженці, толерантність, етнічна громада.

В статті обоснована необхідність гуманітарного співробітництва Азербайджану з ведучими державами Європи. В ній центральне місце займає порівняльний аналіз характеру, основних цілей і напрямків, результатів і перспектив гуманітарного співробітництва нашої республіки з Францією, Ватиканом, Великобританією, Італією, Німеччиною та ін. В роботі головне увагу уделено дослідженню нижеследующих конкретных научных проблем: богатые исторические культурные связи; современный потенциал (ресурсы) гуманитарной интеграции; взаимная гуманитарная помощь; защита материального и нематериального культурного наследия; интернационализация образования; солидарность против международного терроризма и т.д. Здесь также рассмотрен и обобщен опыт Азербайджана, одобренный мировым сообществом, в областях гуманитарной интеграции, мультикультурализма и толерантности.

Ключевые слова: Азербайджан, европейские государства, гуманитарное сотрудничество, Фонд Гейдара Алиева, беженцы, толерантность, этническая община.

УДК 327:339.92

Allahverdiyeva Shams Turgay,
PhD, Head Laboratory Assistant,
Department “Diplomacy
and Integration Processes”
at the Baku State University

The article is based on the importance of humanitarian cooperation of AR with the leading countries of Europe. The comparative analysis of the nature, main goals and directions, results and prospects of humanitarian relations between Azerbaijan and France, Vatican City, Great Britain, Italy, Germany and other countries takes place central place in investigation. Special attention has been given to the following specific scientific problems: rich historical cultural relations, modern humanitarian integration potential (resources), mutual humanitarian solidarity, protection of material and non-material cultural heritage, internationalization of education; solidarity against international terrorism and etc.

Azerbaijani government enjoys strong and beneficial international humanitarian cooperation with many countries. The government collaborates with other

states on humanitarian issues without discrimination on religious, racial and national factors.

France, Italy, the Vatican, Great Britain and Balkan countries are among the closest partners of Azerbaijan on the issue. Particularly, France and the Vatican are the countries with which we have much more extensive humanitarian contacts because of considerable political-diplomatic and religious-spiritual factors. This is also evident from the historical records.

Cooperation with France

It is not accident that France is one of the main partners Azerbaijan in its humanitarian relations, which can be categorized as following:

- 1) international reputation of France;
- 2) the historical humanitarian cooperation record between two nations;

3) special need of spreading Azerbaijan realities in a country with very good relations with Armenian and strong anti-Turkey sentiments [3, p. 211; 5, p. 492].

The importance of humanitarian cooperation between Azerbaijan and France has been emphasized by Heydar Aliyev several years ago. According to him, cooperation with such a great power like France, an example of democracy with an ancient history, along with aspirations towards peace and humanism and worldwide influence, is very significant and important for us. [1, p. 40]. The main indicators of the international prestige of France are following:

- 1) to be one of the three leading European states and engines driving the EU;
- 2) a member of "Great Eight" and "Nuclear Club";
- 3) one of the co-chairs of OSCE Minsk group;
- 4) very strong economical-cultural potential.

These and other factors played a crucial effect in determining the France as the first official presidential visit during Heydar Aliyev and Ilham Aliyev's presidencies. The first and subsequent numerous visits made considerable progress in the development of Azerbaijani-French relations, in particular in the field of humanitarian cooperation. The joining of the Heydar Aliyev Foundation to international humanitarian processes has been further enhanced and effective.

While investigating and characterizing Azerbaijani-French relations, these key fields and directions are worth noting:

- 1) access to rich historical humanitarian cooperation capital, inheritance and experience between nations;
- 2) protection of material and non-material cultural heritage;
- 3) mutually beneficial humanitarian assistance;
- 4) solidarity against international terrorism and so on.

We can express the main, principal features of Azerbaijan-France historical cooperation based on "Azerbaijan Realities" analytical project team (N. Mammadova), as well as other researchers' analyses and collected theoretical-factual materials:

- the translation of Nizami Ganjavi's "Xamsa" and "Avesta" already in the 18th century
- description of French history in Axundov's works;
- the great value given to Azerbaijani's humanism and language in A. Duma's "A journey to Caucasus";
- humanitarian protection given to Azerbaijani political emigrants (J. Hajibeyli, A. Topchubashi);
- the care given to 42 Azerbaijani students who had traveled to France for getting higher education;
- numerous performance of "Arshin mal alan" comedy in Paris, publishing the journal of "Azerbaijan";
- publication of Umbul Banu's "Paris days", "Alien France" and other works in France.

The participation of Azerbaijan in international humanitarian cooperation is also significant because of promoting our country in the West. Realization of

this was possible through several international documents ("Paris Charter for New Europe" 1990), and especially the agreement about "Friendship, Cooperation and Mutual Understanding", Joint Declaration about "Cultural Relations" signed between Azerbaijan and France.

One of the most important fields of Azerbaijan-France humanitarian cooperation is joint activities on development and internalization of education. Below are some illustrations of results achieved through the cooperation.

Many Azerbaijani students study at French universities, while the French lyceum operates in Baku. Azerbaijani language and history is taught at some educational institutions in France which has been supported by opening of Azerbaijani language faculty at French State Oriental Languages and Culture Institute by the Heydar Aliyev Foundation. Leading Azerbaijani university Baku State University enjoys strong cooperation with Grenoble and Nits Universities.

Cultural relations seem to be the main driving force of Azerbaijani-French cooperation. The main focus in this area directed to protection of material and non-material cultural heritage which is distinguished by diversity. The Heydar Aliyev Foundation is considered the main driving force of this cooperation working towards promotion of the truth about the past and present of the country. The main lines and principles of the Foundation's work stems from the ideas, views and approaches taking place in H. Aliyev's lecture about "Azerbaijan and Caucasus on the verge of XXI century" delivered during the second official visit to France at the Institute of International Relations in Paris.[3, p. 209]

We can summarize the humanitarian activity of the Heydar Aliyev Foundation in France as following:

- opened its representative office in Paris
- could spread scope of its activities to more than 20 region of the country
- in November 2015, held the first meeting of Azerbaijan-France Interregional Cooperation Forum in Ganja
- gave comprehensive support for the opening of Azerbaijan Cultural Centre in Paris
- implemented the projects on "The Days of Azerbaijani Culture" in the cities of Rheims, Champagne, and Cannes
- provided financial aid to the restoration of the Louvre museum, Versailles Palace, Strasbourg Cathedral, about 20 churches in Lower Normandy and other historical monuments
- organized Azerbaijani mugam, classical and other music nights in several cities of France
- has created famous photographer R. Degati's "Azerbaijan-land of tolerance" photo exhibition and international conference under name of "Religious tolerance: co-existence of cultures in Azerbaijan" in Paris

– supported the opening of several sections on Islamic culture, renovated several carpets in Louvre museum and created “Azerbaijani camp” at famous “Palais Royal” square in front of palace. [2]; [2; 4; 6].

In this part of the paper, I would like to discuss the results of Azerbaijani-French humanitarian cooperation and activity of the Foundation. Humanitarian co-operation with France:

1) helped significantly advance Azerbaijan in international community, particularly educational integration to Europe. Also the rich historical cultural heritage has been revived.

2) supported recognition of our country in France and generally had a positive impact on acceptance its history and contemporary realities and appreciation of its national values in the European continent. The perception about Azerbaijan being multicultural, secular and humanitarian state has been strengthened in French society. We can see these results by the value given by French government to the Foundation. Mehriban Aliyeva was awarded with France’s “Officer of the Legion of Honor” medal. She was chosen “the most influential woman” of 2014 year according to the results of a joint survey of the Arab Cultural Heritage Centre working in France and Egypt’s “Nefertiti media productions” company. [2, p. 4];

3) contributed to the weakening of the influence of anti-Turkish propaganda carried out by Armenian diaspora and lobby in this country. But we cannot deny that satisfactory level of Azerbaijani-French humanitarian cooperation could not seriously impact Azerbaijan’s just cause on the fair solution of “Nagorno-Karabakh problem” and still France remaining as an “Armenian friend”.

Cooperation with Vatican City

Vatican City has a special place among the numerous humanitarian partners of Azerbaijan with multi-faceted humanitarian cooperation between them:

- understanding and partnership model of secular and religious states;
- an example of possibility of efficient dialogue between different civilizations;
- an example of joint action of an important part of the Islamic world (Azerbaijan) with a solid and reliable power of the Christian world – Catholic Church (Vatican City)

Scientific investigation of gained valuable experience in the field of humanitarian relations between Azerbaijan and Vatican City is one of the main topics of international research. There are a lot of points and issues during the study of theoretical and practical aspects of the problem. Here we need to mention international importance and value giving by countries to each other. Very good political relations and periodic contacts between Azerbaijan’s president and Roman popes (the heads of Vatican) confirm this high price. John Paul II’s official visit to Azerbaijan in 2002, can be considered international diplomatic and

humanitarian act which left deep traces in the history of Azerbaijan-Vatican City relations [7]. The historical statement he made during the visit – “Azerbaijan is an example of tolerance and a door between East and West” [7] is particularly noteworthy.

Several humanitarian agreements have been signed as a result of business discussions between the leadership of the Heydar Aliyev Foundation and Vatican City officials in Rome. Thus, the Holy See and the Foundation have signed “bilateral agreement on restoration of Roman catacombs” in 2012 [7]. It was signed by M. Aliyeva and Vatican’s Culture Minister, President of the Pontifical Council for Sacred Archaeology Cardinal Gianfranco Ravasi. The Foundation signed another important agreement with the Vatican Apostolic Library in 2014 [7]. The essence of the agreements, provisions and, in general, results of multilateral humanitarian cooperation have been appreciated by scientific and political communities, international media, as well as by theological experts. For specific approach and considerations we need to pay attention to followings:

1) the financial provision made by the Foundation to restoration of ancient and valuable Christian monuments near Rome, some of the 60 catacombs (St. Peter’s, Saint Marcellin), and ancient Azerbaijani manuscripts kept in the Vatican Apostolic Libraries enshrined in the above-mentioned agreements and other diplomatic documents. Also, it is planned to restore more than 100 valuable paintings, including the famous work belonging to Orpheus. The restoration has already started with 15 of 40 manuscripts of Vatican Apostolic Library completed [7; p. 8].

2) This humanitarian cooperation has been appreciated by several officials including G. Ravasi who assessed the nature, prospects and other aspects of before mentioned documents and mutual ties saying:

- a. “known agreements are shining examples of dialogue between religions and cultures”;
- b. “Azerbaijan is multi-religious, multi-ethnic, multi-cultural and open country to thoroughly humanitarian cooperation”;
- c. “comprehensive assistance for the restoration of historical Christian monuments in Rome’s pretty rare event”.

The Secretary of the Pontifical Council for Sacred Archaeology G. Carry and his authorized representative F. Biscony appreciated this assistance “as a gift and contribution of Islam world to Christian world,” “the first manifestation and fact in Rome history of care of Islamic countries fund to Christian culture” and “sign of attention serving intercultural relations and inter-religious dialogue.”

It is clear from Vatican City official’s explanations that although the Holy See asked contribution for restoration of catacombs from Christian states, it has received the first positive response from a foundation of a Muslim majority country.

The features, results and prospects of humanitarian cooperation between the Heydar Aliyev Foundation and the Vatican has been characterized by the president of the Foundation M. Aliyeva. According to her, the fund seeks to preserve the cultural heritage and history of humanity by protection of cultural monuments of universal wealth. She believes Azerbaijan is a space of dialogue among civilizations and religions with profound respect of our people to all nationalities, religions and cultures which is a great wealth to the world. Restoration of catacombs and manuscripts created wide opportunities for tourists and pilgrims amounting to fundamental assistance to humanitarian cooperation. Such important approaches and provisions took central place in her discussions with Roman Pope R. Francis.

Humanitarian cooperation between Azerbaijan and Vatican City includes numerous series of events. Among them "Azerbaijan – the land of tolerance" has a special place within the framework of the activities carried out [8]. The agreements signed about the restoration of the statue of Zeus in the Vatican Museum and repair works on "Sistina hall" in this regard are commendable.

Humanitarian action of the Foundation in Vatican City cover "Karabakh carpets", "Maiden Tower" art festivals, Italian version of the book "Azerbaijan" among others. The historical fact should be noted that, Azerbaijan is the first Muslim majority country that organized an exhibition in Vatican City. It is significant issue that one of the series of 20th anniversary of Azerbaijan's independence held in Vatican City. So it is very important and valuable to introduce the Azerbaijani history to the whole world.

Summarizing the issues of humanitarian cooperation between Azerbaijan and the Vatican it is required to highlight two things: (a) mutual humanitarian relations have sound political and sufficient legal basis, and (b) there is no any serious problems in widening of this humanitarian cooperation.

Cooperation with the United Kingdom

Cooperation between Azerbaijan and the UK extends well before the 600 years of mutually beneficial relations based on following two factors:

- indisputable international reputation, historically democratic traditions and strong economic, scientific and cultural potential of the UK;
- rich hydrocarbon resources, favorable geo-strategic position, scientific and cultural development, multiculturalism and tolerance experience of Azerbaijan.

"Joint Declaration about Friendship and Cooperation" and the "Memorandum about Cultural relations" signed in 1994 have given a boost to humanitarian cooperation between two countries. Another memorandum was signed between Azerbaijan's Academy of Sciences and the Royal Society of London [10]. Overall, 12 important diplomatic documents on bilateral humanitarian relations were signed by the end of 2014

[9, p.103]. The opening of the Azerbaijani Cultural Center in London in 1995, the creation of the English-Azerbaijani Society (one of Azerbaijan's lobby organization) in 1997, "Azerbaijan: towards the twenty-first century" international seminar held in London in 1999 and other joint activities significantly strengthened humanitarian cooperation between two countries. Azerbaijan gives particular attention to education in cooperation with the UK. According to "State Program on education of Azerbaijani youth in foreign countries in the years of 2007-2015," 419 of 1842 Azerbaijanis studying in 27 countries chose the UK [10].

Activities related to humanitarian cooperation between Azerbaijan and the UK is very diverse ranging from exhibitions, culture days to music festivals. For example, "Azerbaijani day" held in Aberdine Royal University in 1992, exhibition on "the Land of Fire" held in London in 1994, "Days of Azerbaijani Culture" in 1994 and others can be mentioned. The Great Britain week held in Azerbaijan in 1999 with motto "Azerbaijan and the United Kingdom towards the new millennium", numerous humanitarian actions have been formed under the "transition period" project since 2009 can be estimated highly in promoting Azerbaijan.

However, humanitarian cooperation between Azerbaijan and the UK has much bigger potential given the capabilities and resources.

Cooperation with Italy

Italy is another country that enjoys very good cooperation with Azerbaijan on humanitarian issues. Azerbaijan has been the first country in South Caucasus to host the Italian embassy which boosted the bilateral relations. The humanitarian cooperation between two countries has rich history with numerous presentations given by our well-known opera singers M. Mammadov, S. Mammadova, M. Magomaev, A. Zeynalov and others in Italian popular music halls which gave significant contribution to the promotion of Azerbaijan.

"A joint declaration on cooperation in culture, science and technology," signed by H. Aliyev during his first official visit to Italy in 1997, made positive impact on Azerbaijani-Italian humanitarian cooperation. Also the signing of the agreement about the joint action on development of culture, tourism and sports in 2002 further strengthened the relations between two countries [11]. During the meetings held in 2005 and 2008 between the presidents of two countries, humanitarian cooperation had been one of the main topics discussed.

The Heydar Aliyev Foundation, Italy-Azerbaijan Association and other various organizations carried out several activities targeting the development of bilateral humanitarian relations and promotion of Azerbaijan. Some of them were briefly reviewed by R. Jafarli in his article "Azerbaijan-Italy relations are developing successfully" published in "Azerbaijan" newspaper. The purpose of some of the events

directly relate to this very research, therefore they are studied and analyzed in here.

“The Azerbaijan-Italy Association” was founded by the Azerbaijan-Italy Inter-Parliamentary working group of the National Assembly [12, p.46]. One of the main objectives of the Association headed by Mrs. P. Casagranden, is the mutual recognition of humanitarian values. In the 2014 interview, given by the head of the working group A. Karimli to analytical information magazine “National Assembly”, there is factual analysis and comments regarding humanitarian activity carried out by the Association, AR Embassy in Italy and the Heydar Aliyev Foundation [12, p. 46–51]. Concrete works done in this direction include:

- Educational complex № 132–134 in Baku has been teaching Italian since 2013.

- A concert of chamber music dedicated to the memory of Heydar Aliyev in Brankaccio palace in Rome was performed with the support of the Baku Musical Academy and Italian Saint Cecilia National Academy in 2013.

- An exhibition named, “The Shades of Nizami’s Word” was displayed in the Roman Consorti Art Gallery in 2013.

- A trip was organized for 15 children from Karabagh refugee families to visit Italy in 2013.

- From 2013 to 2014, an Italy-Azerbaijan tourism forum was held in Rome. The forum included an international conference with the topic, “Co-Existence of Different Nationalities and Religious Sect Members: Azerbaijan is an Example of Multiculturalism and Tolerance”, the translation of the famous “Ali and Nino” work into Italian, a documentary film about our Azerbaijan demonstrating the Italian National Geography canal, and so on.

The Italy-Azerbaijan Association together with the Heydar Aliyev Foundation realized the “Solidarity Way Camp” project for children displaced from Shusha. The “Azerbaijan – The Ancient Land on the Silk Road” event organized by the Association and Foundation at the University for Foreigners in Perugia also caused great interest. Excavations took place in the area of Mercati di Triano. An archaeological museum with the assistance of the Foundation has been highly appreciated by the scientific community and the media of Italy [11].

Azerbaijan’s successful participation in the Milan Expo 2015 should be considered one of the most successful results of its humanitarian relations with Italy. The representation of our country with a special pavilion at the exhibition has been strongly supported by the Heydar Aliyev Foundation. The successful presentation is characterized from many aspects:

1. The Azerbaijan pavilion was indispensable for its contributions to promoting the historical and national heritage of our country in an international community, which has been unequivocally confirmed at the press conference held about the results of representation

of AR in the exhibition. Thus, more than three million people visited our pavilion during six months of the World Exhibition [13].

2. The Azerbaijan pavilion was one of the most successful amongst the pavilions representing numerous states in the exhibition and was named “A Pearl of Milan” by the Italian government and the press [13]. This was the first time our country has been represented in this exhibition.

3. Many humanitarian activities have been realized at the exhibition under the name “Feed Our Planet and Gain Energy for Life” at our pavilion titled “Azerbaijan – A Treasure of Biodiversity”. For example, international scientific conferences called “Energy of Azerbaijan land” and “Food, Life, Science” were organized, along with live broadcasting of the first European Games and music programs.

Summarizing the numerous issues and facts analysed above, we can note that humanitarian cooperation between Azerbaijan and Italy is expanding in various fields and areas, has sufficient capacity and paramount importance with praiseworthy results, draws attention with good prospects, and so on.

Cooperation with Germany

Azerbaijan-the Federal Republic of Germany humanitarian cooperation is one of the main lines of multilateral relations between the two countries. There are many factors directly and indirectly influencing the necessity, level, and characteristics of humanitarian relations. These factors help explain the different features of the AR-Germany Humanitarian Cooperation. In our opinion, the following important factors have main roles:

1. The importance both countries give each other in world politics and Europe’s military, energy, and humanitarian security. For Germany’s former president, R. Hersog, and former Foreign Minister, R. Kinkel, “Azerbaijan has a friend, partner and lawyer in the face of Germany ” [3, p. 219]. Numerous official and business visits by AR Presidents to Germany, discussions held in the course of these meetings, signed agreements, and other documents confirm the mutual trust between the parties.

2. Germany is the first Western European country recognized the Republic of Azerbaijan, and is the country where one of the largest Turkish communities exists. At the same time, since the 19th century, German citizens have been living in Azerbaijan.

3. Germany consistently supports Azerbaijan’s territorial integrity. For example, the solution of the “Nagorno-Karabakh problem” was a provision of the restoration of sovereign rights of the Republic of Azerbaijan. In this regard, the Azerbaijani diplomacy efforts aimed at bringing Germany to the Minsk Group are quite logical.

These issues are distinguished from the different problems and events in humanitarian cooperation between Azerbaijan and Germany:

– The impact of Azerbaijani-Turkish communities in Germany and German communities (diaspora) in AR to humanitarian contacts. Here our diaspora neutralizes Armenia's "Wild Turkish-Muslim" propaganda.

– The humanitarian cooperation with famous foundations (Heydar Aliyev, A. Humboldt, F. Nauman). In this context, charity benefits such as education and science, teaching and learning the state languages, and other humanitarian activity should be emphasized.

– Purely humanitarian acts, namely the protection of the German military cemetery in Azerbaijan, as mentioned in the reference of MFA in 1997 [3, p. 216].

– The humanitarian assistance given to Azerbaijani refugees by the German government and charity organizations.

– There are many humanitarian actions connecting two countries as well:

– The assistance of the Heydar Aliyev Foundation in the restoration of the Berlin Castle.

– The participation in the twin cities movement (Sumgait, Ludwigshafen connections etc.).

– The cooperation of several Azerbaijan educational and scientific institutions with Goethe Institute,

– The activity of the German Academic Exchange Service.

– The opening of the "German Language Centre" in Baku.

The perspective of the Azerbaijan-Germany Humanitarian Cooperation also seems satisfied. The above-mentioned factors, specific interests of the parties in humanitarian cooperation, and the opportunities to implement them allow us to come to such conclusion. We think that the humanitarian cooperation has a systematic and efficient, undeniable importance on the elimination of some small problems between the two countries.

Azerbaijan's humanitarian relations with other European states are expanding in various levels and degrees. Belgium, one of the main political, financial, and information network centres of the continent, makes great contributions to the promotion of our country in the Western world. Our diaspora has a strong influence in this country. Every year, different humanitarian actions take place in several cities of Belgium and, of course, the main purpose of these events is promotion of our country.

Among the Balkan States, Azerbaijan has warm relations with Croatia. In this cooperation, education takes superb direction. The Zagreb Declaration has been signed by the two countries, attaching great importance to cooperation in the field of education. AR and Croatia also signed an Understanding Memorandum about the exchange of students and teachers [12, p. 36–37].

There was presentation of cooperation with humanitarian education amongst the Azerbaijan Diplomatic Academy, the University of Zagreb in Croatia, and the Diplomatic Academy of Croatia in an interview given

by Croatian diplomat N. Milishich for the "Ambassador" column of the "National Assembly" magazine in 2014. As well, the interview gave attention to humanitarian cooperation in the fields of sport, science, tourism, and others. Milishich also announced cooperation between South-Eastern Europe, one of the biggest cultural centres in South-Eastern Europe, the Zagreb Modern Art Gallery, and the Museum of Modern Art in Baku.

Poland is also an important European country for us. One of the leading lines of cooperation between our countries is rehabilitation of history, remarkable scientific-cultural ties, and traditions in this field of these two nations.

A wide range of opportunities has been created for the development of multilateral relations with Norway with "energy diplomacy" and famous scientist/traveller T. Heyerdal's scientific mission to our country from 1981 to 1984. As well, the Norwegian Humanitarian Enterprise has been involved in the restoration of historical monuments, particularly Albanian churches in Azerbaijan since 1994. Between November 2006 and April 2007, an exhibition was held under name "Azerbaijan – Land of Fire" in Norway. In September 2007, a cooperation agreement was between the Azerbaijan Museum Centre and the Stavanger Archaeological Museum [14].

Romania was the second country that recognized our independence. In multilateral relations with this country, the integration of education and experience with Baku State University attracts attention.

In general, useful humanitarian cooperation between Azerbaijan and European countries is about to rise to the level of one of the leading areas of the multilateral cooperation system.

REFERENCES:

1. Heydar Aliyev introduces Azerbaijan. – Baku: Azerneshr, 1994. – 211 p.
2. Məmmədova N. The main directions of Azerbaijani-France relations / N. Məmmədova // "Xalq newspaper". – 2015. – 29 September.
3. Huseynova H. Azərbaycan in European integration processes system (1991-1997) / H. Huseynova. – Baku : Military publish, 1998. – 280 p.
4. Azərbaycan-Fransa humanitar əlaqələrinin əsas istiqamətləri [Electronic resource]. – Access mode : www.xalqgazeti.com/az/news/politics/62420.
5. Musa I. Foreign policy of Azerbaijan, third part / I. Musa. – Baku, Baku university, 2011. – 776 p.
6. [Electronic resource]. – Access mode : www.yap.org.az/az/view/news/461/heydar-eliyev-fondunun-fealiyyete-baslamasindan-10-il-kecir.
7. Heydər Əliyev Fondu ilə Müqəddəs Taxt-Tac arasında "Roma katakombalarının bərpasına dair ikitərəfli Saziş" imzalanıb [Electronic resource]. – Access mode : www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/104/496/.
8. [Electronic resource]. – Access mode : www.news.lent.az/m/news/168470.

9. Mammadli E. Azərbaycan– Great Britain relations (1991-2003) / E. Mammadli. – Baku, Adiloğlu, 2003. – 173 p.
10. [Electronic resource]. – Access mode : www.mfa.gov.az/files/file/Azerbaycan_Birleşmiş_Krallıq_münasebetleri.pdf.
11. Jafarli R. Azerbaijan-Italy relations is developing succesfully / R. Jafarli // “Azerbaijan” news. – Baku, 2014. – 18 July.
12. “National Assembly”. – Baku. – 2014. – June. – P. 36–37; 46–51.
13. Geray X. “Milan pearl” of Azerbaijan / X. Geray // “New Musavat” news. – Baku. – 2015. – 20 november.
14. [Electronic resource]. – Access mode : www.anl.az/down/meqale/yeni_a2/2015/noyabr/464456.html.
15. “New Azerbaijan” news. – Baku. – 2015. – 20 november.
16. Azerbaijan-Norway relations [Electronic resource]. – Access mode : www.lib.aliyev-heritage.org/az/8914577.html.
17. Europe-Caspian Sea. – Baku, 2000. – 340 p.
18. Qasimova T. Garabag problem and religion faactor / T. Qasimova // Garabag yesterday, today and tomorrow : materials of 10th onference. – Baku, 2011. – p. 208–209.
19. İbadov R. An introduction to the European Union / R. İbadov. – Dublin, 2004. – 166 p.

Бичков М.М.

Особистість у контексті формування і розвитку громадянського суспільства

УДК 323.2

Бичков М.М.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
та економічної теорії
Вінницького
торговельно-економічного інституту
Київського національного
торговельно-економічного університету

У статті розкриваються теоретичні аспекти особистості та її ролі в розвитку громадянського суспільства. Акцентується увага на тому, що між провідними соціальними суб'єктами – особистістю, громадянським суспільством і державою – складаються цивілізовані відносини рівноважної триєдності. Зазначається, що політична культура як реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій, зразків поведінки соціального суб'єкта є найважливішим істотним моментом громадянського суспільства.

Ключові слова: держава, громадянське суспільство, особистість, політична культура, свобода.

В статье раскрываются теоретические аспекты личности и её роли в развитии гражданского общества. Акцентируется внимание, что между ведущими социальными субъектами – личностью, гражданским обществом и государством – состоят цивилизованные отношения

равновесного триединства. Отмечается, что политическая культура как реализация политических знаний, ценностных ориентаций, образцов поведения социального субъекта является важнейшим существенным моментом гражданского общества.

Ключевые слова: государство, гражданское общество, личность, политическая культура, свобода.

The article reveals theoretical aspects of the personality and its role in the development of civil society. It is emphasized that between the leading social actors – the individual, civil society and the state – there are civilized relations of the equilibrium triune unity. It is noted that political culture as the realization of political knowledge, value orientations, patterns of behavior of a social subject is the most important significant moment of civil society.

Key words: state, civil society, personality, political culture, freedom.

Головною дійовою особою, основним ресурсом громадянського суспільства є людина. Людина як особистість – це індивід, який має певну систему потреб, інтересів і цінностей. Наявність можливостей реалізації цієї системи і перетворює людину на головного учасника суспільного розвитку, члена громадянського суспільства.

Основою громадянського суспільства виступає цивілізований, самодіяльний повноправний індивід. Отже, формування громадянського суспільства нерозривно пов'язане з розвитком ідеї індивідуальної свободи, визнанням самоцінності кожної окремо взятої особистості. Саме особистість з системою сформованих правових уявлень і переваг є реальним суб'єктом правової культури і правової поведінки.

Висвітленням різних аспектів активної діяльності особистості в процесі становлення і розвитку громадянського суспільства займалися такі вчені як В. Баранов, В. Демент'єв, В. Касьянов, А. Колодій, О. Просолович, А. Пряхін, О. Рєзнік, С. Сидоренко, Н. Стеблецова та інші. Розробки цих вчених слугують основою для подальших поглиблених досліджень указаної проблематики.

Метою статті є дослідження місця особистості та характеру її творчої діяльності в контексті формування і розвитку громадянського суспільства.

Введення інституту громадянського суспільства в лексикон сучасної політичної думки відобразило, насамперед, процес прискорення в соціумі норм індивідуальної та групової свободи особистості всупереч державному началу і структурам владного контролю. Крізь призму громадянського суспільства особистість і створювані особистостями

добровільні об'єднання розглядаються як самостійне джерело впливу в соціумі, протилежне державі та конкуруюче з нею. Фундаментальне протиставлення держави і громадянського суспільства утворюється в параметрах бінарних відносин примусу – свободи, патронажу – самодіяльності, контролю – самоконтролю [6, с. 191].

Істотною стороною громадянського суспільства є саморозвиток його соціальних суб'єктів, насамперед, великих класових, етнічних груп, і далі, аж до індивідів. У громадянському суспільстві вперше створюються соціальні умови – спочатку обмежені, потім все більш широкі – для суб'єктивізації особистості [5].

У довіднику «Соціологія: короткий енциклопедичний словник» наведено таке визначення: «Громадянське суспільство – асоціація вільних громадян, які взаємодіють між собою виключно на ґрунті власних інтересів, правових норм і суспільно узгоджених або вироблених регуляторів (компроміс і т. п.). Поняття «громадянське суспільство» характеризує цілісність суспільного життя щодо політичних структур і, насамперед, держави. Громадянське суспільство поєднує економічні, соціальні, культурні, духовні, сімейно-побутові відносини та інститути, а також передбачає певні свободи, права і обов'язки особистості як необхідні умови її утвердження і самореалізації в суспільному житті. Поняття держави і громадянського суспільства теоретично розділяють цілісний соціальний організм на два взаємопов'язаних і взаємообумовлених аспекти – політичну і соціальну сферу життя» [3, с. 108]. Це значною мірою зумовлює двоєдність сутнісної визначеності особистості у громадянському суспільстві.

Як зазначає О. Рєзнік, ідея індивідуальної свободи, самоцінності кожної особистості об'єднує різні підходи до проблеми громадянського суспільства. І хоча концепція громадянського суспільства виходила з того, що це суспільство забезпечує права людини, а держава – права громадянина, в обох випадках йдеться про права особистості на самореалізацію як основної умови існування і громадянського суспільства, і правової держави. Таким чином, вихідним елементом у конструкції громадянського суспільства є сутнісна сторона особистості, а до складових елементів цієї конструкції належать усі численні інститути, що сприяють реалізації інтересів особистості [7, с. 69].

Процес становлення громадянського суспільства відбувається одночасно із ціннісними змінами, яких зазнають і людина, і суспільство, і держава. Передумовою безконфліктного розвитку відносин між людиною, суспільством і державою є певна рівновага, що гарантує незалежність індивіда від зазіхань ззовні за умови, що цей індивід узгоджує свою поведінку з інтересами суспільства і держави.

Відносини індивіда із суспільством коливаються в широкому діапазоні: від повного злиття (наприклад, буржуа XVIII століття повністю отожднював себе з усіма проявами громадянського суспільства) до абсолютного відчуження (пролетарі цього ж періоду відчували себе знедоленими, ізгоями, а відповідно до сучасної термінології – маргіналами). Ось чому саме через стосунки «індивід – суспільство», через ступінь самоідентифікації індивіда із суспільством затверджувалася громадянськість особистості [7, с. 70].

На особливий характер стосунків громадянського суспільства з державою і особистістю вказує А. Пряхін: «Громадянське суспільство змушене зберігати дистанцію і від держави, і від соціуму загалом, що свідчить про якісну своєрідність існування особистості в цій формі людського співжиття. Цей тип ідентифікації часто визначається через категорію «громадянство». Проте, громадянське суспільство не є простою сукупністю громадян. Насамперед тому, що публічний статус особистості є суто формальною характеристикою її соціальної діяльності» [6, с. 191]. Включеність індивіда в державно-організоване співтовариство може поєднуватися з його абсолютною залежністю від влади, з відсутністю можливостей для соціального самовираження у відкритій конкуренції з державою. Тому громадянство, яке є вираженням соціального статусу індивіда як агента публічної діяльності, нічого не говорить про конкретні рамки активності індивіда та її реальної спрямованості.

Але, підкреслюючи матеріальну основу активності особистості як суб'єкта громадянського суспільства, А. Пряхін відзначає, що її ідентичність неминуче доповнюється і тими рольовими наван-

таженнями, які висловлює той чи інший модус громадянськості і характеризує певний тип відносин громадянського суспільства з державою [6, с. 191].

У своїх дослідженнях В. Вітюк зауважує, що не слід плутати статус громадянина і статус члена громадянського суспільства: якщо перший визначає місце особистості в державі, то другий характеризує її позадержавні відносини і зв'язки. Держава забезпечує права людини як громадянина, а громадянське суспільство – його природні права [2, с. 46–47]. Якщо людина не володіє цивільною самосвідомістю, то вона не здатна стати повноцінним членом громадянського суспільства. Далі В. Вітюк приходить до сумного висновку: історично нерозвинені народи, тобто, які не досягли певного рівня громадянськості, не в змозі сформувати громадянське суспільство, навіть якщо якась частина політичної еліти до цього прагне, спираючись на теорії та досвід інших країн.

Отже, виходить замкнуте коло: громадянське суспільство неможливе без особистостей, наділених громадянською самосвідомістю, а особистості з усвідомленою «громадянськістю» не можуть виникнути без соціалізації через посередництво громадянських інститутів.

Образ особистості як члена громадянського суспільства неминуче трансформується залежно від специфіки її взаємодії з державою, від певних функцій, здійснюваних державою в той чи інший момент. Інакше кажучи, щоразу залежно від розв'язуваних завдань взаємодія держави з громадянським суспільством приймає певну форму, створюючи соціальні простори зі специфічними структурними, організаційними і процесуальними характеристиками. Тому соціальна самодіяльність громадян, їх прагнення не тільки до максимально повної, а й вільної, повністю не регульованої державою реалізації своїх інтересів, кожного разу задають особливу стратегію дії громадянського суспільства загалом щодо держави [6, с. 191].

Однією з найважливіших умов життєдіяльності громадянського суспільства, на думку Н. Стеблецової, є високий рівень соціального, інтелектуального, психологічного розвитку особистості, її внутрішньої свободи і здатності до повної самодіяльності під час включення в той чи інший інститут громадянського суспільства. Це досягається і реалізується в результаті тривалих процесів формування громадянської, правової та політичної культури. Політична культура проявляється в здатності та вмінні громадян визначати суспільні наслідки своїх дій, усвідомлювати за них свою відповідальність. Політична культура як реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій, зразків поведінки соціального суб'єкта є найважливішим істотним моментом громадянського суспільства [8, с. 90]. Саме в особистісну культуру людини вписані культурні традиції права і політики, які нерозривно

пов'язані з іншими сферами культури суспільства.

В якості головного механізму регуляції суспільного життя в громадянському суспільстві виступають цінності і зразки культури, а також виховані людиною в собі «прості» громадянські якості (гуманність, порядність, чесність, довіра, відповідальність тощо). Владні ж структури держави в цій регуляції також відіграють важливу роль.

Найважливішою ознакою будь-якого демократичного суспільства є соціально-економічне становище його громадян. Розвитку цієї якості сьогодні заважають бідність більшості населення нашої країни, зайнятого виключно вирішенням проблеми виживання; громадська пасивність – це, безумовно, і наслідок багатовікового придушення народної ініціативи та самодіяльності. Звідси нераціональна організованість і активність українців в політичному житті країни порівняно з європейськими народами.

Всюди, де реально утверджується громадянське суспільство, поступово створюється однорідний соціальний простір демократичних прав і обов'язків, свободи будь-яких форм діяльності та обміну, свободи особистої ініціативи і самодіяльності (якщо вона не завдає шкоди інтересам інших громадян і всьому суспільству), свободи передачі будь-якої політичної і культурної інформації (якщо вона не суперечить загальнолюдським нормам і цінностям). Ці ознаки соціальної однорідності можна перераховувати і далі, але вони зараз формуються і є найближчою перспективою індустріально розвинених країн. Сформоване в окремих країнах як одиничне і особливе, громадянське суспільство набуває всезагальності, універсальності і загальноконтинентального масштабу [4, с. 223].

Обов'язковою ознакою громадянського суспільства, підкреслює В. Касьянов, є пріоритет інтересів людини, громадянина над інтересами держави. Таке суспільство орієнтується на права, свободи та інтереси людини і громадянина в своїй діяльності, проголошуючи їх перевагу щодо інших матеріальних цінностей. Передбачається, що саме такий підхід і покликаний служити бар'єром на шляху всевладдя держави, її органів і посадових осіб, перешкоджати поглинанню державою суспільства, як це відбувалося в умовах тоталітарних режимів. У громадянському суспільстві, продовжує В. Касьянов, закладаються нові форми взаємин індивіда і держави, які, з одного боку, припускають тісну взаємодію один з одним, а з іншого – розмежування сфер діяльності, що виражається формулою: «авторитет влади – суверенітет особистості».

Громадянське суспільство визнає, що є відома сфера самоврядування і самовизначення особистості, в яку держава не має права втручатися – це суверенітет особистості. Буквально це означає, що не держава дарує права людині, а людина сама свідомо і відповідально користується сукупністю

невідчужуваних прав і свобод, даних їй суспільством. В основі суверенітету особистості, безсумнівно, лежить право розпоряджатися своїм життям і долею на власний розсуд. Без суверенітету не може бути і вільної, економічно і політично розкріпаченої особистості [5].

Проводячи тактику спільної співпраці, переговорів, узгоджувальних консультацій, громадянське суспільство створює і підтримує внутрішню збалансованість всієї соціальної системи. Між провідними соціальними суб'єктами (особистістю, громадянським суспільством і державою) складаються цивілізовані відносини рівноважної триєдності. У результаті переходу частини управлінських функцій від держави до самоврядних асоціацій громадян дисбаланс влади поступається місцем більш гармонійній моделі соціальної взаємодії. У результаті держава і особистість, що здаються спочатку несумісними соціальними величинами, знаходять, за наявності розвинутого громадянського суспільства, однакову суспільну цінність. А це своєю чергою сприяє активному протіканню процесів самоорганізації всередині всієї соціальної системи [1, с. 63].

Громадянське суспільство поступово і прямо сприяє тому, щоб держава і особистість ставилися один до одного з рівною взаємною повагою, воно активно сприяє зміцненню, стабілізації соціального порядку всередині цивілізаційної системи. Взаємна етична вимогливість і юридична відповідальність усіх учасників соціального «триалогу» – особистості, громадянського суспільства і держави – надають соціальному життю надзвичайно важливу системну якість, що називається цивілізованістю. На високому рівні розвитку цивілізаційної системи громадянське суспільство і держава виступають як дві рівною мірою необхідні один одному соціальні форми, які беруть рівнозначну участь у процесі самоорганізації суспільного життя. Постійно проводячи між собою взаємоповажний діалог, вони встановлюють відносини перманентної функціональної взаємодії, що має глибоко конструктивну природу. В умовах цієї соціальної взаємодії всі проблеми, що виникають, в тому числі й найгостріші, вирішуються не шляхом конфронтації, а через конструктивні діалоги, через пошук можливостей угод і компромісів [1, с. 63]. Тому громадянське суспільство змушене захищати від невинуватених бюрократичних та ідеологічних втручань ту сферу, де йде активна творча робота духу, відбуваються складні процеси моральних, естетичних, екзистенціальних, релігійних пошуків.

Отже, зріле громадянське суспільство, яке розгорнулося у всій повноті своїх можливостей, повинне оберігати внутрішнє, духовне життя особистості. Найважливіше завдання всіх формальних і неформальних інститутів громадянського суспільства полягає в тому, щоб забезпечувати

необхідний рівень соціалізованості і моральності. Але для цього самі інститути повинні перебувати на досить високому рівні соціальної зрілості, відповідати критеріям цивілізованості. Коли ж інститути громадянського суспільства, і, насамперед, сім'я та школа перестають справлятися з функціями вихователів, суспільство незмінно починає занурюватися в стан духовного, морального занепаду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бачинин В.А. Политология. Энциклопедический словарь / В.А. Бачинин. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2005. – 288 с.
2. Витюк В.В. Состав и структура гражданского общества как особой сферы социума / В.В. Витюк // Гражданское общество : теория, история, современность. – М., 1999. – С. 44–49.
3. Волович В.І. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / під ред. В.І. Воловича – К., 1998 – 736 с.
4. Касьянов В.В., Нечипуренко В.Н. Социология права / В.В. Касьянов, В.Н. Нечипуренко. – Ростов н/Д : Феникс, 2001. – 480 с.
5. Касьянов В.В. Теоретико-методологические проблемы осмысления понятия «гражданское общество» / В.В. Касьянов // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2014. – № 1. – Режим доступа: <http://online-science.ru/userfiles/file/cegiigzg1howxgepdslwfejj7b9huzs.pdf>.
6. Пряхин А.С. Взаимодействие гражданского общества и государства : теоретико-методологический аспект / А.С. Пряхин // Теория и практика общественного развития. – 2011. – № 8. – С. 190–192.
7. Резник А. Личность и гражданское общество : опыт теоретического осмысления / А. Резник // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 3. – С. 68–79.
8. Стеблецова Н.Н. Формирование и развитие гражданского общества в Российской Федерации как важнейшая стратегическая задача / Н.Н. Стеблецова // Среднерусский вестник общественных наук. – № 2(7). – 2008. – С. 86–94.

Горло Н.В.

Роль «великої ідеї» в політиці іредентизму

У статті аналізується зміст поняття «велика ідея», розкриваються сутність і складові «великих ідей» кількох європейських країн, у яких ця ідея виступає найбільш сформованою, та визначається їх вплив на сучасні політичні процеси. Показано, що в іредентистській ідеології домінуюче місце може займати ідея «Великої держави», звернення до якої дозволяє вводити у політичну програму елементи експансіонізму.

Ключові слова: «велика ідея», ідея «Великої держави», політика іредентизму, розділений народ, експансіонізм.

место может занимать идея «Великого государства», апеллирование к которой позволяет вводить в политическую программу элементы экспансионизма.

Ключевые слова: «великая идея», идея «Великого государства», политика иредентизма, разделенный народ, экспансионизм.

The article analyzes the concept of "the Great Idea", reveals the nature and the components of the "great ideas" of several European countries in which this idea is the most formed and determines their impact on contemporary political processes. It is shown that the idea of "great power" can resume a dominant position in the irredentist ideology. Appeal to it allows inputting the elements of expansionism into a political program.

Key words: "Great Idea", idea of "great powers", politics of irredentism, divided nation, expansionism.

УДК 323.173:327.2:327.39

Горло Н.В.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Запорізького національного
університету

В статье анализируется содержание понятия «великая идея», раскрывается сущность и составляющие «великих идей» нескольких европейских стран, в которых эта идея выступает наиболее сформированной, и определяется их влияние на современные политические процессы. Показано, что в иредентистской идеологии доминирующее

Реалізація у 2014 році іредентистського проєкту у Криму спільними зусиллями російської влади і проросійськи налаштованих кримських політиків привернула увагу науковців до іредентизму. Політика іредентизму базується на переконанні у тому, що важливим завданням зовнішньополітичного курсу держави має бути приєднання суміжних територій разом з населенням, яке вважається спорідненим на основі мовної чи культурної спільності. Мета, яку переслідують провідники іредентистської стратегії, як і засоби її досягнення, суперечать нормам міжнародного права про цілісність і непорушність державних кордонів і невтручання у справи суверенних держав, саме тому іредентисти намагаються обґрунтувати свої наміри, заради чого часто вдаються до політичної казуїстики, переписують історію чи реанімують «велику ідею».

Насправді ж заклики захисту споріднених груп можуть маскувати справжні мотиви іредентистів щодо збільшення впливу держави в регіоні. Саме тому в іредентистській ідеології домінуюче місце може займати великодержавницька ідея, яка полягає у відновленні контролю над територіями, що раніше входили до складу великого державного утворення. Наявність такої ідеї є вагомим мотивом для початку експансіоністської політики, якою на сучасному етапі і став іредентизм.

Дослідження «великих ідей» і їх великодержавницьких компонентів здійснюється переважно в рамках історичної і політичної наук. Зміст і особливості формування «великих ідей» у європейських народів розкрито у працях П. Іскендерова («Велика Албанія»), М. Кузьменка («Велика Болгарія»), О. Петруніної («Велика ідея» у Греції), Л. Булатович, Ю. Узун («Велика Сербія»), С. Рома-

ненка («Велика Хорватія»). Іредентистська складова у зовнішній політиці Росії значною мірою пов'язана з ідеєю «Русского мира», яку досліджують З. Бжезинський, С. Данко, О. Шевченко та ін. Однак комплексних праць політологічного характеру, у яких би було розкрито вплив великодержавницьких ідей на сучасні політичні процеси, бракує, що й актуалізує проведення даного дослідження. Метою статті є аналіз змісту «великих ідей» кількох європейських держав, у яких ця ідея виступає найбільш сформованою, та визначення їх впливу на сучасні політичні процеси. Провідними методами дослідження виступають історичний і логічний, які дозволяють відтворити як специфіку формування «великих ідей» у окремих народів, так і визначити їх роль у сучасних політичних процесах.

«Велику ідею» слід розуміти як функціонуючу у суспільній свідомості сукупність уявлень про історичну місію народу і першочергові завдання, які стоять перед ним у процесі національного будівництва. У випадку розділеності народу невід'ємним елементом «великої ідеї» стає уявлення про державу, яка має об'єднати території, на яких переважає певна етнічна група. У процесі оформлення ідеї вагому роль відіграють як об'єктивні чинники, серед яких історична пам'ять, так і суб'єктивні, пов'язані із зусиллями політиків і науковців. «Велика ідея» своєрідним чином поєднує минуле і майбутнє: образ ідеальної держави, як правило, знаходять у минулому, яке ідеалізується як «золотий вік», період політичного, економічного та культурного процвітання народу, що стає основою для формування образу бажаного майбутнього.

Слід зауважити, що у науковій літературі і працях публіцистичного характеру побутують і «велика ідея», і «великодержавницька ідея»,

причому іноді їх розглядають як взаємозамінні поняття, але, на нашу думку, «велика ідея» є більш масштабною за змістом. Доцільно звернутися до доробку О. Петруніної, яка на основі аналізу балканських «великих ідей» виділяє два їх види – географічні і цивілізаційні. До ознак географічних ідей належать: етноцентризм – нація розуміється як основна форма людської спільності і важливий актор суспільно-політичного процесу; суперечливість уявлень про націю – з одного боку визнається типологічна спорідненість своєї та інших балканських націй з європейськими, а з іншого – своя нація вважається більш стародавньою; апеляція до історичного минулого для обґрунтування своїх дій і претензій у нинішній час; використання національної мови як етнодиференціюючої ознаки; уявлення про національну державу як про вищу форму соціально-політичної організації нації; висування в якості головної задачі досягнення національно-державної єдності; підпорядкування Церкви завданням національного об'єднання і національно-державного будівництва [1, с. 93]. Цивілізаційні «великі ідеї» мають надетнічний (суперетнічний) характер і висувають в якості головної задачі побудову єдиного цивілізаційного простору, при цьому задачі національно-державного будівництва відходять на другий план. Ці ідеї утверджують спільність історичної долі і єдності державно-політичної традиції балканських народів; виділяють одну націю в якості домінанти єдиної цивілізації; базуються на уявленні про єдність віри і культурної традиції в основі цивілізаційного будівництва; мова уявляється як об'єднуючий, а не етнодиференціюючий чинник, а Церква – як самостійний суспільно-політичний організм, який не пригнічується державою [1, с. 108, 109]. Прикладами цивілізаційних «великих ідей» є панславизм і панарабізм.

Вважаємо, що саме географічні «великі ідеї» спрямовані на відродження «великих держав», адже прагнення зібрати в межах одного політичного утворення території, які колись входили до складу єдиної держави, особливо якщо там присутні більш-менш чисельні споріднені групи, є по суті іредентистськими, тобто спрямованими на повернення «незвільнених земель». Цивілізаційні ж ідеї за своєю суттю близькі до паннаціоналізму. Як зазначає В. Малахов, об'єктом лояльності у випадку паннаціоналізму виступає не нація, а деяка «наднація», точніше – паннаціональна спільнота [2, с. 262].

Іредентизм і паннаціоналізм згадує Е. Сміт у контексті аналізу етнічних рухів. Іредентистськими він називає рухи після здобуття незалежності, які поширюються, прагнучи приєднати етнічних «родичів» поза межами теперішніх кордонів «етнічної нації» та землі, населені ними, а паннаціоналізми намагаються сформувати набагато більшу «етно-

національну» державу через союз культурно і етнічно близьких етнонаціональних держав [3, с. 90]. Паннаціоналізм, на думку Е. Сміта, демонструє варіант «націоналізму без нації», оскільки передбачає об'єднання в єдиній культурно-політичній спільноті кількох, здебільшого суміжних держав на основі спільних культурних рис або «спорідненості культур». Він пропонує поділ паннаціоналістичних рухів на справжні – пантюркізм, панарабізм, іредентистські, до яких відносить пангерманізм, панболгаризм, паніталізм та інші. Вважаємо, що іредентистські і паннаціоналістичні рухи можуть збігатися тоді, коли ідеї етнічного об'єднання і великодержавницькі прагнення однаково потужні. В інших випадках іредентизму ідея відродження «великої держави» відходить на другий план.

Аналіз історичного досвіду європейських народів показує, що іредентизм є багатоманітним явищем, яке базується на різних за змістом «великих ідеях», ядро яких може складати об'єднувача стратегія розділеного народу або ж суто великодержавна чи паннаціоналістична ідея. Причому у «великій ідеї» можуть бути присутні усі складові, але залежно від обставин на перший план виходить лише одна мета, інші ж є другорядними. Наприклад, зацікавленість держави у добробуті споріднених груп за кордоном і взаємодія з ними прийнятними засобами вважається цілком нормальним явищем (економічне чи культурне співробітництво у прикордонних регіонах, де живуть споріднені групи), а ось декларування відродження «Великих держав» є прерогативою радикальних політичних організацій, адже фактично це заклик до перегляду державних кордонів, тобто зазіхання на суверенітет сусідньої держави.

Також зазначимо, що значущість «великих ідей» може змінюватися. О. Петруніна наголошує на складних взаємовідносинах національних ідей і державної влади на Балканах, адже періоди зведення національних ідей у ранг офіційних ідеологій змінювалися періодами відходу «у тінь», але навіть у часи відмови держави від подальшого національного будівництва ідеології виживали завдяки закріпленню на ментальному рівні суспільної свідомості [1, с. 92].

«Великі ідеї» створили багато європейських народів, переважно ті, які пережили тривалий період розділеності. Чи не найвідомішою є грецька «Мегалі ідея», яка й донині не втратила актуальності для греків. Вперше вислів «велика ідея» з'явився у промові політика І. Колеттіса 14 січня 1844 року в установчих зборах Греції. «Велика ідея» мала три складові: необхідність політичного об'єднання всієї грецької нації; історичне становлення цієї єдності; історична місія Греції як посередниці між культурами Заходу і Сходу [4, с. 57]. На початку XX ст. у руслі «Мегалі ідеї» послідовну

іредентистську політику проводив прем'єр-міністр Греції Е. Венізелос.

На шляху збирання історичних територій Греція мала як успіхи, так і поразки. У результаті Балканських війн 1912–1913 рр. відбулося приєднання до Греції значних територій, заселених переважно греками. Севрський договір 1920 р. віддавав Греції Константинополь і частину Малої Азії, але вже греко-турецька війна 1920–1923 рр. змусила Грецію відмовитися від деяких територіальних прирощень. О. Петруніна вважає, що ця війна змусила греків залишити надію на отримання цих територій у майбутньому, адже однією з умов миру з Туреччиною стала підписана у 1923 році угода про обмін населенням: «після етнотериторіального розмежування Греція більше не могла використовувати тезу про необхідність звільнення поневолених співвітчизників як основу зовнішньої політики» [4, с. 58]. Цей факт показує, що у «великій ідеї» змінюється ієрархія компонентів, адже великодержавницька ідея в умовах вирішення об'єднавчого питання (через обмін населенням) «відійшла у тінь».

Сучасні грецькі політичні партії підтримують «велику ідею», але скоріше в цивілізаційному розумінні. Винятком є партії радикального спрямування, як, наприклад, профашистська організація «Золота зоря – Народний союз», яка вимагає негайного надання Північному Епіру автономії з наступним приєднанням до Греції; ліквідацію держави Македонія і розділу її території між греками і сербами; допомога 200 тис. греків, які нібито живуть на території держави Македонія; підтримка боротьби кіпрських греків за звільнення від турецької окупації. У програмі цієї партії розвиток «великої ідеї» досяг кульмінації – і як шлях інтенсивного внутрішнього розвитку країни, і як її екстенсивне територіальне розширення [4, с. 61, 62].

Ідея «Великої Сербії», яка виникла у XIX столітті, в період боротьби проти Османської імперії, з самого початку містила елементи як географічного, так і цивілізаційного характеру. Вона передбачала об'єднання південних слов'ян і таким чином виходила за межі суто сербського населення. У 1844 році Ілля Гарашанин висловив ідею про створення «Великої Сербії», написавши про це в «Нарисах» – Програмі нової зовнішньої політики Сербського князівства. В основі «Нарисів» був план Франтішека Заха, за яким Сербія повинна була виконати «священну історичну місію», об'єднавши усіх сербів. Однак Зах бачив Сербію як ядро майбутньої югославської імперії, де хорватам будуть надані рівні права, тоді як Гарашанин бачив тільки Сербську імперію [5, с. 106].

Частковий успіх в утворенні «Великої Сербії» прийшов після Балканських війн 1912–1913 рр., коли до складу Сербії увійшли Косово, частини Македонії і Санджака, а після Першої Світової

війни було утворено Королівство Сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. Королівство Югославія).

Ідею у 1980-х рр. продовжила Сербська радикальна партія, у Програмі якої вказано, що метою партії є об'єднання всієї сербської нації і утворення держави на всій сербській національній території, яка буде включати Сербію, Чорногорію, Республіку Сербську (*частина Боснії і Герцеговини – Н.Г.*) і Республіку Сербську Країну (*частина Хорватії – Н.Г.*) [6]. У перспективі до Великої Сербії мала увійти Македонія. Фактично ж це політичний проект домінування сербської нації в регіоні. Ю. Узун називає ідеологію пан-сербізму альтернативою ідеологіям пан-албанізму, пан-ісламізму, пан-тюркізму, пан-еллінізму на Балканському півострові [5, с. 105, 108].

Ідея «Великої Сербії» актуальна й нині. На початку 2017 року президент Республіки Сербської Милорад Додик зробив заяву про те, що боснійським сербам краще створити єдину державу із Сербією і сербськими територіями в Косово, а у подальшому і з Чорногорією [7].

Великодержавницька ідея румунів («Велика Румунія» – *România Mare*) більш чітко виявляє ознаки саме географічних ідей, адже спрямовується на включення до складу Румунії суміжних територій, які були частиною Королівства Румунія у 1918–1940-х рр.: Південної Добруджі, Бесарабії, Трансильванії, Буковини. Населення цих регіонів вважається румунським. У період соціальної кризи кінця 1990-х рр. у країні посилюлися націоналістичні настрої, внаслідок чого виникла партія «Велика Румунія», у програмі якої записано: «Як видно зі свого імені, Велика Румунія виступає за мирну реалізацію Великої Румунії в її історичних кордонах» [8].

Не менш потужною є ідея «Великої Угорщини», у якій досить сильна об'єднавча мета, але й концепція великодержавності проявилася дуже яскраво, адже ідея апелює до часів існування Австро-Угорської імперії, коли всі угорці перебували у складі потужного державного організму. Відома так звана «тріанонська травма» угорців, пов'язана з підписанням у 1920 році Тріанонського договору, за яким угорці втратили близько 70% території колишньої імперії. З того часу третина всіх угорців опинилася за межами кордонів Угорщини – у Словаччині, Румунії, Україні та інших державах. Іредентистські гасла в сучасній Угорщині проводять партія «Фідес-Угорський громадянський союз» і партія «Йоббік» («За кращу Угорщину»).

Ідея «Великої Болгарії» була сформована у 1870-х рр., коли сформувалося бачення Болгарії в кордонах таких земель, як Мезія, Фракія і Македонія. Сан-Стефанський договір, підписаний після закінчення Російсько-турецької війни 1877–1878 рр., закріплював кордони залежного від Османської імперії Болгарського князівства саме

у цих межах, залишивши поза ними деякі території, де більшість складало болгарське населення. Фактично це вже відповідало бажаним кордонам «Великої Болгарії», але Берлінський конгрес (червень 1878 р.) переглянув положення Сан-Стефанського договору і розділив Болгарію на три частини – Князівство Болгарія, Східна Румелія, Македонія і частина Фракії. М. Кузьменко зауважує, що Берлінським трактатом було закладено основу для болгарського реваншизму й іредентизму [9, с. 116].

Ідея «Великої Хорватії» передбачала приєднання до Хорватії всіх земель, на яких проживав хорватський народ і де раніше існувала хорватська держава. С. Романенко вважає, що ідеологія хорватського націонал-радикалізму, яка оформилася на рубежі XIX–XX століть, є вираженням крайнього хорватського етнічного націоналізму, перш за все щодо сербів [10, с. 24]. Хорватська радикальна «Чиста партія права» на початку XX ст. закликала до утворення моноетнічної держави хорватів на територіях, де фактично проживали різні народи. У роки Другої світової війни ідею «Великої Хорватії» підтримали хорватські усташі на чолі з А. Павеличем. У 1990-х рр. Партія Хорватських незалежних демократів закликала до утворення Хорватії в історичних кордонах; здійснення гасла «Хорватія – держава тільки хорватського народу»; визнання того, що Боснія і Герцеговина територіально, етнічно і економічно складає з Хорватією єдине ціле [11, с. 771]. Послідовним прихильником ідеї «Великої Хорватії» був президент країни Ф. Туджман.

Досить потужною є концепція «Великої Албанії». П. Іскендеров зазначає, що відмінна особливість цієї концепції від подібних у рамках сербського, болгарського, грецького чи хорватського рухів полягає у відсутності єдиного «столичного центру», який би збирав навколо себе відповідні етнічні землі, в ролі яких історично виступали Белград, Софія, Афіни і Загреб, а історична свідомість албанців не містить у собі пам'ять про «албанську імперію» [12]. Це підтверджує, що великодержавний компонент тут відсутній, натомість домінує саме об'єднавча мета. Ідея об'єднання всіх албанонаселених районів Османської імперії в єдине державно-адміністративно ціле вперше була закріплена в програмах Призренської ліги 1878–1881 рр. У другій половині XX століття великоалбанська ідея включала претензії Албанії на Косово, значну частину якого складали албанці-мусульмани. Нинішня влада відкрито не заявляє такі вимоги, хоча радикальні партії не відмовилися від цієї ідеї.

Російська «велика ідея» існує у формі масштабної концепції «Русского мира», яка синтезує багато елементів, серед яких не тільки великодержавницька ідея відродження Імперії як «Третього Риму», але й особлива цивілізаційна місія

російського народу у протистоянні із західним впливом та ін. С. Данко зазначає, що фундаментом для появи сучасних концепцій російського імперіалізму типу «Русского мира» стали такі ідеї, як «Москва – Третій Рим» та три стовпи російської держави: православ'я, самодержавство та народність [13, с. 30]. Доповнимо, що ця концепція разом з популярними гаслами «російського народу як розділеного», «захисту співвітчизників за кордоном», «Великого Русского дома» формує підвалини для експансіоністської іредентистської політики російської влади, від якої зараз і потерпає Україна. О. Шевченко вважає, що діючий режим Росії є типовим фундаменталістським проектом, у якому не останню роль відіграє мілітарна ідеологія, адже «в державах з домінуючою експансіоністською стратегією політика перетворюється в інструмент обслуговування війни, в службове тло для перманентної військової експансії» [14, с. 68]. У Російській Федерації іредентистська риторика притаманна Ліберал-Демократичній партії Росії (ЛДПР), яка розглядає росіян як розділений народ і закликає повернути Росії її історичні території.

Загалом «велика ідея» ідея відігравала і відіграє надзвичайно важливу роль в реалізації політики іредентизму, стимулюючи державу до застосування різних засобів заради приєднання територій, що визнаються «незвільненими». Історія європейських народів XIX – початку XXI століття засвідчує, що заради реалізації «великих ідей» держави вступали у війни, в результаті яких переможці домагалися часткової реалізації своїх планів, але вже наступні протистояння повертали ситуацію до початкової точки. О. Петруніна зазначає, що географічні ідеї рано чи пізно приймають експансіоністську форму, це автоматично призводить до конфлікту з національними ідеями сусідів, унаслідок чого може виникнути збройний конфлікт [1, с. 112, 113].

Отже, більшість «великих ідей» і відповідних їм іредентистських проектів на європейському континенті виникли у XIX столітті у період національно-визвольних змагань і спрямовувалися на досягнення широкого кола завдань. Насамперед, вони були покликані обґрунтувати необхідність об'єднання груп одного народу, які перебували у складі інших держав. Вагомою складовою багатьох «великих ідей» була великодержавницька стратегія, спрямована на відновлення кордонів держави у межах, які ця держава мала у період найбільшої могутності. Наявність великодержавницького компоненту логічно обумовлена вагомістю концепту «держави» через те, що держава залишалася провідним актором міжнародних відносин у XIX столітті. Крім того, апелювання до ідеї відродження «Великої держави» дозволяло вводити у політичну програму елементи експансіонізму.

У кінці XX – на початку XXI століття, коли за міжнародними нормами кордони між державами визнаються непорушними, «велика ідея» існує переважно латентно і присутня переважно у програмах радикальних націоналістичних політичних партій. Але посилення націоналістичних настроїв у Європі і представленість у владі членів радикальних організацій актуалізує подальший аналіз іредентистського питання в політиці європейських держав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Данко С. Історичні та ідейні передумови виникнення концепції «руського мира» / С. Данко // Науковий вісник Ужгородського університету. Політологія. Соціологія. Філософія. – 2014. – Випуск 17. – С. 25–31.
2. Искендеров П.А. «Великая Албания»: теория и практика [Электронный ресурс] / П.А. Искендеров. – Режим доступа: <http://historystudies.org/2012/08/iskenderov-p-a-velikaya-albaniya-teoriya-i-praktika/>.
3. Кузьменко М. Генезис идеи «Великой Болгарии» в 70-х гг. XIX в. / М. Кузьменко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2011. – Вип. 14. – С. 108–119.
4. Малахов В.С. Национализм как политическая идеология: учебное пособие / В.С. Малахов. – М. : КДУ, 2005. – 320 с.
5. Петрунина О.Е. «Великая идея» в Греции как политическая программа / О.Е. Петрунина // Полития. – 2002. – № 4. – С. 57–67.
6. Петрунина О.Е. «Великая идея» и геополитическая ситуация на Балканах на рубеже XX–XXI веков / О.Е. Петрунина // Полития. – 2003. – № 2. – С. 91–113.
7. Романенко С.А. Великая хорватская национальная идеология в начале XX века / С.А. Романенко // Славяноведение. – 1998. – № 5. – С. 22–27.
8. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт; пер. з англ. П. Таращука. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
9. Сысоев Г. Президент Республики Сербской взялся за «великую Сербию». Милорад Додик провозгласил курс на выход из Боснии / Г. Сысоев // Коммерсантъ. – 2017. – № 2 (10 января). – С. 6.
10. Узун Ю.В. Геополітичний проект «Велика Сербія»: формування та сучасне використання / Ю.В. Узун // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Політологія. – 2014. – Т. 248, Вип. 236. – С. 105–109.
11. Шевченко О. Фундаменталістські аспекти російського проекту та місце в ньому України / О. Шевченко // Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України ім. І.Ф. Кураса. – 2014. – Вип. 3 (71). – С. 61–70.
12. Яровий В.Ф. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн XX століття : підруч. для вищих навч. закладів / В.Ф. Яровий. – К. : Генеза, 2005. – 816 с.
13. Програм Српске радикалне странке. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nova1.srpskaradikalnastranka.org.rs/wp-content/uploads/2015/04/SRSprogram.pdf>.
14. Statut. Partidul România Mare. – [Electronic resource]. – Regime to access: <http://prm-central.ro/statut/>.

Політична трансформація держави в умовах глобалізації

Національна держава та її особливості в умовах глобалізації є багатограним об'єктом наукового аналізу. Спроби наукового осмислення цієї проблеми було зроблено у нашій статті. Розкривається необхідність у комплексному аналізі особливостей політичної трансформації держави в умовах глобалізації та виявлення найбільш складних проблем, що стоять перед нею в контексті перспектив її розвитку, що дозволяє спрогнозувати подальший розвиток держави в XXI столітті.

Ключові слова: держава, глобалізація, політична трансформація, транснаціональна корпорація, реформування, адаптація, суверенітет.

государства в условиях глобализации и выявление наиболее сложных проблем, стоящих перед ним в контексте перспектив его развития, что позволяет спрогнозировать дальнейшее развитие государства в XXI веке.

Ключевые слова: государство, глобализация, политическая трансформация, транснациональная корпорация, реформирование, адаптация, суверенитет.

The nation-state and its peculiarities in the context of globalization is a multifaceted object of scientific analysis. Attempts of scientific study of this problem was made in this article. Reveals the need for an integrated analysis of the characteristics of political transformation of the state in the context of globalization and identify the most challenging problems faced by them in the context of prospects of its development, which allows to predict the further development of the state in 21 century.

Key words: state, globalization, political transformation, multinational corporations, reformation, adaptation, sovereignty.

УДК 1.000.165.6

Ісакова О.І.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри
суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного
агротехнологічного університету

Национальное государство и его особенности в условиях глобализации представляют собой многогранный объект научного анализа. Попытки научного осмысления данной проблемы были предприняты в данной статье. Раскрывается необходимость в комплексном анализе особенностей политической трансформации

Глобалізація кінця XX – початку XXI століть поклала початок новому етапу у розвитку держави, яка переживає період політичної трансформації та адаптації до нових умов. Під впливом процесів глобалізації змінюються її традиційні функції і становище в сучасній системі міжнародних відносин. Нові процеси вкрай неоднозначно позначаються на державі, майбутнє якої стало предметом широких наукових дискусій.

В умовах глобалізації кожна держава стикається з проблемою вибору шляху розвитку, який найкращим чином допоміг би подолати витрати і скористатися позитивними «плодами» цього процесу. Однак саме уявлення про те, що є позитивним для держави в умовах глобалізації, а що є небезпечним для її майбутнього, також є неоднозначним. На перший план вийшли проблеми зовнішнього і внутрішнього суверенітету, здатності держави проводити самостійну внутрішню і зовнішню політику, бути легітимним в очах як свого народу, так і за межами власних кордонів.

Глобалізація висуває найвищі вимоги до якості державного управління. Ефективність держави сьогодні визначається, зокрема, її здатністю швидко адаптуватися до мінливих умов зовнішнього середовища. Незважаючи на те, що державні кордони продовжують відігравати важливу роль у світовому політичному процесі, її розвиток все більше піддається впливу взаємозалежності держав і світових ринків.[1, с. 21].

Разом з трансформацією держав змінюється і ключовий міжнародний інститут, що регулює відносини між ними. Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) сьогодні є єдиним механізмом, покликаним здійснювати функції глобального управління.

При цьому завдання, з якими стикається ООН, сьогодні є набагато більш складними і комплексними, ніж у попередні роки. У зв'язку з цим проблеми реформування ООН стоять на порядку денному всіх найбільших політичних форумів.

На актуальність обраної теми вказує і той факт, що зміни, які описуються, відбуваються фактично на наших очах, а це значить, що ми можемо спостерігати об'єкт дослідження в «динаміці». Це робить подібні дослідження актуальними як з теоретичної, так і з практичної точки зору, оскільки розуміння того, до чого може і повинна прийти держава у своєму розвитку, є важливим не тільки для наукової достовірності, але і для реалізації конкретних політичних стратегій.

Національна держава та її особливості в умовах глобалізації є багатограним об'єктом наукового аналізу. Спроби наукового осмислення цієї проблеми було зроблено сучасними зарубіжними та вітчизняними авторами.

Тема політичної трансформації, переходу держави з одного стану в інший є однією з найбільш гострих і обговорюваних. Специфіка перехідних процесів у різних державах і регіонах, проблеми, з якими стикаються держави у процесі глобалізації, широко висвітлені в роботах вітчизняних та зарубіжних фахівців, серед яких можна виділити С. Гельмана, А. Мелвіля, Т. Мощелкова, Л. Шевцову, С. Єлізарова, Р. Донелла, Ш. Эйзенштадта, А. Пшеворські.[2, с. 34].

Багатогранність проблематики, з якою стикаються дослідники держави в умовах глобалізації, пояснює наявність широкого спектру робіт, при-

свячених не державі як такій, а безпосередньо глобалізації. Особливе місце тут належить комплексному дослідженню глобалізації, представленою Д. Хелдом, Д. Гольдблаттом, Е. Макгрю і Дж. Перратоном. Дослідники охопили історичний, політичний, культурний і воєнний виміри глобалізації, представили різні оцінки цього процесу [3, с. 78].

В окрему групу необхідно віднести дослідників питань, пов'язаних із глобальним управлінням, проблематикою сталого розвитку та майбутнього держави. Слід відзначити роботи дослідників О. Баранова, В. Голіцина і С. Терещенко, присвячені можливостям формування в майбутньому загальносвітових інститутів управління. У дослідженні представлено план реформування ООН з точки зору можливостей глобального управління. [4, с. 123].

Проблема транснаціонального бізнесу, глобальної діяльності транснаціональних корпорацій (далі – ТНК) у конкретних державах широко освітлена в періодичній пресі та є актуальною для аналізу. Крім преси, ця тематика висвітлена у роботах Дж. Гелбрейта, М. М. Шимаї, Дж. Стігліца, Р. Стопфорда, Дж. Даннінга, Дж. МакДоналда [5, с. 202].

Разом з тим, спостерігається брак комплексних політологічних досліджень щодо проблем політичної трансформації ролі і функцій держави та перспектив глобального управління. Як правило, особливу увагу дослідники приділяють питанню посилення або ослаблення політичної системи в умовах глобалізації. Проте означена проблема видається більш складною і неоднозначною, а сам процес – нелінійним і різноспрямованим, який не можна звести виключно до вивчення перспектив розвитку політичної системи. З одного боку, держава втрачає деякі важелі контролю і позиції під впливом процесу економічної глобалізації. З іншого – можна констатувати, що держава набуває нові можливості регулювати проблеми, на які раніше не поширювалася його компетенція.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі особливостей політичної трансформації держави в умовах глобалізації та виявлення найбільш складних проблем, що стоять перед нею в контексті перспектив її розвитку.

Відповідно до мети необхідно вирішити наступні завдання:

- описати характеристики, притаманні сучасній державі в умовах глобалізації;
- вивчити сутність глобалізації;
- проаналізувати позитивні та негативні фактори, що впливають на політичну трансформацію держави;
- проаналізувати суб'єкти і чинники політичної трансформації держави в умовах глобалізації;
- розглянути особливості держави в умовах наростання глобальних проблем.

Необхідно відзначити ряд нових факторів, вплив яких на політичну трансформацію держави значно зріс в останнє десятиліття. До них, насамперед, належать:

- посилення ролі транснаціонального бізнесу, поява якісно нових важелів впливу ТНК на глобальну політику і національну державу (інтеграція ТНК в соціальну сферу, збільшення участі великого бізнесу в міжнародних відносинах та ін);
- зростання сукупного впливу регіональних наднаціональних структур на політичну трансформацію сучасної держави;
- вплив глобальної економічної кризи на функціонування інституту держави;
- зростання значення деяких функцій держави в умовах політичної трансформації (соціальна, інформаційна безпека, охорона здоров'я в умовах глобальних проблем та ін);
- необхідність забезпечення світового сталого розвитку та одночасного посилення економічної могутності держав [6, с. 55].

Глобалізація призводить до трансформації суверенітету, однак цей процес має подвійний характер. З одного боку, зростає кількість зовнішніх факторів, що чинять вплив на скорочення суверенітету і, більш того, підривають його. З іншого боку – держави свідомо йдуть на відмову від деяких своїх суверенних прав і функцій. Процес подальшого зменшення державного суверенітету в перспективі спричинить трансформацію ідеології держави, істотно вплине на різні сфери життя людей.

Суверенітет держави нерідко підривається самою державою для вирішення важливих економічних, політичних або гуманітарних завдань. Цей процес можна спостерігати у різних галузях економіки (зміна митних зборів, надання доступу зарубіжних корпорацій до стратегічних галузей промисловості). Часткова відмова від суверенітету далеко не завжди відбувається добровільно і часто буває вимушеним кроком. Зменшення суверенітету держави викликано не тільки необхідністю отримати вигоду від нового політичного status quo, але і лобіюється ззовні політичними силами інших держав.

Ступінь обмеження суверенітету нерідко пов'язаний зі ступенем економічної, політичної та ідеологічної відкритості держави. Найбільшим суверенітетом в сучасному розумінні сьогодні володіють, з одного боку, найбільш закриті в економічному, ідеологічному чи політичному аспектах держави (Китай, Іран, Північна Корея), а з іншого – такі економічно і політично відкриті країни, як США. Сам факт передачі ключової для визначення категорії суверенітету функції держави наднаціональному органу говорить про те, що в перспективі міжнародне право буде розширюватися, і у держави з'явиться набагато більше міжнародних зобов'язань, ніж раніше. [7, с. 92].

В умовах глобалізації відбуваються кардинальні зміни у галузі політичного управління. Для того, щоб держава була конкурентноспроможною в сьогоднішніх умовах, вона не має зосереджувати всі найважливіші функції в руках центральної влади. Потреба в гнучкій системі управління в державі й у світі стає все більш очевидною. Соціальні групи, рухи, партії, міжнародні об'єднання сьогодні тільки виграють від мобільності і децентралізованості. Зростання впливу на окремі країни, а також міжнародні організації таких гравців, як ТНК, свідчить про необхідність розробки нового підходу до державного управління. Це говорить про те, що в майбутньому тенденція до більш гнучкої системи управління, яка дозволяє швидко адаптуватися до нових викликів і загроз, «сприймати» нове, буде тільки набирати силу.

Хоча глобалізація є багато в чому суперечливим явищем, але вона справляє великий вплив на державу. Цей вплив оцінюється вченими з різних позицій, існують протилежні точки зору – прихильників глобалізації, її супротивників і скептиків.

Однією з головних особливостей розвитку сучасної світової політичної системи є відсутність балансу різних механізмів управління. Суб'єкти (держава, міжнародні фінансові інститути, ТНК, ООН та ін) і фактори трансформації (глобалізація, світова фінансова криза, глобальні проблеми тощо) взаємопов'язані і впливають один на одного, що дозволяє зробити висновок про те, що політична трансформація держави невідворотна. Криза і глобальні проблеми підштовхують держави до нових форм взаємодії, призводять до створення нових наднаціональних об'єднань різного рівня [8, с. 143].

На прикладі Європейського Союзу – найбільш успішної інтеграційної моделі сучасності – ми можемо спостерігати плюси і мінуси передачі частини національного суверенітету держави наднаціональним структурам. Процес глобалізації призводить до трансформації суверенітету, але цей процес має подвійний характер. З одного боку, все більше зовнішніх факторів впливає на скорочення суверенітету, його підрив, а з іншого боку, держави свідомо йдуть на відмову від деяких своїх суверенних прав та функцій на користь інших можливостей, зокрема, вирішення проблем, з якими вони були не в силах впоратися самотійно.

Ключовою тенденцією останніх двох десятиліть є зростання рівня залученості ТНК у політичну сферу. Транснаціональний бізнес все більше потребує використання тих функцій, які традиційно є прерогативою держави. Своєю чергою, фактор взаємодії держави і ТНК у процесі формування зовнішньої та внутрішньої політики відіграє все більш значущу роль. ТНК вже стали силою, здатною чинити істотний вплив на хід прийнятих рішень як в окремих державах, так і на рівні міждержавних організацій. Усвідомлюючи зростаючу силу і міць найбільших з

ТНК, держави делегують їм деякі функції, що є причиною участі підприємців у процесі регулювання національних економік. Професійні лобісти, діяльність яких контролюється як окремими корпораціями, так і цілими об'єднаннями, постійно впливають на діяльність державних органів. Суттєвим є також вплив корпорацій на громадську думку, корпоративні ресурси, що дозволяють взаємодіяти з широкими верствами населення країн або регіонів, як порівняти з можливостями окремих держав. Цей факт дозволяє зробити висновок: якщо держави на глобальному рівні не обмежать діяльність ТНК, у майбутньому їх роль і вплив на державу тільки зростатиме [9, с. 44].

Сьогодні залишається незрозумілим, яка модель глобального управління може бути реалізована в майбутньому. Світова спільнота продовжує спиратися на існуючу систему міждержавних інститутів на чолі з ООН. Водночас багато країн побоюються невідомості і занадто зосереджені на поточних проблемах, щоб всерйоз замислюватися про свою роль у системі глобального управління. Проте більшість країн все-таки усвідомлює потребу в об'єднанні і не проти створення наднаціональних політичних об'єднань на глобальному рівні.

Так чи інакше, проблема реформування ООН як найбільш раціонального шляху подолання зростаючих глобальних проблем стала однією з найбільш обговорюваних як серед теоретиків, так і серед практиків. Сьогодні ООН є єдиною організацією, здатною тією чи іншою мірою взяти на себе функції глобального уряду та здійснювати глобальне управління. Водночас здатність ООН реалізовувати свої функції в нових умовах міжнародних відносин, адекватно реагувати на зміни й адаптувати свої механізми перед обличчям нових проблем сьогодні ставиться під сумнів. Сучасний стан ООН також сильно відрізняється від того, що являла собою ця організація ще півстоліття тому. За час її існування в ООН вступило стільки нових членів, що рішення багатьох питань стало нагадувати політичну гру, в якій держави формують коаліції для того, щоб домогтися підтримки своєї позиції. Унаслідок цього замість того, щоб вирішувати глобальні питання, держави лобіюють свої інтереси. Незважаючи на позитивні зрушення, що намітилися в обговоренні реформування організації, існує багато перешкод для подальшого просування і реалізації запропонованих ідей. До таких перешкод належать не тільки фінансові питання, адже перебудова ООН потребуватиме величезних коштів, але й суперечності між країнами щодо змісту цих реформ. Кардинальному перегляду піддаються старі принципи, серед яких – проблема застосування військової сили, право на превентивну самооборону, проблема втручання у внутрішні справи. На основі аналізу Статуту ООН було

виявлено ті ситуації, в яких ключові принципи Статуту суперечать один одному. Проблема невідповідності юридичних основ міжнародних відносин їх практиці, відсутність чіткого розуміння державами меж дозволеного і прав на безпеку породжує конфлікт інтересів і неузгодженість у роботі інститутів ООН. Вкрай складно уявити механізм, що дозволяє враховувати думку всіх держав-членів організації, однак ситуації, в яких консенсус з цілого ряду життєво важливих питань неможливий, стали нормою для засідань Ради Безпеки ООН. Від успішності та результатів процесу реформування ООН багато в чому залежить авторитет і статус держави як інституту, адже саме на підставі держав і домовленостей між ними і була створена ООН. [10, с. 112].

Глобалізація поклала початок новому етапу в розвитку держави. Держава сьогодні переживає період політичної трансформації та адаптації до нових умов. Під впливом глобалізаційних процесів змінюються її традиційні функції і становище в сучасній системі міжнародних відносин.

Ефективність держави сьогодні визначається її здатністю швидко адаптуватися до мінливих умов зовнішнього середовища. На перший план виходять проблеми зовнішнього і внутрішнього суверенітету, здатності держави проводити самостійну внутрішню і зовнішню політику, бути легітимною як в очах свого народу, так і за межами власних кордонів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бек У. Трансформация политики и государства в эпоху глобализации / У. Бек. – М. : Свободная мысль, 2014. – 345 с.
2. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн. – М. : Наука, 2010. – 167 с.
3. Гэлбрейт Дж. Кризис глобализации. Проблемы теории и практики управления / Дж. Гэлбрейт. – М.: Логос, 2010. – 402 с.
4. Гидденс Э. Ускользающий мир : как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М. : Весь мир, 2013. – 289 с.
5. Кеохейн Р. Транснациональные отношения и мировая политика / Р. Кеохейн. – М.: Власть, 2012. – 291 с.
6. Костин А. Экополитология и глобалистика / А. Костин. – М. : Книга, 2009. – 288 с.
7. Малахов В. Государство в условиях глобализации / В. Малахов. – М. : Проспект, 2016. – 360 с.
8. Моргентау Г. Политические отношения между нациями. Борьба за власть и мир / Г. Моргентау. – М. : Прогресс, 1999. – 265 с.
9. Соколова А. Проблема суверенитета и особенности политической трансформации государства в условиях глобализации / А. Соколова. – М. : Власть, 2010. – 345 с.
10. Уткин А. Глобализация : процессы и осмысление / А. Уткин – М. : Наука, 2002. – 123 с.
11. Франк А. Глобальные проблемы и будущее человечества / А. Франк. – М. : Наука, 2008. – 214 с.
12. Хаттон У. Мир, в котором мы живем / У. Хаттон. – М. : Прогресс, 2014. – 430 с.

Популізм у Центрально-Східній Європі: аналіз політичних чинників

Виникнення популізму у Центрально-Східній Європі зумовлено політичними чинниками. У випадку Польщі визначальними чинниками є політична стабільність та рівень корупції, в Румунії тільки рівень корупції вплинув на виникнення популізму, а в Україні – рівень політичної стабільності.

Ключові слова: популізм, Центрально-Східна Європа, корупція, політична стабільність, політичні чинники.

корупції повлияв на виникнення популізму, в Україні – рівень політичної стабільності.

Ключевые слова: популизм, Центрально-Восточная Европа, коррупция, политическая стабильность, политические факторы.

The emergence of populism in Central and Eastern Europe due to political factors. In particular, in the case of Poland the determining factor is political stability and corruption. In the case of Romania, corruption influenced the emergence of populism, in Ukraine the level of political stability.

Key words: Populism, Central and Eastern Europe, corruption, political stability, political factors.

УДК 321.02

Кашинський О.С.,
аспірант кафедри політології
Національного університету
«Острозька академія»

Возникновение популизма в Центральной и Восточной Европе обусловлено политическими факторами. В случае Польши определяющими факторами являются политическая стабильность и уровень коррупции. В случае Румынии только уровень

Постановка проблеми. Виникнення і поширення популізму у Центрально-Східній Європі пов'язують із ростом підтримки чи приходом до влади популістських політичних партій. Чинники виникнення популізму в країнах Центрально-Східної Європи досліджуються на основі опису окремих випадків популізму як явища або як програмної риторики партій окремої країни. Центрально-Східна Європа має свою специфіку, яка полягає у тому, що країни, які входять до цього регіону, є посткомуністичними, це може впливати на характер чинників виникнення популізму. Для дослідження було обрано такі країни, як Польща, Румунія та Україна. Вибір країн зумовлений різними етапами та підходами щодо трансформації і розвитку країн від початку здобуття незалежності. Водночас ці країни відображають регіон загалом, оскільки Україна є типовою пострадянською країною, Польща є представником колишньої посткомуністичної країни, але за часів СРСР там існували певні інститути демократії та ознаки ринкової економіки, Румунія має ознаки як пострадянської, так і посткомуністичної країни. У такому разі постає питання – які спільні та відмінні чинники виникнення популізму у країнах Центрально-Східної Європи?

Аналіз останніх розробок та публікацій. Питанням дослідження популізму займалися такі науковці як Г. Іонеску та Е. Геллнер, які спробували узагальнити поняття «популізм», також вони першими спробували розглядати популізм як явище. Основним чинником популізму науковці вважали слабкість політичних інститутів, зокрема інститутів соціального представництва – політичних партій і парламенту [5]. Проте, на нашу думку, для вивчення популізму недостатньо тільки врахувати чинник слабкості політичних інститутів. Важливо звернути увагу на дослідження М. Кенован, яка зазначила, що чинники популізму виникають у контексті проблем демократії. Дослідниця мала на увазі, що непрозора діяльність

демократичних інститутів зменшує віру громадян у те, що вони можуть впливати на політику, внаслідок цього популізм виникає там, де пропонується повернення такого впливу на політику [2]. У цьому разі важливим чинником популізму є довіра до політичних інститутів серед громадян. Голландський науковець К. Маад вказав на те, що популізм виникає тоді, коли політики розділяють суспільство на дві групи: «корумпована владна еліта» та «простий народ» [8]. У цьому контексті чинником популізму може бути будь-який соціальний подразник, який змушує громадян гостро протиставляти себе владній еліті, зокрем це може бути політична або економічна криза, або ж якийсь зовнішній вплив. Пояснення причин виникнення популізму К. Маадам дає можливість розширити спектр чинників, які можуть призводити до запропонованого науковцем поділу суспільства. Пояснення популізму К. Маадам дало початок політичній теорії популізму, яку запропонували дослідники Д. Асемоглу, К. Сонін та Г. Єгоров. У своїй роботі науковці вказали на те, що основою виникнення популізму є соціально-економічні умови та політична криза. Під соціально-економічними умовами дослідники розуміли чинники, які демонструють соціальну політику в контексті розподілу економічних благ та економічний розвиток, а політичну кризу через політичну стабільність та рівень корупції [1; с. 2–7]. Питанню дослідження популізму у країнах Центрально-Східної Європи приділяв увагу Т. Кузьо, який проаналізував особливості умов виникнення популізму в Україні в європейському контексті, зокрема, науковець зазначив, що популізм в Україні має соціальний характер, його чинниками є соціальні проблеми, зокрема рівень доходів, а також поділ суспільства, запропонований К. Маадам [6; с. 2–6].

Отже, **мета статті** полягає у тому, щоб проаналізувати саме політичні чинники популізму у країнах Центрально-Східної Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для аналізу чинників виникнення популізму розглянемо теорію популізму К. Соніна, Д. Асеомглу та Г. Єгорова. Дослідники звернули увагу на виникнення популізму в країнах Латинської Америки. До уваги був взятий цей регіон, оскільки популізм є характерним для цих країн. На думку вчених, у латиноамериканських суспільствах існує особливий механізм зв'язку між громадянами та харизматичними лідерами країн. Цей зв'язок полягає у тому, що популісти намагаються себе співвіднести із «простим народом», який виступає проти «владної еліти». Протест, який будується проти «владної еліти», заснований на перерозподілі економічних ресурсів у суспільстві. У такій ситуації популізм має економічну основу [4]. Як зазначають дослідники Р. Дорґбуш, С. Едвардс, популісти завжди намагаються впоратися з нерівністю доходів через розгорнуту соціальну політику, яка сприймається громадянами, проте у перспективі це шкодить макроекономічній політиці державі, що знову ж таки призводить до соціально-економічної кризи [4]. Тому головне питання, яке ставлять собі розробники теорії популізму, – чому громадяни голосують за популістів, якщо у перспективі це шкодить їм у сфері соціальної політики? Як пояснює К. Сонін, громадяни голосують за популістів, оскільки ті пропонують лівосторонню політику, яка характеризує політиків як представників «простого народу». Тому голосування за політиків з правою ідеологічною риторикою стає неможливим, бо громадяни відчують зв'язок таких політиків чи політичних партій з економічною елітою (тобто олігархами, фінансово-промисловими групами, транснаціональними корпораціями). Виникає парадокс у тому, що таке голосування за популістські політичні партії та політиків повторюється у кожній виборчій кампанії, проте цьому є раціональне пояснення: громадяни з популістськими запитами можуть бути невдоволеними тим, що відбувається в країні і не розуміти, що причиною частих криз є неправильні дії політиків, або часто вірять у те, що вирішальним чинником кризи є багата економічна еліта [1]. Проте пояснення К. Соніна є дещо розмитим. Дослідник хотів пояснити те, що в умовах будь-якої кризи в країні виникають популістські запити у громадян. Часто ці кризи зводяться до соціально-економічної складової, а тому популістські партії або політики використовують цю ситуацію і пропонують вирішення через проведення лівої соціально-економічної політики. Якщо у суспільстві існує також високий рівень корупції, то ліва соціально-економічна політика, яку пропонують політичні партії або політики, поглиблюється до того, що відбувається спрощення вирішення проблем, тобто не тільки соціально-економічна криза є визначальною проблемою у суспільстві, але й правляча політична еліта та багата еконо-

мічна еліта. У такій ситуації популістські партії або політики розподіляють суспільство на дві групи: «простий народ», з яким вони себе позиціонують, та правляча еліта, яка є корумпованою та причиною всіх проблем у суспільстві. Результатом таких дій є зростання підтримки популістів на виборах, проте згодом соціально-економічна політика уряду популістів призводить до кризи, але громадяни не відмовляються голосувати за популістів. Вони знову потрапляють у схему, коли виникають запити на швидке вирішення кризи, що своєю чергою є популістським запитом, і нова політична партія або політик починає знову використовувати ліву риторичку, причому звинувачує вже діючу правлячу партію у корумпованості та зв'язках з багатою економічною елітою. Однак може виникати ситуація, коли правляча популістська партія знаходить інший об'єкт, що стає згодом для суспільства причиною усіх проблем, наприклад, це може бути проблема іммігрантів чи етнічна група, яка проживає на території тієї країни, або бізнес-еліта (олігархи чи фінансово-промислові групи).

Пояснення, запропоноване дослідником К. Соніном не дає відповіді на питання, як довго триває цикл періодичного голосування за популістів. Що відбувається у той момент, коли громадяни припиняють голосувати за популістські політичні партії чи політиків? У певний момент відбувається ще більший економічний спад та поглиблення політичної кризи всередині країни. У цей період соціально-економічний добробут тих громадян, які голосували за популістів погіршується, відбувається зниження довіри до інститутів держави, що призводить до більшої слабкості демократичних інститутів, що також є одним із визначальних політичних чинників підтримки популістів. Слабкими демократичними інститутами вважаються ті, які не мають значної довіри у суспільстві, а також коли популістські партії використовують спрощений механізм комунікації з електоратом. Інститут виборів використовується як прямий інструмент прийняття рішень, проте після перемоги популістської партії, політики обмежують участь громадян в обговоренні щодо прийняття рішень, керуючись тільки своїми інтересами. Також слабкість демократичних інститутів – це проникнення у державні інститути великого бізнесу та олігархічних кланів.

Згідно з теорією популізму Д. Асеомглу, К. Соніна та Г. Єгорова популізм є циклічним явищем, визначальним чинником виникнення якого є економічна та політична криза в країні. Політичні партії чи політики звертаються до лівої політичної риторички з метою отримання підтримки у суспільстві, проте після приходу до влади це призводить до поглиблення кризи у суспільстві, у результаті цього громадяни знову готові голосувати за популістів, оскільки демократичні інститути є слабкими, і немає іншого механізму вплинути на вирішення

проблем у суспільстві, окрім інституту виборів. Тому можна виділити емпіричну складову теорії популізму, запропоновану Д. Асемоглу, К. Соніним та Г. Єгоровим.

Соціально-економічні та політичні чинники є визначальними у підтримці популістських партій чи політиків, проте за умови, якщо існують популістські запити серед громадян. Тому для аналізу саме політичних чинників виникнення популізму важливо врахувати чинники довіри до державних інститутів, їх ефективність та рівень корупції, оскільки ці чинники визначатимуть, чи готові громадяни певної країни створювати передумови поділу суспільства на дві протилежні групи – «простий народ» та «правляча корумпована еліта».

Дослідження впливовості політичних чинників на виникнення популізму відбуватиметься за допомогою регресійного аналізу. Залежною змінною буде підтримка популістських партій у кожній з досліджуваних країн, а незалежними змінними будуть показники рівня політичної стабільності, рівня ефективності уряду та рівень корупції. Вимірювання підтримки популізму у кожній з країн можливе через динаміку рейтингу партій з 2004 року по 2016 рік. Початок цього періоду характеризується першими випадками потрапляння популістської партії у парламент або пік рейтингу цієї партії у кожній досліджуваній країні, зокрема у Польщі – це партія «Право і справедливість», в Україні – ВО «Батьківщина», в Румунії – партія «Велика Румунія». Показники незалежних змінних – це індекс корупції за даними «Transparency International» в період 2004–2016 років, та індекс політичної стабільності також за період 2004–2016 років за даними організації Світового банку в проєкті Worldwide Governance Indicators. Розглянемо окремі випадки.

Польща

Результати регресійного аналізу польського випадку вказують на те, що політичні чинники

впливають на підтримку популістських партій. За результатами регресійного аналізу, коефіцієнт детермінації дорівнює 0,694, а це означає, що 69,4% загального варіювання рівня підтримки популістської партії зумовлене політичними чинниками, зокрема такими, як рівень корупції та політична стабільність. Коефіцієнт детермінації рівня корупції дорівнює 0,617, а рівня політичної стабільності 0,853, що вказує на помірний зв'язок у першому випадку та на сильний зв'язок у другому випадку між політичними показниками та підтримкою популістської партії (Табл.1.1) Такі результати можуть пояснюватися тим, що політична стабільність є визначальним чинником у відчутті економічної безпеки та безпеки у плані загроз як внутрішніх, так і зовнішніх. У Випадку Польщі на тлі початку імміграційної кризи в ЄС відбулися зміни щодо політичної стабільності, що вказує на пониження рівня безпеки у державі, оскільки цей показник включає в себе загрози тероризму чи поглиблення імміграційної кризи, яка може призвести до нестабільності у ЄС.

Проте за даними дослідження організації «Public Opinion in EU», для польських громадян проблеми тероризму та імміграції не відзначенні як першочергові, важливу роль відіграють питання соціально-економічного значення [9]. Водночас рівень корупції також має вплив на суспільство, оскільки у населення існує почуття, що влада несправедливо використовує доходи бюджету, і така думка виникає через зменшення видатків на соціальну сферу [11]. Більш того, такі польські політичні партії, як «Кукізі» та частково «Право і справедливість», використовували у своїй риториці критику владних інститутів у контексті корупції.

Отже, політичні чинники впливають на виникнення популізму у Польщі. Перш за все це відбувається через проблеми, які існують всередині ЄС, зокрема через питання безпеки від терористичної загрози та імміграційної кризи, що в свою чергу впливає на політичну стабільність Польщі. Водночас чинник корупції виникає з рівня умов

Таблиця 1.1*

Результати регресійного аналізу впливу політичних показників для Польщі
Коефіцієнти^а

Модель	Нестандартизованні коефіцієнти		Стандартизованні коефіцієнти	t	Знч.
	В	Стд. Помилка	Бета		
1 (Константа) Рівень корупції (Константа)	21,214	5,211		4,071	,003
	2,360	1,004	,617	2,351	,043
	30,867	5,149		5,995	,000
2 Рівень корупції Політична стабільність	4,825	1,142	1,261	4,225	,003
	-,298	,104	-,853	-2,859	,021

а. Залежна змінна: Рейтинг партії «Право і справедливість»

*Джерело: власні розрахунки автора

добробуту, який у Польщі та у регіонах є нерівномірним. Це сприяє популістським запитам щодо несправедливого розподілу матеріальних благ через можливий зв'язок влади з бізнесом.

Румунія

У випадку Румунії результати регресійного аналізу демонструють ситуацію впливу політичних чинників на підтримку популістської партії «Велика Румунія». Коефіцієнт детермінації зв'язку між двома показниками дорівнює 0,624, а це означає, що загальна варіація рейтингу популістської партії на 62,4% зумовлена політичними чинниками, зокрема таким, як рівень корупції у суспільстві. Показник коефіцієнту детермінації рівня корупції дорівнює -0,791, що вказує на сильний зв'язок. До того ж показник є від'ємним, а це означає, що збільшення показника рівня корупції впливатиме на збільшення рівня підтримки популістської партії у суспільстві (Табл. 1.2).

Рівень корупції в Румунії був високим, що використовувала партія «Велика Румунія», апелюючи до правлячих партій щодо їх корумпованості. Унаслідок цього відбувався розподіл суспільства на дві групи: «корумпована владна еліта», яка в очах «простого народу» (другої групи) є причиною усіх соціально-економічних та політичних проблем Румунії. Проте вплив показника рівня корупції на рейтинг популістської партії зменшився через зменшення самого рівня корупції [3]. Таке зменшення показника корупції пояснюється тим, що у 2012 році уряд сформувала партія «Соціально-Ліберальний Союз», яка розпочала проведення реформ, що позитивно вплинуло на ріст економіки і зменшення рівня корупції. Також попу-

лістська риторика ще у 2012 році президента Т. Бесеску не стосувалася питання корупції.

Отже, політичні чинники, зокрема рівень корупції, сприяли виникненню популізму в румунському суспільстві, проте значення цього показника почало відігравати меншу роль через зменшення рівня корупції, що у кінцевому підсумку вплинуло на відмову населенням Румунії підтримувати популістські партії.

Україна

Результати регресійного аналізу для українського випадку щодо впливу політичних чинників на виникнення популізму продемонстрували, що такий вплив існує, зокрема коефіцієнт детермінації дорівнює 0,685, а це означає, що 68,5% загального варіювання підтримки популістської партії зумовлене політичними чинниками, зокрема політичною стабільністю. Для показника «індекс політичної стабільності» коефіцієнт детермінації дорівнює 0,828, що вказує на суттєвий зв'язок (Таблиця 1.3).

Вплив показника політичної стабільності на виникнення популізму зумовлене тим, що політична стабільність України до 2013 року була на крайній межі, що в кінцевому підсумку переросло у соціальний вибух. Водночас 2014–2016 роки – це початок військового конфлікту між Росією та Україною, що вплинуло на зниження політичної стабільності в країні [12]. У такій ситуації громадяни відчують небезпеку, тому підтримка популістської партії, яка пропонує вирішення конфлікту на Донбасі, сприяє рейтингу такої партії. У цьому випадку ріст підтримки партії «Батьківщина» є логічним, оскільки партія пропонує розв'язання політичної кризи та конфлікту, тому виборці, які голосували

Таблиця 1.2*

Результати регресійного аналізу впливу політичних показників для Румунії
Коефіцієнти^а

Модель	Нестандартизованні коефіцієнти		Стандартизованні коефіцієнти	t	Знч.
	В	Стд. Помилка	Бета		
1 (Константа) Корупція	26,134	5,155		5,069	,000
	-5,517	1,355	-,790	-4,072	,002

а. Залежна змінна: Рейтинг партії «Велика Румунія»

*Джерело: власні розрахунки автора

Таблиця 1.3*

Результати регресійного аналізу впливу політичних показників для України
Коефіцієнти^а

Модель	Нестандартизованні коефіцієнти		Стандартизованні коефіцієнти	t	Знч.
	В	Стд. Помилка	Бета		
1 (Константа) Політична стабільність	9,492	2,450		3,874	,004
	,218	,049	,828	4,424	,002

а. Залежна змінна: Рейтинг партії «Батьківщина»

*Джерело: власні розрахунки автора

за партію керувалися питанням стабільності та безпеки всередині держави.

Рівень політичної стабільності є визначальним щодо підтримки популістських партій населенням України в умовах, коли у суспільстві є політична криза та зовнішній військовий конфлікт, що пояснюється теорією популізму Д. Асемоглу, К. Соніна та Г. Єгорова, де науковці говорять про виникнення популізму в умовах різного роду криз.

Висновки. Отже, виникнення популізму у країнах Центрально-Східної Європи зумовлено політичними чинниками. У Польщі важливим чинниками виникнення популізму є політична стабільність та рівень корупції. Політичну стабільність порушено ситуацією імміграційної кризи та проблемами тероризму в ЄС, тому такі партії, як «Кукіз» та «Право і справедливість», використовують запити громадян щодо збереження польської ідентичності в умовах зовнішньої небезпеки для держави. Вплив показника корупції зумовлений наявністю деякого рівня корупції в польському суспільстві, який все-таки визначає поведінку владної еліти. Це призводить до незадоволення громадян, тому вони підтримують популістську партію, яка наголошує на корумпованості попередньої владної еліти.

Випадок Румунії показав, що рівень корупції є важливим чинником виникнення популізму. Подібно до польського випадку, коли в суспільстві існують запити щодо звинувачення владних еліт у корупції. Проте рівень корупції хоч і знизився з початку 2012 року, але перебуває на достатньо високому рівні. Румунське суспільство поступово відходить від підтримки популістських партій, що зумовлено проведенням економічних та політичних реформ.

В Україні чинник політичної стабільності відіграв важливу роль у виникненні популізму, оскільки гостро стоїть питання політичної кризи та військового конфлікту з Росією.

Проте вивчення популізму у Центрально-Східній Європі не можна обмежувати лише чинниками його виникнення, важливо також дослідити

наслідки існування популізму у суспільстві як суспільно-політичного явища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Acemoglu D. A Political Theory of Populism / D. Acemoglu, K. Sonin, G. Egorov. – [Electronic resource]. – Accessed : <http://www.dklevine.com/archive/refs4786969000000000281.pdf>.
2. Canovan M. Populism / M. Canovan. – New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1981. – 351 p.
3. Corruption in Romania // Transparency international. – [Electronic resource]. – Accessed : <https://www.transparency.org/cpi2014/results>.
4. Dornbusch R. The Macroeconomics of Populism / R. Dornbusch, S. Edwards. – University of Chicago Press, 1991.
5. Ionescu G. Populism : Its Meanings and National Characteristics / G. Ionescu, E. Gellner. – Weidenfeld & Nicolson, 1969. – 263 p.
6. Kuzio T. Populism in Ukraine in a Comparative European Context / T. Kuzio. – [Electronic resource]. – Accessed : http://www.taraskuzio.net/Files/Populism_Ukraine_Paper.pdf.
7. Mény Y. Democracies and the Populist Challenge / Y. Mény, Y. Surel. – [Electronic resource]. – Accessed : <http://www.palgrave.com/page/detail/democracies-and-the-populist-challenge-yves-meny/?isbn=9780333970041>.
8. Mudde C. The populist radical Right: A pathological normalcy / C. Mudde // Eurozine. – [Electronic resource]. – Accessed : <http://www.eurozine.com/articles/2010-08-31-mudde-en.html>.
9. Public Opinion in European Union. Poland. – [Electronic resource]. – Accessed : <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/index?p=1&instruments=STANDARD>.
10. Result of elections Romania 2004–2016 // Election geography. – [Electronic resource]. – Accessed : <https://www.electoralgeography.com/new/ru/category/countries/r/romania>.
11. Social protection in % of the GDP // Eurostat. – [Electronic resource]. – Accessed : http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=spr_rec_gdp&lang=en.
12. World governance indication // The World Bank. – [Electronic resource]. – Accessed : <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.

Клименко Д.Л.

Розвиток мультикультуралізму в Німеччині

Розглянуто історію становлення та розвитку мультикультуралізму в Німеччині. Проаналізовано основні документи та акти, які забезпечують реалізацію мультикультуралізму. Досліджено основні характеристики імміграційних потоків та їх вплив на досліджуване суспільство. Охарактеризовано особливості імміграційної політики.

Ключові слова: мультикультуралізм, імміграція, імміграційна політика, етнос, гастарбайтер, громадянство, натуралізація.

Рассмотрена история становления и развития мультикультурализма в Германии. Проанализированы основные документы и акты, обеспечивающие реализацию мультикультурализма. Исследованы основные

характеристики иммиграционных потоков и их влияние на изучаемое общество. Охарактеризованы особенности иммиграционной политики.

Ключевые слова: мультикультурализм, иммиграция, иммиграционная политика, этнос, гастарбайтер, гражданство, натурализация.

The history of formation and development of multiculturalism in Germany was reviewed. Key documents and acts that ensure the implementation of multiculturalism were analyzed. The basic characteristics of immigration flows and their impact on the society were studied. The features of immigration policy were characterized.

Key words: multiculturalism, immigration, immigration policy, ethnicity, gastarbeiter, citizenship, naturalization.

УДК 340.126

Клименко Д.Л.,
аспірант кафедри політології
філософського факультету
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Поштовхом до появи мультикультурних суспільств є процес імміграції, який активно проявляється після Другої світової війни.

Історія імміграції після Другої світової війни в Німеччині відрізняється за характером своїх паралельних потоків: один – з етнічних німців, які повертаються з-за кордону, а інший – іноземців, які не мають німецького походження. У різний час закони про імміграцію робили відмінність менш або більш важливою, особливо з точки зору привілеїв, наданих етнічним німцям.

У період з 1945 по 1949 рік майже 12 мільйонів німецьких біженців повернулися на території сучасної Німеччини. Це були або німецькі громадяни, які проживали у районах під німецькою юрисдикцією до 1945 року, або етнічні німці з інших частин Польщі, Чехословаччини, Угорщини та Югославії. Близько двох третин цих репатріантів поселилися в західній частині країни. Їх прийняття та інтеграція була ослаблена двома факторами: етнічним походженням, а також повенним економічним бумом.

Між 1945 роком та будівництвом Берлінської стіни в 1961 році, 3,8 мільйона німців переїхали зі Східної Німеччини (або НДР) до Західної Німеччини (Федеративної Республіки Німеччини, або ФРН). Насправді, перешкодам, як стіна, наприклад, не вдалося повністю зупинити цей потік, міграція з НДР складала близько 400 000 осіб на період з 1961 по 1988 роки. Ця імміграція віталася економічно за рахунок розширення промислового сектора ФРН та політично, як відмова від НДР – комуністичної політичної та економічної системи [6].

Економічний підйом і наступний бум у Західній Німеччині перевищив навіть найсміливіші прогнози. Темпи економічного зростання піднялися до 12,1%. Рівень безробіття різко скоротився за порівняно

короткий проміжок часу з 11% в 1950 році до менш ніж 1% в 1961 р. Для того, щоб компенсувати брак робочої сили, федеральний уряд звернувся до традиційної моделі рекрутингу та почав тимчасово наймати іноземних робітників. Першу «Угоду про найм і працевлаштування працівників» було укладено з Італією в 1955 році. Подальші контракти незабаром укладалися з Грецією та Іспанією (1960), Туреччиною (1961), Марокко (1963), Португалією (1964), Тунісом (1965) та Югославією (1968). Економічні та політичні діячі, а також населення загалом передбачали, що «гастарбайтери» не будуть довго залишатися. Спираючись на це припущення, вони не думали, що необхідно розробити будь-які суспільно-політичні або інфраструктурні концепції для обліку їх більш довгострокового проживання.

Відповідно до угод гастарбайтер (гастарбайтери) наймалися для роботи майже виключно в промисловому секторі. Так званий принцип ротації передбачав, що переважно чоловіки-мігранти прибували до Німеччини на строк від одного до двох років, а потім повинні були повернутися додому, щоб звільнити місце для інших гастарбайтерів. Ця політика мала подвійне обґрунтування: запобігти можливості іммігрантам залишатися в державі та отримати необхідну кількість працівників для підняття економіки. У 1960 році число іноземців вже складало 686 000 або 1,2% від загальної кількості населення Німеччини [6]. На той час Італія була найбільшою країною-донором мігрантів.

Спочатку договір найму з Італії спричинив невеликий вплив, і кількість набраних робітників залишалася порівняно низькою. Проте після 1959 року, іноземне населення в Німеччині різко збільшилося. Усього за кілька років потому, в 1964 році, було відзначено прихід мільйонного гастарбайтера Родрігеса де Са з Португалії.

У цю епоху іноземні робітники були зайняті переважно в якості некваліфікованих і малокваліфікованих робітників. Вони прибули виконувати роботу, яка для німців вважалася непривабливою. Хоча іноземні робітники формально вважалися рівними своїм німецьким колегам, відсутність підготовки, невизнання іноземних сертифікатів і дефіцит мови обмежили гастарбайтерів найнижчими категоріями заробітної плати.

Після будівництва Берлінської стіни в 1961 році та, як наслідок, скорочення числа німецьких переселенців з НДР, ФРН активізував вербування заробітчан.

До 1973 року найважливішою країною-постачальником іммігрантів вже була не Італія, а Туреччина, на частку якої припадало 23% усіх іноземців. Інші країни походження: Югославія (17%), Італія (16%), Греція (10%) і Іспанія (7%) [6].

23 листопада 1973 року Західна Німеччина поклала кінець епосі іноземної робочої сили [6]. Заборона повністю блокувала в'їзд гастарбайтерів із земель, які не є членами Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). Побоюючись, що вони не зможуть повернутися на роботу до Німеччини, іноземні робітники вирішили не залишати країну взагалі. Ця необхідна зміна в планах з боку багатьох гастарбайтерів трансформувала їх передбачуване короткострокове перебування в постійне місце проживання. Через право на возз'єднання сім'ї багато іноземних робітників організували подальшу імміграцію членів своїх сімей до Німеччини.

Велика частина перших гастарбайтерів вже придбала дозвіл на проживання на більш тривалий або постійний термін. Крім того, італійці мали право на вільне транскордонне переміщення, що розповсюджувалося на всі держави-члени Європейського співтовариства з 1968 року.

У той час, як багато гастарбайтерів виїжджали, високий рівень імміграції зберігався через возз'єднання сімей. Число іноземців таким чином залишалося більш-менш постійним протягом 1980-х років – у межах від 4 до 4,5 млн.

До кінця 1980-х років Aussiedler (етнічні німці, які через певні обставини були змушені залишити державу) були не єдиними іммігрантами, кількість яких зростала. Численні кризи в межах континентальної Європи призвели до різкого збільшення числа людей, що шукали притулку в Німеччині. У той час як в 1987 році 57 400 осіб звернулися за наданням притулку, в період з 1988 по 1992 рік було подано загалом 1,1 мільйона заяв про надання притулку. Піку було досягнуто в 1992 році, коли майже 440 000 осіб, які шукають притулку, подали заявки [6].

Незабаром після падіння «залізної завіси» Німеччина знову вийшла на тимчасовий ринок праці. На цей раз географічний акцент було зроблено

виключно на країни Центральної та Східної Європи, в тому числі на Югославію (1988), Угорщину (1989) і Польщу (1990). Ці країни були обрані частково з прагматичної точки зору та почасти через геополітичні і довгострокові економічні причини.

З одного боку, уряд Німеччини сподівався захопити частину міграційного потенціалу в регіоні та направити його як робочу силу в потрібні сектори, а також для просування довгострокових цілей зовнішньої та економічної політики в регіоні. З іншого боку, грошові перекази та досвід робочих мали допомогти економікам країн їх походження. Гастарбайтери в декількох категоріях (стажери, контрактники та робітники на сезонні роботи) отримали тимчасове проживання та дозвіл на роботу від трьох місяців (для сезонних робітників) до двох років (для працюючих за контрактом).

У 2002 році в Німеччині було видано 374 000 тимчасових дозволів на роботу. З них 45 000 були для контрактних працівників, близько 50 відсотків з яких приїхали з Польщі. Деякі з 298 000 тис. дозволів було видано для сезонних робітників, 85% з них теж громадяни Польщі.

Деякі з країн – Польща, Угорщина та Чеська Республіка – стали членами Європейського Союзу, тому, починаючи з 2011 року, їх громадянам було надано право вільного переміщення.

У 2003 році число іноземців, які законно проживали в Німеччині досягло 7,3 млн., що становило 8,9% від загальної чисельності населення. Громадяни країн, які надавали гастарбайтерів, продовжували складати найбільшу частку від цього числа, яка, зокрема, включала 1,9 мільйона турецьких громадян, з яких 654 000 були народжені в Німеччині. Ще 575 000 турків були натуралізованими з 1972 року і не відображаються у статистиці іноземного населення [6].

Оскільки процес прийняття закону про надання притулку затягнувся до 1993 року, незаконна імміграція зростала. Проте не було достовірних оцінок щодо кількості нелегальних мігрантів, що проживали в Німеччині.

Вже у 2000 році набув чинності новий Закон про громадянство, це була перша прийнята міра за майже 90 років. Вперше діти, народжені від іноземців у Німеччині, автоматично отримують німецьке громадянство, якщо один з батьків є законним жителем протягом принаймні восьми років. Крім того, діти можуть отримати громадянство своїх батьків, але вони повинні вирішити це до виповнення 23 років, бути громадянами однієї країни або іншої. Це положення стало необхідним, коли німецька консервативна опозиція правлячої коаліції не підтримала подвійне громадянство. Тому, як правило, подібна можливість надається тільки у виняткових випадках, наприклад, тимчасово або якщо країна заявника походження перешкоджає процесу звільнення його від гро-

мадянства. Проте останні дані про натуралізацію показують, що подвійне громадянство має велика кількість осіб.

У серпні 2000 року в Німеччині було введено нову систему «Зелена карта», щоб допомогти задовольнити попит на висококваліфікованих фахівців в області інформаційних технологій. На відміну від американської зеленої карти, що надає право на постійне місце проживання, німецька версія обмежує ординатуру максимум на п'ять років.

Завдяки цій новій імміграційній програмі близько 9 614 висококваліфікованих робітників прибули до Німеччини до грудня 2002 року: з 2 008 осіб індуси становлять найбільшу групу, потім румуни (771) та громадяни Російської Федерації (695). У той час 8,678 з цих висококваліфікованих фахівців емігрували з-за кордону, 936 закінчили навчання в університеті в Німеччині та змогли залишитися і працювати протягом п'яти років відповідно до положень зеленої карти [6].

У 2005 році набув чинності новий закон про імміграцію. Інтеграція та проходження мовних курсів стали правовим обов'язком. Закон спрямовано на спрощення існуючої процедури: багато різних опцій на проживання для конкретних цілей, було спрощено на два – дозвіл на тимчасове проживання та дозвіл на постійне поселення. Крім того, закон спростив відповідні процеси.

Перша зустріч на вищому рівні щодо визначення напрямку розвитку мультикультуралізму відбулася в 2006 році. У ній взяли участь Федеральний канцлер, представники релігійних громад, ЗМІ, союзи, спортивні асоціації, роботодавці, благодійні організації та мігранти. Спусковими були результати дослідження PISA, в якому говорилося, що успіх в системі освіти пов'язаний з походженням і рівнем освіти своєї сім'ї. Зустріч призвела до розробки національного плану інтеграції. При цьому акцент було зроблено на створенні діалогу з мусульманами. У результаті було проведено перший так званий Іслам Саміт, який також відбувся в 2006 році.

Вищезгаданий національний план інтеграції було реалізовано в 2007 році. У тому ж році було внесено поправки в закон про імміграцію згідно з принципами ЄС. Новим пунктом став дозвіл на постійне місце проживання. Зміни торкнулися і умов для подружжя: особи повинні бути повнолітніми і бути в змозі довести базові знання німецької мови.

Тест із натуралізації було введено 1 вересня 2008 року, для отримання німецького громадянства на 17 з 33 питань потрібно відповісти правильно.

В останні роки число іммігрантів значно зросло. У 2013 році налічувалося близько 16,5 млн. чоловік, це 20,5% населення з імміграційним минулим.

У 2011 році – 19,5%. У 2005 році показник склав 15,3 млн. осіб – відповідно 19% населення [5].

Федеральне відомство визначає людей з міграційним фоном як людей, «які прибули на сучасні території Федеративної Республіки Німеччини після 1949 року; всі іноземці, які народилися в Німеччині і всіх людей, що народилися в Німеччині з німецькою національністю, які мають принаймні одного з батьків, що іммігрував в Німеччину або іноземці, які народилися в Німеччині»[5].

У 2013 році 1,2 мільйона чоловік приїхали до Німеччини. Одночасно 797,000 осіб покинули Німеччину. Чиста міграція склала 403 000 осіб. Це був найвищий показник з 1993 року [5]. Найбільше іммігрантів прибуло з Польщі.

У 2012 році було введено «Блакитну карту». Мета полягала в тому, щоб спростити процес отримання дозволу на роботу та посвідчення на проживання в ЄС для висококваліфікованих фахівців з-за меж ЄС.

З 2014 року в державі починається імміграційна криза через зобов'язання про прийняття біженців із Сирії. На 2016 рік частка тільки мусульманського населення в державі досягла 4 млн. осіб.

Після декількох місяців дискусій коаліційний уряд Німеччини погодився прийняти новий «Закон про інтеграцію» (2016 р.), спрямований на регулювання прав та обов'язків осіб, які шукають притулку в Німеччині.

Основним напрямком закону є заохочення біженців вчити німецьку мову, щоб мати можливість знайти роботу і допомогти оплатити свої витрати на проживання.

– Детальну інформацію про закон інтеграції було оголошено 25 травня після саміту уряду. Новий закон робить уряд активним учасником в процесі інтеграції. Ключові компоненти закону включають в себе:

– Інтеграційні курси. Курси по німецькій культурі, суспільству та цінностям будуть розширені з 60 годин до 100 годин. Кількість доступних слотів буде збільшено з 20 000 до 200 000 по всій країні. Курси будуть обов'язковими для всіх осіб, які шукають притулку; ті, хто відмовляється бути присутніми, отримуватиме меншу соціальну допомогу.

– Мовні курси. Особам, які шукають притулку, тепер буде дозволено подати заяву на мовні курси через шість тижнів після прибуття до Німеччини (в порівнянні з трьома місяцями до того) і незалежно від того, чи були оброблені їх клопотання про надання притулку. Усі біженці, які шукають постійне місце проживання, повинні бути досвідченими в німецькій мові.

– Робота Програми. Уряд створить 100 000 робочих місць з низьким рівнем заробітної плати, близько одного євро на годину. Біженцям, які від-

мовляються працювати, зменшують соціальні переваги.

– Трудове законодавство. Існуючі закони про працю будуть пом'якшені, щоб стимулювати німецькі компанії наймати біженців.

– Запобігання гетто. Розселення мігрантів по державі.

– Постійне проживання. Біженці, які володіють німецькою, можуть подати заяву на постійне місце проживання після закінчення п'яти років; з винятковими знаннями німецької мови можуть зробити це через три роки [3].

– Новий закон поширюється тільки на законних осіб, які шукають притулку, а не сотні тисяч економічних мігрантів з Африки, Азії та Близького Сходу, які увійшли до Німеччини нелегально, видаючи себе за осіб, які шукають притулку.

Загалом історія становлення та розвитку мультикультуралізму в Німеччині подібна до інших держав, де протягом останніх десятиліть формувалося мультикультурне суспільство. Здебільшого всі зміни були пов'язані з масштабними подіями у світовій історії – війною, економічною кризою, падінням Берлінської стіни тощо. У будь-якому випадку уряд Німеччини завжди на перше місце ставив права та свободи особи, надавав правову та фінансову допомогу іммігрантам та встановлював норми для ефективного функціонування суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Germany // Queen's university . – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.queensu.ca/mcp/immigrant-minorities/evidence/germany>.
2. Islamophobia rising in Germany following influx of Muslim refugees // RT. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.rt.com/news/346930-islamophobia-germany-refugees-study/>.
3. Kern S. Germany's New "Integration Law" / S. Kern // Gatestone institute. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.gatestoneinstitute.org/8145/germany-integration-law>.
4. Key migration terms // International organization of migration. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.iom.int/key-migration-terms>.
5. Migration History in Germany // Domid. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.domid.org/en/migration-history-germany>.
6. Oezcan V. Germany: Immigration in Transition // Migrant Policy Institute. – 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.migrationpolicy.org/article/germany-immigration-transition>.
7. Two million : Germany records largest influx of immigrants in 2015 // Deutsche Welle. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/en/two-million-germany-records-largest-influx-of-immigrants-in-2015/a-19131436>.
8. Zensus 2011 // Statistische Ämter des Bundes und der Länder. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.zensus2011.de/SharedDocs/AktuellesEN/Press_release_of_the_federal_statistical_office_20140603.html;jsessionid=3BD953F561AA7BA533CEBF51DC0C3681.2_cid389?nn=3068736.

Кушнар'єв І.В.

Британський формат політичної корупції: традиції та новації

У статті вивчається політична корупція у Великобританії на різних етапах її історії. Акцентовується увага на сучасних формах політичної корупції, яка притаманна новітньому політичному процесу Великобританії, незважаючи на видимі успіхи в антикорупційній боротьбі упродовж останніх десятиліть. Підкреслюються ті кроки, завдяки яким Великобританія займає високе місце в індексі сприйняття корупції серед держав світу.

Ключові слова: корупція, політична корупція, Великобританія.

В статье изучается политическая коррупция в Великобритании на различных этапах ее истории. Акцентируется внимание на современных формах политической коррупции, которая присуща современному политическому процессу Великобритании, несмотря на видимые успехи в анти-

коррупционной борьбе на протяжении последних десятилетий. Подчеркиваются те шаги, благодаря которым Великобритания занимает высокое место в индексе восприятия коррупции среди стран мира.

Ключевые слова: коррупция, политическая коррупция, Великобритания.

The article examines political corruption in the United Kingdom on various stages of its history. Attention is focused on modern forms of political corruption, which is inherent in the modern political process of the UK, despite apparent progress in the anti-corruption struggle in recent decades. The study emphasized the steps due to which UK holds a high position among the countries of the world in the Corruption Perceptions Index.

Key words: corruption, political corruption, Great Britain.

УДК 323.21

Кушнар'єв І.В.,
кандидат юридичних наук,
докторант відділу
правових проблем політології
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

Серед держав, які займають верхні щаблі рейтингу держав за показником індексу сприйняття корупції, знаходиться і Великобританія: у 2016 році ця держава посіла високу десяту сходинку. Починаючи від 2012 року Великобританія незмінно піднімалася цим рейтингом вгору. Індекс сприйняття корупції є показником, який маркує наявність корупції в державному секторі, в уряді. Оскільки Україна стала на шлях боротьби з корупцією, то досвід кожної з держав, які досягли певних успіхів на цьому шляху, є цінним у контексті можливої національної апробації. Цим зумовлюється тема нашого дослідження, яка сьогодні залишається недостатньо розробленою і представлена нечисленними у вітчизняній політичній науці розвідками. Ми опиралися на матеріали, представлені у британських та інших медіа, дослідження Transparency International, наукові розвідки О. Громіка та ін. джерела.

Упродовж не однієї сотні років у Великобританії намагалися розв'язати проблеми етики, стандартів доброчесності державних чиновників, політиків. Ці теми залишаються на порядку денному Сполученого Королівства й сьогодні: опитування громадської думки виражають стурбованість рівнем корупції, а уряд, як і раніше, обговорює механізм антикорупційного захисту у політиці. Британське громадянське суспільство, особливо завдяки потужним можливостям нових медіа, «тримає під прицілом» своїх політиків, партії.

У травні 2016 року у Лондоні було проведено Всесвітній антикорупційний саміт (Anti-Corruption summit), що є ще одним свідченням злободенності корупційної проблематики. Для Великобританії політична корупція й корпоративний сектор, що тримається на хабарях є предметом активних розслідувань. Одне із найновіших досліджень

проблеми британської політичної корупції, авторство якого належить професору Ліверпульського університету Д. Уайту, гостро ставить ключове питання вже у назві – «Наскільки корумпована Британія?» [11].

І сьогодні Великобританія не є країною з «нульовою терпимістю» до політичної корупції. Тим більше не була такою у минулому. Ще у середньовічній Англії одним із важливих механізмів боротьби з корупцією був незалежний аудит, перша згадка про який датована ще 1130 роком. Лондонське Сіті проходило аудит уже в 1200-ті роки, а на початку XIV століття є згадка про виборність аудиторів [5]. Аудит спрямовувався на забезпечення підзвітності тих посадовців, які були розпорядниками коштів. Наприкінці XVII століття у Шотландії було прийнято перший закон про заборону деяким посадовцям одночасно бути ще й аудиторами – так поступово виник інститут незалежного аудиту. Також саме на XVII століття припадає перший виступ британського парламенту проти корупції короля (Якова I Стюарта).

У XIX столітті було проведено масштабні реформи британського виборчого права, які позбавили політичне життя цієї країни від найвиразніших тогочасних проявів політичної корупції – так званих «кишенькових», «гнилих місцинок», тобто виборчих округів, які буквально купувалися та продавалися на парламентських виборах. У 1872 році прийнято закон про таємне голосування, 1883 – про боротьбу з корупцією на виборах (доповнений законом 1906 року). У ньому визначалися максимальні суми, які можна було витратити на виборчу кампанію.

До кінця XIX століття в англійському праві вже чітко прописується особливе значення антикорупційної боротьби; це закріплювалося у трьох зако-

нах: про хабарництво у публічно-правових організаціях (1889), про запобігання корупції (1906), про поправки до закону про запобігання корупції та доповнення до нього (1916). Звернемо увагу на акцентування у третьому нормативному акті на корупційних злочинах, спрямованих проти виборчих прав: звертається увага на різних формах примусу виборців (купівля голосу, частування виборців, тиск на останніх і под.). Через консервативність британської правової системи цей комплекс актів діяв аж до 2010 року.

До 1911 року британські парламентарі не отримували офіційної зарплатні. Втім, крісло депутата вважалося надзвичайно прибутковим. Від кінця XVIII століття і до 1911 року депутати публічно продавали державні посади, про що повідомлялося у пресі. Це була цілком легальна процедура; тільки після наростання громадського обурення ця практика була призупинена, а їй на зміну прийшла оплата праці. Цей механізм принаймні мінімізував корупцію під час призначення на державні посади.

Утім, складається враження, що окремі політичні партії Великобританії й у новітній час спираються радше практику «приватизації» посад, притаманну XVII століттю, аніж на сучасний закон: чимало з них відкрито продають привілейований доступ до уряду [6]. Власне, чи не найгучнішим став корупційний скандал 2006 року щодо роздачі місць у палаті лордів (справа щодо «пожертв в обмін на титули»). На керівництво держави (уряд) впала підозра, що воно роздавало місця у палаті лордів в обмін на фінансову підтримку партії лейбористів перед виборами 2005 року. Слідство було розпочато після того, як з'ясувалось, що щонайменше четверо кандидатів на посади депутатів палати лордів внесли значні суми (які до того ж не були задекларовані) у фонд Лейбористської партії. Щодо цієї справи були допитані політики найвищого рангу, також і тогочасний британський прем'єр-міністр Т. Блер. Зауважимо, що практика продажу титулів, посад була законодавчо заборонена у 1925 році. А у 2000 році Закон про політичні партії, вибори та референдуми закріпив вимогу оприлюднювати інформацію про спонсорську допомогу.

Однією з причин, через яку в 1997 році виборці не підтримали на парламентських виборах консерваторів, були корупційні скандали, звинувачення членів уряду в перевищенні службових повноважень і фінансовій недобросовісності. Тоді правлячі консерватори, очолювані Дж. Мейджором, зазнали цілковитої поразки від лейбористів Т. Блера (розрив у 253 мандати). Утім, лейбористи теж регулярно ставали об'єктами критики через політичну корупцію: бурхливе обговорення викликали навіть авіаперельоти Т. Блера з родиною за кошт «дру-

зів». Такі публічні звинувачення девальвували найцінніше, що є у влади, – довіру населення.

У 2009 році британську політичну систему сколихнув новий корупційний скандал, пов'язаний із нецільовою витратою коштів, що виділяються депутатам палати громад на ведення їх законотворчої діяльності. Свого часу було запроваджено відшкодування британським парламентарям витрат на житло у Лондоні чи поблизу, або ж житла в тому виборчому окрузі, де депутат проводить найбільше часу (у Великобританії діє мажоритарна виборча система). Обвинувачення в необґрунтованих витратах на друге житло стосувалися низки високопосадовців, як-от тогочасних міністра внутрішніх справ Дж. Сміта, молодшого міністра соціального забезпечення Т. Макналті, голови Консервативної партії Е. Піклз та ін. Незадоволення громадськості було «підігрите» інформацією про те, що в 2007–2008 роках загальні витрати депутатів, оплачувані з державного бюджету, підвищилися на 6 % (до 93 млн ф. ст.), і це на тлі набрання у цей час обертів світової економічної кризи та закликів уряду до населення щодо економії.

Ці події змусили тодішнього прем'єра Г. Брауна звернутися до незалежної Комісії зі стандартів у громадському житті, а також додатково до незалежних аудиторів із дорученням провести розслідування фінансування діяльності членів палати громад [2, с. 122]. Проведені перевірки виявили масові випадки зловживань на суму понад 1 млн ф. ст. Сотням депутатів¹ палати громад було розіслано листи з пропозицією повернути у державну скарбницю виявлені суми, використані не за призначенням (тобто, на особисті потреби). Серед адресатів були і Г. Браун, Д. Кемерон, А. Салманд, Н. Клеґґ та інші політики з різних політичних партій. Суми повернень були як незначні (як-от 218 ф. ст., повернені Д. Кемероном), так і достатньо вражаючі (40 тис. ф. ст., повернені Т. Макналті). Оскільки порушниками закону виявилися самі законотворчі-парламентарі, то прем'єр-міністром Г. Брауном було ініційовано створення незалежного органу для контролю за витратами парламентарів нижньої палати; також було вирішено прийняти кодекс депутатської поведінки, а фінансову звітність оприлюднювати в Інтернеті. У громадській думці історія з нецільовими витратами викликала бурхливе незадоволення. Як результат у 2009 році понад 150 депутатів [2, с. 123] навіть не виставили свої кандидатури на чергових виборах, аби звинувачення щодо них не відобразився на електоральних перевагах виборців щодо партій, до котрих вони належать.

Готовність британського правосуддя розглядати питання, де обвинуваченими є депутати парламенту, поставило гостро питання про депутатську недоторканність. Цей принцип має давню історію, починаючи від Білля про права (1689),

¹ Усього нижня палата британського парламенту налічує 650 депутатів.

який убезпечив законотворців від судового переслідування. Та й новіші правові акти були на сторожі захисту парламентарів: так, у 2008 році суд високої інстанції постановив, що парламентський привілей слугує справі збереження «принципу поділу влад, який <...> вимагає від судової влади не втручатися і не критикувати діяльність законодавчої влади» [9].

За останні 5 років політична корупція у Великій Британії зменшилася. Поштовхом до змін став великий корупційний скандал у парламенті 2009 року (використання депутатами грошей платників податків на особисті потреби; шестеро парламентарів були відправлені у відставку, окремим депутатам були винесені вироки у цій справі). Це зумовило появу нової системи, спрямованої на забезпечення більшої прозорості фінансування, яке виділяється депутатам на утримання їхніх офісів. Також у 2010 році було ухвалено британський закон про хабарництво; «він вимагає, щоб організації навчали своїх співробітників бачити шляхи, якими хабарництво може прослизнути в їхню ділову практику, й інформували їх про заходи, які потрібно вжити, щоб запобігти цьому явищу» [3].

Британські експерти з питань політичної корупції (зокрема, Д. Хеймс) вважають, що для ефективної боротьби з корупцією серед політиків і державних службовців найперше необхідно, аби інформація про їхні доходи була у відкритому доступі для кожного громадянина.

Сьогодні у Великобританії актуалізувалися дві проблеми:

1) корупція у верхній палаті парламенту (лордів). Раніше туди входили британські дворяни за походженням, а зараз можна стати пером, заплативши певну суму партійним лідерам;

2) фінансування політичних партій корпораціями. У Великобританії немає жодних обмежень на політичні внески, на відміну, наприклад, від США або Франції. Тому залежність політичних партій від невеликої групи донорів уможливорює корупцію. Погрожуючи зупинити пожертвування, спонсори із середовища бізнесу тиснуть для прийняття вигідних для них рішень. При цьому фінансову жертву легко можуть зробити навіть іноземці – треба лише бути зареєстрованим для «ведення бізнесу» у Великобританії. Серед останніх прикладів можна навести 76 млн. ф. ст., витрачених на кампанію щодо Brexit. Більша частина цих коштів – пожертви від 10 приватних спонсорів. Зауважимо: більшість британців під час опитувань громадської думки виступають за повну заборону фінансування політиків корпоративними суб'єктами, приватним сектором (59% за даними щорічного соціологічного

дослідження Transparency International Барометр світової корупції (Global Corruption Barometer) 2016 року [8]). Незадоволення врегулюванням питання фінансування партій британці почали висловлювати ще у 1970-х роках, коли було опубліковано доповідь Х'ютона та встановлено процедуру виділення бюджетних коштів опозиційним партіям – так звані «гроші Шорта» [2, с. 121]. Як зауважує Дж. Монбіо, «наша неререформована система фінансування політичних партій дозволяє дуже заможним людям купувати ці партії» [7].

Проблема фінансування гостро стоїть у більшості держав. В Україні, як відомо, теж був прийнятий закон, який передбачає державне фінансування політичних партій. У Великій Британії державний бюджет передбачає кошти для партій, але вони дуже незначні для партійної роботи та електоральних перегонів. Це й зумовлює потребу у спонсорських пожертвах (наприклад, у 2001 році партіям пожертвовано близько 130 млн. ф. ст.). Але британські законотворці сьогодні активно працюють над тим, щоб обмежити суму пожертви на потреби партії. Про повну заборону корпоративного спонсорування політичних партій не йдеться. Партії законодавчо зобов'язані відкрито звітувати про свої фінанси. Це стало результатом роботи комісії лорда Нолланда після приходу у 1996 році до влади лейбористів. Нолланду вдалося запровадити нову концепцію фінансування політичних партій. Закордонне фінансування партій заборонене, але є нормативно-правові прогалини: наприклад, рух «Better for the country», створений у 2015 році, отримує фінансування з-за кордону, позаяк не вважається партією.

Чимало фактів політичної корупції у Великобританії зумовлені практикою лобіювання. Так, у 2010 році із урядовцями кабінету Г. Брауна журналісти організували провокативні домовленості про лобіювання ділових інтересів псевдосуб'єктів американського бізнесу. Усі урядовці, до кого адресувалися звернення², погодилися на платні послуги з використанням свого службового становища для просування ділових інтересів замовника. Таке журналістське розслідування показало, наскільки поширеною є корупційна практика лобіювання серед британського істеблішменту. Зауважимо, що відповідно до існуючих правил, депутати британського парламенту мають певні можливості для цивілізованого формату лобізму, але за дотримання низки правил.

Значна кількість прикладів корупції «по-британськи» є на стику великого бізнесу та політики. Прикладом слугують контракти військово-промислової компанії «Бі-ей-і» із Саудівською Аравією, Танзанією, Чехією та ін. державами на поставку техніки розглядалися на предмет корупції через підозри у великих хабарах «Бі-ей-і» іноземним урядовцям для успішного просування

² Мова про таких на той момент уже экс-урядовців, як міністр транспорту С. Дж. Байерс, міністр охорони здоров'я П. Х'юїтт, міністр оборони Дж. Хун. Очікувана винагорода мала становити за один день 3–5 тис. ф. ст. Звісно, така активність призвела до звинувачень у дискредитації Лейбористської партії.

бізнесу. Окремі масштабні антикорупційні розслідування на певному їх етапі припинялися, що розходилося з практикою міжнародної антикорупційної боротьби. Щодо цього Організація економічного співробітництва і розвитку заявляла, що «розчарована та серйозно стурбована збереженням неспроможності Великобританії усунути зі свого законодавства недоліки, які уможливають підкуп іноземних державних представників і корпоративну схильність до дачі хабарів іноземцям» [2, с. 127].

У 2014 році розгорівся скандал стосовно Д. Кемерона та Консервативної партії Великобританії через підозри у зв'язках із лобістськими компаніями (зокрема, «New Century»), від яких були отримані винагороди. Наводяться дані про 85 тис. ф. ст., які надійшли на партійний рахунок за кілька місяців до виборів-2010 [4], причому така сума – це третина річного прибутку «New Century». Але водночас маємо розуміти: 1) новий світовий порядок денний – боротьба з глобальною корупцією; 2) цивілізований лобізм є дієвою альтернативою корупції у справі впливу груп інтересів на державу. Найперше, лобісти мають перебувати в офіційному реєстрі. На думку голови досліджень Transparency International у Великобританії Н. Максвелла, «менше 4% лобістів обліковано у реєстрі, і це стосується тільки лобіювання міністрів і секретарів парламенту, не враховано лобістів, які займаються членами парламенту й офіційними особами» [1]. Тому щонайменше виникла необхідність у: 1) створенні реєстру, який охоплював би і приватних лобістів, і лобістські компанії, а також оприлюднював більше інформації про них; 2) опублікуванні доступної детальної інформації про лобістські наради; 3) створенні незалежного органу, який моніторив би лобізм і уможлилював би дотримання правил лобіювання.

27 квітня 2017 року було ухвалено законопроект «Ордери на статки нез'ясованого походження», який найперше спрямований проти топ-корупціонерів, що вкладають незаконно отримані кошти в елітну нерухомість у Лондоні. Цей закон є не менш важливим за британський закон про боротьбу з хабарництвом 2010 року. У 2011 році вступив у дію закон «Про протидію корупції» (UK Bribery Act) [10], в основі якого лежить, по суті, презумпція вини суб'єкта політичної та інших видів корупції. Інноваційність цього акта у тому, що його дія поширюється й поза межі Великої Британії – до корупційних злочинів застосовується принцип екстериторіальності.

Утім, зауважимо: попри певні проблеми та правові прогалини від підозр у політичній корупції не мають імунітету навіть члени королівської

родини. Наприклад, у 2010 році британська газета «News of the World» звинувачувала графиню С. Фергюсон в організації за винагороду (в одному із випадків було зафіксовано суму 500 тис. ф. ст.) зустрічей зі своїм колишнім чоловіком, принцом Ендрю як представником держави у торговельних питаннях.

Для Великобританії все ще характерна ситуація корумпованості людини владою, віра в те, що висока посада звільнить її носія від відповідальності, або ж, що державець, політик може маніпулювати своєю владою, спираючись на власні уявлення про добро та зло. Тому у цій державі в центрі громадського обговорення є питання про «парламентський привілей» (депутатський імунітет), який пропонують відмінити чи значно звузити для боротьби щонайменше з незаконним лобізмом депутатів. Звичайно, масштаби корупції у Великобританії не співвідносні з масштабами корупції більшості країн світу, але наразі країна не може вважатися такою, що має «нульову терпимість» до політичної та інших видів корупції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вергунов А. Коррупция в России и Великобритании: кто берет больше? / А. Вергунов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politrussia.com/world/milliardy-byli-potracheny-747/>.
2. Громыко А.А. Коррупция в верхних эшелонах власти Великобритании / А.А. Громыко // Обозреватель-Observer. – 2010. – № 10. – С. 117–128.
3. Дубровик-Рохова А. Британія – жертва чи бенефіціар ТОП-корупції?: інтерв'ю з Д. Хеймсом / А. Дубровик-Рохова // День. – 2017. – 16 березня.
4. Дэвид Кэмерон угодил в скандал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dni.ru/polit/2014/7/4/274337.html>.
5. Опыт борьбы с коррупцией в Великобритании. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://stopkorupciya.blogspot.com/2014/09/blog-post_35.html.
6. Світовий досвід : політична корупція у Великобританії. Уроки для України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrajina.fnst.org/content/svitoviy-dosvid-politichna-korupciya-u-velikobritaniyi-uroki-dlya-ukrayini>.
7. Monbiot G. Let's not fool ourselves. We may not bribe, but corruption is rife in Britain / G. Monbiot // The Guardian. – 2015. – 18 March.
8. People and corruption: Europe and Central Asia. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.transparency.org/whatwedo/publication/7493>.
9. The Guardian Weekly. – 2010. – 12 February. – p. 13.
10. UK Bribery Act. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.opsi.gov.uk/acts/acts2010/ukpga_20100023_en_1.
11. Whyte D. How Corrupt is Britain? / D. Whyte. – London : Pluto Press, 2015. – 200 p.

Naumkina S.M.

Increase of functionality of political institutes as a condition of political co-operation in society

This article is examined political relations epochs of postmodern, that are characterized by the further increase of quantity of subjects of social interaction and complication of calls of external and internal environment, that strengthen a role and value of institutes in determination of functional parameters of societies. It is shown the deepening and understanding of crisis in functioning of political institutes of the modern states in the East-European region.

Key words: political institute, legitimacy of power, political crisis, subjects of co-operation, political actors, public trust, postmodern.

Розглядаються політичні відносини доби постмодерну, які характеризуються подальшим збільшенням чисельності суб'єктів соціальної інтеракції й ускладненням викликів зовнішнього та внутрішнього середовища, що підсилюють роль і значення інститутів у справі визначення функціональних параметрів соціумів. Показано й обґрунтовано поглиблення кризи у функціонуванні політичних інститутів

сучасних держав у східноєвропейському регіоні.

Ключові слова: політичний інститут, легітимність влади, політична криза, суб'єкти взаємодії, політичні актори, громадська довіра, постмодерн.

Рассматриваются политические отношения эпохи постмодерна, которые характеризуются дальнейшим увеличением численности субъектов социальной интеракции и осложнением вызовов внешней и внутренней среды, что усиливают роль и значение институтов в определении функциональных параметров социумов. Показано и обосновано углубление кризиса в функционировании политических институтов современных государств в восточно-европейском регионе.

Ключевые слова: политический институт, легитимность власти, политический кризис, субъекты взаимодействия, политические акторы, общественное доверие, постмодерн.

УДК 328:174

Naumkina S.M.,
Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department of Political
Sciences and Law of the South Ukrainian
National Pedagogical University named
after K.D. Ushynsky

The need to increase the functionality of political institutions is fixed by researchers, from the time of the early Modern (XVII century.). Since then the specialized interest groups, which compete for the power levers, have been growing rapidly, and the number of exogenous and endogenous challenges to the heads of state has grown significantly. The variety of subjects of political interactions and the complications of social life determine the institutionalization of politics – the regulatory arrangement of an extensive system of relations and organizations that structures society and allows control and prediction of the actions of political actors, express their interests and protect their rights.

The political relations of the postmodern age are characterized by the further increase in the number of subjects of social interaction and the complications of the challenges of the external and internal environment, and they only strengthen the role and importance of institutes in defining the functional parameters of the societies. But at the same time as the undeniable trend of our time, the deepening crisis is fixed in the functioning of the political institutions of the “national state”. It seems that in this case we are not dealing with the cause, with the consequences of the functioning of the administrative structures that were inherited from classical polities of modern “nation-States” of early Modernism. Despite numerous attempts to use moral rhetoric as a resource of their own legitimacy, political institutions of the “national state”, even during their “designing”, did not have an ethical functional load. Instead of forming a moral consensus in society, management structures were

demanding unconditional loyalty of citizens by their own decision on the basis of deprived sentiments of “rational law”, confirming the need for their own existence, sometimes questionable criteria and examples of effectiveness. The modernist political system did not require people to be particularly virtuous, but only to be rational and obey the law in their own interests.

In practice, this functioning of professional managers was reduced to a strict implementation of formal regulations and turned to technocratic bureaucracy, which increased the distance between political structures and civil society. The result of the reflection of the mass consciousness of this rational bureaucracy of administrative structures was falling in the level of trust in them, which is fixed by Western researchers throughout the second half of the XX century.

Particularly dramatic, this crisis of managerial institutions is manifested in polities that demonstrate the “catching-up” type of modernization. A well-known researcher on the problems of modernization S. Huntington notes that “immoral family” of a backward society finds its analog in immoral clan. Morality needs trust; trust presupposes predictability; and predictability requires regulated and institutionalized forms of behavior [2, p. 42]. All components of this “chain of interaction” either absent or significantly weakened in a modernized society.

From the point of view of the author, the coincidence of the general civilization institutional crisis with the actual national problems of the countries of Eastern Europe led to the reception of political relations as close to feudal. We are talking about the informal legacy of the past which is fixed in the culture of a society

and determines the trajectory of the development of its institutional environment.

Common features of these processes are atomization of social interaction, deformatization and privatization ruling circles of institutions, the dominance of cronyism, nepotism, family relationships in solving individual and group problems. Thus, according to the typology of V. Gelman, cronyism and nepotism are part of the informal institutions of traditional political domination and clientelistic party, the mafia and autocratic clique – to “by-products of modern society” [3, p. 7–8].

For several centuries in the region of Eastern Europe, a model of domination has been implemented, in which ordinary citizens acted as non-political, but administrative, authoritarian structures. The arbitrariness of the authorities and using of its repressive practices caused a protective reaction at a massive level.

The post-Soviet period, unfortunately, has not led to a reversal of the situation, the more that informal institutions have already proved their functionality in ensuring the survival of individuals in the conditions of a permanent crisis. Interesting, but adaptation to extreme political environment has led to the development of the network of informal relations and forms of relations, which were reproduced not only ordinary citizens, but also representatives of the ruling classes, who themselves were not protected from the “unfair” power of competition [4, p. 167]. But the transformation of deviation to the norm, the formalization of informal institutions and social practices deprive the body the chance to overcome the status quo of their own atomization.

In the atomic society, interactions are mostly carried out within the immediate surroundings of the individual, in the terminology of L. Blyaker – the “home-group”. It is directed to all the status resources of social actors on the service for its. Interaction between representatives of different “homegroups” involves two possible scenarios. For the first of them – formal-institutional – it should be used by official institutions for the purpose of realizing their own goals. But they do not work, have proved ineffective, or require considerable expenses to perform their own functional duties. Under the second scenario, efforts should be made to include the counterparty in their “homegroup” or to join its circle of communication and support. The latter version is considered by all actors of interaction as the most optimal [5, p. 68].

More than half a century ago, Aron was very skeptical about the effectiveness of modernization processes in the Third World countries, he said that liberal institutions were monopolized by “feudal lords” or plutocrats, large owners and their allies in the state, and parliamentarians and civil servants formed so-called “a progressive dictatorship” [6, p. 25]. Modern scholars of democratic post-Soviet transit, stating

the widespread practice of monopolizing officials with the right to interpret the content of norms and defining the boundaries of communication, confirm the existence of such a “progressive dictatorship” in Eastern European countries. Private space of power acquires there its own institutional forms, which have little in common with the public institutional system as a totalitarian and democratic type.

The corporate interest of the elite (the protection of its own privileged status, the accumulation of potential influence) is also characteristic for the developed democracies of Europe. However, the functioning of political elites and the existence of a certain “corporate consensus” does not lead to privatization of public resources there.

In this sense, it becomes clear the focus of domestic parliamentarians in the process of adopting a new, vital, laws, and mass creation of regulations which substantially transform the content of already existing legislation. The “game rules” changes on “game with rules”. As a result, a situation arises when universal rules of law and morals are mastered by all subjects of socio-political interaction, but lacking in practical sense.

It is important to note that the monopoly of the ruling circles on the interpretation of the content of official rules and the exploitation of state institutions, in addition to bonuses (avoiding public control over the sphere of political decision-making and excluding citizens from the processes of political interactions), has major disadvantages for representatives of the elite itself. It is a question of large resource costs for the establishment and maintenance of communication links in the process of mastering the power resources and protecting their own privileged status. In the conditions of artificial blocking of official channels of information, considerable time is spent on its collection for organizing new and prolonging old “projects”.

For understanding the complexity of the process, one must also take into account the blurring of the criteria of trust, without which any interaction is problematic or even impossible at all. According to modern scholars, the post-Soviet elite, due to its own victory over “ethical prejudices”, is compelled to construct artificial criteria for the emergence of a phenomenon of trust.

To protecting its own elite status, there is a need to master an important legitimate resource – support and loyalty of citizens. This task is mostly solved by the brutal coercion of ordinary citizens towards patrimonial domination / subjugation, the in-equivalence of the “political exchange” and, finally, the dehumanization of the processes of social interaction.

Under the conditions of consolidated liberal democracy in the field of political relations, vertically integrated client-oriented structures are created for the purpose of legitimizing power, the boundaries of which often coincide with certain regions and

branches of the economy. "Proper" voting of voters, their participation in protest actions or the initiation of actions in support of specific political forces or projects is achieved through periodic and regular benefits from the patron, whose organizational costs are offset by the preservation of his power status.

There is also a less costly way of legitimizing the power of the elite, which failed to create institutional conditions for the social and political solidarity of citizens of a particular state. These are permanent appeals of elite social agents, attempts to ensure the legitimacy of public authority, and so on.

A logical question arises: how long will the situation with the domination of informal institutions and practices in the socio-political interaction of Eastern Europe has been continuing? Unfortunately, in the opinion of both domestic and foreign researchers, we are dealing not with a temporary defect – a deviation of democratic development – but with a long-term and principled characterization of the political regime.

Conscious of the lack of an impeccable version of the development of political institutions not only "defective" but also "consolidated" democracies, some researchers generally suggest abandoning attempts to reform the "old" administrative institutions and adopt so-called "Network paradigm" of the development of society. Her supporters believe that loyalty to the institutions tends to display media of a sub-type political culture, passive in their civic engagement and motivation, and people are prepared to give the right to decide their own destiny to politicians who in no way depend on those who delegate them these powers.

Acknowledging the intellectual appeal of these recipes to overcome one of the fundamental problems of postmodern human civilization, the author also draws attention to the disadvantages of the proposed model. The main one is the reciprocal relationship that exists between the cohesion of the community and its openness to external contacts. In addition, practice does

not yet provide examples and self-organization of societies on network principles that have been borrowed from synergetics. Thus, there are serious doubts as to the possibility of applying "network" principles in its pure form to address the problems of managing societies. Moreover, in the context of the Eastern European political process, the network structure of social management is a fictitious alternative to informal institutions and practices. There is every reason to assert that it will lead to the consolidation of such negative tendencies as nepotism, clanism, clientelism, etc.

From the point of view of the author of the article, the agenda should not be the question of the complete dismantlement of inefficient political institutions, but the question of their fundamental modernization in the direction of removing the acute dichotomy of cybernetic (on the verge of technocratic) and synergetic (on the verge of spontaneity) principles of the functioning of administrative structures. It is a radical ideological restructuring in the perception of the essence of political institutions.

REFERENCES:

1. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / Ф. Фукуяма ; пер. з англ. В. Дмитрука. – Львів : Кальварія, 2005. – 380 с.
2. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М. : Прогресс – Традиция, 2004. – 480 с.
3. Гельман В. Институциональное строительство и неформальные институты в современной российской политике / В. Гельман // Полис. – 2003. – № 4. – С. 6–25.
4. Гаман-Голутвина О. О столкновении морального и нравственного начал в российской политике / О. Гаман-Голутвина // Полис. – 2005. – № 3. – С. 163–171.
5. Бляхер Л. Нестабильные социальные состояния / Л. Бляхер. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. – 208 с.
6. Арон Р. Опій інтелектуалів / Р. Арон ; пер. з фр. Г. Філіпчук. – К. : Юніверс, 2006. – 272 с.

Панчак-Бялоблоцька Н.В.

Інституційно/неоінституційно-орієнтовані теорії й моделі урядів меншості в парламентських демократіях

У статті проаналізовано інституційно/неоінституційно-орієнтовані теорії та моделі урядів меншості в парламентських демократіях. Виокремлено теоретико-методологічні перспективи дослідження та пояснення урядів меншості. Виявлено, що інституційно/неоінституційно зумовлені теорії урядів меншості є актуальними та дієвими, адже спроможні окреслювати причини й особливості формування урядів меншості на основі таких інституційних факторів/стимулів, як системи й повноваження комітетів, правила вотумів довіри/інвестиції та недовіри, системи державного правління і типи політичних режимів.

Ключові слова: уряд, уряд меншості, інституційно/неоінституційно-орієнтовані теорії та моделі, парламентська демократія.

В статье разобраны и проанализированы институционально/неоинституционально-ориентированные теории и модели правительств меньшинства в парламентских демократиях. Выделены теоретико-методологические перспективы исследования и объяснения правительств меньшинства. Было выявлено, что институционально (неоинституционально) обусловленные теории правительств меньшинства актуальны и действенны, поскольку способны обозначать причины и особенности формирования

правительств меньшинства на основании таких институциональных факторов и стимулов, как системы и полномочия комитетов, правила вотумов доверия/инвестиции и недоверия, системы государственного правления и типы политических режимов.

Ключевые слова: правительство, правительство меньшинства, институционально и неоинституционально ориентированные теории и модели, парламентская демократия.

The article is dedicated to analysing the institutional/new institutional-oriented theories and models of minority governments in parliamentary democracies. The researcher singled theoretical and methodological perspectives of research and explanation of minority governments and revealed that the institutional/new institutional-oriented theories and models of minority governments are relevant and effective as they are able to define the causes and characteristics of minority governments on the basis of such institutional factors/incentives as system and powers of parliamentary committees, votes of confidence/no confidence rules, systems of government and types of political regimes.

Key words: government, minority government, the institutional and new institutional-oriented theories and models, parliamentary democracy.

УДК 321.015+321.72+328.122+328.131+328.183+328.187+342.529

Панчак-Бялоблоцька Н.В.,
кандидат політичних наук,
викладач Вищої школи
регіональної економіки в Кутно
(Республіка Польща)

Політична наука свідчить, що відносини між діями різних парламентських акторів в умовах урядів меншості та специфіка виконання урядами меншості своїх конституційних функцій і обов'язків у парламентських демократіях окреслюють класичні й некласичні/модерні теоретичні перспективи, які діляться на раціоналістичні, інституціоналістські й партологічні. *Перша перспектива* посиляється на припущення теорії раціонального вибору й теорії ігор, які аргументують, що політичні актори є раціональними, а коаліційна політика є стратегічною, адже маніфестує себе як гру між політичними партіями [27], унаслідок чого вибір певного курсу дій із цілого набору варіантів залежить від раціональної оцінки політичними акторами реальної політичної вартості тих чи інших рішень у майбутньому. *Друга перспектива* окреслена тим, що коаліційна політика зумовлена інституційно та виходить за межі особистих чинників, які ідентифікують окремих політичних гравців і їхню поведінку, а тому вибір політичних акторів зумовлений набором стандартів, норм, обмежень і умов, нав'язаних їм всеосяжною політичною системою. *Третя перспектива* відводить базову роль політичним партіям і партійним системам

у формуванні внутрішньопартійної та міжпартійної динаміки в легіслатурах. А це означає, що особливості формування та відповідальності урядів, у тому числі й меншості, у парламентських демократіях визначаються стратегічними, інституційно зумовленими та партійними факторами, які впорядковуються сценаріями/вимірами узгодженості інтересів членів проурядових парламентських коаліцій [38, с. 97–98] і політичного змісту урядових поступок на користь парламентських партій [38, с. 111–112]. У науці варто виділяти три групи теорій і моделей формування та відповідальності урядів меншості: теорії й моделі раціонального вибору, інституційні теорії, партологічні теорії. З них особливого й історично-визначального значення набули *інституційно орієнтовані (неоінституційно орієнтовані) теорії/моделі урядів меншості*, які знайшли відображення в наукових розвідках таких учених, як К. Стром [35–39] (разом із Я. Баджем і М. Лейвером [36]), М. Лейвер, Н. Шофілд [22; 32] і К. Шепсл [21], Л. де Вінтер [10], М. Дракман, А. Робертс і М. Зейс [14–16], Х. Дьорінг [13], А. Мерло, Д. Діермайер і Х. Ереслан [11; 12], Х. Ромметведт [29], Т. Бергман [4; 5], Е. Дамгаард [9], Д. Барон і Дж. Ферреджон [1–3],

К. Комбрез [8], В. Мюллер [27], К. Мершон [25; 26], Ф. Блоч і С. Роттієр [6], В. Богданор [7], А. Лейпхарт [23], М. Шугарт і Дж. Кері [33], Дж. Сарторі [31] тощо.

У доробках перерахованих та інших дослідників було чітко аргументовано, що інституційно/неоінституційно орієнтовані теорії урядів (зокрема й меншості) випливають із зауваження, що політичні проблеми деколи можуть бути важливіші для політичних (особливо парламентських) партій, аніж участь в урядових кабінетах, але ці теорії пов'язують урядові кабінети (особливо ті, які ґрунтуються на підтримці парламентських/законодавчих коаліцій) з інституційними факторами, які обмежують шанси політичних партій брати участь у формуванні урядів, а не з параметрами фракціоналізації/фрагментації та поляризації партійних систем (що властиво для партіологічних теорій і теорій раціонального вибору). Це відображено в тому факті, що інституційно/неоінституційно орієнтовані теорії аргументують, що уряди меншості можуть бути сформовані й отримують владу тоді, коли політичні актори (особливо парламентські партії) спроможні впливати на законодавчий процес поза межами урядових кабінетів, а також коли урядовий кабінет не потребує парламентського вотуму довіри перед тим, як буде сформований та приступить до виконання своїх функціональних обов'язків. Але питання ускладнюється тим, що урядовий кабінет меншості може додатково мотивуватись у формуванні інституційною позицією глави держави [30, с. 5]. Загалом це означає, що інституційна парадигма дослідження урядів (зокрема меншості) наслідуює інституційно чи неоінституційно орієнтовану теорію раціонального вибору, а тому потребує деталізованого розгляду, бо може пролити світло на різнобічні параметри урядів меншості в парламентських демократіях.

Інституційно або неоінституційно орієнтовані теорії раціонального вибору, на відміну від інших теорій і моделей раціонального вибору, є не ендогенними (тобто похідними від розміру, преференцій і поведінки політичних партій), а екзогенними (тобто похідними від інституційних обмежень, які накладені на політичні партії в урядово-формотворчому процесі). У зрізі урядів меншості це означає, що інституційні теорії детерміновані ідеями про *інституційні стимули*, які заохочують парламентські партії, що прагнуть отримати посади та політичні преференції, формально не входити до складу урядового кабінету (виконавчої влади), а також не отримувати в ньому міністерських чи інших посад, а натомість дати можливість сформувати й підтримати не уряд більшості, а уряд меншості. Але окреслені інституційні стимули й фактори урядів меншості є вкрай дивергентними, унаслідок чого очевидно, що сумарно інституційні пояснення особливостей формування урядів,

зокрема урядів меншості, є різними. Спробуємо розглянути їх еволюційно, систематизувати та деталізувати для уточнення сутності, особливостей формування/відповідальності урядів меншості.

Сьогодні вже очевидно, що впродовж останніх десятиліть інституційні теорії та моделі формування урядів стали провідними й найбільш імplementованими. А це означає, що *неоінституціоналізм* як провідна методологія сучасної політичної науки дуже глибоко проник у різні сфери порівняльного аналізу. У контексті теорій і моделей формування та відповідальності урядів меншості це проявилось у тому, що перші стали дуже диверсифікованими, адже ґрунтуються на широкому розмаїтті інституційних факторів формування та відповідальності урядів. Але, як зауважує Д. Руз [30, с. 18], усі інституційні фактори формування урядів меншості сьогодні зводяться щодо трьох груп чинників: системи та повноваження комітетів, правила вотумів довіри/інвеститури та недовіри, системи державного правління й типи політичних режимів. Кожна із цих груп факторів важлива у формуванні та відповідальності урядів меншості, а тому кожна з них потребує окремого теоретико-методологічного розгляду в зрізі парламентських демократій. Це дуже важливо з огляду, наприклад, на те, що в *парламентських системах правління* (а це можуть бути парламентські республіки й парламентські монархії), де глава держави не має або майже не має впливу на хід формування уряду, віртуальну монополію в урядово-формотворчому процесі мають політичні партії. Тому формування урядових кабінетів меншості в таких системах, принаймні в зрізі систем правління, зазвичай відбувається з огляду на «політико-обізнаних» (політико-орієнтованих) теорії раціонального вибору. Натомість у *напівпрезидентських системах правління*, в яких глави держав є «інституційно відокремленими» від урядових кабінетів у системі дуалізму виконавчої влади, перші уповноважені номінувати прем'єр-міністрів чи навіть (хоч і різною мірою) склад урядових кабінетів. Тому формування урядів у таких системах не відбувається винятково за патернами «політико-обізнаних» (політико-орієнтованих) теорій і моделей раціонального вибору. Річ у тім, що глави держав здатні лімітувати монополію політичних партій в урядово-формотворчому процесі. *Інші ж патерни й параметри інституційних факторів* формування урядів меншості в парламентських демократіях, зокрема системи й повноваження комітетів і правила вотумів довіри та недовіри, теж суттєво відрізняються, при цьому майже незалежно від систем державного правління. Тому вони теж по-різному впливають на особливості формування й відповідальності урядів меншості. Це було особливо актуалізовано політичною наукою ще наприкінці 80–х років ХХ ст., коли збільшився дослідницький інтерес до *інсти-*

туційних норм і правил, які доповнили багато теоретичних висновків і гіпотез «політико-обізнаних» теорій і моделей раціонального вибору. Із цього приводу К. Стром, Я. Бадж і М. Лейвер зауважують, що такі інституційні патерни й характеристики, як правила визнання й прийняття рішень урядовими кабінетами, правила регулювання голосів депутатів парламентів або провідних палат парламентів, правила тактичної поведінки партій, обмеження щодо політичних акторів з-поза меж законодавчої арени тощо суттєво обмежують міжпартійні переговори про формування та відповідальність урядів [36, с. 320]. Тому ці патерни й характеристики лімітують набір можливих варіантів урядів, особливо коаліційних і меншості.

Це стало нагальною проблемою на початку 90-х років ХХ століття, коли неоінституційна теоретична парадигма суттєво збільшила кількість змінних, які становлять інтерес для теорій і моделей формування та відповідальності урядів. Приміром, теоретики урядових кабінетів і коаліційної політики, зокрема Л. де Вінтер, почали окреслювати, як саме процедури формування урядів у парламентських демократіях відбуваються на різних стадіях, кожна з яких впливає на кінцеву композицію урядів [10]. Натомість інші вчені, зокрема М. Дракман, М. Зейс і Л. Мартін [14–16], довели, що особливості формування й відповідальності урядів (зокрема меншості) у парламентських демократіях залежать від параметрів бікамералізму (де це можливо), оскільки кожна з палат парламенту має свою (відокремлену) партійну композицію. Річ у тому, що хоча в більшості парламентських демократій урядові кабінети колективно відповідальні лише перед нижніми/провідними палатами парламентів, верхні палати парламентів можуть впливати на проходження законодавчих ініціатив урядів, тобто на їх законодавчу ефективність. Саме тому очевидно, що урядовий кабінет, якому бракує контролю над верхньою палатою парламенту, припиняє функціонувати швидше, ніж урядовий кабінет в умовах унікамералізму (однопалатності) чи в умовах бікамералізму (двопалатності) за підтримки як нижньої, так і верхньої палат [15]. Ще інші дослідники, наприклад Х. Дьорінг, аргументували, що на формування урядових кабінетів у парламентських демократіях впливають повноваження, які зосереджені в таких групах, як партійна еліта, партійне лідерство/керівництво та парламентські комітети [13]. Нарешті, окремі вчені, такі як Д. Діермайер, Х. Ереслан і А. Мерло [11; 12], зауважили, що процеси формування й відповідальності урядів у парламентських демократіях безпосередньо залежать від таких інституційних факторів, як вимоги та параметри вотумів довіри/інвеститури, необхідність явної підтримки уряду з боку парламентської більшості, особливості конструктивних вотумів недовіри, фіксовані періоди

між парламентськими виборами, а також параметри бікамералізму. Зокрема, дослідники аргументували, що додаткова відповідальність урядових кабінетів перед верхніми палатами парламентів, що в парламентських демократіях трапляється вкрай рідко, суттєво лімітує (у разі вибору варіанта уряду, який доцільно сформувати) опцію надлишково-переможної коаліції, однак збільшує шанси на формування саме уряду меншості [12]. Сумарно ж у ракурсі урядів меншості головними факторами, як указано вище, стали системи/повноваження комітетів, правила отримання вотумів довіри (інвеститури), а також повноваження глав держав у формуванні урядів.

Перший ключовий інституційний фактор у формуванні урядів меншості – це системи й повноваження парламентських комітетів і комісій, а також повноваження, якими можуть володіти неурядові партії внаслідок участі в роботі парламентських комітетів і комісій. Тут примітна позиція К. Строма [37; 38], що вводить у політичну науку (на противагу теорії урядів меншості) *концепцію політичного впливу*. Ідеться про агрегований підхід, згідно з яким інституційні повноваження, зосереджені в парламентських комітетах і комісіях, детермінують силу політичного впливу партій, які є неурядовими, тобто формально опозиційними. Аргументовано, що опозиційним партіям легше співпрацювати з урядовим кабінетом у межах його політичного курсу, якщо інституційні повноваження комітетів і комісій є сильнішими. Це змушує окремі парламентські партії відмовлятися від участі в урядових кабінетах, адже вони можуть здійснювати свій політичний вплив через суттєві повноваження комітетів у законодавчому процесі. Унаслідок цього Х. Ромметведт зауважує, що уряди меншості формуються значно легше тоді, коли «*диференціал політичного впливу інституцій*» є меншим [29]. Фактичний матеріал парламентських демократій це доводить, адже, наприклад, «диференціал політичного впливу комітетів» суміщається з досить значною частотою формування урядів меншості в окремих країнах [22, с. 75–78]. При цьому К. Стром виокремлює два інституційні фактори, які змушують/мотивують парламентські партії не ставати урядовими (тобто погоджуватися на те, щоби був сформований уряд меншості): а) вплив парламентської опозиції з політичних питань (утілений у повноваженнях комітетів/комісій); б) вирішальність виборів із приводу формування уряду [38]. Чим сильніша роль парламентської опозиції в процесі прийняття політичних і управлінських рішень, тим більша ймовірність, що окремі владно-орієнтовані партії формально залишаться за межами урядового кабінету й інших структур виконавчої влади для того, щоб уникнути будь-яких додаткових виборчих витрат у майбутньому¹. Однак паралельно уряди меншості посилюють вплив парла-

ментської опозиції [39] (особливо білатеральної/двосторонньої опозиції).

Другий ключовий інституційний фактор у формуванні урядів меншості – це *правила отримання вотумів довіри/інвестири урядами* в парламентах чи провідних палатах парламентів. Т. Бергман [4] розподіляє всі парламентські демократії за тим, як урядові кабінети отримують вотуми довіри/інвестири, на *системи позитивного й негативного парламентаризму*. У політичних системах, які детерміновані правилами позитивного парламентаризму, інституційні правила диктують, що урядовий кабінет задля того, щоби бути сформованим, повинен бути підтриманий парламентом. Це означає, що уряд перед початком свого функціонування повинен отримати вотум довіри/інвестири на основі підтримки хоча би відносної більшості депутатів від номінального складу парламенту або провідної палати парламенту. Однак це ще не означає, що в системах позитивного парламентаризму уряд не зобов'язаний отримати вотум довіри/інвестири на основі підтримки абсолютної більшості депутатів від номінального складу парламенту або провідної палати парламенту. Це регламентує те, що системи позитивного парламентаризму відрізняються, але їх об'єднує вимога отримати вотум довіри/інвестири у форматі певного типу більшості від складу парламенту або провідної палати парламенту. Натомість у системах, котрі детерміновані негативним парламентаризмом, інституційні правила диктують, що уряд для того, щоби бути сформованим, не повинен бути підтриманий парламентом. Тобто інституційно парламент у такому разі на момент формування уряду має трактуватись як «пасивний», оскільки формування/призначення уряду здійснюється главою держави. Нюанс полягає в тому, що уряд залишається при владі доти, доки він наділений підтримкою парламенту чи провідної палати парламенту, тобто доти, доки парламент/провідна палата парламенту не висловлює уряду вотум недовіри.

¹ К. Стром виокремлює такі індикатори впливовості парламентської опозиції: 1) кількість постійних комітетів парламенту чи провідної палати парламенту; 2) наявність у постійних комітетів фіксованих сфер їхньої спеціалізації; 3) відповідність сфер спеціалізації постійних комітетів сферам спеціалізації урядових міністерств; 4) обмеження чи відсутність обмеження на участь певного парламентаря в діяльності певної кількості постійних комітетів (наявність обмежень збільшує вплив парламентської опозиції); 5) пропорційний розподіл голів комітетів між парламентськими партіями (вплив опозиції зростає тоді, коли урядовий кабінет і його партії контролюють ті комітети, які опозиція вважає небажаними). Натомість індикаторами вирішальності виборів і їх впливу на формування урядів є такі: 1) ідентифікованість опцій урядування (якщо виборці обмежені чіткими передвиборними варіантами формування урядового кабінету, то вибори не варто трактувати як вирішальні); 2) електоральна мінливість (чим більш електорально мінливими є вибори, тим вони більше є вирішальними); 3) електоральна чутливість (уряди частіше формуються партіями, які внаслідок порівняння результатів двох послідовних виборів поспіль більше мандатів виграли, але не втратили); 4) близькість/проксимальність виборів (вибори є більш вирішальними тоді, коли уряди формуються в безпосередній близькості від виборів). Детально див. [39].

З огляду на врахування різних інституційних правил, Т. Бергман [4] пов'язує уряди меншості з негативними парламентськими правилами формування урядових кабінетів як таких чи з так званим негативним парламентаризмом. Річ у тім, що в разі застосування системи негативного парламентаризму на час ініціювання та формування уряд меншості не має бути підтриманий парламентом/провідною палатою парламенту безпосередньо (формально), а має бути лише толерований ними [30, с. 21]. Натомість К. Стром, Я. Бадж і М. Лейвер [36, с. 311] асоціюють формування урядів меншості з обмежувальними законодавчими нормами та правилами, а також аргументують, що уряди меншості невластиві/майже невластиві ситуаціям нормативного окреслення конструктивних вотумів недовіри (адже останні сприяють укріпленню статусу-кво урядово-формотворчих переговорів). Хоча з іншого боку Дж. Хубер [19] зауважує, що інколи обмежувальні законодавчі норми, навпаки, сприяють формуванню урядів меншості. Примітно й те, що довіра або інвестира урядовим кабінетам меншості в парламентських демократіях ускладнюється безпосередньо після парламентських виборів, адже тоді в більшості парламентських демократій партії віддають перевагу формуванню коаліційних урядів більшості на підставі «рухливих спеціальних домовленостей» (з англ. shifting ad hoc majorities). І лише в разі дострокових відставок таких урядових кабінетів інтуїтивно полегшуються процедури отримання вотумів довіри/інвестири урядами меншості [38]. Загалом це означає, що гіпотетичні урядові кабінети, які контролюють менше парламентських мандатів (аніж потрібно для формування урядового кабінету більшості), формуються з меншою ймовірністю в разі збільшення строгості вотумів довіри (або інвестири) і недовіри [24, с. 37]. Однак це не заперечує припущення, що в системах із негативним парламентаризмом (тобто в системах, де вотуми довіри/інвестири суттєво спрощені) вплив статусів парламентської більшості на шанси формування певних типів урядів є незначним. Тому за інших рівних та ідентичних умов навіть у таких системах урядові кабінети більшості та меншості можуть формуватися з однаковою частотою [24, с. 48], хоча теоретично системи, в яких передбачено лише вотуми недовіри (чи не зумовлені вотуми довіри/інвестири, тобто системи негативного парламентаризму), повинні частіше провадити уряди меншості [34, с. 328; 36, с. 304]. З огляду на ці зауваження очевидно, чому інституційні правила вотумів довіри/інвестири та недовіри стали важливими, стандартними та верифікаційними змінними в контексті окреслення сутності урядів меншості в парламентських демократіях.

Третій ключовий інституційний фактор у формуванні урядів меншості – це *потенційний*

формальний і фактичний вплив глави держави на формування уряду, який інкорпорований типом парламентської демократії й типом системи державного правління. Тип парламентської демократії актуальний у тому контексті, що процес формування та відповідальності урядових кабінетів, зокрема й меншості, у різних парламентських демократіях здійснюється за різними патернами. Приміром, за умови парламентської меншості у вестмінстерських парламентських демократіях, коли жодна партія не має абсолютної більшості мандатів у парламенті чи провідній палаті парламенту, політичні сили переважно наділені сильними стимулами формування однопартійного уряду меншості, а не коаліційного уряду більшості. Такі однопартійні уряди меншості зазвичай конструюють центристські партії [38, с. 78, 244] (подібний висновок теоретично співзвучний у ракурсі частішого формування всіх різновидів урядів великими центристськими партіями). У консенсусних демократіях за схожих умов звично формуються коаліційні уряди більшості. І лише коли сценарії формування коаліційних урядів більшості є невдалими, тоді застосовується варіант формування однопартійних або коаліційних урядів меншості [18].

Тип системи державного правління натомість більш деталізовано окреслює роль і потенційний вплив глави держави в урядово-формотворчому процесі. Теоретично це новий інституційний фактор, що специфічно детермінує особливості формування, а інколи й відповідальності урядів меншості в парламентських демократіях. Новизна фактора полягає в тому, що ще донедавна дослідники [1; 8; 21] були схильні вважати, що людина/індивід, яка після парламентських виборів ініціює процес формування нового уряду, стратегічно є неважливою, навіть незалежно від того, яку політичну партію ця людина/індивід репрезентує, а також від того, з яких партій буде сформовано урядовий кабінет. Однак навіть побіжний погляд на те, як формуються урядові кабінети в різноманітних парламентських демократіях, свідчить, що глава держави може відігравати важливу й навіть стратегічну роль. Попри те, що підтверджувальні (у контексті надання вотумів довіри/інвеститури урядам) повноваження в парламентських демократіях зосереджені за парламентами чи провідними палатами парламентів, конституції всіх країн майже унілатерально й повсюдно аргументують, що глава держави після виборів здійснює перші формальні кроки в напрямку формування нового урядового кабінету. Глава держави майже в усіх парламентських демократіях номінує особу, яка формує уряд, що є потенційним прем'єр-міністром, після чого починаються переговори із залученням до них потенційних учасників урядового кабінету [10; 27].

Статус форматора уряду, зі слів Д. Руза, означає його наділення повноваженнями «пер-

шого ходу» [30, с. 22], повноваженнями пропонувати варіанти кабінетів (особливо коаліційних) упродовж переговорів про формування уряду. Ці повноваження можуть попередньо впливати на сам процес урядово-формотворчих переговорів, а тому вони можуть мати навіть своїм попереднім чи очікуваним результатом формування уряду меншості. Як зауважують Д. Барон і Дж. Фереджон [2] у своїй моделі формування урядів, форматор може стратегічно орієнтовано запропонувати урядовий кабінет, у якому його партія/блок отримає надлишкові «урядові вигоди/компенсації» (з англ. overcompensation). Іншими словами, форматор може запропонувати уряд, у якому міністерські портфелі будуть розподілені непропорційно. Однак правила, за якими глави держав призначають форматорів у парламентських демократіях, є відмінними. Окрім того, складна інституційна мережа формальних і неформальних правил і процедур у кожній системі правління регламентує, що глава держави має вплив на створення кожного нового уряду [17; 25]. Як зазначає Л. де Вінтер, «залучення різних типів акторів на різних стадіях формотворчого процесу детерміноване формальними й неформальними правилами, а конституційні правила часто не визначають спосіб, за яким формотворчий процес відбувається на практиці» [10, с. 122]. Тому проблемно вважати, що глава держави не має впливу на процес формування урядового кабінету. Однак досліджень, які розглядають потенційний вплив глав держав на формування й відповідальність урядових кабінетів у парламентських демократіях, є небагато. Але навіть попри це вони є актуальними. Приміром, Ф. Блоч, С. Роттієр [6] і О. Процик [28] аргументують, що глава держави, який може обирати прем'єр-міністра, є стратегічним політичним актором. На підставі теорії ігор учені доводять, що глава держави наділений повноваженнями «упорядковувати коаліції», унаслідок чого він може позитивно вплинути на присутність або відсутність певних акторів у коаліційному кабінеті або навіть цілкоміто маніпулювати результатами переговорів про формування урядів. Ш.-Г. Канг указує, що оскільки глава держави може впливати на процес формування уряду внаслідок номінування певної парламентської партії, ідеологія якої близька главі держави як формотворча, тоді він теоретично може попередньо розпоряджатися переговорним процесом на користь гіпотетичного уряду меншості [20]. Ураховуючи це, очевидно, що глава держави залучений до формування урядів, особливо коаліційних. Тому очікувано, що уряди меншості формуватимуться частіше тоді, коли більш активні урядово-формотворчі позиції висловлюватимуть глави держав. Натомість коли глави держав формально й фактично є нейтральними в процесі формування урядів, вони ніяк не детермінують типи урядових

кабінетів. Також прослідковано, що в країнах з урядовими формотворчо нейтральними главами держав останні неспроможні інституційно обмежувати парламентські партії в їхній вільній конкуренції в розподілі міністерських портфелів. Крім того, у цих країнах право номінувати форматорів урядів формально чи фактично належить лідерам партій. Натомість у країнах з урядовими формотворчо стратегічними главами держав останні відділені від прем'єр-міністрів (не обов'язково в системі виконавчої влади) і мають певні повноваження номінувати форматорів урядів. Це обмежує монополію парламентських партій в урядово-формотворчому процесі, а тому впливає на результати різних теорій формування урядів меншості.

Підсумовуючи, зазначимо, що інституційно/неоінституційно зумовлені теорії урядів меншості є актуальними й дієвими, адже спроможні окреслювати причини й особливості формування урядів меншості на підставі таких інституційних факторів і стимулів, як системи і повноваження комітетів, правила вотумів довіри/інвеститури та недовіри, системи державного правління й типи політичних режимів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Baron D. A Spatial Bargaining Theory of Government Formation in Parliamentary Systems / D. Baron // *The American Political Science Review*. – 1991. – Vol. 85. – No. 1. – P. 137–164.
2. Baron D. Bargaining in Legislatures / D. Baron, J. Ferejohn // *The American Political Science Review*. – 1989. – Vol. 83. – No. 4. – P. 1181–1206.
3. Baron D. Government Formation and Endogenous Parties / D. Baron // *The American Political Science Review*. – 1993. – Vol. 87. – No. 1. – P. 34–47.
4. Bergman T. Formation Rules and Minority Governments / T. Bergman // *European Journal of Political Research*. – 1993. – Vol. 23. – No. 1. – P. 55–66.
5. Bergman T. Sweden : When minority cabinets are the rule and majority coalitions the exception / T. Bergman // *Coalition governments in Western Europe*. – Oxford University Press, 2000. – P. 193–225.
6. Bloch F. Agenda Control in Coalition Formation / F. Bloch, S. Rottier // *Social Choice Welfare*. – 2002. – Vol. 19. – P. 769–788.
7. Bogdanor V. The Government Formation Process in the Constitutional Monarchies of North-West Europe / V. Bogdanor // *Kavanagh D. Comparative Government and Politics : Essays in Honour of S. E. Finer* / D. Kavanagh, G. Peele. – London : Heinemann, 1984. – P. 49–72.
8. Crombez C. Minority Governments, Minimal Winning Coalitions and Surplus Majorities in Parliamentary Systems / C. Crombez // *European Journal of Political Research*. – 1996. – Vol. 29. – No. 1. – P. 1–29.
9. Damgaard E. Denmark : Delegation and Accountability in Minority Situations / E. Damgaard // *Strøm K. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies* / K. Strøm, W. Müller, Torbjörn Bergman. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – P. 281–300.
10. De Winter L. The Role of Parliament in Government Formation and Resignation / L. de Winter // *Döring H. Parliaments and Majority Rule in Western Europe* / H. Döring. – New York : St Martin's Press, 1995. – P. 115–151.
11. Diermeier D. A Structural Model of Government Formation / D. Diermeier, H. Eraslan, A. Merlo // *Econometrica*. – 2003. – Vol. 71. – No. 1. – P. 27–70.
12. Diermeier D. Bicameralism and Government Formation / D. Diermeier, H. Eraslan, A. Merlo // *Institute for Economic Research. – PIER Working Paper Archive*. – 2007. – No. 07–010.
13. Döring H. Institutions and Policies : Why We Need Cross-National Analysis / H. Döring // *Döring H. Parliaments and Majority Rule in Western Europe* / H. Döring. – Frankfurt : Campus Verlag, 1995. – P. 27–50.
14. Druckman J. Context and Coalition-Bargaining : Comparing Portfolio Allocation in Eastern and Western Europe / J. Druckman, A. Roberts // *Party Politics*. – 2005. – Vol. 11. – No. 5. – P. 535–555.
15. Druckman J. Influence without Confidence : Upper Chambers and Government Formation / J. Druckman, L. Martin, M. Thies // *Legislative Studies Quarterly*. – 2005. – Vol. 30. – No. 4. – P. 529–548.
16. Druckman J. The Importance of Concurrence : The Impact of Bicameralism on Government Formation and Duration / J. Druckman, M. Theis // *American Journal of Political Science*. – 2002. – Vol. 46. – No. 4. – P. 760–771.
17. Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism / R. Elgie // *Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe* / Robert Elgie. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – P. 1–21.
18. Grofman B. The puzzle of minority governments in the Lok Sabha / B. Grofman // *Nikolenyi C. Minority Governments in India : The Puzzle of Elusive Majorities* / Csaba Nikolenyi. – Routledge, 2009. – P. 87–120.
19. Huber J. Restrictive Legislative Procedures in France and the United States / J. Huber // *American Political Science Review*. – 1992. – Vol. 86. – No. 3. – P. 675–687.
20. Kang S.-G. The Influence of Presidential Power on Government Formation Process in Semi-Presidentialism / S.-G. Kang // *Paper presented at the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, IL. – April 15–18, 2004*.
21. Laver M. Coalitions and Cabinet Government / M. Laver, K. Shepsle // *American Political Science Review*. – 1990. – Vol. 84. – No. 3. – P. 873–890.
22. Laver M. Multiparty Government : The Politics of Coalition in Europe / M. Laver, N. Schofield. – London : Oxford University Press, 1998. – 308 p.
23. Lijphart A. Democracies : Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries / A. Lijphart. – New Haven : Yale University Press, 1984. – 229 p.
24. Martin L. Government Formation in Parliamentary Democracies / L. Martin, R. Stevenson // *American Journal of Political Science*. – 2001. – Vol. 45. – No. 1. – P. 33–50.
25. Mershon C. Expectations and Informal Rules in Coalition Formation / C. Mershon // *Comparative Political Studies*. – 1994. – Vol. 27. – No. 1. – P. 40–79.

26. Mershon C. The Costs of Coalition / C. Mershon. – Stanford, 2002. – 307 p.
27. Müller W. Coalition Governance in Western Europe : An Introduction / W. Müller, K. Strøm // Müller W. Coalition Governments in Western Europe / W. Müller, K. Strøm. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – P. 1–31.
28. Protsyk O. Prime Ministers' Identity in Semi-Presidential Regimes : Constitutional Norms and Cabinet Formation Outcomes / O. Protsyk // European Journal for Political Research. – 2002. – Vol. 44. – No. 5. – P. 721–748.
29. Rommetvedt H. The Rise of Norwegian Parliament : Studies in Norwegian Parliamentary Government / H. Rommetvedt. – London : Frank Cass and Co., 2004. – 218 p.
30. Rueth D. Constructing Minority Governments : A Thesis / D. Rueth. – Omaha, NE, 2008. – 78 p.
31. Sartori G. Comparative Constitutional Engineering : An Inquiry Into Structures, Incentives, and Outcomes / G. Sartori. – Houndmills : Macmillan, 1997. – 217 p.
32. Schofield N. Political Competition and Multiparty Coalition Governments / N. Schofield // European Journal of Political Research. – 1993. – Vol. 23. – No. 1. – P. 1–35.
33. Shugart M. Presidents and Assemblies : Constitutional Design and Electoral Dynamics / Matthew S. Shugart, John Carey. – Cambridge University Press, 1992. – 316 p.
34. Sridharan E. Why are multi-party minority governments viable in India? Theory and comparison / E. Sridharan // Commonwealth & Comparative Politics. – 2012. – Vol. 50. – No. 3. – P. 314–343.
35. Strøm K. A More Fragile Chain of Governance in Norway / K. Strøm, H. Narud, H. Valen // West European Politics. – 2005. – Vol. 28. – No. 4. – P. 781–806.
36. Strøm K. Constraints on Cabinet Formation in Parliamentary Democracies / K. Strøm, I. Budge, M. Laver // American Journal of Political Science. – 1994. – Vol. 38. – No. 2. – P. 303–335.
37. Strøm K. Deferred Gratification and Minority Governments in Scandinavia / K. Strøm // Legislative Studies Quarterly. – 1986. – Vol. 11. – No. 4. – P. 583–605.
38. Strøm K. Minority Government and Majority Rule / K. Strøm. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 293 p.
39. Strøm K. Minority Governments in Parliamentary Democracies : The Rationality of Nonwinning Cabinet Solutions / K. Strøm // Comparative Political Studies. – 1984. – Vol. 17. – No. 2. – P. 199–226.

Садикова Є.О.

Депутатська діяльність в органах місцевого самоврядування: юридичний і творчий підходи

Проведено аналіз політико-правових засад здійснення депутатської діяльності представників територіальної громади в складі органів місцевого самоврядування. Доведено, що правове забезпечення діяльності депутатського складу органів місцевого самоврядування регулюється чинним законодавством України, а також внутрішніми документами відповідних органів самоврядування, які повинні бути скореговані відповідно до вимог часу. Здійснено порівняльний аналіз політико-правових засад депутатської діяльності представників Одеської, Дніпропетровської та Львівської областей, який довів, що зазначені міські ради забезпечують право місцевих обранців виконувати свої обов'язки через членство в депутатських комісіях, фракціях, групах тощо.

Ключові слова: депутат, статус депутата міської ради, депутатська діяльність, місцеве самоврядування, депутатські запити, політична влада.

Проведен анализ политико-правовых принципов осуществления депутатской деятельности представителей территориальной громады в составе органов местного самоуправления. Указано, что правовое обеспечение деятельности депутатского состава органов местного самоуправления регулируется действующим законодательством Украины, а также внутренними документами соответствующих органов самоуправления, которые должны быть скорректированы

соответственно требованиям времени. Представленный сравнительный анализ политико-правовых принципов депутатской деятельности представителей Одесской, Днепропетровской и Львовской областей показал, что данные городские советы обеспечивают право местных избранных исполнять свои обязанности через членство в депутатских комиссиях, фракциях, группах и т. д.

Ключевые слова: депутат, статус депутата городского совета, депутатская деятельность, местное самоуправление, депутатские запросы, политическая власть.

The analysis of political-law principles of realization of deputy activity of representatives of territorial mass is conducted in composition the organs of local self-government. It is shown that the legal providing of activity of deputy composition of organs of local self-government is regulated by the current legislation of Ukraine, and also internal documents of corresponding organs of self-government, that must be adjusted according to the requirements of time. Presented comparative analysis of political-law principles of deputy activity of representatives Odesa, Dnepropetrovsk and Lviv areas showed that they provide a right for local elects to carry out the duties through membership in deputy commissions, factions, groups and so on.

Key words: deputy, status of deputy of town council, deputy activity, local self-government, deputy queries, political power.

УДК 352.077+324+321.02

Садикова Є.О.,
кандидат політичних наук,
викладач кафедри політичних наук
і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

Система місцевого самоврядування передбачає, що головними носіями самоврядних повноважень виступають представницькі органи влади. Вони є сукупністю фізичних осіб, наділених спеціальним статусом (статусом депутата місцевої ради), і покликані виконувати завдання й функції місцевого самоврядування.

Статус депутата місцевої ради – це «набір додаткових прав і можливостей, а також обов'язків, що відрізняють депутата як обраного виборцями представника від інших виборців, які його обрали таким представником. Інакше кажучи, виборці наділяють додатковими повноваженнями, можливостями, правами одного з-поміж себе для того, щоб він представляв їхні інтереси» [1, с. 42].

Український дослідник Б. Руснак вважає, що розглядаючи питання статусу депутата ради, варто визначити два основних підходи до фактичного використання мандату: «юридичний аспект» і «творчий підхід». «Важливо враховувати, що жодна теоретична підготовка не може замінити практичного використання як законодавства, так і реалізації ідей і задумів у статусі депутата. Так, знання чинного законодавства, безумовно, є основою для реалізації

лізації депутатом своїх задумів і побажань виборців, але цього недостатньо; другий момент є не менш важливим – повсякденна практика» [2, с. 84].

Навіть з юридичного погляду депутат, який буде спиратися у своїй роботі виключно на Закон «Про статус депутата місцевої ради», буде слабшим, ніж той, який використовуватиме всю наявну чинну базу законодавства: кодекси, інші закони, підзаконні нормативні акти тощо. Не обов'язково бути юристом, щоб бути гарним депутатом, важливо просто бути послідовним, наполягати на розв'язанні проблем правовим шляхом і проявляти не тільки на словах, але й у діях бажання слідувати букві закону.

Статус обраних представників – депутатів місцевих рад – визначається Законами України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про статус депутатів місцевих рад», в яких закріплюються принципи мандату депутата місцевої ради, його права й обов'язки, гарантії депутатської діяльності тощо. Досить цікавим питанням є гарантування місцевим депутатам їх статусу, функцій і свободи депутатської діяльності в системі місцевого самоврядування в Україні та в усій системі влади в державі.

Так, у період існування СРСР вважалося, що гарантії депутатської діяльності – це сукупність умов і засобів, які сприяють реальному здійсненню депутатських повноважень. При цьому ці гарантії розділялися на загальні й спеціальні. До останніх належали закріплені в правових актах умови й засоби, які спеціально призначалися для забезпечення реального здійснення депутатських повноважень. Ці гарантії умовно підрозділялися на чотири групи: соціально-економічні, політичні, організаційні, включаючи депутатську недоторканність [3, с. 89–92]. Нині також є різні підходи до трактування сутності зазначених вище гарантій [4]. Такі гарантії являють собою правові засоби забезпечення діяльності депутата, які встановлені як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні. «Цільове призначення цих гарантій полягає в тому, щоб забезпечити організаційну та матеріально-фінансову самостійність органів місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого значення, а також захист прав місцевого самоврядування та створення сприятливих умов для їх повнішої реалізації» [5, с. 65]. Аналіз різних підходів до цього питання дозволяє виокремити такі групи гарантій депутатської діяльності в Україні: політичні (припускають наявність політичної волі здійснювати й підтримувати розвиток місцевого самоврядування), економічні; організаційні; виховні; правові гарантії [6]. Однак у цьому контексті зовсім не враховується така основна фігура, як депутат, який поєднує органи місцевого самоврядування з виборцями й територіальною громадою, і тому саме його гарантії є визначальними.

Процедурно чинним законодавством України передбачено, що «повноваження депутата місцевої ради починаються з дня відкриття першої сесії відповідної ради з моменту офіційного оголошення підсумків виборів відповідною територіальною виборчою комісією й закінчуються в день відкриття першої сесії цієї ради нового скликання, крім передбачених законом випадків дострокового припинення повноважень депутата місцевої ради або ради, до складу якої його обрано. Повноваження депутата місцевої ради, обраного замість того депутата, який вибув, або на повторних виборах, починаються з дня заслуховування на черговому після виборів депутата місцевої ради пленарному засіданні відповідної місцевої ради повідомлення територіальної виборчої комісії про підсумки виборів. Інформація про підсумки виборів доводиться територіальною виборчою комісією до відома відповідної місцевої ради. Спори щодо набуття повноважень депутатів місцевої ради вирішуються судом» [7, с. 315].

Передбачене чинним законодавством і дострокове припинення повноважень депутата місцевої ради за наявності підстав, засвідчених офіційними документами, без прийняття рішення відповідної ради (наприклад, у разі його відкликання виборцями у встановленому Законом порядку;

припинення його громадянства України або виїзду на постійне проживання за межі України тощо).

Спори щодо дострокового припинення повноважень депутата місцевої ради вирішуються судом. У разі дострокового припинення повноважень депутата місцевої ради вибори проводяться відповідно до Закону України «Про місцеві вибори». Крім того, депутати міської, районної й обласної рад можуть звертатися із запитами до голови місцевої державної адміністрації з метою розв'язання певних проблем, надання офіційного пояснення з того чи іншого питання тощо [8]. Варто зауважити, що законодавство не встановлює єдиних процедурних норм, за якими депутат подає запит, а рада його приймає. Зазначено тільки, що письмову відповідь на запит потрібно дати протягом того терміну, який встановить рада.

Запити депутатів місцевих рад можуть відігравати вагомий роль у житті громади, бо відбивають позицію не одного депутата, а всієї ради. Місцева рада виконує низку установчих і господарських функцій у межах певної території. Тому керівники підприємств і посадові особи органів влади просто змушені детально розглядати депутатські запити [9, с. 405]. Завдяки публічності процедури депутат, який подає запит, може успішно вирішувати питання, які висуюють перед ним виборці.

Найбільш детально в чинному законодавстві України визначене питання взаємовідносин депутата місцевої ради й виборця. У ст. 11 Закону «Про статус депутатів місцевих рад» указано, що «депутат відповідальний перед виборцями свого виборчого округу й підзвітний їм». Зв'язок депутата з виборцями забезпечують кілька механізмів: розгляд звернень виборців; виконання доручень виборців; особистий прийом виборців; періодичне інформування виборців про свою діяльність; звітування перед виборцями [10, с. 406]. Депутату місцевої ради, так само, як народному депутату України, кожний виборець може подати особисту пропозицію, заяву чи скаргу.

Іншою важливою формою зв'язку депутата з виборцями є виконання доручень виборців. У ст. 17 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» визначено, що в країні діє інститут доручень виборців. Обговоривши це питання, рада або відповідний орган ради приймає відповідне рішення й повідомляє про нього депутату та громаді [11].

Інститут доручень – це нова форма зв'язку депутата з виборцями, яку запроваджено Законом України «Про статус депутатів місцевих рад» у липні 2002 р. на зміну наказам виборців. Раніше виборці могли давати доручення (накази) лише майбутнім депутатам і тільки під час виборчої кампанії. Тепер вирішення певних питань виборці можуть покладати на свого депутата протягом усього терміну дії його повноважень. У наведеному Законі передбачена відповідальність депутата місцевої ради перед виборцями, зокрема

визначається конкретний механізм – процедура відкликання (ст. 1) та підстави для її реалізації.

У той же час проблемним, на думку автора статті, є сам механізм відкликання депутата й суперечливість норм закону у зв'язку з прийняттям змін до Конституції України, у яких ідеться про запровадження пропорційної виборчої системи. Тому найближчим часом, напевно, знову буде переглянутий закон про статус депутатів місцевих рад із метою більш ефективного механізму впливу на представників у раді.

Згідно з чинним законодавством України вся інформація про кількість і склад депутатських груп у місцевій раді будь-якого рівня повинна відображатися на офіційному сайті відповідної місцевої ради. Автором було проаналізовано три ради VII скликання – Одеська, Дніпропетровська та Львівська – на предмет забезпечення депутатської діяльності шляхом роботи депутатських постійних комісій і фракцій.

Зазначимо, що загальна кількість депутатів міських рад у всіх трьох містах України однакова

й дорівнює 64 особи. Назви постійних комісій і їх персональний склад затверджуються рішенням сесії відповідної міської ради та відображають основні й пріоритетні напрямки роботи місцевого органу самоврядування, що потребують удосконалення шляхом прийняття рішень депутатським корпусом міської ради.

Депутатська група може бути утворена в будь-який час протягом строку повноважень ради цього скликання за рішенням зборів депутатів місцевої ради, які виявили бажання увійти до її складу. До складу депутатської групи має входити не менш як 3 депутата місцевої ради. Як видно з інформації, наведеної в таблицях 1–3, усі три міські ради дотримали цю вимогу. Львівська міська рада пішла шляхом запровадження більшої кількості депутатських постійних комісій, ніж Одеська та Дніпропетровська, що мають у складі дві комісії, до яких входять лише три депутати.

Депутати зі складу депутатської групи обирають особу, яка її очолює. Організація діяльності депу-

Таблиця 1

Склад постійних комісій Дніпропетровської міської ради VII скликання

№ з/п	Назва комісії	Кількість депутатів
1.	3 питань бюджету, фінансів і місцевого самоврядування	9
2.	3 питань житлово-комунального та дорожнього господарства	6
3.	3 питань архітектури, містобудування та земельних відносин	8
4.	3 питань освіти, культури, молоді та спорту	5
5.	3 питань транспорту, зв'язку й екології	7
6.	3 питань комунальної власності, енергозбереження та законності	6
7.	3 питань етики, материнства, дитинства та партнерських стосунків	10
8.	3 питань охорони здоров'я, соціального захисту населення та міжнародних зв'язків	5
9.	3 питань промисловості, підприємництва й торгівлі	6

Дніпропетровська міська рада. Офіційний Інтернет-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dniprorada.gov.ua/postijni-komisii>.

Таблиця 2

Склад постійних комісій Одеської міської ради VII скликання

№ з/п	Назва комісії	Кількість депутатів
1.	3 питань планування бюджету та фінансів	6
2.	3 питань комунальної власності	6
3.	3 питань економічної, інвестиційної політики, торгівлі, міжнародних відносин та інформаційних технологій	6
4.	3 питань транспорту, дорожнього господарства, зв'язку та морегосподарського комплексу	5
5.	3 питань планування забудови території, міського дизайну й архітектури	6
6.	3 питань житлово-комунального господарства, екології та надзвичайних ситуацій	6
7.	3 питань законності, депутатської етики та реалізації державно-регуляторної політики	5
8.	3 питань охорони здоров'я	5
9.	3 питань освіти, спорту, культури й туризму	6

Одеська міська рада. Офіційний сайт міста Одеса [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://omr.gov.ua/council/commissions/>.

татських груп визначається відповідною місцевою радою, яка сприяє діяльності зареєстрованих нею депутатських груп, координує їх роботу й може заслуховувати повідомлення про їхню діяльність. Як засвідчив аналіз складу постійних комісій трьох міських рад, що досліджуються, найбільш популярними та численними є комісії з питань фінансів і бюджету, що виправдано місцем фінансового складника в здійсненні місцевого самоврядування загалом, а також можливістю депутатів впливати на розподіл місцевих фінансів, зокрема й з урахуванням приватного бізнес-інтересу. Також традиційно популярними серед депутатів є комісії з питань комунальної власності та земельних відносин, які дозволяють депутатам впливати на відчуження майна, землі й інших об'єктів комунальної власності.

Депутати місцевої ради на основі єдності поглядів або партійного членства можуть об'єднуватися в депутатські фракції кількістю не менше трьох депутатів у сільській, селищній і п'яти в районній, міській, районній у місті, обласній радах. До складу депутатських фракцій можуть входити також позапартійні депутати місцевої ради, які підтримують політичну спрямованість фракцій.

Порядок вступу до фракції та виходу з неї визначається самою фракцією. Депутат місцевої ради може входити до складу лише однієї фракції. Рішення про об'єднання депутатів у фракцію доводиться до відома депутатів місцевої ради головуючим на пленарному засіданні ради.

Організація діяльності депутатських груп і фракцій покладається на відповідного сільського, селищного, міського голову, голову відповідної місцевої ради. Інші питання створення та діяльності депутатських груп і фракцій визначаються регламентом місцевої ради.

Депутатські групи, фракції мають право: на пропорційне представництво в постійних і тимчасових комісіях ради; попередньо обговорювати кандидатури посадових осіб, яких обирає, призначає чи затверджує рада; на гарантований виступ свого представника на пленарному засіданні ради з кожного питання порядку денного сесії ради; об'єднувати зусилля з іншими групами, фракціями для створення більшості в раді чи опозиції; здійснювати інші права, передбачені законами України.

Отже, проведений аналіз політико-правових засад здійснення депутатської діяльності пред-

Таблиця 3

Склад постійних комісій Львівської міської ради VII скликання

№ з/п	Назва комісії	Кількість депутатів
1.	З питань екології та природокористування	3
2.	З питань культури, молодіжної політики та спорту	4
3.	З питань комунальної власності	7
4.	З питань інженерного господарства, транспорту, зв'язку та житлової політики	10
5.	З питань землекористування	6
6.	З питань фінансів і планування бюджету	10
7.	З питань архітектури, містобудування й охорони історичного середовища	7
8.	З питань гуманітарної політики	9
9.	З питань конкурентоспроможності, сталого розвитку та підприємництва	4
10.	З питань законності, депутатської діяльності та свободи слова	3

Львівська міська рада. Офіційний Інтернет-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.lvivrada.gov.ua/deputaty/frakcii-ta-grupy>.

Таблиця 4

Склад фракцій Дніпропетровської міської ради VII скликання

№ з/п	Назва фракції	Кількість депутатів	
		Усього	Жінок
1.	«Опозиційний блок»	16	6
2.	«УКРОП»	21	4
3.	«Громадська сила»	7	1
4.	«Об'єднання «Самопоміч»	5	-
5.	«Солідарність»	6	-
6.	Позафракційні	9	3

Дніпропетровська міська рада. Офіційний Інтернет-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dniprorada.gov.ua/frakcii>.

Таблиця 5

Склад фракцій Одеської міської ради VII скликання

№ з/п	Назва фракції	Кількість депутатів	
		Усього	Жінок
1.	«Довіряй ділам»	27	6
2.	«Солідарність»	12	4
3.	Опозиційний блок	12	3
4.	Українська морська партія Сергія Ківалова	6	1
5.	«Об'єднання «Самопоміч»	5	1
6.	Позафракційні	2	-

Одеська міська рада. Офіційний сайт міста Одеса [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://omr.gov.ua/council/groups/>.

Таблиця 6

Склад фракцій Львівської міської ради VII скликання

№ п/п	Назва фракції	Кількість депутатів	
		Усього	Жінок
1.	«Свобода»	8	1
2.	Громадянський рух «Народний контроль»	6	2
3.	Політична партія «Українська галицька партія»	4	1
4.	Політична партія «Громадянська позиція»	6	1
5.	«УКРОП»	5	-
6.	«Об'єднання «Самопоміч»	24	11
7.	«Солідарність»	10	1

Львівська міська рада. Офіційний Інтернет-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.lvivrada.gov.ua/deputaty/frakcii-ta-grupy>.

ставників територіальної громади в складі органів місцевого самоврядування дозволяє сформулювати деякі висновки.

Правове забезпечення діяльності депутатського складу органів місцевого самоврядування регулюється чинним законодавством України, а також внутрішніми документами відповідних органів самоврядування. Аналіз політико-правових засад депутатської діяльності представників Одеської, Дніпропетровської та Львівської областей довів, що всі зазначені міські ради дотримуються вимог чинного законодавства та забезпечують право місцевих обранців виконувати свої обов'язки через членство в депутатських комісіях, фракціях, групах тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Странніков А. Що має знати депутат місцевої ради / А. Странніков, Л. Грицак, О. Солонтай та ін. – Книга 1. – К. : Інститут Політичної Освіти, 2010. – 116 с.
2. Руснак Б. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика. Посібник для депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів / Б. Руснак. – Одеса, 2011. – 536 с.
3. Фрицкий О. Местные советы народных депутатов и управление: организационно-правовые проблемы: [монография] / О. Фрицкий. – К., 1977. – 237 с.

4. Актуальні питання системи гарантій депутатів місцевих рад [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://boOk.net/index.php?p=article&id=10876>.

5. Батанов О. Політико-правові засади децентралізації публічної влади в зарубіжних країнах у контексті муніципальної реформи в Україні / О. Батанов // Юридичний вісник. – 2014. – № 4. – С. 64–69.

6. Актуальні питання системи гарантій депутатів місцевих рад [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://boOk.net/index.php?p=article&id=10876>.

7. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://boOk.net/index.php?p=article&id=10876>.

8. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України № 93-IV від 11.07.2002 р. (зі змін та доповн., від 04.02.2016 р. № 995 – VIII) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93-15>.

9. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93-15>.

10. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93-15>.

11. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України № 93-IV від 11.07.2002 р. (зі змін та доповн., від 04.02.2016 р. № 995 – VIII) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93-15>.

Мягкая сила и публичная дипломатия Китайской Народной Республики

Статья освещает одну из самых значимых и актуальных тем современных международных отношений – мягкую силу и публичную дипломатию в контексте анализа деятельности крупнейшей державы Юго-Восточной Азии – Китайской Народной Республики. Аналитический разбор начинается с теоретического объяснения самой концепции мягкой силы и ее неотъемлемой части – публичной дипломатии. Анализ растущего интереса КНР к мягким подходам в решении внешнеполитических вопросов и взаимодействие с иностранной публикой как стран-партнеров, так и соперников является ядром исследования. Базируясь на методе сравнительного анализа, статья предоставляет полную картину того, как КНР, благодаря своему беспрецедентному экономическому прорыву, применяет потенциал мягкой силы и инструменты культурных ценностей для изменения статус-кво как на региональном, так и на глобальном уровнях.

Ключевые слова: Китайская Народная Республика, международная дипломатия, мягкая сила, публичная дипломатия, региональный и глобальный уровень действия.

Статья висвітлює одну з найбільш значущих і актуальних тем сучасних міжнародних відносин – м'яку силу й публічну дипломатію в контексті аналізу діяльності найбільшої держави Південно-Східної Азії – Китайської Народної Республіки. Аналітичний розбір починається з теоретичного пояснення самої концепції м'якої сили і її невід'ємної частини – публічної

дипломатії. Аналіз зростаючого інтересу КНР до м'яких підходів у вирішенні зовнішньополітичних питань і взаємодія з іноземною публікою як країн-партнерів, так і суперників є ядром дослідження. Базуючись на методі порівняльного аналізу, стаття подає повну картину того, як КНР завдяки своєму беспрецедентному економічному прориву застосовує потенціал м'якої сили й інструменти культурних цінностей для зміни статус-кво як на регіональному, так і на глобальному рівнях.

Ключові слова: Китайська Народна Республіка, міжнародна дипломатія, м'яка сила, публічна дипломатія, регіональний і глобальний рівень дії.

The article is dedicated to one of the most important and actual subjects of contemporary international relations – soft power and public diplomacy in the context of South-East Asia's greatest nation People's Republic of China. Research starts from theoretical explanation of the concept of soft power and its integral part public diplomacy. The core of the analysis is PRC's rising interest to soft approaches to foreign policy issues and interaction with the audience of both partner and rival states. Based on comparative analysis the article provides thorough picture of how China backed with its unprecedented economic breakthrough applies soft power potential and cultural tools to alter status-quo both at regional and global level.

Key words: People's Republic of China, international diplomacy, soft power, public diplomacy, regional and global level of action.

УДК 323: 327.8

Салимов Эмиль Олег оглу,
диссертант
Бакинского славянского университета

Актуальность проблемы. В начале 90-х гг. прошлого столетия в теории и практике современных международных отношений начали приобретать широкую популярность такие категории, как мягкая сила и публичная дипломатия. Популяризация упомянутых категорий возникла не на пустом месте, ведь у абсолютного большинства из нас сложилось традиционное понимание силы и мощи государства, его способности влиять на других участников международной системы с целью достижения определенных целей.

В рамках стереотипной точки зрения основными показателями силы и мощи того или иного государства являются территория, армия (ее численность, оснащенность современными видами вооружений, способность выполнять поставленные задачи, защищать суверенитет страны от внешних посягательств и т. д.). Вышеперечисленное позволяет любому государству, обладающему этими ресурсами, оказывать давление на других с целью корректировки их поведения на международной арене в соответствии со своими национальными интересами. Это понятие, являясь прямой противоположностью мягкой силы, рассматривается учеными – теоре-

тиками международных отношений как жесткая сила.

Надо отметить, что объективной предпосылкой актуализации категории мягкой силы и ее составляющей – публичной дипломатии – стало окончание холодной войны и последовавшие за ним глобализация и интенсификация интеграционных процессов, усилившие взаимозависимость государств.

Степень исследованности проблемы. На теоретическом уровне термин «мягкая сила» был разработан и прочно вошел в политический лексикон благодаря американскому ученому, профессору Гарвардского Университета Джозефу Наю. Он впервые ввел в оборот это понятие в своей книге «Пределы лидерства: изменение природы американской мощи» (“Bound to Lead: The changing nature of American Power”). Впоследствии он развил данное понятие в своей книге, изданной в 2004 г. под названием «Мягкая сила. Как добиться успеха в мировой политике» (“Soft power. The means to Success in World Politics”).

Также надо отметить, что Джозеф Най впервые снискал себе популярность еще в 1977 г. после публикации книги «Власть и независимость.

Мировая политика в развитии», которую написал в соавторстве с Робертом Козном. Эта же книга заложила основу и стала неким фундаментом неолиберальной школы теории международных отношений. Одним словом, мы с полной уверенностью можем считать термин «мягкая сила» детищем Джозефа Ная.

Это понятие разрабатывалось с 1980-х гг. и стало одной из основополагающих теорий в мировой политике и дипломатии. Итак, Най разделяет мощь государства на 2 крупных составляющих, жесткую и мягкую силы. Под жесткой силой он понимает совокупность политической, экономической и финансовой мощи государства. Под мягкой силой подразумеваются 3 основных компонента – культура, политическая идеология и внешняя политика.

Согласно Наю, мягкая сила – это желание одного государства увидеть поведение других государств, которое больше всего соответствует его собственным интересам. Однако это не то же самое, что элементарное воздействие или влияние. Мягкая сила – это больше чем просто уговаривать подвигнуть других что-либо сделать при помощи аргументов, хотя все это является важными элементами данной категории. Если жесткая сила или жесткое могущество – это способность к принуждению, обусловленная военной и экономической мощью страны, то мягкая сила возникает, когда страна привлекает других своей культурой, политическими идеалами и программами.

Цель нашего исследования – рассмотреть методы мягкой и жесткой силы в мировой политике, в том числе на примере КНР. На сегодняшний день жесткая сила не теряет ключевого значения в мире, где государства стремятся оградить свою независимость, а негосударственные группы, такие, как террористические организации, готовы прибегать к насилию. Но мягкая сила приобретает все большее значение для решения вопросов, требующих многостороннего сотрудничества. Общей как для мягкой, так и для жесткой силы является способность достичь поставленных целей путем воздействия на поведение других акторов. Но разница между ними заключается в инструментах: проектирование жесткой силы происходит через принуждение и навязывание своей воли (посредством экономического ресурса или угрозы силой), тогда как эффективное действие мягкой силы формируется через механизмы согласования внешнеполитической акции и вовлечение в сотрудничество более широкого характера, базу которого составляют единые ценности, создающие благоприятные условия для его осуществления [7].

Отличительной чертой мягкой силы является ее более заметная независимость от государства

и правительства страны, такой мощью обладающей. Жесткая сила более привязана к государственной политике. Мягкой силой сложнее манипулировать, нежели жесткой. Как правило, эффект от действия мягкой силы, в отличие, к примеру, от экономических санкций или военной акции, оказывается более аморфным, и его труднее планировать.

Неразрывно с понятием «мягкая сила» связана еще одна получившая широкое распространение категория публичной дипломатии. Хотя публичная дипломатия рассматривается как один из основных компонентов мягкой силы или инструмент ее реализации, надо отметить, что это понятие появилось намного раньше. Впервые в научный обиход термин «публичная дипломатия» был введен деканом Флетчерской школы права и дипломатии Э. Гуллионом в 1965 г. Вначале он был представлен в качестве замены понятия пропаганды и претерпел значительную эволюцию и переосмысление [1, с. 19].

Оставаясь одной из дискуссионных и противоречивых категорий, публичная дипломатия в самом широком смысле подразумевает, по словам самого же автора этого термина, инструмент для оказания влияния на восприятие общественностью других государств политики вашей страны, формирование общественного мнения в иностранных государствах [1, с. 19].

Полученные результаты исследования. Таким образом, завершая теоретическую часть статьи, можно констатировать следующее: после распада биполярной системы мира, интенсификации процессов глобализации и усиления взаимозависимости, мягкий подход к реализации внешнеполитических целей государств (как крупных, так и средних, мелких) значительно распространился. Смещение акцентов от жестких к мягким подходам и многократное увеличение удельного веса мягкого подхода было обусловлено еще и тем, что война и силовые методы при реализации внешнеполитических задач потеряли свою актуальность и стали бездивидентными, безрезультатными.

Не осталась в стороне от этих процессов одна из держав мирового масштаба, государство-лидер стран Юго-Восточной Азии – Китайская Народная Республика. Растущий политический и экономический вес Китая как на региональном, так и на глобальном уровнях стал одним из важных событий постбиполярной эпохи, что заставило многих рассматривать Китай как самого яркого кандидата, способного стать глобальной державой. Такое отношение к Китаю было не случайным, особенно если подойти к этому вопросу с точки зрения одного из влиятельных политических аналитиков США Фариды Закарии.

В одной из своих работ, посвященной процессу становления США как мировой державы, Фарид

Закария акцентирует свое внимание на том, как богатые и экономически могущественные страны постепенно становились великими державами. Исходя из этого аспекта, он считает естественным процессом становление США к концу XIX века как богатой самодостаточной страны и ее постепенное превращение в XX веке в великую державу [6, с. 10]. В период холодной войны Китай не смог в полной мере реализовать свой великодержавный потенциал из-за слабого внутреннего развития, так как страна была в тисках коммунистической идеологии. Все это не позволяло КНР сделать прорыв в экономической сфере, чтобы потянуть за собой остальные сферы. Реализация Китаем своего потенциала на пути приобретения великодержавного статуса стала возможной после того, как начиная с конца 70-х годов XX века страна под руководством Дэн Сяопина запустила амбициозную программу экономических реформ и модернизации. Как отметил профессор политических наук Блумсбургского университета Пенсильвании Шенг Динг, вышеупомянутые реформы обусловили глубокие экстенсивные изменения в политической, экономической, общественной и культурной жизни Китая [6, с. 1].

Хотя уже в 80-х годах Китай стал одним из ключевых игроков мировой политики, особенно в формате взаимоотношений США-СССР-Китай, никто не мог предположить, что эта страна Юго-Восточной Азии может быть претендентом на приобретение статуса державы глобального масштаба. На фоне событий, имевших место в конце 80-х годов на площади Тяньаньмень, когда тогдашнее руководство Китая приняло решение раздавить под гусеницами танков протестующую толпу студентов, и коллапса коммунистических режимов в Восточной Европе, многие эксперты даже задавались вопросом, сможет ли выжить Китай под давлением глобальных демократических процессов.

Некоторые аналитики с присущей их профессионализму уверенностью утверждали, что Китай под бременем социальных и экономических проблем не сможет осуществить успешный переход от командно-административной к рыночной модели экономики, не говоря уже о приобретении статуса державы глобального масштаба. Однако, начиная с середины 90-х годов, многие представители академических кругов и бизнес-структур стали свидетелями того, как Китай постепенно начал трансформироваться из аграрного государства в бурно развивающуюся страну с рыночной экономикой и тяжелой индустрией.

Иными словами, первые пессимистические прогнозы насчет будущего Китая не оправдали себя, и многие сошлись во мнении, что это восхождение можно окрестить «Китайское чудо». Но в то же время стремительное развитие и усиление

Китая, страны, отличной по образу мышления, по политическим и культурным ценностям, традициям, породило огромное количество предположений и прогнозов относительно дальнейшего развития Китая.

С другой стороны, надо отметить то, что появлению негативного восприятия возвышения этой страны способствовал сам Китай. Непродуманная, даже агрессивная политика КНР в конце 80-х – начале 90-х гг. (имеются в виду события на площади Тяньаньмень и Тайваньский кризис 1995–1996 гг.) усилила это негативное впечатление. Не случайно в этот период на Западе появилась так называемая школа «китайской угрозы» [8]. По мнению Джошуа Курландзика, центральной темой этого понятия было представление о Китае как о державе, которая пойдет по той же проторенной дорожке, как некогда Япония и Германия, и может стать серьезной угрозой миру на Земле [4, с. 40].

Многие представители академических кругов, оставаясь в плену основных постулатов школы реализма в теории международных отношений, в экономическом усилении Китая усматривали только лишь негативные аспекты, считая, что возвышение той или иной крупной страны регионального масштаба несет в себе угрозу миру и стабильности международной системы. Иными словами, трансформация какого-либо государства в крупного игрока глобального масштаба ведет к столкновению с интересами других гегемонов и может привести к войне. В более простой схематичной форме это выглядит следующим образом: авторитарный Китай как бурно развивающееся государство становится государством ревизионистского толка, несогласным с американоцентристской системой мира. По мнению профессора Шенг Динга, как это не раз бывало в истории международных отношений, держава, занимающая доминирующее положение, стремясь сохранить статус-кво, предпринимает превентивные меры в виде различного рода санкций и военных операций [6, с. 13].

В русле таких тенденций начали одна за другой выходить статьи, в которых особый акцент ставился на то, какую потенциальную угрозу несет в себе «Китайское чудо». Например, профессор Чикагского университета Дж. Миршаймер в статье «Почему возвышение Китая будет отнюдь не мирным» предположил, что по законам системы, частью которой является Китай, страна пройдет тот путь, который некогда прошла США: вытеснит США из Азии, как когда-то США вытеснили великие державы Европы из западного полушария, сформирует блок слабых государств-соседей (Япония, Россия), как Канада и Мексика у границ США [13].

В противовес таким представлениям, которые излишне демонизировали образ Китая, ученые-

теоретики и политическое руководство этой страны выдвинули совершенно новую концепцию восприятия возвышения Китая. Китайскому руководству надо было доказать мировой общественности, что ее экономический ренессанс не несет в себе никакой угрозы миру и глобальной стабильности. С этой точки зрения переломным моментом можно считать середину 90-х гг. В этот период начали издаваться книги, где обосновываются положительные стороны возвышения Китая и увеличения его глобальной роли. В этот же период появились такие термины, как «жуан шили» и «гунгун вайцзяо», что в переводе с китайского означает «мягкая сила» и «публичная дипломатия». При этом надо отметить, что высшее политическое руководство также стало все чаще оперировать вышеупомянутыми понятиями. Начало 2000-х можно рассматривать как начало практической реализации китайской мягкой силы.

В связи с этим руководство Китая постоянно подчеркивало желание Китая жить в атмосфере стабильности со всеми странами, особенно с соседями по региону, начиная с крупного и динамично развивающегося Вьетнама и заканчивая сравнительно маленьким Лаосом и гигантской Россией. По этому поводу в печатном издании МИД Китая было отмечено: «Стабильный мир, содействующий развитию и расширению сотрудничества, является общим желанием всех народов и представляет собой необратимый исторический процесс» [4, с. 37].

На фоне всего этого китайские ученые-теоретики и официальные лица разработали еще один принцип, обозначающий разновидность мягкого подхода к окружающему мировому сообществу. Этот принцип вошел в дипломатический и политический лексикон как «хепинг жуэги», что в переводе с китайского означает «мирное процветание». Термин впервые был употреблен высокопоставленным чиновником, старшим советником китайского руководства Жэнг Бисианом и отныне стал частью выступлений китайских лидеров и центральной темой академических исследований [4, с. 37].

Надо отметить, что термин «мирное процветание» был изобретен не на пустом месте. Это произошло после того, как китайское руководство ясно начало понимать, что жесткая сила страны остается сравнительно слабой. Так, например, в середине 90-х гг. Китай сделал попытку применения военной силы, чтобы продемонстрировать свою мощь соседям по региону. С этой целью сначала были отправлены военные корабли к спорным островам в Южно-Китайском море, затем были призывы ко всем странам региона, граничащим с Китаем, отказаться от союзнических договоров с США. Но все эти попытки официального Пекина возымели обратный эффект. Все страны региона осудили агрессивное поведение Китая

и начали усиливать свои связи с США. По словам специалиста по Юго-Восточной Азии Денни Роя, «все это было доказательством того, что у Китая к концу 90-х гг. не было эффективной и систематически продуманной внешней политики в Азии» [4, с. 38]. Таким образом, Пекин постепенно осознал свои ошибки: захват рифов заставил соседей повернуться спиной к Китаю, однако предложение помощи во время финансового кризиса увеличило количество союзников.

Большой интерес представляет стратегия реализации Китаем мягкой силы и публичной дипломатии в разных странах и на разных континентах. Особенно отчетливо это видно на примере Африки и Латинской Америки. Хотя Китай мог пойти по той проторенной дороге, что и бывшие колониальные державы Запада, он выбрал совершенно иной путь формирования глобального влияния. Вместо того, чтобы эксплуатировать людей и грубо обращаться с ними, держа их в порабощении и отказывая им в обеспечении необходимого, Китай подошел к развивающимся странам с новыми взаимовыгодными предложениями.

В обмен на природные ресурсы, в которых Китай остро нуждается в силу своей бурно развивающейся экономики, Пекин предложил развивающимся странам миллионы долларов для инвестирования в инфраструктуру. Такой тип партнерства и сотрудничества коренным образом отличался от западного неоколониального. Так, например, западные страны, добывая миллионы тонн природных ресурсов в Африке, заставляли женское и мужское население выполнять непосильный труд. После того, как издержки по управлению и контролю над бывшими колониями начали значительно превышать прибыль, континент был оставлен в пучине хаоса в виде перманентных социальных, этнических и территориальных проблем.

После ухода европейцев в Африку устремились американские корпорации с целью массовых закупок сырья по бросовым ценам. Бывшие африканские колонии столетиями жили и сосуществовали с метрополиями по вышеописанной простой схеме – деньги в обмен на ресурсы, причем деньги, вырученные от продажи ресурсов, концентрировались в руках определенной политической элиты, узурпировавшей власть. В результате широкие слои населения, не получая даже тысячной доли от ресурсных доходов, как и прежде, жили за чертой бедности. Такое положение дел сохранялось до прихода китайцев на континент.

Конечно же, африканские страны не стали высокоразвитыми, и их население не разбогатело, просто старая схема сотрудничества претерпела изменения, приобретая более эффективные черты. В такой обстановке Госдеп, «мозговые центры» и антикитайски настроенные фракции США

забили тревогу, обратив внимание американцев на то, как Китай стремительно берет в свои руки африканские страны одну за другой. По подсчетам Д. Долара, в период между 2001 и 2003 гг. Китай выделил африканским странам 1 миллион долларов беспроцентных кредитов и еще 6 миллионов – между 2006–2007 гг. [11]. При этом надо отметить тот факт, что кредиты, выделенные Китаем, были потрачены на финансирование инфраструктурных проектов, таких, как строительство аэропортов, жилых комплексов, мостов, железнодорожных путей, линий телекоммуникаций и ГЭС. К концу 2005 г. число проектов в Африке, осуществленных при поддержке Китая, превысило 700.

Векторы китайской мягкой силы направлены не только на страны африканского континента, но также и на Латинскую Америку. Китай – не только один из крупнейших торговых партнеров стран Латинской Америки, но и один из крупнейших инвесторов. Как заметил представитель Чили в ООН Х. Муньоз, написавший книгу «Open Face of Latin America», США больше не являются безоговорочными друзьями латиноамериканских стран, так как Китай усиливает свои позиции в Западном полушарии [3, с. 178].

Одной из основных причин, по которой Китай завоевывает симпатии стран Латинской Америки, является то, что лидеры этих стран пришли к власти на волне популяризации социалистических идей, начиная от Фиделя Кастро и Уго Чавеса и заканчивая Эво Моралесом. Например, США и страны Запада рассматривали их как врагов, основная цель которых заключалась в расшатывании влияния указанных стран в этой точке земного шара. Китай же разговаривает с лидерами этих стран на их языке и относится к ним как к равноправным партнерам, делая огромные инвестиции в экономику.

Таким образом, особенности мягкой силы, нацеленной на развитие взаимоотношений через предоставление помощи другим странам, позволили официально Пекину существенно продвинуть свои стратегические и политические интересы. С одной стороны, вышеуказанное создало условия для бесперебойного обеспечения растущей экономики Китая сырьем, особенно топливом, с другой стороны, заметно усилило дипломатические возможности на глобальном уровне и заложило основу для поддержания проводимой Пекином внешней политики. Как заметил А. Коувел, плодами политики Китая стало то, что страны развивающегося мира стали поддерживать Китай на международном уровне. Так, например, когда Китай попросил своих союзников не посещать церемонию вручения Нобелевской премии мира китайскому диссиденту Лиу Ксиаобо, 19 стран, включая традиционных союзников США, Колумбию и Египет, дали положительный ответ [9].

Надо подчеркнуть то, что мягкая сила Китая реализуется не только через инвестиции и разного рода финансовые вливания в развитие инфраструктуры других стран, но и путем взаимодействия с иностранной аудиторией. Это и есть другая сторона мягкой силы Китая, иными словами, публичная дипломатия Поднебесной. Деятельность Китая в этом направлении охватывает сферы культуры и образования. Так, например, Китай пригласил к себе и спонсировал учебу тысяч африканских студентов, главной составляющей которой было изучение китайского языка [3, с. 193]. Китай приглашает экспертов из академических кругов различных стран для обмена мнениями с их китайскими коллегами. КНР также открыла сеть институтов Конфуция. Так же, как и институт Гете, Французский Альянс и Институт Сервантеса, Институт Конфуция учрежден в качестве культурного моста между Западом и Востоком.

Принимая во внимание сильное влияние идей и ценностей Конфуция на культурную жизнь Китая, Институт Конфуция изначально был задуман как орган, знакомящий иностранную аудиторию со взглядами великого философа. Позже этот институт был раскритикован западными исследователями, которые называли его инструментом пропаганды официального Пекина, поэтому сегодня функции этого учебного заведения ограничены в основном преподаванием китайского языка [12]. Несмотря на то, что Пекину пришлось урезать функции Института Конфуция и ограничить их преподаванием языка, китайское руководство не пало духом и продолжило деятельность этого учреждения с прежним рвением. Это было не случайно, поскольку правящая элита Китая хорошо осознавала тот факт, что изучение языка иностранцами будет усиливать интерес к самому Китаю, его культуре, традициям и т. д. В связи с этим государственный секретарь Китая Лиу Яндонг на 14-ой конференции Института Конфуция подчеркнул тот факт, что язык как носитель культуры и инструмент коммуникации является мостом межкультурного общения [10]. Продолжая интенсивно внедрять изучение китайского языка иностранцами, КНР спонсировала открытие 316 ячеек Института Конфуция и 337 офисов, состоящих при учебных заведениях в 94 странах мира.

Стратегия, направленная на приглашение студентов в Китай из различных стран мира, схожа с той, которую применял Гай Юлий Цезарь при завоевании Галлии. Поскольку в распоряжении Цезаря не было достаточного количества римлян, чтобы управлять обширным регионом, он брал сыновей местных вождей на учебу и воспитание в Рим, вместо того чтобы бросать их за решетку в качестве заложников. Таким образом, Цезарь превращал галлов в римлян, которым можно было доверять, как римлянам, в деле управления Галлией [3, с. 194].

Следует отметить, что публичная дипломатия Китая осуществляется не только через официальные дипломатические каналы. Обычные граждане Китая также являются своего рода послами официального Пекина. Например, в Африке китайские рабочие плечом к плечу работали с африканцами, участвуя в реализации различных инфраструктурных проектов типа возведения мостов и дорог. При этом простые китайцы демонстрировали солидарность с африканцами, а не превосходство. Многие китайские студенты отправились за рубеж получать высшее образование. Например, в ВУЗах США количество китайских студентов, получающих степень кандидата наук, увеличилось в разы. Где бы китайская диаспора ни расселялась, она успешно интегрируется в общественную, политическую и культурную жизнь того или иного государства, становясь частью общества без применения к ним принудительных мер интегрирования. Именно это вдвойне усиливает публичную дипломатию Китая, продвигая его интересы и формируя положительный имидж страны.

Выводы. Итак, мы проанализировали основные аспекты мягкой силы и публичной дипломатии Китая, начиная от периода ее зарождения до практического применения. Существует немало ученых экспертов, которые подчеркивают в своих исследованиях желание Пекина добиваться своих целей исключительно мирными средствами. В качестве примера приводятся трактаты Сунь Цзы, философские установки Конфуция и Лао Цзы и весь исторический путь развития Поднебесной, где почти нет места агрессивному стремлению установить глобальный китаецентричный мир или силовым методам изменения сложившегося статус-кво (конечно, за исключением некоторых фрагментов, ибо едва ли найдется страна, чей исторический путь становления прошел бы гладко и был усеян цветами). Надо отдать должное политической элите Китая, которая, стоя у руля государственного управления, смогла, как это делают искусные капитаны кораблей, вывести страну из эпицентра шторма и поставить её на рельсы устойчивого развития.

Благодаря успешно проведенным реформам, удалось трансформировать страну из аграрной в индустриально развитую и получить почетное определение «мастерской мира». Экономический бум, охвативший весь Китай, оказал огромное влияние на все сферы деятельности, в особенности на внешнюю политику. Надо отметить, что двигателем мягкой силы Китая на 90% является его экономическая мощь, так как эта сфера деятельности требует немалых средств для практической реализации.

Сегодня Пекин является крупным кредитором для многих стран, помогает им преодолеть экономические и социальные проблемы, инвестирует

значительные средства в реализацию инфраструктурных проектов. Все это дает возможность обрести новых союзников в лице развивающихся стран. Путем публичной дипломатии, взаимодействуя с иностранной публикой, Китай постепенно преодолевает проблемы с соседями по региону, с которыми не раз приходилось сталкиваться по целому ряду вопросов, особенно территориальных.

Все это является положительной стороной и преимуществом китайской мягкой силы. Но есть и недостатки, которые видны невооруженным глазом. Мир политики – это мир, где нет места иллюзиям. Есть реалии, которые невозможно игнорировать. Представьте себе, что мягкая сила и публичная дипломатия – это некий металлический сплав, который, чтобы отвечать стандартам и быть прочным, должен состоять из двух важных элементов. Если один элемент отсутствует или его количество недостаточно, то металл может прогнуться, или же срок эксплуатации изделия будет существенно короче. То же самое относится к мягкой силе и публичной дипломатии. Они состоят из двух важных элементов – финансово-экономическое развитие, дающее возможность их осуществлять, и культурные, политические и иного рода ценности. В этом отношении слабым звеном мягкой силы Китая является второе. Одними только инвестициями и финансовыми подачками Пекину навряд ли удастся достичь максимума поставленных целей. Его ценности не так привлекательны для населения соседних государств, особенно молодых. Это достаточно широкая тема, для освещения которой требуется другая статья. Но это не означает, что Пекин в этом отношении обречен на провал. Учитывая способность Поднебесной учиться всему хорошему и эффективному у других, есть большая вероятность, что Китаю удастся сделать свои ценности более привлекательными для мировой публики. Как гласит житейская мудрость, всему свое время.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Кривохиж С. Публичная дипломатия Китайской Народной Республики : становление и развитие : диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук / С. Кривохиж. – Санкт-Петербург : 2014. – 165 с.
2. Brautigam D. The dragon's gift. The Real story of China in Africa / D. Brautigam. – New York, 2010. – 416 p.
3. Lee A. What The US can learn from China / A. Lee. – San Francisco, 2012. – 288 p.
4. Kurlantzick J. Charm Offensive. How China's Soft Power is transforming The World / J. Kurlantzick. – Yale University, 2007. – 306 p.
5. Sheng D. The Dragon's Hidden Wings : How China rises with its Soft Power / D. Sheng. – Plymouth Uk Lexington Books, 2008. – 210 p.
6. Sheng D. Soft Power and The rise of China / D. Sheng. – Newark, New Jersey, May 2006. – 269 p.

7. «Мягкая безопасность» по Джозефу Наю [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/>.
8. Кривохиж С. Публичная дипломатия Китая: защита или нападение? / С. Кривохиж [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://naukarus.com>.
9. Cowell A. 19 countries to skip Nobel Ceremony, while China offers it's own prize / A. Cowell // New York Times. – December 7, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nytimes.com>.
10. Dauson K. Confucius Institutes enhance China's international image /K. Dauson // China daily. – April 23, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.chinadaily.com>.
11. Dollar D. Supply meets demand: Chinese infrastructure financing in Africa / D. Dollar // World Bank. – October 7, 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://blogs.worldbank.org/>.
12. Marklein M. A culture clash over Confucius Institutes / M. Marklein // USA today. – December 7, 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://usatoday30.usatoday.com/>.
13. Mersheimer J. The rise of China will not be peaceful at all / J. Mersheimer // The Australian. – November 18, 2005. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mearsheimer.uchicago.edu/>.
14. Sheng D. Chinese Soft Power and public Diplomacy. An analysis of China's New diaspora engagement policies in The Xiera / D. Sheng // Bloomsburg University. Pennsylvania. 2014. – 26 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.eai.or.kr/data/bbs/eng_report/.

Шачковська Л.С.,
Бондар С.С.

Чинники інституціоналізації політичної опозиції

Розглядаються основні чинники, від яких залежить ступінь залучення опозиції до державної діяльності. Проаналізовано проблему інституціоналізації парламентської опозиції у президентській республіці, парламентській республіці з «Вестмінстерською моделлю» (парламентською опозицією без права вето урядових рішень); із парламентською опозицією з правом вето рішень уряду; з моделлю прямої демократії в рамках моделі змішаної республіки (французької напівпрезидентської моделі, коли більшість і опозиція нормативно не розмежовані), а також на класичному прикладі змішаної республіки, коли існує чітке розмежування статусу більшості й опозиції. Відзначається, що рівень інституціоналізації парламентської опозиції залежить від форми правління, тобто від того, який рівень впливу має парламент (більшість) на формування уряду та контроль за його діяльністю.

Ключові слова: політична опозиція, форма правління, рівень інституціоналізації.

опозиция нормативно не разграничена), а также на классическом примере смешанной республики, когда существует четкое разграничение статуса большинства и оппозиции. Отмечается, что уровень институционализации парламентской оппозиции зависит от формы правления, точнее, от того, какой уровень воздействия имеет парламент (большинство) на формирование правительства и контроль за его деятельностью.

Ключевые слова: политическая оппозиция, форма правления, уровень институционализации.

The main factors that affect the degree of opposition involvement into the state activity have been revealed. The authors analyzed the problem of the institutionalization of the parliamentary opposition in the presidential republic and parliamentary republic 1) with the "Westminster model" or parliamentary opposition without veto right for government decisions; 2) with parliamentary opposition with veto right for government decisions; 3) with the model of direct democracy, in terms of the model of mixed republic of French semi presidential model where the majority and the opposition are not separated by regulations, and a classic example of a mixed republic, when there is a clear differentiation of the majority and the opposition status. It is noted that the level of institutionalization of parliamentary opposition depends on the form of government, particularly, on the level of influence of the Parliament (majority) to form a government and control over its activities.

Key words: political opposition, the government, form of government, the level of institutionalization.

УДК 321.01.(4)

Шачковська Л.С.,
кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри суспільних
дисциплін
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
Бондар С.С.,
кандидат політичних наук, доцент
кафедри суспільних дисциплін
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Рассматриваются основные факторы, от которых зависит степень привлечения оппозиции к государственной деятельности. Проанализирована проблема институционализации парламентской оппозиции при президентской республике, парламентской республике с «Вестминстерской моделью» (парламентской оппозицией без права вето правительственных решений); с парламентской оппозицией с правом вето решений правительства; с моделью прямой демократии в рамках модели смешанной республики (французской полупрезидентской модели, когда большинство и

Постановка проблеми. Спосіб формальної організації й особливості діяльності опозиції в державі залежать від цілої низки чинників. У демократичних країнах Заходу опозиція відіграє важливу роль – бере безпосередню участь у процесі управління державою. Проте ступінь її залучення до державної діяльності є різним, і ця різниця перебуває в прямій залежності від основних чинників. Першим чинником є форма державного правління й тип виборчої системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із провідних критеріїв визначення ефективної діяльності інституту політичної опозиції є механізм впливу на ухвалення державних рішень. Уперше термін «прийняття рішень» було вжито в 30-х роках ХХ ст. Б. Стіном, у 60-х роках політичні рішення вивчає С. Марч, а управлінські рішення вперше аналізуються Д. Снайдером. П. Гордон називає управлінські рішення основою державного управління [4]. Зараз питання участі парламентської опозиції в законодавчому процесі та процесі прийняття політичних рішень вивчають вітчизняні дослідники В. Андрущенко [1], Т. Бук [7],

В. Коробко [7], В. Фесенко [7] та інші, а проблемі взаємодії більшості й опозиції присвячено декілька публікацій С. Гавриша [4]. Проте слід відзначити, що вказані дослідження є своєрідною рефлексією над ситуацією, а ґрунтовних робіт без емоційного забарвлення й звинувачень на адресу меншості досить небагато, тому дослідження в цьому напрямку є надзвичайно актуальним.

Мета статті – проаналізувати основні чинники, від яких залежить ступінь залучення опозиції до державної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Від форми правління залежить те, якою мірою відбувається безпосереднє залучення опозиції до керівництва державою, чи відіграє вона роль у призначенні й звільненні з посад окремих урядовців або уряду в цілому.

Розглянемо проблему інституціоналізації опозиції в країнах із парламентською формою правління. Роль парламентської більшості є надзвичайно важливою: члени партії, яка перемогла на виборах (більшість), стають членами Кабінету міністрів, а лідер цієї партії – прем'єр-міністром.

У парламентській республіці партія (коаліція), що прийшла до влади, домінує і в парламенті, і в уряді. Опозиція для гарантовано ефективної діяльності має потребу в додаткових правах. У парламентських республіках опозиція часто має додаткові можливості для висловлення своєї політичної позиції і впливу на урядові рішення.

За умови «злиття» виконавчої та законодавчої влади й домінування Кабінету над Парламентом на парламентську опозицію покладається функція контролю над урядом [3].

У рамках парламентської республіки слід виділяти, по-перше, парламентську опозицію без права вето урядових рішень [1, с. 23]. Передусім така модель характерна для Великої Британії й держав, що успадкували її політичну систему – «Вестмінстерську». У рамках такої моделі найбільша партія, яка виступає проти правлячої партії, називається «офіційною» («лояльною») опозицією. Основна мета офіційної опозиції – пропонувати програмні альтернативи політиці партії влади. Офіційна опозиція створює альтернативний «тіньовий» уряд, до складу якого входять вищі посадові особи опозиційної партії, які дублюють кожного окремого члена урядового кабінету. Тіньовий кабінет критикує дії чинного уряду та його законодавчі ініціативи, а також пропонує поправки до законодавства.

Керівник тіньового кабінету, який зазвичай очолює найбільшу опозиційну партію, вважається альтернативним прем'єр-міністром. У такій якості він обіймає офіційну посаду в парламенті й отримує зарплатню з державного бюджету. Якщо його/її партія проходить у новостворений уряд, лідер опозиції та члени тіньового кабінету зазвичай отримують офіційні урядові посади, які вони дублювали.

Основні характеристики моделі:

- двопартійна політична система, що дає змогу легко ідентифікувати владу й опозицію;
- парламентська республіка;
- контроль уряду над парламентською більшістю.

У цій моделі опозиція має:

- офіційний статус;
- додаткове державне фінансування;
- визначені законом форми діяльності («тіньовий уряд»);
- гарантії публічного висловлення і вплив на порядок денний парламенту;
- право отримання інформації від уряду;
- лише символічні можливості впливу на урядові рішення та рішення парламенту.

У рамках парламентської республіки слід виділяти парламентську опозицію з правом вето рішень уряду [1, с. 32]. Прикладом цієї моделі може бути Німеччина.

Основні характеристики такої моделі:

- уряд формується внаслідок створення коаліції, у парламенті присутні більше двох партій;
- парламентська республіка;
- уряд контролює парламентську більшість, однак для затвердження багатьох важливих рішень потрібно мати згоду опозиції.

Статус опозиції в цій моделі:

- опозиція не представлена однією фракцією;
- жодна з партій парламентської меншості не має офіційного статусу опозиції та специфічних форм діяльності;
- уряд не має повного контролю над більшістю в законодавчому органі, для вирішення деяких питань потрібна участь опозиції;
- опозиція має однакові з більшістю гарантії впливу на порядок денний і можливості публічного висловлювання.

Унаслідок того, що в парламент проходить зазвичай більше двох партій, не завжди очевидним є те, хто отримує владу, а хто переходить в опозицію, часто для отримання влади потрібно формувати парламентську коаліцію.

У таких умовах фіксація спеціального статусу найбільшої опозиційної фракції й створення нею альтернативного «тіньового» уряду недоцільні:

- ця фракція через певний час може стати членом коаліції;
- оскільки уряд формується на підставі коаліційних переговорів, «тіньовий уряд» опозиції не приходить до влади автоматично внаслідок зміни статусу опозиції.

Опозиція має можливість брати участь в ухваленні рішень не тільки приєднавшись до правлячої коаліції, а й за допомогою інших механізмів. Зазвичай це відбувається через застосування механізму кваліфікованої більшості під час ухвалення деяких найважливіших рішень (наприклад, потреба набрати 2/3 голосів на підтримку законодавчих актів певного типу).

У Німеччині участь опозиції в ухваленні державних рішень забезпечується іншими інститутами. Основним місцем для впливу опозиції на державні рішення є верхня палата парламенту – Бундесрат. Його повноваження останнім часом суттєво розширилися, він може накладати вето на велику частину законодавчих ініціатив нижньої палати.

Плюс моделі – участь багатьох політичних сил у виробленні політики. Сформоване рішення має високий ступінь легітимності й підтримується більшістю парламентаріїв. До його вироблення залучають альтернативні погляди.

Мінус цієї моделі – низька прозорість під час ухвалення рішень і розмита відповідальність. Неможливо простежити, хто саме бере участь у розробленні того чи того рішення й хто відповідає за нього. У такій системі також досить важко

здійснювати будь-які реформи: вони повинні пройти занадто багато узгоджень.

Модель прямої демократії [6, с. 35]. Цю модель можна розглядати як «продовження» попередньої. Опозиція має ще більші можливості впливу на державні рішення, їй не обов'язково бути локалізованою в парламенті. Така модель досить унікальна, вона характерна, зокрема, для Швейцарії.

Основний механізм діяльності опозиції в цій моделі – можливість ініціювання референдумів. Будь-яка група може, подавши належну кількість підписів, ініціювати всенародний референдум щодо того чи іншого закону, ухваленого парламентом. Загроза проведення такого референдуму ще під час обговорення політичного рішення зазвичай є сигналом про потребу врахування альтернативних позицій під час його вироблення.

Щоб гарантувати втілення урядової ініціативи в законі, уряд застосовує консультації з тими політичними силами й групами, які погрожують ініціювати референдум. Переваги та вади цієї моделі майже повністю збігаються з перевагами та вадами попередньої.

У державах зі змішаною формою правління залучення партій до управління державою є, як правило, більш опосередкованим. Загальною нормою є те, що вплив партій на долю уряду проявляється у висловленні недовіри, унаслідок якої може відбутися відставка уряду. У країнах, які прийняли змішану систему, партії більшості можуть впливати на склад уряду завдяки тому, що конституційні норми дають парламенту право відмовити в схваленні запропонованих президентом призначень на деякі важливі урядові посади. Але голова виконавчої влади не залежить від парламентської більшості, тому що зміни в чисельності парламентської більшості не приводять безпосередньо до відставки уряду.

У рамках моделі змішаної республіки можна виділяти французьку напівпрезидентську модель, коли більшість і опозиція нормативно не розмежовані. Право ініціювання й ухвалення вотуму недовіри уряду належить у цій моделі представникам опозиції (ініціювання – десятою частиною від загальної кількості депутатів, ухвалення – абсолютною більшістю від загальної кількості депутатів). Вадю є відсутність реальної можливості парламентської опозиції впливати на діяльність уряду [3].

Основні характеристики моделі:

- «змішана» політична система;
- парламент формує уряд;
- президента обирають через прямі вибори, він має велике коло повноважень;
- функцію опозиції бере на себе:
- парламентська меншість (якщо більшість і президент належать до однієї політичної сили);

– парламентська меншість і президент (якщо більшість і президент належать до різних політичних сил);

– двополюсна партійна система (виборча система заохочує блокування близьких партій).

Така політична система залишає багато місця для різних концепцій політичної опозиції, і французький варіант – лише один із можливих, хоча далеко не найкращий.

Статус і можливості парламентської опозиції у Франції:

– не має можливості впливати на ухвалені політичні рішення;

– не має закріпленого статусу й прав щодо контролю над діяльністю уряду;

– не впливає на порядок денний парламенту.

Статус президента Франції в опозиції:

– навіть в опозиції президент залишається главою держави;

– політично незалежний від уряду;

– має суттєві можливості впливу на державну політику: право розпуску Національних Зборів (раз на рік); право подавати запит щодо відповідності будь-якого законопроекту Конституції в Конституційну Раду (наш аналог – Конституційний Суд); право відмовитися підписувати будь-яке рішення парламенту й повернути його на подальший розгляд; право відмовитися підписувати постанови уряду, що означає потребу проведення цієї постанови через парламент як законопроект;

– президент в опозиції не координує свої дії з парламентською меншістю.

Опозиція за французьким варіантом змішаної системи слабка. Парламентська меншість у Франції ще слабша, ніж у Великій Британії. Вона так само не має жодних можливостей участі в розробленні державних рішень. Крім того, у Франції, на відміну від Великої Британії, опозиція не наділена жодним спеціальним статусом і не має жодних повноважень, що компенсують, наприклад, можливість формувати порядок денний парламенту впродовж певної кількості днів на місяць.

Можливості для опозиційної діяльності у Франції досить обмежені. Це є однією з причин великої популярності непарламентських форм протесту й опозиційної діяльності у цій країні: страйків, демонстрацій, акцій непокорі. До того ж, як свідчить досвід, часто ці акції містять у собі вагому частку насильства. Це відбувається тому, що французьке суспільство досить сегментоване, а інтереси різних його сегментів часто суперечать одне одному. Парламент з огляду на невисоку роль опозиції не є майданчиком, на якому ці інтереси можна узгодити.

В умовах, коли президент і уряд належать до однієї політичної сили, вади такої моделі повторюють вади британської моделі опозиції й навіть є трохи більшими. Якщо ж президент і уряд нале-

жать до різних політичних сил, вади цієї системи також достатньо великі: простір для опозиційної діяльності суттєво не збільшується, однак відповідальність за ситуацію сильно розмивається. Це знижує загальний рівень легітимності системи.

Позитивні риси цієї моделі також є сукупністю переваг перших двох моделей: у разі протистояння уряду та президента державна політика є консенсусом: для ухвалення рішення компроміс має бути досягнутий між політичними інтересами як уряду, так і президента. Якщо ж вони представляють одну партію, позитивом можна назвати можливість установлення чіткого зв'язку між станом країни й діяльністю тієї чи іншої партії [6, с. 40].

Змішана республіка. Класичний приклад, коли існує чітке розмежування статусу більшості й опозиції, ми можемо простежити на прикладі Литви. До його основних рис належать такі:

1) надання парламентській опозиції широких повноважень у сфері парламентського контролю над урядом:

- обрання заступника (-ків) спікера з опозиційних партій;
- призначення представника опозиції головою бюджетного комітету;
- позачерговий розгляд законопроектів, поданих від опозиції;

2) право парламентської опозиції впливати на законодавчий процес:

- право отримати посаду голови парламентського Комітету з питань бюджету та фінансів або його заступника;
- право складати розпорядок роботи кожного третього четвергового вечірнього засідання;
- право лідера опозиції на першочергову доповідь під час розгляду програми Уряду на засіданні Сейму;
- лідер опозиції разом із Головою Сейму та його заступником входить до правління Сейму, основним завданням якого є вирішення організаційних питань роботи Сейму;
- лідер опозиції має право пропонувати розгляд проектів законів і рішень Сейму в терміновому порядку.

Процедури утворення та розпуску опозиції чітко визначені. Її правовий статус, можливість впливу на законодавчий процес і діяльність уряду чітко визначені в Регламенті або в інших нормативно-правових актах.

У президентських республіках (як і в абсолютних і дуалістичних монархіях) важелі виконавчої влади знаходяться в руках глави держави. Тому роль законодавчого органу полягає в здійсненні контролю за виконавчою владою, урівноваженні широких повноважень цієї гілки влади. За винятком випадків, коли й президент, і більшість депутатів парламенту представляють одну політичну силу, виконавча й законодавча влада перебувають

у відносинах «стримувань і противаг»: парламент має не допустити узурпації влади з боку президента, підтримати його ефективні кроки, виправити чи вдосконалити ініціативи, які потребують доопрацювання чи йдуть урозріз з інтересами, представленими в парламенті [5, с. 4–5].

У президентській республіці, де глава держави формує виконавчу владу, а парламент не має важелів для розпуску уряду, зв'язок між виконавчою та законодавчою владою не настільки сильний. Партійна дисципліна в таких системах також досить слабка. Противагою уряду, згідно з конституційним задумом, є парламент, що становить єдине ціле. Права опозиції виписано в системі гарантій діяльності всіх депутатів, опозиція не має будь-яких особливих прав у законодавчому органі. Комбінація різних інституційних умов і традицій породжує різні моделі опозиційної діяльності.

Особливостями президентської республіки за американською моделлю є:

1) жорсткий розподіл влад: політична влада має розподілятися, а не контролюватися однією групою (парламент не втручається у справи уряду й навпаки);

2) система стримувань і противаг:

- президент формує уряд за професійною ознакою, є головою уряду. Формально парламентська більшість не впливає на те, яким чином формується уряд;
- усім фракціям парламенту надається однаковий правовий статус незалежно від того, яка партія перемогла на виборах до Конгресу;
- слабка партійна дисципліна (часто президенту, членові тієї ж самої партії, яка перемогла на виборах до Конгресу, не вдається провести потрібні закони через представлену його власною партією більшість).

Наявну в США модель можна назвати «модель розподілу влади» – опозиція в президентській республіці.

Основні характеристики такої моделі:

- президентська республіка (президент формує виконавчу владу);
- двопартійна система з низькою партійною дисципліною;
- парламент має великі повноваження для конкуренції з виконавчою владою.

У такій системі дуже важко сказати, хто конкретно є опозицією. За задумом засновників такої моделі, саме протистояння між парламентом і урядом є основою системи стримувань і противаг, що оберігають демократію від «сповзання» до авторитаризму.

Існування окремого інституту політичної опозиції й гарантії певних її прав абсолютно не потрібні в такій системі, оскільки більшу частину часу владу поділено між різними партіями, а контроль за виконавчою владою ефективно здійснює законодавчий орган.

Негативний наслідок такої моделі – розмита відповідальність політиків за ситуацію в країні. Як свідчать недавні дослідження, у разі домінування в Конгресі партії, опозиційної до президента, опозиція набагато сильніша за президента. Це призводить до низької ефективності виконавчої влади, а також невинуватених очікувань суспільства щодо реалізації президентом своєї політики.

Висновки. Проаналізувавши проблему інституціоналізації парламентської опозиції в парламентській і президентській формі правління, можна зробити висновок, що рівень інституціоналізації парламентської опозиції залежить від форми правління, а точніше, від того, який рівень впливу має парламент (більшість) на формування уряду та контроль за його діяльністю.

Спираючись на цю тезу, можна сказати, що інституціоналізація опозиції в країнах зі змішаною формою правління залежить від того, якою мірою більшість «пов'язана» із процесом формування та діяльності уряду.

Ми виділили президентську республіку, парламентську республіку з «Вестмінстерською моделлю» або парламентську опозицію без права вето урядових рішень; з парламентською опозицією з правом вето рішень уряду; з моделлю прямої демократії.

У рамках моделі змішаної республіки можна виділяти французьку напівпрезидентську модель, коли більшість і опозиція нормативно не розмежовані, та класичний приклад змішаної республіки, коли існує чітке розмежування статусу більшості й опозиції.

Отже, можливі два підходи до вирішення цієї проблеми. Щодо більшості: чітке визначення процедури утворення та розпуску більшості, закріплення її правового статусу в регламенті або в інших нормативно-правових актах; надання парламентській більшості більш-менш широких можливостей впливу на формування уряду (обрання

урядовців із числа членів більшості); покладання відповідальності за діяльність уряду на парламентську більшість, яка її сформувала.

Щодо опозиції: чітке визначення процедури утворення та розпуску опозиції, закріплення її правового статусу в регламенті або в інших нормативно-правових актах; надання парламентській опозиції широких повноважень у сфері парламентського контролю над урядом, наприклад, обрання заступника (-ків) спікера з числа опозиціонерів, призначення представника опозиції головою бюджетного комітету, позачерговий розгляд законопроектів, поданих від опозиції тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко В. Сучасна соціальна філософія : Курс лекцій / В. Андрущенко, М. Михальченко. – К. : Генеза, 1996. – 296 с.
2. Ірха К. Класифікація функцій опозиції у демократичному суспільстві / К. Ірха // Грані. – 2010. – № 3(71). – С. 103–106.
3. Прийняття політичного рішення: Боротьба за прийняття політичного рішення в офіційних органах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/book/Abizob/010.htm>.
4. Топалова С. Парламентська більшість і опозиція : пошуки компромісу (з досвіду політичних партій ФРН) / С. Топалова // Політичні партії в незалежній Україні : роль та місце у політичній трансформації суспільства : наук. збірн. на основі матеріалів регіональн. наук.-практ. конф. – Х. : ХарПІ УАДУ, 2001. – С. 125–130.
5. Фесенко В. Альтернативний проект розвитку країни : [Комент. політологів щодо перспектив діяльності укр. опозиції в нових політ. умовах] / В. Фесенко, В. Карасьов // Наша газета. – 2005. – 4 лют. – С. 6.
6. Француз А. Політична опозиція у демократичній державі (правові аспекти аналізу) / А. Француз // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 5. – С. 35–45.
7. Шляхтун П. Президент не одноособовий правитель / П. Шляхтун // Віче. – 2010. – № 1. – С. 7.

Шедяков В.Е.

Ресурсно-методологические базы геостратегического переформатирования

Рассматривается ресурсно-методологический арсенал постглобализма. Анализируются возможности геостратегического переформатирования. Изучаются аспекты и динамики стратегической конкуренции культурно-цивилизационных миров. Особое внимание уделяется потенциалу осуществления информационного давления.

Ключевые слова: постглобализм, культурно-цивилизационный мир, стратегическая конкуренция, информационное давление.

но-цивілізаційних світів. Особлива увага приділяється потенціалу здійснення інформаційного тиску.

Ключові слова: постглобалізм, культурно-цивілізаційний світ, стратегічна конкуренція, інформаційний тиск.

A resource-methodological arsenal of post-globalism is considered. The possibilities of geostrategic reformatting are analysed. The aspects and dynamics of the strategic competition of cultural and civilizational worlds are being studied. Particular attention is paid to the potential of information pressure.

Key words: post-globalism, cultural and civilizational world, strategic competition, information pressure.

УДК 1.000.165.6

Шедяков В.Е.,
доктор социологических наук,
независимый исследователь

Розглядається ресурсно-методологічний арсенал постглобалізму. Аналізуються можливості геостратегічного переформатування. Вивчаються аспекти й динаміка стратегічної конкуренції культур-

Состязание между странами и культурно-цивилизационными мирами в рамках «коридора свободы» определённого миропорядка при выходе за его пределы сменяется ожесточённой конкуренцией за формирование из хаоса нового порядка мироустройства на основе институциональной памяти и представления о должном/желаемом, выливаясь в борьбу за возможность возглавить/использовать в своих интересах возникающие политико-экономические конструкции.

Международное восприятие разнообразных аспектов социокультурного уровня информационного воздействия испытало на себе влияние работ У. Троттера «Стадные инстинкты в дни мира и войны» / «Инстинкты толпы во время мира и войны»; Э. Бернейса «Кристаллизация общественного мнения», «Манипуляция общественным сознанием: как и почему», «Инженерия согласия» и «Пропаганда»; Г. Лебона «Психология народов и масс»; У. Липпмана «Общественное мнение»; М. Конвея «Толпа времен войны и мира»; Э. Мартина «Поведение толпы»; Б. Эльтинге «Психология войны», а также Дж. Арквиллы и Д. Ронфельдта, А. Эдмюллера и Т. Вильгельма, Дж. Бьюкенена, Б. Гарта, С. Каннингема, У. Куастхоффа, Э. Кассирера, Х. Кепплингера, М. Кунцика, Г. Лассуэлла, Э. Люттвака, Р. Мак-Чесни, Г. Маркузе, С. Московичи, К. Маттогно, Дж. Ная, Э. Нозль-Нойман, Дж. Овертона, В. Парето, А. Понсонби, В. Фаркаша, Г. Франке, Э. Фромма, С. Хантингтона, Дж. Шарпа, Г. Шиллера, А. Эдмюллера и др. В формировании отечественной традиции участвовали такие учёные, как Т. Аничкина, А. и Е. Аулины, А. Белоусов, В. Большаков, С. Бухарин, Н. Вакурова, Н. Волковский, Д. Гавра, К. Гаджиев, В. Гладышев-Лядов, А. Горбушкин, Л. Гринин, С. Гриняев, Д. Гусев, Г. Дилигенский, Е. Доценко, С. Дятлов, А. Дугин, М. Жаров, С. Кара-Мурза, Ф. Ильясов, И. Иванов,

А. Киселёв, А. Кольев, М. Короткова, И. Кузнецов, Л. Лаптев, В. Липкан, О. Лушников, А. Манойло, А. Марунченко, О. Матвейчев, И. Мелюхин, Н. Модин, И. Мощанский, М. Назаров, Д. Олшанский, Ю. Орлов, И. Панарин, В. Пантелеев, С. Паршин, Н. Пелагеша, Д. Попов, Н. Семечкин, Н. Стариков, О. Судоргин, С. Ткаченко, К. Туркова, В. Хозиков, Е. Хусаинова, Э. Цветков, В. Цыганов, Т. Шевяков, В. Шейнов и пр.

Соотношение различных составляющих частей общей конкурентоспособности изменчиво. Изучение закономерностей и случайностей управления, общего и особенного в принятии выбора на уровнях стратегии, тактики и оперативного искусства осуществлялось издревле: часто от их усвоения и применения зависело выживание. Именно повторяемость логики исторических сюжетов, с одной стороны, позволяет проследить зависимость результатов от условий осуществления и особенностей действий, а с другой – ведет к констатации соединения элементов циклично-волнообразных и необратимых (прогрессивных/регрессивных), что позволяет уточнять инструментарий воздействия. При этом, разумеется, средства воздействия существенно трансформируют дерево целей, формируя кластеры позитивных и негативных рисков. Так, в частности, судьбы противостояния культурно-цивилизационных миров решались и в результате стратегических решений. Определённость действий складывалась под воздействием диалектики внутренних и внешних факторов. В частности, динамика переформатирования складывается под давлением многоуровневых постглобальных трансформаций [1–5].

Длительное время друг друга сменяли конкретные культурно-цивилизационные миры, захватывавшие лидерство и распространявшие/навязывавшие свои стандарты и подходы. Как

правило, на одном историческом интервале сходилось несколько разнородных социокультурных образований, зачастую – на разных фазах трансформации. Значительная часть XX века прошла под знаком предглобализма со всемирным противостоянием лагерей социализма, создавшего Организацию Варшавского Договора и Совет Экономической Взаимопомощи во главе с признанным лидером (СССР), и империализма с доминированием США в НАТО и более мелких военно-политических союзах. Деструкция СССР и, соответственно, структур, движителем которых он был, определила на какой-то срок всемирное господство США с навязыванием удобной для них системы шаблонов при использовании механизмов глобализма и однополюсности ойкумены. Третье тысячелетие знаменует переход к постглобальному состоянию, для которого теперь свойственно возрождение множественности культурно-цивилизационных миров со своими устоями, подходами и системами оценок.

Вместе с тем, трансформируются не только международные отношения, меняется содержание общественной жизни. Человечество входит в период гораздо более радикальных перемен, нежели привычные. Радикальный характер и размах трансформаций очевидны. Речь идёт уже отнюдь не только о политических условиях реализации свободы, но и о значительно более глобальных её перспективах, связанных с доминантой терпимости и многоукладности. В частности, мигранты, безработица, терроризм стали важнейшими факторами внутренней жизни культурно-цивилизационных миров, влияя на состояние корзины прав и свобод человека. Между тем, когда нет стабильной внешней опоры в виде общей идеологии, единственной культуры, стереотипной науки, тогда необходимо признавать право на существование непохожего, особенного и необычного. Ойкумена не будет прежней, включив в своё состояние и прошлое, и настоящее. При этом, как показали разноуровневые выборы 2016–2017 гг. в ряде стран, так и не сумевшие выдвинуть и внятно артикулировать ответы на определяющие мировые вызовы традиционные идеологические партии с разделом на «правых» и «левых» уступают место менее структурированному противоречию глобалистов и антиглобалистов, истеблишмента и народов. Весомыми факторами поддержки качества социокультурной целостности становятся, с одной стороны, СМИ, Интернет, социальные сети, а с другой – самодеятельный общественный контроль и независимость судебной ветви власти.

Дело уже вовсе не в смене одной стадии (формации, этапа и т. п.) другой. Ныне осуществляются изменения не только отдельных социальных институтов, но и самих моделей жизнедеятельности и развития, культурной среды,

отношений и структур. Сущность трансформаций связана с перерастанием стадияльного (формационного, этапного) развития, с преодолением материальной доминанты жизнедеятельности. Основными чертами, определяющими диапазон как наметившихся стратегических трансформаций, так и воздействия на них, становится переход: от экономики простого труда к экономике уникального творчества, от экзогенного количественного роста к эндогенному качественному развитию, от доминанты материального к духовно-нравственному и интеллектуальному, от базирования на расходовании физического труда как основной части общественно-необходимого к духовно-интеллектуальной деятельности как его определяющей составляющей части, от ориентации на сверхпотребительство и погоню за удовольствиями к ценностям нравственности и созидания, от формационного к неформационному, от обмена на основе сравнения товаров к обмену на базе сопоставления способностей, от дихотомии демократии/автократии к осязаемым элементам меритократии, от концептуальной открытости к признанию права на самоценность и обособленности культурно-цивилизационных миров, от космополитизма/национализма к регионализму и стратегическому партнёрству, от навязывания единства шаблонов глобализма к постглобальному разнообразию на основе базовых ценностно-смысловых комплексов культурно-цивилизационных миров. Бифуркация такого уровня привела когда-то к порождению общественно-биологического развития. Теперь она существенно дифференцирует ойкумену.

Так, в мире не только сосуществуют мириады социокультурных стилистик, в большей или меньшей степени комплементарных либо враждебных друг другу, готовых к конкуренции и/или партнёрству, находящихся на разных фазах своего развития и различающихся по балансу своих преимуществ/недостатков, возможностей и потенциалов. Внешне возрождаются контуры империй и геостратегических альянсов прежних веков домодерного периода, усиливается притяжение традиционных центров влияния, но эти формы характеризуют новые процессы. Многополюсный и разноскоростной мир, самоценность совершенно отличных друг от друга культурно-цивилизационных миров, нетерпимость к попыткам внешнего диктата и отторжение империалистического культуртрегерства – всё это (и многое другое) – приметы кардинальных трансформаций, связанных с усилением постглобального устройства мира, умение жить и развиваться в котором становится приоритетным фактором стратегической конкуренции между культурно-цивилизационными мирами. Разумеется, объективные и субъективные основания постглобализма формировались

и накапливались давно. Однако его системное всепроникающее качество и ведущее для ойкумены значение – явление новое. Отныне умение культивировать и использовать свою «особость» (а вовсе не готовность склониться перед навязываемыми извне штампами) становится важнейшей составляющей конкурентоспособности культурно-цивилизационного мира. В этой ситуации стремительно увеличиваются гетерогенность, неопределённость, взаимопроникновение разных фрагментов, подвижность границ; кардинально меняется соотношение общественных норм и аномалий, что накладывается на изменения в политической культуре и коммуникациях, где возрастает значение масс-медиа, «кликковых» контактов и «смайликовых» восприятий, создавая благоприятный фон для манипуляций [6–10].

Ныне наиболее заметно особое значение (в частности, для протекания и результатов конкуренции), приобретаемое духовно-нравственным аспектом переформатирования всякого культурно-цивилизационного мира. Этому способствует направленность осуществляемого ойкуменой кардинального перехода. В этой ситуации стремительно увеличиваются гетерогенность, неопределённость, взаимопроникновение разных фрагментов, подвижность границ, кардинально меняется соотношение общественных норм и аномалий культуры. Преодоление же «внеморальной» модели принятия решений, рост антропоцентрических тенденций радикально обогащает творческий потенциал: человек умеет и знает больше, чем осознаёт. При опоре на базовые ценностно-смысловые комплексы своего культурно-цивилизационного мира реформа становится жизненным принципом, вовсе не отвергающим исторический опыт и жизненный уклад. Преданность будущему не отрицает завоеваний прошлого. Духовное подвижничество при этом отливается в организационно-управленческих формах, соответствующих логике общественных процессов.

Информационный взрыв резко усилил возможности социального уровня и социокультурного содержания реализации информационного давления (изучаемого давно, в том числе с позиций стимулирования как позитивных, так и негативных общественных мутаций), выдвигаясь на авансцену ресурсно-методологических баз стратегического переформатирования. И ныне на формирование успешных стратегий оказывают существенное воздействие наложение процессов информатизации и повышения роли Интернета (в частности, социальных сетей), постмодернизации, размышления национального суверенитета глобализацией и регионализацией, сочетания интеллектуализации и стандартизации восприятия [11–15]. Доминирование в информационной сфере дает возможность оперирования чужими ресурсными

базами без несения ответственности за распоряжение ими. Виртуальные миры способны уже не просто воздействовать на реальность, управление киберпространством дает решающее превосходство при разъяснении настоящего, прошлого и будущего.

Однако «текущая реальность» среды и обширность политических коммуникаций не только делают иллюзорной внешнюю (как природную, так и социальную) опору, но и требуют искать и выстраивать устойчивость в себе самом, в своём внутреннем мире, отбирая из разных эпох и систем близкие именно для себя фрагменты, причём формирующиеся смыслы жизнедеятельности (человеческой и культурно-цивилизационных миров) определяют направленность, темпы, формы и очерёдность трансформаций их конкретных характеристик, а стало быть, поведенческие аспекты конкурентных противостояний, но сами проявляют себя как сторона ценностного восприятия окружающего. Ценностные иерархии и жизненные смыслы неотъемлемы друг от друга и постоянно резонируют. Соответственно, ценностно-смысловые комплексы действуют слитно: с одной стороны, ценности окрашивают характер и направленность смыслов, с другой – они наполняют смыслом те или иные действия, определяя направленность интереса как познавательного, так и конструктивного. Таким образом, избирательность и многообразие социокультурных репрезентаций за счёт формирования ценностно-смысловых комплексов обеспечивает не только ядро культурно-цивилизационного мира и формирование саморегулирующих и саморазвивающихся механизмов, укоренённых в традициях, устоях, нормах и передающихся механизмами социального наследования и памяти, но и предпочтения в путях, этапах и очерёдности возможных социально-политических действий. Подвижность ресурсно-методологических баз стратегического переформатирования требует адекватных трансформаций государственных механизмов и гарантий отстаивания коренных интересов своего культурно-цивилизационного мира, а также расширения корзины прав и свобод личности [16–19].

Гармоничное состояние баланса различных составляющих частей динамик общественной жизни формирует её качество соборности, позволяющее консолидировать интересы различных социальных групп без подавления какой-либо из них. Единство векторов публичной и приватной жизни поддерживается механизмами государственно-частного партнёрства, взаимоусиливающими потенциал общества, бизнеса и государства [20–27]. Так внутренняя организационная структура культурно-цивилизационных миров определяется последовательностью сверхпроектов, сосредотачивающих в себе сущность порывов исторического

творчества. Однако под влиянием многоаспектных тенденций постмодернизации бессмысленным является покорное следование какому-либо внешнему канону; необходим комплекс решений, позволяющих объединить посткризисные логики и развитие применительно к конкретным условиям. Разумеется, есть некоторые правила и идеи, реализация которых повышает эффективность действий. Однако речь идет отнюдь не о прокрустовом ложе форм. Напротив, успех венчает усилия, которые становятся «адаптацией» подходов к конкретным условиям, базируются как на правилах, так и на отступлениях от общего контекста; часто конкурентный выигрыш – следствие именно нарушения искусственно навязанных представлений об ограничениях и творческого использования конкретной специфики обстоятельств противоборства, так что критично важным становится отслеживание динамики методологии в отступлении от всеобщего к своеобразному. Эффективное развертывание этого инструментария в складывающихся условиях предполагает применение многочисленных исследований по вопросам социального управления, путем стимулирования желательных изменений. И если страны, находящиеся в ядре своего культурно-цивилизационного мира, выявили достаточно полно направления и диапазон своих поисков (организационного включительно), определились с предпочтениями и ограничениями, то возможность реализации значимых для всего человечества находок возрастает на грани контактов и диффузии, в зоне столкновений культурно-цивилизационных миров. Соответственно, меняется и представление об эффективном управлении. Исчерпание линейной логики западного доминирования усиливает ризомические процессы. При этом политические субъекты по-разному подходят к пониманию исторического процесса в силу того, что каждый из них обладает своими собственными психологическими характеристиками, аксиологическими и мировоззренческими установками. Подобная ситуация закономерна по своему характеру, так как в действительности исторический опыт представляет собой не только близость, сочетание человеческих позиций, но и их противопоставление, столкновение, то есть речь идет о жестком переплетении различных тенденций, скрещивающихся или отталкивающихся в понимании людей, которые способствуют накоплению опыта. Вместе с тем искаженное (иррационально-превращенное, фетишизированное) отражение действительности при виртуальном давлении в момент форсированных трансформаций усиливает искус нереальных, фантазмагорических характеристик и направлено за пределы той социальной структуры, где осуществлялась непосредственная жизнедеятельность конкретных культурно-цивилизационных миров.

Сейчас (при активном распространении глобализацией потребительских стандартов и шаблонов и развертывании процессов «гиперконкуренции») отстаивание самоидентичности альтернативных культурно-цивилизационных миров ещё сложнее. К примеру, неизмеримо возрастает диапазон средств в сфере сбора информации, подавления воли, откола периферийных территорий, усиления нестабильности (вплоть до инициирования протестных движений) в ядре культурно-цивилизационного мира, ресурсной базы информационного воздействия в направлении стимулирования желательных изменений. Соответственно, неизмеримо расширяется методологический и ресурсный диапазон воздействия как на социальном, так и на индивидуальном уровнях. Как показывает практика, свою эффективность (вплоть до управляемого хаоса или гуманитарных интервенций) подтвердили меры из числа не прямых действий, гибкой власти, мягкой силы и т. п.

Уже очевидно, что при попытках директивно-точного (командного) управления множатся возникающие социальные отношения, отрицающие результативность численных воплощений однозначных моделей. Логика однозначности причинно-следственных связей (модель «дерева») давно переросла в модель «куста» (характеризующую социальность, выросшую до многофакторности) и «ризому» стохастического состояния социальности, где сплетены самые причудливые сочетания логики бытия. Любая ветвь может стать корнем, узлом нового развития. Логика, как и завершённое знание, всегда запаздывает, и для выработавшей их цивилизации они уже не представляют необходимости. И дело не только в том, что сова Афины обыкновенно задерживается, а в факте самообнаружения целей в основном уже после их исчерпания. В самом процессе они не явны. Живой процесс, как правило, вне целей. Цель выявляется у процесса остановившегося, мертвого. И вместе с тем только неразвитый объект несет свою методологию отдельно, тогда как более совершенные структуры включают методологию внутрь себя. Подобным образом в животном мире тело простейших животных (у которых скелет снаружи) можно легко отделить от костяка (улитка, черепаха); у высших же животных скелет внутри, он не явен. Так и логический метод: то уже не нужен, то несовершенен. И в любом случае он не применяется непосредственно к необработанному эмпирическому материалу, а требует специальных теоретических понятий. Поэтому он больше пригоден для выработки способа понимания фактов. Когда метод применяется как нечто, явным образом отличное от материала (предмета) – он еще неразвит, бессилен. При попытке выделить метод в чистом виде исследователи получают нечто иное, суть же его управ-

ливается лишь вместе с имманентным ему развитием предмета. Так что как только наука путем теоретической критики доводится до состояния, когда её можно представить логически, материал начинает жить собственной жизнью без необходимости в специальном методе, и методология в предмете умирает. В целом же, чем совершеннее работа (осмысление и действие, реализация аналитической и конструктивной функций), тем незаметнее метод, то есть когда методология достигает расцвета, она «умирает», теряет свое существование вне теории.

Так, постмодерн требует имманентности метода переформатирования, его нахождения в самом содержании предмета обществоведения, так что метод развивается в соответствии с содержанием, применение же его многоуровнево и вне-иерархично. Переход к постмодерну серьёзно меняет структуры развития, требует переоценки ресурсной базы и вектора перемен. Соответственно происходящим трансформациям утрачивается доверие к логике, как когда-то к русалкам и лешим. Торжество информации как таковой – не впереди, а позади: движение от обмена товарами через обмен информацией к обмену способностями уже выявило за информационными средствами выражения их основание – разнообразие творческих способностей человека. Реализуется «оборачивание метода»: его результат фиксируется в формах достижения единства предмета и метода, имеющих своим содержанием критику, составляющую сущность теоретического отношения к фактам исторического развития. Таким образом, теоретическая критика – это первоначальная форма разрешения противоречия между предметом и методом с перевесом метода, не тождественная морально-практическому отношению к действительности, ибо она не способна к снимающей (включающей) критике.

Между тем, в прошлом период «бури и натиска» повсеместно делал характерными, привычными и общими технологии администрирования и жёсткого управления – насилия. Цивилизации выросли на идеях жёсткой утопической социальной инженерии, которые заложены Платоном и Руссо, Марксом и Вольтером и предусматривают, что все полезные институты вроде бы оказываются результатом целеустремленного и осознанного конструирования. Этот подход когда-то достаточно полно сформулировал советский селекционер Иван Мичурин в таком требовании: «Мы не можем ожидать милостей от природы. Взять их – наша задача». Причём анализ многих событий подтверждает: дополнительный груз проблем часто возникает из стремления сломить цикл, насильственно перейти в новое качество. Вспомним: «природа – не храм, а мастерская»; «когда враг не сдаётся...». Для общества индустри-

ального порой это было оправдано и нормально. Другое дело – время глобального переформатирования, появления блоков постсовременности, фиксации хозяйственных систем до-, пост- и собственно индустриальных в одном временном пространстве. На передний план выходят процессы, которые принципиально жёстко не детерминируются. Ими нельзя управлять вообще, либо же регуляция ограничена (от известных катаклизмов эпохи до общегражданского диалога и принятия решений, где участников «контролируют» процесс и структура). Как известно, дело – в рассеянности, децентрации, неконцентрируемости знания и опыта, которые принципиально не централизуются (в отличие от власти), а также в инерционности, консерватизме институциональной памяти наряду с гибкостью, изменчивостью входящих в механизмы общественной саморегуляции, самовоспроизводства и саморазвития культурно-цивилизационных миров, получающих дополнительный импульс в постглобальных процессах. При этом знание воплощается не столько в фактах, сколько в привычках и традициях, навыках и интуиции, передаваясь при взаимодействии людей. Решения диктует преимущественно подсознание, сознание часто лишь рационализирует принятое решение. Потому обеспечение укоренённости изменений достигается созданием новых традиций, открывающих простор развитию форм при опоре на общецивилизационные тенденции, трансформации и учёту существующей институциональной памяти народа.

Гораздо более плодотворная стратегия общественного переформатирования – культивировать гуманные условия жизнедеятельности, стимулирующие развитие и раскрытие сущностных сил человека. Так, созидательный характер итогового вектора трансформаций культурно-цивилизационного мира предполагает доминанту исторического творчества, обогащающую всю ойкумену и обеспечивающую гуманизацию общественных отношений. Однако только способные к сознательному критическому осмыслению действительности личности и имеющие соответствующую информационную инфраструктуру культурно-цивилизационные миры могут длительное время успешно противостоять шаблонам и стереотипам глобальных СМИ, материальному и бездуховному натиску внешних для цивилизации техноструктур. Тем самым общество обеспечивается своеобразными социокультурными «осями координат». При этом не просто создаются основания, точки конденсации роста ответственности и гражданственности, а формируются социально значимые мотивации действий/бездействия, конечный вектор трансформаций, активизация производительных сил общества, упорядочивается социальный хаос. Одновре-

менно страны, которые демонстрировали высокие достижения во всех областях социального общежития, как правило, основывались на широком объединении усилий различных слоёв населения на задачах гражданского согласия и достижения общественной соборности. Это, в свою очередь, требует учёта общественных представлений о нормативном и должном, справедливом и неотъемлемом.

Выводы. Затянувшиеся постсоветские радикальные трансформации накладываются на куда более серьёзное переформатирование ойкумены и комплексные изменения в ней, тем более неотложные, что ценой затягивания может стать не только качество развития, но и просто сохранение жизни. Следование представлениям о рефлексии диапазона ресурсно-методологических возможностей постглобального переформатирования выводит на авансцену конкуренции между культурно-цивилизационными мирами социальный уровень, а также социокультурное качество информационного взаимовлияния и давления в направлении изменений, расцениваемых как благоприятные. Гибкий учёт постглобальных особенностей и роли аспектов и динамики переформатирования выступает при этом важным фактором предотвращения реализации худших сценариев обрыва в контрмодерн с присущими ему социальным каннибализмом, торжеством насилия и дикости.

Постглобальная трансформация ресурсно-методологических баз конкуренции между культурно-цивилизационными мирами формирует потребность в соборном состоянии общества, предполагающем баланс социальных интересов групп населения и учёт общественных представлений о справедливости, укоренённого в культурно-цивилизационном мире восприятия нормативов и традиций народовластия, форм народного контроля и развития. С этой целью может быть привлечён механизм государственно-частного партнёрства как наиболее распространённая часть реализации единства принципа публично-приватного партнёрства.

Оптимизация дальнейшего научного освоения этой сферы, на наш взгляд, может достигаться исследованием изменений концептуальной власти под влиянием как исторических вызовов постглобализма и тенденций сетецентризма в медиапространстве, так и диапазона изменчивости институциональной памяти народа.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Валлерстайн И. Геополитические миротрансформационные изменения: 1945–2025 годы / И. Валлерстайн // Вопросы экономики. – 2006. – № 4. – С. 67–82.
2. Kurth J. Toward the Postmodern World / J. Kurth // Dialogue. – 1993. – № 2. – Р. 8–13.

3. Шедяков В. Постглобализм как социально-экономическое явление / В. Шедяков // Рухес. – 2016. – № 4(3). – С. 104–114 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : journal-ruhis.com>uploads>2016/10.
4. Trout J. Differentiate or Die: Survival in Our Era of Killer Competition / J. Trout, S. Rivkin. – 2nd ed. – NY : John Wiley and Sons, 2008. – 272 p.
5. Шедяков В. Стратегічна конкуренція макрорегіонів і стимулювання бажаних трансформацій / В. Шедяков // Віче. – 2012. – № 22 (331). – С. 30–32.
6. Hall E. Beyond Culture / E. Hall. – Anchor Books, 1989. – 298 p.
7. Шедяков В. Постмодернізація трудових відносин як об'єкт соціального управління / В. Шедяков : автореф. дис. ... доктора соціол. наук. – Харків, 1996. – 32 с.
8. Соловьёв А. Политическая коммуникация: к проблеме теоретической идентификации / А. Соловьёв // Политические исследования. – 2002. – № 3. – С. 5–18.
9. Садохин А. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. Садохин. – М. : Высшая шк., 2005. – 310 с.
10. Бодров А. Виртуальная реальность как когнитивный и социокультурный феномен / А. Бодров. – Казань : Таглитат, 2005. – 195 с.
11. Кара-Мурза С. Власть манипуляции / С. Кара-Мурза. – 2-е изд. – М. : Академический Проект, 2009. – 380 с.
12. Панарин И. СМИ, пропаганда и информационные войны / И. Панарин. – М. : Покорение, 2012. – 336 с.
13. Жаров М. Хроники информационной войны / М. Жаров, Т. Шевяков. – М. : Европа, 2009. – 48 с.
14. Шедяков В. Конкуренція смислів і протистояння стратегій соціально-інформаційних систем / В. Шедяков // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2013. – № 2 (17). – С. 109–114.
15. Шедяков В. Організація асиметричних впливів інформаційних систем / В. Шедяков // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2010. – № 2 (8). – С. 71–75.
16. Шедяков В. Социальный уровень информационного влияния как аргумент в стратегической конкуренции культурно-цивилизационных миров / В. Шедяков // Гілея. – 2014. – Вип. 91 (12). – С. 249–258.
17. Шедяков В. Стратегия постсовременного взаимодействия : методология и ресурсная база дальнейшего совершенствования / В. Шедяков // Новая парадигма. – 2014. – Вип. 119. – С. 34–52.
18. Шедяков В. Ефективні технології соціального проектування: динаміка змін / В. Шедяков // Віче. – № 6(315). – С. 26–28.
19. Шедяков В. Место социальной ответственности в обеспечении продуктивной основы реализации общественных интересов / В. Шедяков // Соціальна відповідальність влади, бізнесу і громадян : у 2-х т. / заг. ред. Г. Півняк ; М-во освіти і науки України ; Нац. гірн. ун-т. – Д. : НГУ, 2014. – Т. 1. – С. 282–290.
20. Єщенко П. Нова модель держави / П. Єщенко, Б. Кваснюк, О. Бірюков. – Слов'янськ : Печатний двір, 2002. – 143 с.

21. Шедяков В. Держава: майбутнє економічного ідеалу / В. Шедяков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com/3627-derzhava-maybutnye-ekonomchnogo-dealu.html>.

22. Шедяков В. Воплощение идей социального государства: утопия или необходимость, позади или впереди? // Первый независимый научный вестник. – 2015. – № 1. – Ч. 2. – С. 44–48 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.firjournal.com.ua>.

23. Спиридонов А. Государственно-частное партнёрство: понятие и перспективы совершенствования законодательного регулирования / А. Спиридонов // Актуальные проблемы соц.-эк. развития России. – 2010. – № 1. – С. 36–41.

24. Хлебников К. Государственно-частное партнёрство: экономическое содержание

и институциональные границы / К. Хлебников // Экон. науки. – 2011. – № 6. – С. 129–133; № 7. – С. 131–135.

25. Шедяков В. Государственно-частное партнёрство в обеспечении единства общественных, коллективных и личных интересов / В. Шедяков // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2015. – № 7. – С. 150–155.

26. Шедяков В. Розвиток державно-приватного партнерства як необхідна складова частина проведення успішної модернізації країни / В. Шедяков // Віче. – 2012. – № 12 (321). – С. 22–24.

27. Шедяков В. Гуманизация социальных отношений средствами публично-приватного партнёрства в процессе становления умного общества / В. Шедяков // Personality Development In the Age of Globalization. – Morrisville, USA : Lulu Press, 2016. – P. 46–50.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Ростецька С.І.,

Роль символічної політики у формуванні локальної ідентичності

УДК 323.1

Ростецька С.І.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

У статті розглядається проблема формування локальної ідентичності в сучасному політичному процесі. Проаналізовано символічну політику як один із механізмів формування локальної ідентичності. Закцентовано особливу увагу на ролі політичних міфів та символів, ритуалів.

Ключові слова: ідентичність, регіональна ідентичність, локальна ідентичність, символічна політика.

В статье рассматривается проблема формирования локальной идентичности в современном политическом процессе. Символическая политика анализируется

как один из механизмов формирования локальной идентичности. Особое внимание уделяется роли политических мифов, символов и ритуалов.

Ключевые слова: идентичность, региональная идентичность, локальная идентичность, символическая политика.

This article examines the problem of the formation of local identity in the modern political process. The symbolic policies are analyzed as one of the mechanisms of forming a local identity. Particular attention is paid to the role of political myths and symbols and rituals.

Key words: identity, regional identity, local identity, symbolic politics.

Проблема пошуку ідентичності часто є досить болючою як для окремого індивіда, так і певних соціальних груп. У процесах пошуку ідентичності психологічні аспекти переплітаються з ментальними, духовними, соціокультурними факторами. Пошук ідентичності може асоціюватися, зокрема, з так званою романтичною свідомістю, з перехідними історичними та соціально-політичними періодами, ситуаціями розпаду традиційних соціокультурних практик, зміни форм світогляду і поведінки.

Також доцільно акцентувати увагу на тому, що пошук ідентичності ускладнюється як за умови великої території, так і за умови полікультурності та поліконфесійності в державі.

У сучасній науковій літературі не завжди досить чітко і послідовно проводиться змістовна межа між поняттями регіональної ідентичності та локальної, місцевої ідентичності; досить часто простежується синонімічність їх паралельне вживання, присутня змістовна нечіткість їх вживання. Разом із тим в умовах сучасного соціуму ці поняття можуть перебувати в різнорівневій взаємодії: від повної соціоментальної подібності до серйозного соціокультурного і соціоментального антагонізму, включаючи цілий ряд проміжних стадій. Питання локальної ідентичності, ідентифікації останнім часом досліджувалось у працях І. Бусигіної, В. Гельмана, О. Морозової і Е. Улько, Л. Нагорної, Т. Панченко, С. Савоскула, А. Слизи і М. Щепананського та ін.

Але в той же час недостатньо вивченим наразі є і соціокультурний потенціал локальних ідентичностей; фактори, що сприяють виникненню, формуванню, розвитку і конструюванню на території тієї чи іншої місцевості власної локальної ідентичності, а також фактори, які виконують деконструю-

ють, руйнівну для даного соціокультурного феномена роль.

Метою статті є дослідження символічної політики як одного з механізмів формування локальної ідентичності.

На думку Морозової О.В., локальна ідентичність як загальне почуття причетності може реалізовуватися через ідентифікацію з окремими елементами:

- 1) ідентифікація з малою батьківщиною – місцем народження;
- 2) ідентифікація з особливостями ландшафту і клімату;
- 3) ідентифікація зі значимими історико-культурним подіями;
- 4) ідентифікація зі значимими людьми: відомими історичними та сучасними особистостями, з близькими людьми, друзями, з ким спілкуєшся (безпосередні контакти), колегами по роботі;
- 5) ідентифікація з економічної спеціалізацією територій і рівнем соціально-економічного розвитку;
- 6) ідентифікація з особливими реальними або рисами які приписують колективній поведінці [6, с. 143].

Наразі в Україні відбувається реформування системи місцевого самоврядування. На жаль, не завжди, на перший погляд, теоретично ефективні засади реформування можуть так само ефективно втілюватися на практиці. І однією з причин є непримиренність окремих територіальних громад на ґрунті полікультурності, власної локальної ідентичності. Так, для громад, які стали на радикальну позицію супротиву об'єднавчим процесам, цей шлях варто пропонувати через реалізацію положень Закону України «Про співробітництво територіальних громад» [1].

Як слушно зазначає Т. Панченко, в умовах сучасної територіальної організації суспільного життя локальні співтовариства співіснують з іншими територіальними. Невипадково для виокремлення спільнот на місцевому рівні використовують категорії «територіальний публічний колектив», «територіальний колектив громадян», «територіальна громада», для яких показник чисельності населення стає другорядним. Хоча кожна із цих категорій характеризується різними підходами та кваліфікуючими ознаками, їх об'єднує право членів на реалізацію публічної влади безпосередньо або через обраних представників, що реалізується через систему місцевого самоврядування. Відповідно головним критерієм для виокремлення територіальної громади (територіального колективу тощо) є не чисельність населення, а наближеність влади та суспільних послуг до населення. Відповідно, за цієї логікою, як одне село, так і мегаполіс, є територіальною громадою [7, с. 75].

Проведення адміністративних кордонів формально, без належного урахування широкого культурно-історичного контексту, може привести до виникнення когнітивного дисонансу в представників місцевого населення. Соціокультурні або ментальні контексти регіонів, що мають різні можливості і умови для формування місцевих, локальних ідентичностей, але в окремих випадках можливо спостерігати соціокультурне і соціоментальне уподібнення між регіональною ідентичністю і локальною ідентичністю. У деяких випадках (при наявності регіональної поліментальності) можлива часткова або повна розбіжність цих понять, що призводить до когнітивного дисонансу в представників локальної ідентичності.

У наші дні зміна геополітичної структури світу викликає поява складних соціокультурних наслідків, у тому числі і радикальних трансформацій ідентичності. Цей процес породжує нові конфлікти і сприймається багатьма національними спільнотами як загроза їх політичному суверенітету, економічній безпеці і культурній самобутності. Особливо чітко подібні трансформації простежуються під час розгляду «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі та пов'язаних з ідентичністю процесів, що розвиваються в невизнаних державах. Дані конфлікти важко піддаються врегулюванню. Британський вчений Д. Френсіс порівнює ідентичність з культурою, яка також багатогранна. На його думку, ворожість, незалежно від природи її походження, посилюється культурними відмінностями, внаслідок чого іншій стороні приписуються мотиви домінування, які змушують вважати «несхожість» загрозою [11].

На думку Н. Євстифєєва, прагнення не втручатися в пряму політичну боротьбу, займаючись побудовою місцевої громади та її інтелектуального середовища призводить місцеві спільноти

до боротьби за символи, за усвідомлення і набуття колективної локальної ідентичності. У цілому ця боротьба може бути дуже плідною [3, с. 91].

Як показують чисельні дослідження, локальні колективні ідентичності суттєво впливають на розвиток міста, виступаючи основою для самоорганізації спільноти. «Об'єднувальні» цінності колективної ідентичності створюють мережі довіри і збільшують можливості місцевих громад.

При цьому значущі для спільноти символи лягають на мапу місця, відновлюючи і посилюючи наявну зв'язок або прив'язуючись до референта. Пошуки і створення таких символів породжує символічний простір, а конкуренція символів породжує символічну політику.

Символічна політика визначає несимволічні практики. Саме тому за структури ідентичності та їх наповнення йде боротьба на рівні цілком реальної політики. Однак якщо у «звичайній» політиці, заснованій на перерозподілі матеріальних ресурсів, першість майже завжди залишається за тими, хто володіє політичною владою, то символічна політика живе в конкурентному середовищі. Щоб відібрати символи і заволодіти ними, потрібні дещо інші компетенції, ніж володіння матеріальними ресурсами.

Посилаючись на назву відомої книги Люсьєна Февра, можна назвати численні проекти боротьби локальних спільнот за своє право на місто боями за ідентичність [10, с. 431].

Адже за символи доводиться боротися, відстоюючи свою локальну ідентичність, формуючи інтелектуальне середовище, створюючи спільноту людей, що претендують на розвиток місцевої громади. І тут у місцевих спільнот набагато більше шансів, ніж пряма політична участь. У боротьбі за символи місцевим громадам нічого втрачати, отримують вони не тільки символи, а й те, що ці символи позначають.

Символи є одним із найдавніших глибинних шляхів знання та комунікації. Символ є єдністю реального, існуючого і нереального, свідомого та несвідомого. Політичний досвід за допомогою творчого розуміння рухається з несвідомого у сферу символів. Потім раціональна та емоційна обробка цих символів перетворює усвідомлення в ідеологію та політичні стереотипи. Наприклад, у стародавніх греків символи слугували для передачі вмісту таємними знаками членів замкнених, таємних груп.

Символи виступають в якості важливих феноменів політичної системи, вони виконують свою функцію як предмети та дії, які умовно позначають будь-які політичні змісти. Так, поширеним політичним символом є прапор. Це символ Батьківщини, держави, політичної законності, суверенності. У суспільстві з потужним символічним знаком патріоти-герої віддають своє життя, зберігають його

як найважливіший елемент політичної структури. Крім державного прапора, кожна держава має звуковий символ – гімн, а також символ – герб.

Символічні атрибути (ознаки, позначення, втілення) влади включають у себе все, що пов'язано з даною політичною системою, її історією, дійсністю і майбутнім. Особливо наповнені символікою традицій, армія, державні служби, суди, прокуратура і т. д. Символ не може бути повністю зрозумілим – це завжди тривалий процес, який розкривається суспільству в історії та кожній людині – протягом її життя. Чим більше політичне життя, тим глибше проникнення в зміст символів. Символізм вимагає культури та активного ставлення до символічної реальності.

Символьна політика, такий чином, робить своїм інструментом певний набір символів, які, будучи включеними в політичне буття, здатні сформувати єдину життєву сферу універсальних (глобальних) і національних символів.

У методологічному сенсі символічна політика орієнтована на несистемний підхід, який рухається від речей (у даному випадку – окремих символів) до відносин і властивостей конкретної семіосфери.

С.П. Поцелуєв під символічною політикою розуміє «особливий вид політичної комунікації, який націлений не на раціональне осмислення, а на нав'язування стійких смислів шляхом інсценування візуальних ефектів. Символічна політика – це не просто дія з використанням символів, а дія, яка виступає як символ» [9, с. 147].

З точки зору комунікативної практики символічна політика реалізується в рамках моделі суб'єкта-об'єкта та суб'єкта-суб'єкта.

У першій моделі, що є характерною для національного рівня, влада виступає як одноосібний суб'єкт, що здійснює своєрідне символічне насилля над суб'єктом соціуму, ще не отримавшим статус. Друга модель, характерна для рівня регіональної та локальної символічної політики, передбачає формально символічну рівність щодо семіотичного конструювання політичного дискурсу.

Технології символічної політики є важливими засобами досягнення ідеологічних та інформаційно-комунікативних цілей у політиці. Сучасні технології взаємодії влади та суспільства, такі як електронні прийоми, портали обговорення законопроектів, блоги політиків, створюють образ прозорої та ефектної влади. Деякі технологічні засоби символічної політики, наприклад організація масових акцій через мережу Інтернет, стають важливими інструментами в процесі мобілізації населення. Такі технології, як зміна символів, створення та відновлення пам'яток, організація святкових заходів, виступають як засоби формування різних групових ідентичностей, у першу чергу – локальних.

Залучаючи значущі для суб'єкта культурно-історичні, соціально-економічні та геополітичні

смисли в політичне життя регіону, органи влади здатні конструювати локальну та регіональну ідентичність, використовувати підтримку жителів у політичних цілях.

Таким чином, структуру локальної ідентичності доцільно представити у вигляді таких базових елементів:

- 1) звернення до локальної географії (де знаходиться населений пункт);
- 2) значимі місця населеного пункту (символічний центр тощо);
- 3) символічні цінності локальної ідентичності (предмети гордості, значимі історичні події);
- 4) пантеон героїв – реальних і міфічних;
- 5) уявлення про структуру співтовариства;
- 7) ритуали відтворення ідентичності (загальні свята, регулярні спільні масові заходи).

Символічні засоби – особливий ресурс, що дозволяє конструювати єдину спільноту, легітимізувати існуючий порядок речей і мобілізувати громадян на спільні дії за допомогою формування почуття спільності і важливих для всіх політичних завдань. До символічних вимірів політики ідентичності можуть бути віднесені топоніміка, міські культурні ландшафти, міські пам'ятники, державні ритуали, символи – все те, що може бути наочно сприйнято громадянами в повсякденному житті, те, що конструює смисли повсякденності соціального світу і втілює політичну пам'ять спільноти. Певний тип репрезентації минулого знаходить своє відображення в особливих практиках комеморації, а «загальноприйняті» уявлення про минуле є однією з головних опор ідентичності сучасних політичних спільнот.

Пам'ять у політиці ідентичності виступає як комплекс комунікативних структур, синхронізуючих соціальні очікування (структурні зразки смислового фокусування соціальних очікувань). Такий комплекс підтримується символічним дизайном, для трансляції політики пам'яті створюється «символічний контейнер» соціальної ідентифікації або, іншими словами, ряд символічних комплексів.

У ряду цих символічних комплексів знаходяться міф і ритуал, які виступають важливим символічним компонентом політичної ідентичності, у зв'язку із чим С. Поцелуєв зазначає: «В сучасних суспільствах політичний міф визначає рамкові умови сприйняття та інтерпретації політичної реальності, формулює певну політичну онтологію і тим самим захищає політичне ігрове простір» [8, с. 130].

Міф конструює політичну ідентичність. Приймаючи на віру той чи інший міф, індивіди ототожнюють себе з конкретною політичною роллю і набувають ідентичність. Крім того, що політичний міф вводить опозицію «друг / ворог», «ми / вони», він створює когнітивну основу політичної ідентичності, світоглядну картину для кожного, хто залучений у політичне співтовариство: міф пояснює політичну

реальність, емоційно насичує її завдяки персоналізації політичних сил і тенденцій. За допомогою міфу політична дійсність осмислюється в контексті історичної пам'яті, а людина стає ідеологічно «дієздатним» у політичній сфері». Політичні міфи у вигляді образів постачають нам необхідний рівень політичного знання про буденність і формують нашу ідентичність.

Ідентичності формуються, трансформуються і закріплюються завдяки політичним ритуалам, які є символічним засобом відтворення політичних міфів [8, с. 43]. Роль ритуалів у символічній політиці залежить від ідеологічних і культурних функцій політичних міфів, які порівняно з міфами традиційних товариств вільні від релігійного наповнення і знаходять технологічний потенціал.

Сучасна політика приймає естетичний, видовищний характер. Відомий американський історик Дж. Мосс говорить у зв'язку із цим про виникнення «нового політичного стилю» [12, с. 7], в якому «будь-яка політична акція повинна була трансформуватися в виставу». Особливу роль у ритуальному закріпленні політичного міфу і формуванні ідентичності за допомогою естетичних засобів виконує політичне свято. Свято служить засобом відтворення політичної ідентичності. Як «нестабільні символи» політичні свята, на думку С.Н. Ефремової, є одним із способів формування політичної ідентичності та конструювання єдиного співтовариства. «Національні (державні) свята є інструментом... символічної політики, що стимулює солідарність і спонукає до певних політичних дій» [4, с. 308].

Зв'язок символічної політики та ідентичності, здійснювану за допомогою свята, зазначає німецький історик Я. Ассман: «Свята та обряди в регулярності свого повторення забезпечують передачу і поширення знань, що закріплює ідентичність і тим самим – відтворення культурної ідентичності» [2, с. 60].

Свято – комплекс відносно стабільних і стійких у часі, постійно відтворюваних дискурсивних практик і політичних взаємодій навколо символічної події чи дати. В якості інструменту мотивації політичної поведінки державні свята актуалізують потенціал політичної символіки. Результатом проведеної за допомогою свят політики ідентичності виступають колективні дії, які виробляються в ході ідеологічної та символічної боротьби за відтворення смислів і значень.

Серед основних інструментів найчастіше використовується політичний міф та політичний ритуал. Символічний потенціал міфу та ритуалу в умовах ускладнених комунікативних структур використовується владою в процесі здійснення політики ідентичності та політики пам'яті, тобто саме цілеспрямованої діяльності з конструювання єдиного політичного співтовариства, що має спільні риси та цілі. Використовуючи ідентичність, Ю. Левада

виділив два можливі осі символізації соціальних та політичних явищ тимчасової та просторової, які досить точно розкривають суть політики пам'яті та політики ідентичності. Перша вісь символізації соціальних явищ – тимчасова. Подібно до того, як індивідуальна людська пам'ять відзначає у власне життя значимими подіями, соціальна пам'ять – як офіційна, так і неофіційна, масова, – вирізняє в історії моменти надзвичайної ваги або приписує їм таке значення. Частіше всього ці «першочергові» події («початок» історії країни, народу, держави, політичного устрою) і пов'язані з ними сутнісні перемоги або поразки, героїчні подвиги і т. д. Реальність або фантастичність подій та персонажів історичної міфології не має значення [5, с. 408]. Таким чином, ключовий момент політики пам'яті – висвітлення і підкреслення в колективній пам'яті певних подій, які конструюють спосіб розуміння політичних подій в теперішньому часі. Друга вісь символічного самовизначення – просторова. Саме тут розуміється специфіка території, заповнена характерними для неї символами і закріплення в текстах, які транслуються від покоління до покоління. І найбільше це зберігається саме на локальному рівні.

Отже, наразі актуально є не лише побудова привабливого образу своєї території, але і конкретно-наукове вивчення змістовних особливостей локальних та регіональних ідентичностей (які перебувають у процесі внутрішньої динаміки), вивчення процесів, притаманних внутрішньому стану сучасних регіонально-локальних соціокультурних товариств.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>.
2. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман. – М., 2004. – 365 с.
3. Евстифеев Р. Локальная идентичность: символическая политика и несимволические практики / Р. Евстифеев // Федеративный вестник. – 2016. – № 1. – С. 88–95.
4. Ефремова В.Н. Национальные праздники как «нестабильные символы» национальной идентичности / В.Н. Ефремова // Символическая политика. Вып. 1: Конструирование представлений о прошлом как властный ресурс. – М., 2012. – 334 с.
5. Левада Ю.А. Сочинения: избранное. Социологические очерки 2000–2005 / Ю.А. Левада. – М. : Издатель Кар- пов Е.В., 2011. – 507 с.
6. Морозова Е.В. Локальная идентичность: формы актуализации и типы / Е.В. Морозова. – ПОЛИТЕКС. – 2008. – № 4. – С. 139–151.
7. Панченко Т. Регіональна і локальна ідентичності як складові культури субсидарної демократії / Т. Панченко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика

викладання соціально-політичних дисциплін. – 2010. – Вип. 4. – С. 72–77.

8. Поцелуев С.П. «Символическая политика»: к истории концепта / С.П. Поцелуев // Символическая политика. Вып. 1: Конструирование представлений о прошлом как властный ресурс. – М., 2012. – 334 с.

9. Поцелуев С.П. Феномен символического диалога в политике: условия возможности и российские практики / С.П. Поцелуев // Вопросы философии. – 2014. – № 7. – С. 144–153.

10. Февр Л. Бои за историю/ Л. Февр. – М. : Наука, 1991. – 630 с.

11. Francis D. Culture, Power Asymmetries and Gender in Conflict Transformation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.berghof-handbook.net/std_page.php?LANG=e&id=11.

12. Mosse G.L. The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich. New York, 1975. – 252 p.

Шевчук В.А.,
Куриляк В.В.

Імперська ідеологія щодо адвентистських локацій на Галичині та Волині

УДК 1.000.165.6

Шевчук В.А.,
аспірант кафедри давньої історії
України та архівознавства
Львівського національного
університету імені Івана Франка
Куриляк В.В.,
магістрант кафедри історії
Національного університету
«Острозька академія»

Проаналізовано перелік нормативно-правових документів Російської й Австро-Угорської імперій та Другої Речі Посполитої щодо становлення та розвитку адвентистських осередків у період 1886–1939 рр. Доведено, що імперські ідеології зазначених держав були спрямовані на викорінювання сектантських ідей, оскільки вбачали в них небезпечні чинники, які порушували громадський спокій і руйнували вікові християнські традиції православної та католицької церков.

Ключові слова: імперська ідеологія, Галичина та Волинь, адвентистські локації.

Проанализирован перечень нормативно-правовых документов Российской и Австро-Угорской империй, а также Второй Речи Посполитой относительно становления и развития адвентистских центров в период с 1886 по 1939 гг. Доказано, что имперская идеология данных государств

была направлена на искоренение сектантских идей, поскольку видела в них опасные факторы, способные нарушить гражданский покой и разрушить столетние христианские традиции православной и католической церквей.

Ключові слова: имперская идеология, Галичина и Волинь, адвентистские локации.

The list of regulatory and legal documents of Russian and Austro-Hungarian Empires and the Second Commonwealth concerning the establishment and development of Adventist centers in the period of 1886–1939 is analyzed. It is proven that the imperial ideologies of the named states were directed towards outrooting the sectarian ideas regarding them as dangerous factors that led to the public peace disturbance and ruined the age-old Christian traditions of the Orthodox and Catholic Churches.

Key words: imperial ideology, Galicia and Volyn, adventist locations.

Постановка проблеми. Виникнення, становлення та розвиток адвентистського віровчення й церкви в цілому серед українського населення Галичини та Волині припадає на період із 1886 по 1939 рр. Цей період супроводжувався постійним контролем і переслідуванням з боку місцевих державних органів влади та поліції, котрі по суті виконували постанови імперських ідеологій, у контексті яких доводилося існувати багатьом постремформаторським релігіям, зокрема й адвентистам сьогомого дня.

Аналіз останніх джерел. Серед історико-релігійних наукових робіт польських дослідників другої половини ХХ ст. (Б. Турек, Б. Козірог, З. Лико), які займалися ґенезою та догматикою адвентистської течії, лише в праці Захаріуша Лико «Sytuacja prawna kościoła adwentystycznego w Polsce międzywojennej 1918–1939» («Правова ситуація адвентистської церкви в Польщі в міжвоєнний період, 1918–1939») стисло охарактеризовано правовий статус і напрями діяльності адвентистських громад. Серед вітчизняних досліджень особливу увагу привертає праця М. Жукалюка «Крізь бурі, шторми, лихоліття», де автор описує становлення, розвиток і поширення адвентистського віровчення на території Західної України. Також наша робота базувалася на періодичних виданнях адвентистів сьогомого дня, а саме: «Sługa Zboru» («Слуга збору») і «Organ kolporterów» («Орган колпортерів») [1, с. 11].

Метою статті є дослідження етапів становлення та розвитку віровчення й організаційного оформлення адвентистських локацій на Галичині та Волині в період із 1886 по 1939 рр. в умовах політичної ідеології Російської, Австро-Угорської імперій і Другої Речі Посполитої.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати політичну

ідеологію Російської, Австро-Угорської імперій і Другої Речі Посполитої щодо поширення адвентистського віровчення на територіях Галичини та Волині й визначити основні нормативно-правові документи, котрі регулювали діяльність адвентистських осередків у період із 1886 по 1939 рр.

Виклад матеріалу. Зазначена тема цікава як з історичної позиції, так і з релігійної, оскільки період найбухливішого розвитку адвентизму на Галичині та Волині припадає на 20–30-ті рр. ХХ ст. Ця тема є малодослідженою, що насамперед пов'язано з тим, що в Україні до 1990-х рр. ідеологія Радянського Союзу виключала поширення та розвиток протестантських релігійних течій, а після здобуття Україною незалежності дослідницьких історичних робіт на тему становлення та розвитку адвентистських локацій у період із 1886 по 1939 рр. не виявлено.

У Російській імперії до 1845 р. не існувало законних постанов, котрі регулювали б взаємовідносини протестантських конфесій і держави. Проте після підписання імператором Миколою І постанови під назвою «Уложення про покарання кримінальні та виправні» від 15 серпня 1846 р. до діяльності релігійних сектантів могли застосовуватися кримінальні заходи. Спираючись на цю постанову, виконавчі органи мали право притягувати сектанта до кримінальної відповідальності за образу православної віри (невизнання православних обрядів і постанов, які базувалися на традиціях церкви й не мали основи у Святому Письмі) і блюзнірство (словесну образу релігійних почуттів) [2, с. 124–129].

Після набуття чинності цим законом протестантські зібрання й обряди були суворо заборонені цивільною та релігійною владою, оскільки саме представники традиційної православної церкви називали їх загрозою християнської моралі, небезпечним чинником порушення громадського спо-

кою та руйнівним фактором вікових християнських традицій. Якщо когось запідозрювали в прихильності до сектантського віровчення, то в кращому випадку ситуація могла закінчитися побиттям батогами, а в гіршому випадку людині виносили смертельний вирок. Іноді священники вдавалися до підступу. Наприклад, якщо на сповіді дізнавалися про те, що хтось повиносив із дому святі ікони чи церковну атрибутику, то до підозрюваних вривався священник із поліцією, і на місці складали протокол, в якому людину звинувачували в богохульстві й зневажливому ставленні до святих речей. До того ж адвентистським служителям важко було отримати від губернатора реєстраційний документ на здійснення релігійних обрядів, оскільки така процедура могла тривати роками [3, с. 9–10].

Через півстоліття ситуація дещо змінилася в результаті реформ, спровокованих Першою російською революцією 1905–1907 рр., а особливо після виходу указу терпимості під назвою «Найвищий маніфест», котрий був підписаний російським імператором Миколою II у резиденції м. Петергоф 30 (17) жовтня 1905 р. і наступного ранку оприлюднений у пресі, тиражований окремими відбитками, листками, афішами та проголошений священниками по всіх церквах. Жовтневий маніфест був важливим, тому що містив основи громадянської свободи на засадах справжньої недоторканності особи, свободи совісті, слова, зборів і спілок. У контексті цього маніфесту 17 жовтня 1906 р. був виданий указ, який стосувався старообрядців і сектантів і надавав їм право створювати органи для реєстрації актів цивільного стану своїх прихожан [4, с. 257].

Для діяльності адвентистів важливе значення мала постанова Міністерства внутрішніх справ від 6 листопада 1906 р. № 5532, в якій зазначалося, що «вчення секти адвентистів є подібним до вчення баптистів і може бути визнаним однаково з останніми, оскільки баптисти згідно зі статтею 1106 Статуту іноземних конфесій мають свободу віровизнання. Отже, немає жодних причин відмовляти в цій свободі адвентистам, які мають у Росії три тисячі послідовників» [5, с. 53].

Таким чином, на території Волинської губернії, яка з 1792 по 1917 рр. входила до складу Російської імперії, до 1845 р. не існувало законів, котрі регулювали б відносини сектантських релігійних осередків, але в період із 1846 по 1905 рр. діяв перелік кримінальних норм, який забороняв діяльність сектантських громад. Із 1905 р. після прийняття «Найвищого маніфесту» послідовникам сектантства дали можливість вільно сповідувати свої погляди. Щодо адвентистських осередків із 1906 р. у Російській імперії, то вони отримали релігійні права на одному рівні з баптистською конфесією.

Щодо правового статусу адвентистів на території Східної Галичини, котра була частиною Австро-Угорської імперії, то тут у сфері релігійних відносин діяв Цивільний кодекс (1811 р.), а в галузі кримінального права – Кримінальний кодекс, затверджений у 1852 р. Ці кодекси містили перелік покарань щодо діяльності релігійного сектантства. Згодом у Законі від 20 травня 1874 р. у ст. 68

був затверджений перелік сектантських об'єднань, серед яких церква адвентистів сьомого дня не згадана. Причиною цього є те, що в 1874 р. цей рух був дуже незначним, а після його поширення адвентисти автоматично потрапили в категорію нелегальної секти, але їхня діяльність регулювалася Законом, котрий був затверджений 21 грудня 1867 р. Ст. ст. 14 і 16 Конституції передбачали можливість користуватися правом відвідування домашніх богослужінь [6, с. 90].

У суботні дні адвентистські зібрання проходили, як правило, у будинку пресвітера, котрий згідно з вимогами закону зобов'язаний був попереджати про це комісаріат поліції за 48 годин. У таких умовах церква часто розвивала свою діяльність під назвою різних товариств, наприклад, «Товариство християнських чоловіків і жінок», «Більше світла». Так, у Львові в 1912 р. існувало товариство «Промінь», котре випускало журнал під назвою «Ознаки часу».

Адвентистам треба було подати заяву з підписами 60 осіб, які мають таке віросповідання, мати відповідне приміщення для зібрань і додати копію урядового посвідчення проповідника. Якщо збиралося 60 підписів, подальші труднощі полягали в пошуку відповідного приміщення для зібрань. Щодо богослужінь, то вони проходили без співу й молитов, обмежуючись лише промовою. Зазвичай на богослужінні знаходився представник поліції, якому необхідно було надати список учасників, а також іменні запрошення, номери яких повинні були співпадати з номерами в наданому переліку. Присутні зобов'язані були тримати свої запрошення наготові на випадок приходу поліції. Якщо державні представники навідували громаду, богослужіння припинялося, і доброволець вручав поліцейському список присутніх, а той називав декілька прізвищ і перевіряв присутність названих осіб. Після закінчення перевірки поліцейський формально вибачався й покидав богослужіння. Обряд хрещення проходив таємно й зазвичай уночі. Часто траплялося так, що члени церкви притягалися до судової відповідальності за «участь у таємних товариствах або забороненій релігійній секті» або «з приводу пропаганди вчення релігійної секти, не визнаної владою». Беручи до уваги адміністративні труднощі й переслідування, керівництво адвентистів навесні 1914 р. направило у Відень петицію до цісаря Йозефа Франциска з проханням про релігійну свободу, однак вона залишилася без відгуку [7, с. 59].

Отже, церква адвентистів на території Галичини, котра була частиною Австро-Угорської імперії, не була визнана законом і не мала статусу офіційної секти, а діяла на підставі постанов, які стосувалися гарантій загальної релігійної толерантності та положень про публічні збори. Користуючись постановою про публічні збори, адвентисти в 1912 р. намагалися затвердити статут релігійної секти, проте у зв'язку з порушенням кримінальної справи проти Теодора Бжозона, котрий був головним ініціатором цієї ідеї, така спроба не мала успіху.

Для церкви адвентистів у міжвоєнний період у Другій Речі Посполитій існував один-єдиний закон, на який посилалися адвентисти, що проживали на території Волинського воєводства. Щодо загальної ідеології Другої Речі Посполитої, то ця держава була проти поширення сектантських ідей будь-якої конфесії, котра не належала до традиційної церкви, оскільки урядовці вбачали серйозну загрозу в поширенні протестантських ідей на території Другої Речі Посполитої (на території Західної України).

У ході аналізу ідеології та вчення протестантизму польські урядовці дійшли висновку, що таке вчення є небезпечним суспільним чинником, здатним зруйнувати релігійне та національне життя населення Речі Посполитої. Але проблема полягає в тому, що радикальні дії місцевих органів влади проти протестантів і адвентистів зокрема були протизаконними, оскільки 17 березня 1921 р. на установчому сеймі під сильним впливом демократичного руху ст. 111 була затверджена така постанова: «Усім громадянам гарантується свобода совісті й релігії <...> жоден громадянин не може бути через свої релігійні вірування обмеженим у правах, якими користуються інші громадяни. Усі жителі Польської держави мають право вільно сповідувати (публічно чи приватно) свою віру й дотримуватися правил власної релігії чи обряду, якщо це не суперечить публічному порядку або суспільній моралі» [8, с. 9].

Для отримання посвідчення на легальне проведено богослужіння у Варшаві необхідно було звернутися до генерального губернатора (намісника), котрий перед тим, як його надати, радився з католицьким або православним єпископами. У Варшаві адвентистам вдалося отримати це посвідчення, оскільки католицький єпископ, характеризуючи адвентистів, сказав: «То напевне є незагрозлива, непоказна й спокійна секта». Православний митрополит зауважив: «Адвентисти – то спокійний, поважний і побожний люд, який ще ніколи не завдавав нам ніяких клопотів» [9, с. 102].

Висновки. Отже, як видно з вищенаведеної інформації, тільки на території Російської імперії адвентисти мали юридичний документ, але не в формі закону, а у вигляді адміністративного акта, тобто мали розпорядження Міністерства внутрішніх справ, в якому окреслювався юридичний статус їхнього визнання. В Австрійській імперії ця церква здійснювала свою діяльність, спираючись на загальні приписи про віротерпимість і Закон про публічні зібрання. Однак у жодному разі не йшлося про юридичне визнання церкви, у кращому випадку вона мала статус дозволеної секти.

У такому юридичному статусі та з різними релігійними правами (Російської й Австро-Угорської імперій) адвентистські громади після Першої світової війни потрапили під владу Другої Речі Посполитої, на території якої майже всі протестантські церковні союзи не змогли легалізувати своє становище протягом усього проаналізованого періоду. Їхня діяльність на Галичині та Волині супроводжувалася постійним наглядом і протидією з боку державних і церковних органів [10, с. 151], хоча в конституційному праві польським урядом було офіційно дозволено вільно сповідувати особисті релігійні переконання.

Дослідження історії становлення та розвитку церкви адвентистів сьомого дня в міжвоєнний період на Галичині та Волині в майбутньому дозволить відновити сторінки історії щодо правового статусу не тільки цієї конфесії, але й інших сектантських напрямів у цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Piątek K. Sługa zboru / K. Piątek // Poliglot. – 1928. – № 1. – S. 16.
2. Нагорний В. «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 року в контексті криміналізації діянь послідовників релігійних течій православного походження / В. Нагорний // Форум права. 2016. – № 2. – С. 198.
3. Will T. Historia ruhu adwentowego w Polsce / T. Will // Sługa zboru. – 1939. – № 2. – S. 16.
4. Сітарчук Р. Адвентисти сьомого дня в українських землях у складі Російської імперії (друга половина XIX ст. – 1917 рік) / Р. Сітарчук // Полтава : Скайтек. – 2008. – 324 с.
5. Юнак Д. История Церкви христиан Адвентистов седьмого дня в России 1886–1981 гг. / Д. Юнак. – Заокский : Источник жизни, 2002. – Т. 1. – 448 с.
6. Шандала О. Правове регулювання громадянства та правовий статус громадян в Австро-Угорській імперії / О. Шандала // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2005. – С. 197–102.
7. Жукалюк М. Кризь бурі, шторми, лихоліття / М. Жукалюк // – Київ : Джерело життя. – 2009. – 544 с.
8. Юнак Д. История Церкви христиан Адвентистов седьмого дня в России 1886–1981 гг. / Д. Юнак. – Заокский : Источник жизни. – 2002. – 448 с.
9. Lyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego w Polsce Międzywojennej 1918–1939 / Z. Lyko. – Warszawa : Znaki Czasu. – 1979. – 380 с.
10. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination. The Official Directories-Washington : Review & Herald Publishing Association. – 1922. – 300 p.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Блажевська Є.В.

Міграція як виклик спільній безпековій політиці ЄС

У статті досліджується місце міграцій у контексті формування спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС. Використано методи івент- та контент-аналізу, котрі слугували засобами вивчення суспільно-політичних проблем, спричинених сучасним міграційним потоком, особливо біженцями у країни ЄС. Доведено, що керівні органи ЄС виробили адекватні механізми регулювання імміграційних напливів до Європи.
Ключові слова: міграція, біженці, безпека, політичний простір, безробіття, Середземне море.

Доказано, что руководящие органы ЕС выработали адекватные механизмы регулирования иммиграционных наплывов в Европу.
Ключевые слова: миграция, беженцы, безопасность, политическое пространство, безработица, Средиземное море.

This paper examines the place of migration in the context of the common foreign and security policy. The methods of event and content analysis, which are used as a means of studying the social and political challenges posed by contemporary migration flows, particularly refugees in EU countries. It is proved that the governing bodies of the EU have developed adequate mechanisms to regulate immigration flows to Europe.

Key words: migration, refugees, security, political space, unemployment, Mediterranean Sea.

УДК 327.5

Блажевська Є.В.,
аспірант кафедри міжнародних
відносин
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

В статье исследуется место миграций в контексте формирования общей внешней политики и политики безопасности ЕС. Используются методы ивент- и контент-анализа, которые служили средствами изучения общественно-политических проблем, вызванных современным миграционным по-

Спектр проблем, пов'язаних з міграціями та зростанням ролі іммігрантських громад у суспільному житті, суттєво позначається на задекларованих в установчих договорах Європейського Союзу (далі – ЄС) планах формування спільного простру свободи, безпеки та правосуддя в межах ЄС (розділ V Договору про функціонування ЄС, статті 67–89) [3, с. 104–118].

Міграційна проблематика, досліджена у науковій літературі такими авторами як В. Гусаров, Ф. Таубе, А. Хайдер, Дж. Кассаріно та ін. є свідченням того, що ця проблема має вагоме значення для розуміння реальних політичних процесів у Європі.

Метою статті є визначення місця міграцій, а особливо категорії біженців як складової в контексті формування спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС.

Завданнями статті є:

- визначити основні проблеми, що спричиняють сучасні міграційні потоки в ЄС;
- окреслити механізми та засоби вирішення міграційних проблем спільною політикою ЄС.

У викладенні поточних завдань та оцінці стану проблеми Європейська Комісія перелічує декілька основних напрямів, починаючи із заходів у зовнішніх сферах виникнення міграційних потоків: спостереження і контроль зовнішніх кордонів; співробітництво ЄС з країнами походження і транзиту мігрантів («Глобальний підхід» до проблеми міграції); притулок (ЄС як «захищена зона»); солідарність і спільний розподіл фінансової відпові-

дальності між державами-членами ЄС і третіми країнами; гуманітарна допомога ЄС для біженців; міграція і «політика розвитку», або зовнішньої допомоги ЄС [12, с. 1–14].

Вважається, що під час застосування сфер цілеспрямованого втручання та правильної організації міграційних процесів «міграція може сприяти прогресу в досягненні цілей економічного розвитку, особливо в секторах, на які впливають демографічні та кадрові питання. Вона впливає не тільки на економічну, але й на соціальну та природоохоронну сфери» [12, с. 10]. Виходячи з географічних чинників, основні традиційні шляхи доступу нелегальних мігрантів до ЄС пролягають через Середземне море. Наприклад, в 2006 р. цим шляхом скористалося 32 тис. осіб. Проте в 2011 р. через Західну Африку до Іспанії потрапило менш як 5,5 тис. осіб [10, с. 312]. За спостереженням європейської агенції Фронтекс (Frontex) у Туреччині продовжували накопичуватися потенційні нелегальні мігранти, які очікували, що економічні труднощі невдовзі змусять уряд Греції послабити масштаби прикордонної операції [6].

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, у 2005 р. кількість мігрантів з Північної Африки до Італії становила 25 тис. осіб, в 2009 р. – 9,6 тис., однак 2011 р. сягнула 61 тис. осіб, насамперед, через заворушення в Тунісі та воєнний конфлікт у Лівії [5].

Показники доходів на душу населення в Ємені, Судані, Мавританії та Іраку визначають їх пере-

бування в групі найменш розвинених держав [2, с. 107]. Безробіття серед молоді в країнах Північної Африки та Близького Сходу становить бл. 25% [18, с. 3]. Нестабільність у регіоні пов'язана із загостренням ресурсних проблем, включаючи брак водних ресурсів. Дефіцит водних ресурсів загострює проблему забезпечення населення продовольством, імпорту якого в країнах Близького Сходу становить понад 50% від фактичного обсягу споживання [9, с. 58].

Для європейських політиків численні інциденти та скандали, пов'язані з проникненням нелегальних мігрантів, стали приводом для постановки питання у форматі гуманітарної катастрофи та пріоритетів прав людини. Непоодинокі випадки масової загибелі втікачів з Африки та Близького Сходу в Середземному морі ставали приводом для регулярних гучних політичних скандалів [5]. До певного часу проект «i-Мар», започаткований агенцією ЄС з управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав-членів Frontex і Міжнародним центром розвитку міграційної політики, лише відстежував міграційні потоки в Середземномор'ї та інших напрямках нелегальних міграцій, а також надавав рекомендації з приводу посилення поліцейського захисту. Проте масова загибель африканських мігрантів біля італійського острова Лампедуза на початку жовтня 2013 р. надала проблемі виняткового громадського резонансу і політичного розголосу. З'ясувалося, що лише за перші дев'ять місяців 2013 р. в Італію та на Мальту через море прибуло понад 32 тис. мігрантів. За приблизними підрахунками організацій гуманітарного спрямування, за останні 20 років у Середземному морі загинуло понад 20 тис. осіб, які прагнули досягнути європейського узбережжя. Втім ця цифра вважається надто приблизною і скоріше може розглядатися як мінімальний показник. Прем'єр-міністр Мальти Дж. Мускат, уряд якої посилює на скромні бюджетні можливості офіційно відмовився від приймання біженців, з цього приводу заявив, що Середземне море перетворюється на «цвинтар для мігрантів» [6].

На думку європейських партій і політиків праворадикального та лівого спрямування, через інтервенції до країн Арабського світу лідери домінуючих політичних течій у країнах ЄС самі винні у створенні проблеми. Водночас представники громадських рухів, які виходять з абсолютного й беззаперечного визнання прав людини, звинувачують ЄС у створенні перешкод для отримання притулку вихідцями з країн третього світу, які прагнуть скористатися принципом установчих договорів ЄС, що проголошують Європу «територією захисту» [20].

Позиція профільних структур ООН у цьому питанні виявляє критичне ставлення до заходів ЄС з обмеження доступу біженців та шукачів притулку. Згідно з оцінкою представника Управління

Верховного комісара ООН у справах біженців А. Едвардса, «історія втечі на маленьких суднах через Середземне море до Європи стара як світ і пов'язана не тільки з міграцією як такою, але й з питаннями надання притулку» [6].

Згідно з офіційними правилами претенденти на отримання політичного притулку, які вже перебувають на території країн ЄС, вважаються легальними мігрантами, що мають право залишатися на території держави-члена ЄС протягом періоду, встановленого для розгляду заявки на отримання політичного притулку. Таким чином, іммігранти, які потрапили на територію країн ЄС, підлягають утриманню за кошти бюджетів «приймаючих» країн й не можуть бути депортовані на Батьківщину або до країни транзиту без встановлення вагомих причин, що надає їм перевагу у порівнянні з іншими категоріями нелегальних іммігрантів. Натомість стосовно нелегальних мігрантів, які потрапляють на територію ЄС за допомогою інших каналів, Європейська Комісія визнає та підтримує застосування політики повернення осіб. При цьому робиться формальне застереження, що депортація або реадмісія має відбуватися з дотриманням ясних, прозорих і справедливих для всіх правил. Такі ж заходи мають здійснюватися і під час забезпечення повернення осіб, які перевищили період перебування без візи на період до 3-х місяців або тих, хто не має наміру шукати захисту.

Інший бік проблеми стосується зв'язку між незаконною імміграцією та міжнародною кримінальною злочинністю. У багатьох випадках канали доступу нелегальних мігрантів до ЄС контролюються кримінальними синдикатами, які й організовують перевезення мігрантів. В умовах фактичного занепаду центральної влади та правого безладу основним осередком організації морського маршруту постачання іммігрантів до країн ЄС стала Лівія, що вказує на прямий зв'язок між міграційними проблемами та зовнішньополітичними діями європейських країн, включаючи «непередбачені» наслідки втручання в конфлікт на території цієї країни. За даними Управлінням ООН з наркотиків та злочинності (ЮНОДК), лише на двох основних маршрутах незаконного ввезення мігрантів до ЄС і США статки міжнародних структур організованої злочинності становлять близько 7 млрд. дол. на рік, що вимагає більш рішучої протидії з боку міжнародного співтовариства [1].

Серед основних напрямів діяльності ЄС у сфері протидії масовому проникненню мігрантів на територію країн-членів провідне значення мають програми захисту території та використання програм зарубіжної допомоги.

Для реалізації першого напрямку в системі інституцій ЄС створено низку профільних агенцій, включаючи Фронтекс (Frontex) та Євронадзор (EUROSUR). До сфери відповідальності Фронтекс

входить координація співпраці між державами-членами з питань прикордонного контролю ЄС, включаючи проведення спільних прикордонних операцій, пілотні проекти та ведення централізованого обліку обладнання, яке держави-члени ЄС готові надати в розпорядження інших держав-членів ЄС. Бюджет Фронтекс на 2013 р. становив 85 млн. євро. Хоча відповідальність за контроль і спостереження на зовнішніх кордонах лежить на державах-членах, агенція має забезпечувати застосування існуючих і майбутніх заходів ЄС, що стосуються управління цими кордонами. Фронтекс вважається прообразом спільної прикордонної служби Союзу в разі, якщо в перспективі інтеграційне об'єднання розвиватиметься як федеративне утворення. За чинними нормативами, «зовнішні кордони» ЄС означають сухопутні і морські кордони, аеропорти та морські порти держав-членів, на які поширюються положення законодавства ЄС про перетин зовнішніх кордонів фізичними особами [15, с. 16].

За рішенням Європарламенту від 10 жовтня 2013 р. було започатковано постійно діючу програму Євронагляд (The European Border Surveillance System, EUROSUR) як специфічний орган у системі європейського прикордонного нагляду. Мета Євронагляду полягає в посиленні координації прикордонного нагляду з акцентом на запобігання серйозним злочинам, таким як контрабанда наркотиків та торгівля людьми [21].

Євронагляд зобов'язаний надавати державам ЄС повну картину того, що відбувається на морі шляхом використання безпілотників, авіації, військової розвідки, берегових сенсорів, засобів космічного спостереження та поліпшувати координацію між державами-членами й агенцією Фронтекс. Для реалізації цих цілей Євронагляд має виступати як єдина структура для обміну інформацією та міжвідомчого співробітництва між прикордонниками, поліцією, митницею, береговою охороною та морськими флотом. Передбачається, що структури силового блоку (поліцейські, митні, військові) співпрацюватимуть через так звані національні координаційні центри прикордонного контролю, які з 2013 р. створюються в усіх державах-членах ЄС та мають тісно взаємодіяти з Фронтекс та іншими агенціями ЄС – Європол, Супутниковим центром ЄС (EUSC, або EU SatCen), Європейською службою зовнішніх дій (EEAS), Європейською агенцією морської безпеки (EMSA), Європейською агенцією рибного контролю (EFCA), Європейською агенцією підтримки притулку (EASO), Морським аналітичним і операційним центром з наркотиків (MAOC-N), Центром по боротьбі з наркотиками в Середземномор'ї (CeCLAD-M) та міжнародними партнерськими організаціями [7; с. 8].

Загальний бюджет програм Євронагляду на 2014–2020 рр. становить 244 млн. євро. Ці витрати в рамках багаторічного бюджету ЄС перед-

бачається фінансувати за рахунок існуючих програм ЄС, однак у 2014 р. утримання Євронагляду фінансувалося з коштів бюджету Фронтекс [14]. Саме тому питання міграції та обмінів все більше пов'язуються з реалізацією спільної зовнішньої політики, що потребує комплексного планування [23, с. 3].

З метою реалізації цього підходу восени 2011 р. Європейська Комісія розпочала діалог з питань міграції, переміщення та безпеки з Тунісом і Марокко. У 2013 р. подібний діалог було ініційовано також з Йорданією. Керівні органи ЄС заохочують до діалогу й інші країни, створюючи для цього відповідні умови та використовуючи різні стимули. Вважається, що діалоги з міграційної проблематики можуть бути частиною взаємодії з широкого спектру потенційної співпраці та передбачати врегулювання питань нелегальної міграції, торгівлі людьми, розробки легальних альтернатив для тих, хто бажає подорожувати або іммігрувати до ЄС, зміцнення системи одержання притулку та можливостей міжнародного захисту в країнах-партнерах та посилення впливу міграції на розвиток. Передбачено, що в ході таких діалогів партнери можуть прийняти рішення про започаткування особливого «Партнерства з питань мобільності». Таке партнерство вже засновано між ЄС та Марокко (липень 2013 р.). Ведуться переговори також і з урядом Тунісу, проте туніська сторона відкинула пропозицію Італії про розміщення італійських поліцейських у туніських портах та прибережних населених пунктах з метою запобігання перевезенню до Італії нелегальних мігрантів, які після прибуття до Італії намагаються набути статусу біженців.

«Партнерство з питань мобільності» передбачає взаємне зобов'язання укладати угоди про спрощення процедури отримання віз та угоди про реадмісію. Ця форма відносин може передбачати розробку схем організації легальної трудової та циркулярної міграції, заходи з полегшення одержання права на притулок, що передбачає розробку відповідної законодавчої бази та визначення підстав для одержання політичного притулку, забезпечення взаємозв'язку між міграцією та розвитком через полегшення процедури грошових переказів, заходи, що запобігають «втечі мозків», а також сприяння дотриманню фундаментальних прав громадян третіх країн у країні-партнері. З іншого боку, Європейська Комісія вимагає від середземноморських країн-партнерів безумовної згоди на співпрацю з Фронтекс, включаючи сприяння здійсненню спільних розвідувальних операцій у Середземному морі та іншим аспектам прикордонного контролю.

ЄС ініціював проект «Євро-Мед Міграція III» на термін 2012–2014 рр., мета якого полягає в заохоченні до активізації співпраці країн південного вектору Європейської політики сусідства, а також налагодження співробітництва без-

посередньо між урядами самих країн Південного Середземномор'я в управлінні міграційними процесами. Конкретні локальні завдання цього проекту впливають із загальних стратегічних настанов ЄС, викладених у блоці документів з «Глобального підходу до міграції та мобільності» (2011 р.). Зокрема, з боку ЄС пропонується надання відповідних можливостей для налагодження каналів легальної міграції та сприяння «обміну працівниками», тіснішому взаємозв'язку між міграцією та розвитком в межах Ініціативи Європейської політики сусідства щодо південних країн-партнерів, спільні зусилля заради запобігання нелегальній міграції [12, с. 4].

Промовляючи ініціативи, що полягають у посиленні зв'язку між міграцією та розвитком, ЄС претендує на статус основного донора, який надає суттєву зовнішню допомогу в межах проектів, пов'язаних з упорядкування міграційних процесів. З 2004 по 2012 рр. ЄС виділив майже 1 млрд. євро на більш ніж 400 таких проектів. Велика частка проектів була орієнтована на поліпшення процесів управління міграцією в країнах-партнерах у навколишніх географічних регіонах. Цей напрям діяльності залишиться основним пріоритетом і в майбутньому. Використовуючи важелі економічної допомоги, Єврокомісія та Служба зовнішніх дій вимагають від країн, що розвиваються, виконання взятих на себе зобов'язань, включаючи дотримання поваги до прав мігрантів, активної ролі в управлінні міграційними процесами, приборкання незаконної кримінальної діяльності, включаючи торгівлю людьми.

На рівні зовнішньої політики Єврокомісія проголосила міграції пріоритетом «Порядку денного щодо змін» (The EU Agenda for Change), покликаною перенаправляти увагу керівних органів ЄС та урядів країн-членів на ті країни та сектори, які потребують найбільшої підтримки в контексті політики глобального розвитку [11; с. 19]. У 2013 р. Єврокомісія (далі – ЄК) сформулювала уточнені оцінки з приводу того, яким чином міграція та мобільність можуть сприяти інклюзивному (всеосяжному) та соціально-економічному розвитку. Мета цього послання ЄК безпосередньо стосувалася посилення глобального співробітництва, здатного зробити міграцію двигуном, або драйвером розвитку. ЄК бере активну участь у різних політичних «діалогових процесах» між ЄС та країнами-партнерами з питань міграції та надання притулку в регіоні. Зокрема це стосується «Рабатського процесу з питань міграції та розвитку», «Партнерства з питань міграції, обміну та зайнятості між ЄС і Африкою», «Діалогу з питань міграції ЄС-АКТ» (країнами Африки, Карибського басейну і Тихоокеанського регіону). Ці діалогові формати сприяють співпраці та обміну досвідом і знаннями між країнами походження, транзиту та

призначення в усіх сферах контролю за міграцією. Так, з 2001 по 2013 рр. ЄС реалізував 250 різних заходів, пов'язаних з міграцією та наданням притулку в країнах-партнерах на Близькому Сході та в Африці на суму понад 500 млн. євро [12, с. 11].

Суттєвим чинником небезпеки масових неконтрольованих міграцій керівні інституції ЄС вважають політичну нестабільність у країнах, що розвиваються, а також внутрішні та інтернаціоналізовані регіональні конфлікти. Біженці вважаються найбільш незахищеною верствою, яка суттєво потерпає під час гуманітарних криз. Вони здебільшого опиняються на території сусідніх країн, де «приймаюча спільнота» неспроможна впоратися з потоком біженців та забезпечити їх предметами першої необхідності.

Фінансування з боку ЄК призначено для надання біженцям помешкань, їжі, медичних послуг, чистої води та засобів гігієни – як під час вимушеного переміщення біженців, так і тоді, коли вони повертаються до своїх домів. Окрім цього, допомога з боку Єврокомісії включає освітню та соціально-психологічну підтримку в таборах біженців, захист біженців (особливо жінок) від насилля, зловживання та експлуатації. При цьому слід враховувати, що за статистикою 75% біженців в усьому світі є жертвами довготривалих криз, що потребує поєднання зусиль міжнародних структур, які опікуються гуманітарними питаннями. Вважається, що системна допомога сприятиме поліпшенню спроможності біженців більше покладатися на власні сили як під час перебування у тимчасових таборах, так і в разі їх переселення до міських районів. З цією метою Європейська Комісія координує свої дії з організаціями, які допомагають мігрантам, біженцям та вимушеним переселенцям у третіх країнах, включаючи Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців, Міжнародну організацію міграцій, Організацію Червоного Хреста і Червоного півмісяця та неурядові організації. Європейська Комісія наголошує, що політика, спрямована на матеріальну підтримку жертв конфліктів, є більш витратною і менш ефективною, ніж сприяння заходам, спрямованим на якнайшвидше відновлення та розвиток. Такий підхід слугує підґрунтям для більш активного і масштабного використання інструментів спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, підготовки довгострокових рішень, пов'язаних із довгостроковим врегулюванням проблем біженців і вимушених переселенців у зонах конфліктів, включаючи припинення конфліктного протистояння та мирне врегулювання. Принциповий підхід ЄС полягає в скороченні кількості і масштабу криз, які спричиняють потоки біженців. Заворушення і громадянські війни в країнах Магрибу та сирійська криза спричинили появу 2 млн. біженців, які втекли до Йорданії, Лівану, Туреччини, Іраку, Єгипту та ін. країн Північ-

ної Африки. За оцінками Європейської Комісії кількість людей, які постраждали від криз і конфліктів у країнах Близького Сходу та Північної Африки, становить щонайменше 7 млн. осіб.

Попри низку проблем та ускладнень, пов'язаних з реалізацією Європейської політики сусідства на початку 2010-х рр., Європейська Комісія планує вдосконалити координацію з країнами-сусідами. У вересні 2014 р., після консультацій з країнами-партнерами, державами-членами ЄС та Європейським парламентом Європейська Комісія затвердила бюджет програм партнерства для країн-сусідів (Азербайджану, Алжиру, Вірменії, Білорусі, Йорданії, Лівану, Лівії, Марокко та Тунісу), а також програм, розрахованих на весь регіон Сусідства, в розмірі понад 5,5 млрд. євро [4]. Загалом в бюджеті ЄС 2014–2020 рр. на оновлений Європейський інструмент сусідства (ЄІС) припадає 15,4 млрд. євро, які призначаються для всіх 16 країн-партнерів, охоплених Європейською політикою сусідства (ЄПС). При цьому кошти для Єгипту та заходів з прикордонного співробітництва затверджуються окремо. Передбачено, що вибіркова процедура поширюватиметься й на Грузію, Молдову та Україну, виходячи зі специфічної ситуації, що виникла внаслідок підписання і ратифікації цими країнами угод про асоціацію з ЄС [54].

Отже, політика ЄС стосовно країн-сусідів вимагає від них посилення ефективності державного управління та обіцяє сприяння їх економічному розвитку. Поєднання цих інструментів має сприяти скороченню кількості потенційних мігрантів, яких незадовільні економічні реалії підштовхують до працевлаштування або пошуку притулку за кордоном.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борьба с контрабандой мигрантов – основная тема Конференции по трансграничной преступности // Центр новостей ООН. – 07.10.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=22445&Kw1=%D0%BC%D0%B8%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8>.
2. Гусаров В.И. Арабский мир в наступившем столетии: к «золотому миллиарду» или в «четвертый мир»? / В.И. Гусаров // Ближний Восток и современность. – Вып. 24 – М. : Институт Ближнего Востока, 2004. – С. 105–121.
3. Договір про функціонування Європейського Союзу. Консолідована версія в редакції Лісабонського договору // Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору). – К. : «К.І.С.», 2010. – С. 73–257.
4. ЕС устанавливает приоритеты сотрудничества со странами Восточного и Южного соседства на ближайшие годы // Восточное партнерство : Панель по миграции и убежищу. 8 сентября 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eapmigrationpanel.org/page49454.html>.

5. Муйжниекс призвал ЕС отменить визы для сирийских беженцев // Rus.DELFI. lv, 03.09.2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rus.delfi.lv/news/daily/europe/mujzhnieks-prizval-es-otmenit-vizy-dlya-sirijskih-bezhencev.d?id=43613449>.

6. Путь в Европу: маршруты миграции по Средиземному морю // Би-Би-Си. – 16 октября 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/russian/international/2013/10/131015_mediterranean_migration_routes.

7. Таубе Ф. Eurosur: защита границ ЕС или беженцев? / Ф. Таубе, А. Варкентин // Deutsche Welle., 30.11.2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dw.de/p/1AQkA>.

8. Таубе Ф. Eurosur - на страже границ Евросоюза / Ф. Таубе, О. Капустина // Deutsche Welle. 02.12.2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dw.de/p/1ARaA>.

9. Хайдер А.Н. Водный и продовольственный кризисы в арабском мире / А.Н. Хайдер, Б.Н. Гашев // Ближний Восток и современность. – Вып. 21. – М. : Институт Ближнего Востока, 2004. – С. 57–69.

10. Cassarino J.-P. EU Migration Governance in the Mediterranean Region : the Promise of (a Balanced) Partnership? / J.-P. Cassarino, S. Lavenex // IEMed Mediterranean Yearbook. – Barcelona : IEMed, 2012. – P. 284–288.

11. Council conclusions Increasing the Impact of EU Development Policy: an Agenda for Change / Council of the European Union; 3166th Foreign Affairs Council meeting. – Brussels, 14 May 2012. – 5 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/130243.pdf.

12. EU action in the fields of migration and asylum / European Commission : MEMO/13/862. – Brussels, 9 October 2013. – P. 1–14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-862_en.htm.

13. Frontex Budget 2013. 04-11-2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.frontex.europa.eu/assets/About_Frontex/Governance_documents/Budget/Budget_2013.pdf.

14. Frontex Budget 2014 : REVENUE / Frontex. – 14-02-2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://frontex.europa.eu/assets/About_Frontex/Governance_documents/Budget/Budget_2014.pdf.

15. Frontex Programme of Work 2014 [Reg. No 1899/05/02.2014]. – 135 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.statewatch.org/news/2014/mar/eu-frontex-wp-2014.pdf>.

16. FRONTEX – the European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union / EaP Panel on Migration and Asylum. – 24.11.2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eapmigrationpanel.org/page18253.html>.

17. Gil M.M. The EU's external relations : Africa / M.M. Gil. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/en/highlight.html?query=migration&url=http%3a%2f%2fwww.europarl.europa.eu%2faboutparliament%2fen%2fdisplayFtu.html%253Fftuid%253DFTU_6.6.5.html.

18. Global Employment Trends for Youth : 2011 update. – Geneva : International Labor Office Report. – October 2011. – 13 p.

19. Laporte G. Policies, principles and processes under the EU Agenda for Change / G. Laporte, F. Krätke; European Centre for Development Policy Management. 16.04.2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecdpm.org/publications/policies-principles-processes-eu-agenda-change/>.

20. Monforte P. Europeanizing Contention. The Protest Against 'Fortress Europe' in France and Germany / P. Monforte. – New York, Oxford : Berghahn books, 2014. – 264 p.

21. Proposal for a Regulation of the European

Parliament and of the Council Establishing the European Border Surveillance System (EUROSUR) [COM (2011) 873 final]. – Brussels, 12.12.2011. – 43 p.

22. The exchange of statistical information in the field of asylum and migration. Commission staff working paper. [SEC (2001) 602 final]. – 9 April 2001. – SEC Document. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uni-mannheim.de/edz/pdf/sek/2001/sek-2001-0602-en.pdf>.

23. The Global Approach to Migration and Mobility / Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. [COM(2011) 743 final. SEC(2011) 1353 final]. – Brussels, 18.11.2011. – 25 p.

Васильєва Л.А.

Публічність як цінність інформаційної демократії суспільства комунікації

Автор статті осмислює феномен публічних комунікацій у рамках інформаційної демократії глобалізаційного політичного простору. Доводиться, що нові сучасні форми політичної комунікації з високою оперативністю масового реагування можуть формувати імманентну соціальну реальність, нові смисли, долаючи стійкі, дублюючи, традиційні моделі комунікації. У цьому прояві публічність здатна демонструвати особливий варіант політичного компромісу, соціального прогнозування й інтегрованої безособистісної інваріантності в нових формах демократії.

Ключові слова: публічна комунікація, публічність, інформаційна демократія, контрпубліки, інформаційне суспільство, комунікація.

устойчивые, дублирующие, традиционные модели коммуникации. В этом проявлении публичность способна демонстрировать особый вариант политического компромисса, социального прогнозирования и интегрированной безличностной инвариантности в новых формах демократии.

Ключевые слова: публичные коммуникации, публичность, информационная демократия, контрпублики, информационное общество, коммуникация.

The author reflects the phenomenon of public communications within the informational democracy of the globalistic political space. Proved that the new modern political forms of communication, with the high efficiency of the mass reaction, can form an inherent social reality, new meanings, that are overcoming resistant, duplicate, traditional models of communication. And in this dimension, the publicity is able to demonstrate a special variant of political compromise, social forecasting and integrated impersonal invariance in new forms of democracy.

Key words: public communications, publicity, information democracy, counterparts, information society, communication.

УДК 321.7:019.52:004

Васильєва Л.А.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри політології та історії
«Харківський авіаційний інститут»
Національного аерокосмічного
університету імені М.Є. Жуковського

Автор статьи осмысляет феномен публичных коммуникаций в рамках информационной демократии глобализационного политического пространства. Доказывается, что новые современные формы политической коммуникации с высокой оперативностью массового реагирования могут формировать имманентную социальную реальность и новые смыслы, преодолевая

У зв'язку з багатомірними та непередбачуваними глобальними політичними перетвореннями та потрясіннями сучасна міжнародна політична система й політика зазнають суттєвих змін. Першочергової актуалізації набувають ідеї максимальної відкритості політичного простору як наступної довгоочікуваної хвилі демократії, що стають затребуваною прерогативою світового виживання й стабільності. Шаленими темпами формується ресурс розвитку цінностей інформаційної демократії й відкритості у сфері політики. За таких умов публічна сфера в політичному просторі вирізняється затребуваністю й гіперактивованістю, продукує нові інструменти публічної комунікації, які здатні контролювати й утримувати публічний баланс сил як у внутрішній політиці окремих держав, так і у зовнішній політиці в усьому глобалізаційному середовищі.

Метою статті є філософське осмислення феномену публічних комунікацій у рамках нових форм інформаційної демократії й виявлення їх місця та ролі в сучасному політичному просторі.

Осмислення феномену демократії в його класичному розумінні належить таким закордонним дослідникам, як Р. Даль, Г. Ерме, Ж.-А. де Кондорсе, А. Лейпхарт, Г. Маклюєн, А. Мельвіль, Дж. Несбіт, Дж. Сарторі, А. Тоффлер, С. Хантингтон та інші. У працях вітчизняних представників політичної думки – В. Андрущенко, О. Бабкіної, В. Бебик, М. Вершиніної, О. Голобуцького, О. Зернецької, Л. Климаської, В. Ковалевського, А. Колодій, Є. Макаренко, Ю. Нисевича, О. Овер-

чука, О. Радченка, Н. Ротар, О. Сосніна, Я. Турчин, О. Шевчука, Н. Ржевської – представлені сучасні розуміння демократії та концепції подальшого її становлення й розвитку. Ці напрацювання повністю або частково ґрунтуються на концепції зарубіжних вчених, що мали умови для більш тривалого історичного досвіду осмислення демократичних принципів, і не розкривають всієї сутності інформаційної демократії. Своєю чергою особливої уваги заслуговують зарубіжні дослідження феномену публічності, здійснені Х. Арендт, Ю. Габермасом, Е. Гідденсом, Дж. Ван Дейком, Р. Дойчем, М. Девісом, М. Кастельсом, Н. Луманом, Т. Флю, Н. Фрейзером. Через мінливість політичних процесів й особливості українського демократичного транзиту сьогодні характеристики публічності та цілісне осмислення її інформаційно-комунікативних форм потребують доопрацювання. Так, багатьма вітчизняними вченими основне змістовне навантаження робиться на окремих аспектах політичної публічної системи – на публічне політичне управління, публічну політичну адаптацію, публічну політичну репрезентацію, частково на окремі форми публічної комунікації, такі як реклама, бренд, паблік рілейшнз. Володіючи низкою класичних і посткласичних парадигм та концепцій суспільства (Д. Белл, М. Кастельс, М. Маклюєн, Й. Масуда, Д. Тапскотт, Е. Тоффлер К. Мей), сучасні дослідники, на противагу недалекогоглядним й амбітним політичним діячам, намагаються поодиначі спрогнозувати майбутні перспективи розвитку окремих суспільств, націй зокрема, та людської цивілізації взагалі,

шукаючи шляхи подолання соціально-політичних криз, конфліктів, екологічних катастроф, соціальних протистоянь і міжнародних війн.

Характерною рисою сучасного суспільства є ріст рівня розвитку технологій, і, перш за все, це стосується віртуальної реальності, в якій людина отримала можливість незалежно від часу, місця й професійних виробників інформації швидко обмінюватись необхідною новою інформацією, мати можливість самій стати інформаційним творцем. Усі інформаційні процеси і їхні наслідки активно репрезентують сучасну публічність. Можна стверджувати, що публічний простір сьогодні являє собою єдність багатьох складових, зокрема соціального, відкритого, доступного, всеосяжного, громадського, демократичного, об'єднаного, масового, складається із сукупності дискурсів й базується на механізмі переконання, генеруючи знакову систему сучасного глобального суспільства. Так, якщо раніше однією з форм об'єднання людей були політичні партії, профспілки зі своїми ідеологічними програмами, то в сучасному інформаційному суспільстві ця перехідна функція належить новим інтерактивним формам публічної комунікації – соціальним мережам, віртуальним блогам, репостам, інформаційним майданчикам, каналам. Осмислюючи цей тезис, слід відзначити американського професора, теоретика альтернативних моделей демократії Ненсі Фрейзер. Нею було запропоновано новий термін – «нижчі контрпубліки», яким підкреслюється підлеглий альтернативно-дискусійний характер існуючих політичних публічних арен, де «члени підвладних соціальних груп створюють і поширюють альтернативні дискурси, для того щоб сформулювати опозиційні інтерпретації своїх ідентичностей, інтересів і потреб» [1, с. 123]. Фрейзер, спираючись на феміністську критику історичного опису публічної сфери Ю. Хабермаса [2], констатує існування множинних публічних сфер, завдяки яким з'являється можливість уникнути конкуренції за доступ в один-єдиний публічний інформаційний простір.

Актуальний сьогодні термін «публічне» знаходить своє значення як «простір необхідності», сфера надсоціального життя, в якій публічна людина має створити себе сама, враховуючи цілі і потреби самої публічної комунікації. «У публічній сфері необхідно вибирати, а значить заявляти про своє «Я», індивідуалізуватися, боротися за визнання» [3, с. 34]. Сучасна публічність суттєво не схожа на первинні форми свого прояву: дискусійно-революційні чи літературні клуби, масові показові зібрання на площі й демонстративні міжособистісні суперечки в кав'ярнях. Вона інтерактивна, рухлива, залежна від активності соціальних прошарків, має штучний, поверхневий характер, і цим вона не схожа й суттєво вирізняється від її первинних форм. Саме сьогодні з грандіозною від-

критістю інформаційних платформ публічний простір тісно пов'язується з новими формами публічних комунікацій й через віртуальну сурогатну репрезентацію особистісного створює вигадану затребувану ідеальну реальність, в якій основним ресурсом є ресурс людської уваги [4, с. 5].

Сучасні комунікативні процеси, яким притаманна публічність, індукують, матеріально імплікують демократію взаємозв'язку. Дихотомія пряма/представницька успішно долається сьогодні інформаційною демократією. Виглядає це як інформаційно-комунікаційне розширення прямої демократії, яка насичує існуючі власні інститути ресурсами краудсорсинга, – «отримання нових ідей прямо з натовпу» або механізм і практика активного залучення громадян до «електронного» прийняття рішення важливих для суспільства проблем [3]. У контексті публічності комунікація (публічна комунікація) – один з тих об'єктів філософського дослідження, інтерес до якого завжди супроводжується винесенням дискусійної думки. Наприклад, німецька філософська традиція (Х. Арндт, Ю. Габермас) виходить з неоднорідності й сутнісної невизначеності інтерпретацій феномену публічності; в американській (І. Гофман, Дж. Вайнтрауб) разом з апологетикою публічності вже переважає її сутнісна визначеність, що проявляється у спробі позитивного осмислення цього феномену. Різні наукові традиції осмислюють публічний простір на тлі бінарних інтерпретацій, понять і проблем: природу публічного простору й міжособистісної комунікації, співвідношення публічного й приватного, політично-соціального й індивідуально-ринкового, прихованого й культурно-масового. Так, на думку дослідника філософії управління С. Наумова, однією з багатьох характерних складових публічності є соціально-етична, через це в публічних комунікаціях завжди існує дилема: розгляд публічних комунікацій у рамках щирості та маніпуляції. У понятійному плані тут, безперечно, існує розрив між громадською, яка часто ототожнюється з масою, владною комунікацією й комунікацією-спілкуванням, персональною комунікацією. Автор намагається вирішити цю дилему, стверджуючи, що сучасні публічні комунікації краще розглядати саме як єдине середовище існування людей, в яке вони включаються, оскільки існує сама наявність комунікації. У цьому сенсі відбувається відхід від головного протиставлення – персонального і колективного (масового), а також відхід від уявлень про комунікацію як засіб влади чи маніпуляції. Тобто можна говорити про новітню «інтерактивність політичної системи, яка більшою мірою стає залежною від публічної взаємодії влади й суспільства, змушує переосмислювати не лише роль масмедіа, а й зміст інформації взагалі» [4, с. 248].

Слід звернути особливу увагу на те, що сучасні політичні комунікації, знаходячись в публічний

взаємодії, можуть формувати іманентну соціальну реальність, нові смисли, долаючи стійкі, повторно-дублюючі, традиційні моделі комунікації. У цьому прояві публічність здатна демонструвати особливий варіант політичного компромісу, соціального прогнозування й інтегрованої безособистісної інваріантності в нових формах демократії. Так, для демократичних режимів, на відміну від авторитарних і тоталітарних, прийняття політичних рішень «за закритими дверима» стає абсолютно неприйнятним. Але за таких умов існує інша небезпека – публічні форми представницької демократії у глобальному масштабі перетворюється в інструмент медіа-презентації еліт. «Ця тенденція набуває глобального характеру – відсутність політичних контактів стає проблемою розвинутих демократій, де роль засобів масової комунікації як головного фактору публічності, транспарентності влади не підлягає сумніву» [9].

Сьогодні демократію розуміють не тільки як масову активну участь громадян у виборах і референдумах, а відкриту для всіх верств населення жити в умовах існуючої влади, дотримуватись норм, цінностей, принципів політичного плюралізму, публічної колегіальності у діяльності державного апарату. Демократично-комунікативна концентрація на локальному рівні призводить до розвитку й закріплення *sense of community* (відчуття ком'юніті) – не просто локальної спільності, а відчуття співтовариства. Інформаційно-публічні інтеракції як основа політичного дискурсу в сучасних умовах набувають універсального характеру, вони значною мірою визначають феноменологічний зміст людського буття, інтерперсональної комунікації [10, с. 395]. Н. Ржевська партисипаторність нової демократії пояснює тим, що новітні інформаційно-комунікаційні технології завдяки своєму інструментальному характеру відкривають можливості для реалізації людських прав, волі та інтересів, що є основою прямої демократії. Завдяки новітнім технологіям індивід завжди може отримати будь-яку суспільно чи індивідуально значиму інформацію та взяти участь у прийнятті політичних рішень. З іншого боку, така демократія передбачає наявність певних знань, вмінь та навичок, без яких неможлива робота з інформаційно-комунікаційними засобами. Ця проблема може бути вирішена двома шляхами – або певною елітизацією, інтелектуалізацією мас, або традиційним делегуванням повноважень вузькій меритократичній еліті [10, с. 456].

Критичною оцінкою аналізу такої тенденції можна вважати роботу Р. Сеннета «Падіння публічної людини», в якій дослідник, оцінюючи сучасний інтерактивний публічний простір, говорить про гіпертрофію людської самості, яка набирає надмасштабних форм нарцисизму. З цим, без-

перечно, можна погодитись, оскільки тенденція щодо культу інтимності з «безліччю безмовних глядачів», що в своїй безмовності бачать внутрішню свободу, набуває значущості. Реальність стає важливою для такої людини лише в тому випадку, коли загальне обіцяє відобразити та задовільнити її інтереси. Р. Сеннет підкреслює, що сучасна людина зможе вибратись з уособленої інтимності й відкинути страх перед безособистісним за рахунок не тільки сміливої публічності, а й за допомогою «агресивного переслідування своїх інтересів» [11, с. 19].

Разом з концептом демократичної комунікації в науковій літературі набуває особливого значення феномен так званої інформаційної демократії. Термін «інформаційна демократія» увів в науковий обіг французький політик, колишній прем'єр-міністр Франції, політолог М. Рокар [12, с.564] у 1990 р., який розглядав його переважно з позицій виборчого процесу. Політик не заглиблювався в загальноприйняте трактування демократії як влади більшості, а зосередився на громадському аспекті суспільно-політичних відносин. За М. Рокаром, серцевиною інформаційної демократії є реальність взаємозв'язків між виборними особами, засобами масової інформації й виборцями. Новизною цієї теорії є те, що автор виділив дві складові частини інформаційної демократії – всезагальне виборче право та вільну інформацію, що здатні існувати за умов відкритості без застосування маніпуляцій, технократії, забюрократизованості владних структур [13]. Органи влади в цьому випадку мають забезпечити безперервну комунікацію членів суспільства [14, с. 268]. Але нам слід підкреслити, що незважаючи на всеохоплюючі глобальні демократичні процеси, для кожного етапу розвитку окремої держави, для кожного регіону є власний алгоритм успішного переходу до демократії, який можливий лише тоді, коли суспільство готове прийняти новий відкритий режим [5, с.36]. За таких умов нестача часу для осмислення політичних процесів й прийняття необхідних перетворень стає чи не основною проблемою на шляху до інформаційної демократії у мінливо налаштованих громадян з розрізненим баченням політичної публічності, що сповнені страхами «смерті демократій» й упевненості в охлократичній формі правління. Саме в умовах демократичної транзитності, інформаційної відкритості, публічного пере-насичення суперечливою інформацією й доступу до засекречених історичних фактів, що породжує гібридні інформаційні війни й відкрите знехтування національною свідомістю, конформістська ідеологізація відкритого суспільства носить суперечливий, конфліктуючий характер. У. Еко у своїй роботі «Створи собі ворога» підкреслював, що «мати ворога важливо не тільки для визначення

власної ідентичності, але ще і для того, щоб був привід випробувати нашу систему цінностей і продемонструвати її оточуючим. Отже, коли ворога немає, його слід створити...» [15, с. 9] «Тільки при діалектичному методі є можливість зіштовхувати між собою протилежні ідеї, що виявляються у ході цього зіткнення» [16, с. 104].

Таким чином, оцінюючи всю багатоманітність концептуальних підходів щодо розуміння ролі публічних політичних комунікацій у різних демократіях, приходимо до таких висновків. По-перше, нові форми публічних комунікацій у глобалізаційних процесах вже сьогодні займають значне місце, але вони відрізняються неоднорідністю й суперечливістю своїх характеристик, що першочергово пов'язано з транзитністю демократичних процесів у політичних середовищах різних держав, регіонів. По-друге, нові форми публічних комунікацій породжують й нові її характеристики: плюралістичність, масовість, мережеву структурованість, всеосяжність, доступність, незалежність від часу й місця, інтерсуб'єктивну відкритість, децентровану горизонтальність, які формують новий феномен глобалізаційного політичного середовища – інформаційну демократію. По-третє, за умови збереження тенденції до подальшого впровадження високорозвинених інформаційних технологій у найвіддаленіші куточки Земної кулі, нові форми сучасної публічної комунікації здатні сформувати якісно новий інформаційний простір з високою оперативністю масового реагування, що й визначить політичний компроміс збереження миру та спокою на планеті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арендт Х. *Vita Activa или о деятельной жизни* / Х. Арендт. – СПб, Алетейя, 2000. – 437с.
2. Бедрик Р. Общество «демократического неучастия» [Электронный ресурс] / Р. Бедрик // Институт глобальных стратегий (ИГЛС). – Режим доступа : <http://igls.com.ua/analytics/50/>.
3. Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта / И. Гофман; под ред. Г. С. Батыгина. – М. : Институт социологии РАН, 2003. – 236 с.
4. Гречко П.К. Коммуникация и демократия / П.К. Гречко // Ценности и смыслы. – Вып. № 4(32). – 2014. – С. 30–39.
5. Інформаційне суспільство. Шлях України : [колек. моног.]. – К., 2004. – 309 с.
6. Історія політичної думки : [навч. енци. словн.-довідн. для студ. вищ. закл.] // [за заг. ред. Н. М. Хоми]; В.М. Денисенко, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін. – Львів : ПП «Новий Світ – 2000», 2014. – 766 с.
7. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
8. Липман У. Философия публичности / У. Липман; пер. с англ. И. Мюрберг. – М. : Идея-Пресс, 2004. – 162 с.
9. Митко А.М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу : [монографія] / А.М. Митко. – Луцьк : Вежа-друк, 2014. – 400 с.
10. Наумов С.А. Публичные коммуникации как феномен нетрадиционного управления / С. А. Наумов // Философия управления и стратегии [Текст] / Рос. акад. наук, Ин-т философии; отв. ред. В.М. Розин. – М. : ИФРАН, 2010. – С. 241–254.
11. Публичная сфера: теория, методология, кейс-стади: коллектив. моногр. / под ред. Е.Р. Ярской-Смирновой и П.В. Романова. – М. : ООО «Вариант»: ЦСПГИ, 2013. – 360 с.
12. Ржевська Н. Вплив інформаційного суспільства на формування категоріального апарату політичної науки : інформаційна демократія як політична категорія / Н. Ржевська. – Вісник Львів. ун-ту. Філософсько-політологічні студії. – 2010. – Вип. 1. – С. 381–761.
13. Рокар М. Трудиться с душой : [пер. с фр.] / М. Рокар. – М. : Междунар. отношения, 1990. – 242 с.
14. Сеннет Р. Падение публичного человека / Р. Сеннет; пер. с англ. О. Исаевой, Е. Рудницкой. – М. : «Логос», 2002. – 424 с.
15. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : Издательство АСТ, 2004. – 108 с.
16. Хабермас Ю. Структурная трансформация публичной сферы / Ю. Хабермас. – М. : Прогресс, 1989. – 297 с.
17. Эко У. Сотвори себе врага. И другие тексты по случаю (сборник) / У. Эко. – ООО «Издательство АСТ», Издательство CORPUS, 2014. – 352 с.
18. Fraser N. Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy / N. Fraser // Habermas and the Public Sphere / Calhoun Craig (ed.). Cambridge, 1992. – P. 123.
19. Habermas J. Further Reflections on the Public Sphere // Habermas and the Public Sphere / Ed. by Calhoun C. Cambridge, 1992. – 432 p.

Гапонова Я.М.

Українська публічна дипломатія: нормативно-правова база

Статтю присвячено дослідженню нормативно-правової бази, яка забезпечує реалізацію публічної дипломатії України. Проаналізовано Закони України «Про систему іномовлення України», «Про інформацію», «Про телебачення і радіомовлення», «Про телекомунікації» щодо забезпечення функціонування публічної дипломатії в Україні. Звертається увага на необхідність вдосконалення нормативно-правової бази, яка забезпечує функціонування публічної дипломатії в Україні.

Ключові слова: публічна дипломатія, нормативно-правова база, зовнішня політика, закордонна цільова аудиторія.

относительно обеспечения функционирования публичной дипломатии Украины. Обращается внимание на необходимость совершенствования нормативно-правовой базы, обеспечивающей функционирование публичной дипломатии Украины.

Ключевые слова: публичная дипломатия, нормативно-правовая база, внешняя политика, зарубежная целевая аудитория.

The article is devoted to investigating into the normative legal basis which ensures the realization of the Ukrainian public diplomacy. The laws of Ukraine, such as "On the system of foreign speaking in Ukraine", "On information", "On television and radio broadcasting", "On telecommunications" have been analyzed concerning securing the functioning of public diplomacy of Ukraine. A special attention is paid to the necessity of improving the normative legal basis which ensures the functioning of public diplomacy of Ukraine.

Key words: public diplomacy, legal basis, foreign policy, foreign public.

УДК 341.7(477)

Гапонова Я.М.,
аспірант кафедри
міжнародних відносин
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

Статья посвящена исследованию нормативно-правовой базы, которая обеспечивает реализацию публичной дипломатии Украины. Проанализированы Законы Украины «О системе иномовления Украины», «Об информации», «Об телевидении и радиовещании», «О телекоммуникациях»

Постановка проблеми. Зовнішня політика все більше набуває синергетичних проявів, що своєю чергою спонукає до пошуку нових шляхів її реалізації. Напрями реалізації та стратегії, зазвичай, визначаються на державному рівні. Оскільки публічна дипломатія стрімко увійшла в зовнішньополітичну активність світових держав, то на неї покладено чималі сподівання. Щодо нормативно-правової бази публічної дипломатії, то у провідних країнах вона чітко прописана і закріплена рядом наказів, актів, положень тощо. Актуальність дослідження обумовлюється необхідністю аналізу нормативно-правового забезпечення української публічної дипломатії і пошуку його ефективного вдосконалення.

Аналіз літератури. Для дослідження нормативно-правового забезпечення публічної дипломатії України репрезентативними джерелами є Закони України «Про систему іномовлення України», «Про телекомунікації», концепції «Концепція популяризації України», Укази Президента «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» та інші [19; 20; 22; 23]. Ці джерела розкривають необхідність впровадження методів публічної дипломатії задля репрезентації країни за її межами. Наявність значної кількості правових документів, які регулюють різні аспекти реалізації публічної дипломатії в Україні, вимагають комплексного їх аналізу та з'ясування перспектив удосконалення нормативно-правової бази цього інструмента зовнішньої політики.

Мета статті – проаналізувати нормативно-правове забезпечення реалізації української публічної дипломатії.

Виклад основного матеріалу. У сучасних міжнародних відносинах публічна дипломатія є перспективним інструментом зовнішньої політики

держав, який дозволяє «м'якими методами» поширити відомості про державу, сприяти формуванню її привабливого образу на міжнародній арені. Сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин також свідчать, що вміле й активне використання публічної дипломатії сприяє забезпеченню успішної реалізації зовнішньополітичних завдань держави в сучасних геополітичних умовах.

Публічна дипломатія має широкі можливості для реалізації зовнішньої політики держави, впливаючи безпосередньо на іноземну громадськість, тому потребує від країни-суб'єкта реалізації ґрунтовної трьохсторонньої роботи, а саме: 1) плідна робота уряду; 2) переконливість і легкість донесення агентами публічної дипломатії інформаційного повідомлення; 3) здатність швидкого реагування на зворотній зв'язок від реципієнтів. Методи публічної дипломатії дозволяють безперервно підтримувати прямий зв'язок із закордонною аудиторією без залучення уряду іноземної держави. До одних із основних методів публічної дипломатії належать: встановлення і підтримка комунікаційних зв'язків; впровадження іномовних платформ телемовлення; культурний обмін і таке інше.

Зацікавленість уряду в реалізації публічної дипломатії проявляється у розробці провідних напрямів розвитку та формуванні нормативно-правової бази. Діяльність української публічної дипломатії координується, контролюється і за необхідністю обмежується чинним українським законодавством відповідної галузі. Наявність державної стратегії розвитку публічної дипломатії та необхідних нормативно-правових документів для її реалізації сприяє підвищенню прихильності

зарубіжної громадськості до держави, яка здійснює публічну дипломатію.

Особливістю впровадження публічної дипломатії, на відміну від офіційної дипломатії, є необмежена кількість агентів. Оскільки агентом-учасником публічної дипломатії вважається будь-який суб'єкт, який виявив високий рівень української самоідентифікації і прагнення викликати зацікавленість до своєї країни у закордонного населення, то він може реалізувати публічно дипломатичну діяльність шляхом підтримання зв'язків через інформаційний обмін. Згідно з частиною першою, другою статті 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб [1]. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року доповнює, що кожна людина має право одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів. Однак подібна свобода слова в рамках становлення міжнародних комунікаційних зв'язків контролюється і частково може бути обмежена в інтересах інформаційної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно або для підтримання авторитету та неупередженості правосуддя [2]. Безпосередній контроль за інформаційними потоками здійснюється й у разі потреби обмежується з метою забезпечення інформаційної безпеки чинними Законами України, порушення яких призведе до притягнення до відповідальності [1-18]. Інформування в публічній дипломатії є основним її методом, специфікою якого є націленість на одержувача інформації: важливо не те, що сказано, а як це сприйнято аудиторією [28, с. 166]. Процес інформування може здійснюватися через прямий контакт за схемою «комунікатор – реципієнт». У такому разі в ролі комунікатора можуть виступати як одна особа чи група громадян України, так і представники діаспори. Основним інструментом, як зазначив колишній президент України Л. Кравчук, є українці, які проживають у різних країнах світу, тому здатні значно збільшити вклад в розвиток популяризації України, ніж ті українці, котрі проживають на Батьківщині [27]. Відповідно до Концепції популяризації України у світі та просування її інтересів у світовому інформаційному просторі зазначається необхідність «... забезпечення взаємовигідної співпраці з українською діаспорою щодо популяризації України та українців, просування їхніх інтересів в інших державах і на міжнародній арені» [23]. Отже, діаспора є важливою складовою публічної дипломатії, саме

вона володіє мовним знанням, розуміє культуру і орієнтується в політичному контексті.

Вагомий внесок у просуванні інтересів України в світі також вносять різноманітні громадські та урядові організації. Однією із організацій, що активно популяризує Україну, є Global Ukraine. Це міжнародна організація, створена та зареєстрована в Києві в 2015 році. Як стверджують засновники, основною метою організації є розвиток стратегії народної, культурної та бізнес-дипломатії за допомогою розбудови комунікаційної платформи з нашими Global Ukrainians – найактивнішими українськими лідерами на глобальному рівні [25]. Міжнародна організація Global Ukraine у своїй роботі керується стратегією розвитку народної дипломатії через мережу Global Ukrainians на 2017–2018 роки, законами України тощо.

Основним завданням публічної дипломатії є сприяння з боку агентів-учасників української публічної дипломатії задоволенню інформаційних, культурних та освітніх потреб іноземної аудиторії, зокрема, шляхом створення та поширення економічних, історично-документальних, культурно-мистецьких, навчально-пізнавальних, розважальних, спортивних програм, програм для дітей та молоді, людей з обмеженими фізичними можливостями, інших соціальних груп. Що своєю чергою регламентується рядом нормативно-правових актів та законопроектів в інформаційній сфері, які стосуються питання формування іміджу чи популяризації держави на міжнародній арені: Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України», Доктрина інформаційної безпеки України, Закон «Про іномовлення». На сучасному етапі спостерігається реорганізація законодавчого забезпечення інформаційної та комунікаційної політики України, а саме створено проект Закону України «Про Концепцію державної [національної] інформаційної політики» та проект Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики» [26].

Сучасні технології значно полегшують процес розповсюдження інформації, що позитивно позначилось на результативності встановлення, налагодження міжнародних комунікаційних зв'язків із населенням. Медіа-платформи дипломатії є одними з найефективніших технологічних платформ із впровадження, які найчастіше використовуються як інструмент публічної дипломатії. Законодавство України у сфері державного іномовлення регулюється Конституцією України, Законами України: «Про інформацію», «Про телебачення і радіомовлення», «Про телекомунікації», «Про доступ до публічної інформації», «Про інформаційні агентства», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення»,

міжнародними договорами України та іншими нормативно-правовими актами.

Провідною українською мультимедійною платформою іномовлення з 2016 року є «UA|TV». Платформу «UA|TV» було засновано державною владою України, вона є новим проектом, який фактично об'єднав два телеканали, що існували раніше, – УТР (українське телебачення і радіомовлення) та БТБ (Банківське телебачення). Правовим рушієм Мультимедійної платформи іномовлення України став Закон «Про систему іномовлення України». Згідно із ст. 6 указанного Закону до основних завдань державного іномовлення України відноситься: по-перше, забезпечення постійного інформуванням закордонної громадськості про суспільно значущі події в Україні; по-друге, забезпечення платформи для дискусій, що стимулюватиме закордонне населення не лише до сприйняття інформації, але й до формування власного уявлення; по-третє, задоволення інформаційних, культурних та освітніх потреб іноземної аудиторії, що сприятиме зміцненню міжнародного авторитету України [19]. Також необхідність запуску оновленого формату мультимедійної платформи іномовлення прописана вимогами указу Президента України «Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», яка передбачає програму популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі [22]. У рамках стратегії було створено робочу групу – «Цільову команду Програми популяризації України у світі та просування інтересів у світовому інформаційному просторі». Робоча група у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, міжнародними договорами, іншими нормативно-правовими актами, розпорядженнями Глави Адміністрації Президента України, а також Положенням про створення робочої групи «Цільову команду Програми популяризації України у світі та просування інтересів у світовому інформаційному просторі» [24].

Публічна дипломатія – це багатовекторний прояв зовнішньополітичної активності, який не обмежується передачею лише конкретної «сухої» інформації, а й супроводжується демонстрацією колоритних національно-культурних заходів. Публічна дипломатія України доповнює офіційну дипломатію, сприяє реалізації зовнішньополітичних завдань держави, дозволяє покращити сприйняття держави міжнародним співтовариством, тому здійснення публічної дипломатії повинно чітко відбуватися в межах українського законодавства. Наприклад, проведення міжнародних фестивалів державними та недержавними установами регламентується Законами України: «Про культуру», «Про гастрольні заходи в Україні», «Про театри і театральну справу» та інші, в яких пропи-

сано всі права та обов'язки осіб, що займаються культурною діяльністю за кордонами своєї країни.

Окремі аспекти розширення сфери впливу публічної дипломатії та необхідність розвитку позитивних уявлень про Україну у світі простежуються також і в інших документах, наприклад «Стратегія національної безпеки України», в основу якої покладено не лише забезпечення територіальної цілісності, а й сприяння якісно новому зовнішньополітичному позиціонуванню України у світі в умовах нестабільності глобальної системи безпеки [21]. «Стратегія сталого розвитку України до 2020 року» зорієнтовна на реформування основних державних сфер діяльності та реалізацію програм розвитку, однією з яких є програма популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі [22].

Висновки. Таким чином, існуюча в Україні нормативно-правова база регулює реалізацію окремих методів публічної дипломатії. Однак нормативно-правова база української публічної дипломатії сформульована в неповному обсязі, так як не прописана стратегія розвитку та впровадження публічної дипломатії в закордонне суспільство. Відсутні правила моніторингу та підбору ефективного методу впровадження української публічної дипломатії відповідно до інтересів цільової аудиторії. Так само не розроблено план дій роботи публічної дипломатії із країнами першого пріоритету співробітництва. Все це вказує на те, що уряд поки що не приділяє достатньої уваги публічній дипломатії як інструменту зовнішньої політики України. Події 2013 – 2014 рр. в Україні значно активізували роботу уряду у сфері вдосконалення нормативно-правового забезпечення публічної дипломатії та усунення означених недоліків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баровська А.В. Понятійно-категоріальний апарат інформаційної сфери : правовий аспект / А.В. Баровська [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. Аналітична записка. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/532/articles/505/>.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30.
3. Кравчук Л.М. Є така держава – Україна / Л.М. Кравчук. – Матеріали з виступів, інтерв'ю, конференцій, брифінгів, відповідей на запитання. – К. : Глобус, 1992. – 240 с.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
5. Положення про робочу групи «Цільову команду Програми популяризації України у світі та просування інтересів у світовому інформаційному просторі» [Елек-

тронний ресурс] / Реформи в Україні. – Режим доступу: <http://reformsinua.azurewebsites.net>.

6. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.93 р. № 3792-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 13.

7. Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» : Закон України від 13.01.11 р. № 2938-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 10.

8. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.94 р. № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 16.

9. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 08.07.09 р. № 514/2009 // Офіційний вісник Президента України. – 2009. – № 20.

10. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 32.

11. Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні : Закон України від 16.11.92 р. № 2782-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 1.

12. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.03 р. № 851-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 36.

13. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.01 р. № 2210-III : зі змінами, станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 12.

14. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 05.07.94 р. № 80/94-BP // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 31.

15. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI : зі змінами, станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 34.

16. Про контррозвідальну діяльність : Закон України від 26.12.02р. № 374-IV : зі змінами, станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 12.

17. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25.06.93 р. № 3322-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 33.

18. Про Національну систему конфіденційного зв'язку: Закон України від 10.01.02 р. № 2919-III //

Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 15.

19. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.03 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39.

20. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 09.01.07 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 12.

21. Про радіочастотний ресурс України : Закон України від 01.06.00 р. № 1770-III : зі змінами, станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 36.

22. Про систему інововлення України: Закон України від 08.12.2015 № 856-VIII [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/856-19>.

23. Про схвалення Концепції популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.10.2016р. № 739р [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/739-2016-%D1%80>.

24. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.03 р. № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 12.

25. Руднева В.Ю. Публичная дипломатия как механизм формирования государственной имиджевой стратегии / В.Ю.Руднева // Информация и коммуникация. – 2013 № 4. – С. 163–170.

26. Указ президента «Про Стратегію національної безпеки України Президент України»; Указ, Стратегія від 26.05.2015 № 287/2015 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

27. Указ Президента України «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7>.

28. Global Ukrainian [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://global-ukraine.org/viziya-misiya-tsinnosti/>.

Загурська-Антонюк В.Ф.

Гуманітарно-політична безпека та комунікативні виклики в сучасній геополітиці

У статті здійснено аналіз кризових явищ у гуманітарно-політичній сфері сучасного світу. Особливу увагу зосереджено на глибинних геополітичних трансформаційних процесах та стрімкому розвитку інформаційно-комунікативних технологій, які докорінним чином змінили існування сучасних соціально-політичних систем, засоби їх діяльності та безпеки.

Ключові слова: безпека, гуманітарна політика, геополітика, інформаційні технології, комунікація.

В статье совершен анализ кризисных явлений в гуманитарно-политической сфере современного мира. Особенное внимание в статье сосредоточено на глубоких геополитических трансформационных процессах и стремительном развитии информацион-

но-коммуникативных технологий, которые в корне изменили существование современных социально-политических систем, способы их деятельности и безопасности.
Ключевые слова: безопасность, гуманитарная политика, геополитика, информационные технологии, коммуникация.

The article analyzes the crisis in humanitarian and political spheres of the contemporary world. Special attention is paid to the underlying geopolitical transformation processes and the rapid development of information and communication technologies that fundamentally changed the existence of modern social and political systems, means of their performance and safety.

Key words: safety, social policy, geopolitics, information technology, communication.

УДК 327.5

Загурська-Антонюк В.Ф.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри гуманітарних
і соціальних наук
Житомирського державного
технологічного університету

Кризові процеси, які сьогодні спостерігаються у світі та в Україні, пронизують різні рівні політичного та соціально-економічного життя. Найбільше криза вразила гуманітарно-політичну систему. Адже із середини ХХ століття в результаті глибинних геополітичних трансформаційних процесів та стрімкого розвитку науки і техніки інформаційно-комп'ютерні технології докорінним чином змінили гуманітарно-політичні умови існування сучасних систем, засоби їх діяльності та способи безпеки. Новітні комунікативні процеси, завдяки їх пріоритету в усіх видах діяльності, спричинили кардинальні зміни в ціннісно-комунікативних орієнтаціях людей сучасної цивілізації: «Інформація, знання в постіндустріальному суспільстві, форми і темпи їх творення та передачі стають основними чинниками випуску нової продукції, підтримання її конкурентоспроможності та виводу країни на орбіту інноваційного розвитку не лише в економічній, технологічній, а й у соціальній, етнокультурній, духовній та інших соціогуманітарних сферах» [7, с. 558]. Зрозуміло, що характерною стратегічною ознакою сучасної глобалізованої епохи є прискорені темпи генерування нових форм гуманітарно-політичної безпеки та набуття інформацією всеохоплюючого ціннісного характеру. Попри актуальність цієї проблеми, вона ґрунтовно не досліджувалася. Окремі аспекти розглядалися у працях Г. Лассвелла, Т. Адорно, П. Лазарсфельда, Р. Мертона, К. Дойча, Н. Лумана, Е. Тоффлера, В. Ковалевського, Г. Почепцова та ін.

Найчастіше кризові явища ґрунтуються на відповідних соціально-економічних процесах. Подальше розгортання кризи та її системний характер цілком дозволяє їй суттєво впливати на всі інші сфери, зокрема у сучасних процесах девальвації цінностей. Тому метою дослідження є аналіз кри-

зових геополітичних явищ у сучасній гуманітарно-політичній сфері та узалежнення їх від розвитку комунікативно-інформаційних технологій.

Розпочавшись у фінансово-економічній сфері, кризові явища і процеси достатньо швидко проявилися у політичній, соціальній, духовній, культурній, а в Україні на межі 2013–2014 років в особливо критичній формі – у гуманітарно-політичній сфері. Тому впевнено можна говорити про системну кризу, в якій опинилася наша країна. Отже, особливу роль, часто неоднорідну, у цих процесах відіграє інформаційно-комунікаційна сфера. Це стало можливим завдяки інформаційній революції – зростанню обсягів інформаційного навантаження, цілісності каналів передачі інформації та ускладненню політично-управлінських процесів [1, с. 146].

Політична комунікація існувала і раніше, але саме в інформаційну епоху вона набула нового змісту, що пов'язується з розвитком технологій керування та маніпулювання інформаційним впливом, який здійснюється засобами мови через безпосередні контакти, а також засоби масової інформації та комунікації. Останні є основою для формування сучасних медіакратій, які можуть підсилювати або нівелювати демократичні цінності та процедури. Зокрема, К. Дойч вважав комунікацію підґрунтям нації та держави, виводячи їхню залежність від щільності комунікації [2, с. 115].

Зв'язок політичної комунікації з комунікацією масовою проявляється в тому, що засоби масової інформації та комунікації є способами і каналами реалізації гуманітарно-політичних основ життя суспільства. Розкриваючи сутність та динаміку комунікативно-інформаційного процесу в контексті гуманітарно-політичної безпеки, необхідно розрізняти в ньому дві взаємозалежні складові.

Одну сторону світових трансформаційних явищ представляє собою всезагальна складова, яка є єдиними геополітичними процесами, що обумовлені гуманітарно-політичними та комунікативно-технологічними перетвореннями в сучасній цивілізації. Друга складова визначається специфічною духовно-культурною основою національної методології життєтворення певного народу та формує його власну парадигму національно-смыслового поля та гуманітарно-політичної культури. Взаємодія зазначених сторін пов'язана з адаптацією суспільно-комунікативних структур цивілізації до духовно-культурної специфіки існування певного етносу або конкретної спільноти. А підґрунтям для їх поєднання є процес динамічного розвитку інформаційно-комунікативних технологій.

Сучасні кризові явища сформулювали потребу на ринку праці у фахівцях з антикризового управління. Зі свого боку працівника комунікативної сфери можна вважати антикризовиком, але за умови, що його діяльність покликана вирішувати спеціальні інформаційні завдання, пов'язані з протіканням кризи, її висвітленням чи поширенням інформації про подолання її наслідків. Тим більше, що комунікативний простір зазнав масштабних віртуальних трансформацій, які зі свого боку сприяють умінню та можливості людини конструювати уявні моделі світу, зокрема гуманітарно-політичної моделі поступу людства. Проте значне збільшення кількості людей, які в умовах кризи хочуть працювати в комунікативній сфері, говорить також про існування спрощеного погляду на роботу в них, що розширює поле для маніпуляції масовою громадянською свідомістю. Однак, у кризові періоди важливим контекстним питанням стає управління настроями – аби не допустити паніки та некерованого хаосу в умовах наявної інформації про суттєві ризики.

Завдяки майже миттєвій обробці інформації на електронно-обчислюваних машинах з'являється так званий «підсвідомий час» або «симуляція реальності» – мисленнєво-уявний інтервал, який не дає жодного шансу людині зафіксувати його відчуттями і певним чином актуалізувати або нейтралізувати. Проте людина отримує віртуальну можливість переробити екзистенціальну обмеженість реальності, ніби-то вийти за кордони часу та смерті, стати немов-би всезнаючою, спробувати досягнути «вічної» безпеки свого життя [5, с. 30]. Тому можна провести аналогію між ІТ і технологіями віртуальної реальності, що передбачає створення сучасних моделей та напрямків діяльності соціально-політичних інститутів, якими можна довільно маніпулювати. Система віртуальної реальності в умовах цифрової епохи породжує такий образ майбутнього, де такі технології, можливо, змінять свідомість та будуть перенаправ-

ляти людські цінності, а разом з ними пріоритетність суспільного буття всієї цивілізації.

Отже, усі процеси діяльності сучасного суспільства відбуваються та супроводжуються інформацією, яка стала центральною ланкою у системі обміну даними між суспільними суб'єктами. Окрім того, що інформація має відповідати реальним запитам дійсності, вона повинна бути зрозумілою, корисною, своєчасною та мати ціннісні орієнтири. Масові потоки інформації та управління ними в поєднанні з вдосконаленням ІТ змінюють розуміння конкурентності у суспільно-політичних сферах, яка вже призвела до незворотніх революційних змін у геополітичному процесі. І неочікуваним наслідком цього процесу є те, що ІТ та комунікаційні технології є одночасно причиною глобальної кризи та ключовим механізмом стабілізації у світовому порядку XXI століття. Таким чином, робиться спроба відійти від стандартного підходу до проблем управління гуманітарно-політичною безпекою.

Засоби комунікації, увиразнюючи модель реальності, призводять і до розширення меж масової культури, утилітарних цінностей, сприяють наступу авторитарних, спотворених цінностей на гуманістично-ліберальні цінності та потреби як на індивідуальному рівні, так і загальнодержавному, навіть, цивілізаційному.

Геополітичні реалії сучасності свідчать, що процес формування нової моделі світового устрою ще не закінчився і продовжує розвиватися з високим ступенем непередбачуваності. Завершення епохи однополярного світу і вихід на міжнародну арену нових глобальних гравців, загострення конкуренції серед них за сфери впливу, подальше поглиблення розриву між бідними і багатими країнами, протиріччя між країнами з різними цивілізаційними світоглядом, загострення проблем обмеженості світових ресурсів, революційний технологічний прорив провідних країн, нарощування їх воєнно-економічних потужностей, сучасні війни – все це доводить, що збройна боротьба не втратила ролі інструменту зовнішньої політики. Поява нових воєнних викликів і загроз вимагає від держав пошуку адекватних рішень у забезпеченні оборонної політики.

Глобальний рівень трансформації безпекового простору – це найважливіший аспект геополітичної кризи у світі в XXI столітті. Західними і національними експертами розглядаються два основні виміри спектру воєнних загроз: воєнно-політичний – пов'язаний зі змінами в геополітичній розстановці сил; суто військовий – пов'язаний зі зміною характеру воєнних конфліктів в умовах сучасності. При цьому аналізуються два рівні – глобальний і регіональний. Воєнно-політичний вимір показує, що потенціал конфліктності у світі не знижується. На його зростання впливають етнічні, релігійні, соціальні, цивілізаційні та ідеологічні чинники.

Певними викликами стають і глобальні проблеми людства, такі, як боротьба за ресурси, кліматичні зміни, активізація міграційних процесів тощо. Особливу роль у зростанні небезпеки у світі відіграє поширення тероризму на транснаціональний рівень. Сучасні концепції національної безпеки визначають тероризм як загальну загрозу – «глобальний тероризм», оскільки він може вразити навіть наймогутнішу країну з будь-якої частини землі. Відповіддю на нові виклики і загрози для країн світу стає зміцнення власного сектору безпеки, членство в системі колективної безпеки, тісна міжнародна співпраця. Аналіз другого виміру – військового – показує, що широкомасштабне використання інноваційних технологій стало основою створення якісно нового покоління засобів збройної боротьби, зміни форм та способів ведення військових операцій. Виклики для воєнної безпеки країн визначаються відповідністю національних збройних сил особливостям сучасних воєнних конфліктів, серед яких: зростання ролі стратегічного неядерного стримування і дистанційних бойових дій; скорочення часових параметрів підготовки та проведення операцій; розширення простору і масштабів збройної боротьби.

У воєнно-політичному вимірі загальний стан європейської безпеки і безпеки України визначається відносинами в трикутнику ЄС – США – Росія і впливом такої міжнародної інституції, як НАТО. У цьому форматі існуючі міжнародні інституції ОБСЄ й ООН поступово втрачають свій вплив. Організація договору колективної безпеки (ОДКБ) є більшою мірою формальною міжнародною інституцією і не сприймається європейською спільнотою як інструмент загальноєвропейської безпеки. Тому для ЄС поки що єдиним інструментом забезпечення воєнної безпеки залишається НАТО, особливо в контексті агресивної міжнародної політики Росії.

Одним з механізмів розв'язання цього питання є обмеження доступу до інформації або її викривлення, спотворення у процесі «інформаційної війни», яка стала «моторошною» реальністю в сучасних геополітичних стосунках «Україна – Росія». А це є неприпустимим у цивілізованих демократичних суспільствах, які прагнуть до демократичних цінностей. Хоча процеси глобалізації інформаційних ресурсів змінили вектори впливу на цю систему:

1) Почали з'являтися в національному інформаційному просторі держави непідконтрольні їй інформаційні потоки як внутрішнього, так іноземного походження. Зокрема, пересічні громадяни можуть розміщувати в Інтернеті інформаційні матеріали в обхід традиційних методів контролю.

2) Влади країн з більш потужним інформаційним потенціалом отримали можливість розширити свій вплив за рахунок населення інших держав.

І варто тут наголосити, що подібне розширення аудиторії може бути як довільним – за рахунок доступу до супутникової мережі передачі інформації, так і цілеспрямованим, коли влада однієї держави здійснює заздалегідь розроблений, чітко спрямований інформаційний тиск на населення іншої держави, а це вже стає справжньою цинічною «інформаційною війною» [6, с. 170].

Зрозуміло, що ЗМІ – це найбільш потужний інструмент комунікацій, а сутність його залежить від наявного в конкретній країні політичного режиму. У сучасній Україні медіа є гетерогенні, неоднорідні і використовують різні моделі взаємодії з політичним світом. Медіасфера України загалом не залежить від світових тенденцій, оскільки тісно пов'язана з бізнесовими проектами в інших сферах, не маючи самостійного значення. А ЗМІ, які фінансуються із державних коштів чи місцевих бюджетів, здатні виконувати політичні завдання регіональних еліт, оскільки повністю від них залежать, потрапляючи у сферу їхнього впливу після чергових виборів чи призначень [3, с. 534].

Найкращою моделлю є така, коли інформаційне суспільство, формування якого співпало із розвитком державних інститутів у нашому суспільстві, сприяє розвитку особистості – громадянина, який може використовувати «прості та надійні інструменти впливу на владу і захисту своїх індивідуальних інтересів» [3, с. 933]. Сталося навпаки – українська медіакратія стала допоміжним інструментом розвитку вітчизняної олігархії, в руках яких медіа як бізнес-проекти, доволі ефективно поєдналися з функціями інформаційно-політичного впливу та формування громадянської думки. Ця невідповідність у здійсненні ЗМІ їхніх прямих функцій та цензурно-корупційні механізми в обробці та подачі інформації стали однією з вагомих причин публічного протесту українців на «Євромайдані» у 2013-2014 рр.

Підсумовуючи, слід зазначити, що можливості, які надаються політичними комунікаціями для подолання кризи, достатньо широкі, але їхнє інструментальне використання обмежується позицією влади та власників ЗМІ в медіа-просторі. Адже комунікація – це інформаційна діяльність у нечіткому інформаційному середовищі. Отже, реальність не одна, а їх багато, оскільки більшу частину інформації людина отримує з інформаційного середовища, що й змінює дійсність. Адже досить часто «людське суспільство вирішує ті чи інші проблеми, змінюючи інформаційне середовище, що зі свого боку призводить до змін у середовищі реальному» [4, с. 160]. Саме це може стати основним підґрунтям антикризової інформаційної стратегії, яка б розширила поле вибору інформації для всіх зацікавлених осіб – від держави, представників бізнесової еліти до громади. Тому нова влада, яку виборює народ України, зобов'язана відкоре-

гувати політичні комунікаційні позиції, які б ґрунтувалися на поширенні оптимальної, консолідуючої ідеології для всіх політичних, соціальних, національних і, особливо, регіональних груп.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковалевський В. Політична комунікація як інструмент подолання кризових явищ / В. Ковалевський // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2010. – № 912. – С. 145–151.
2. Ковалевський В. Сучасний стан і тенденції медіа-сфери України / В. Ковалевський // Політичний менеджмент. – 2009. – № 5. – с. 109–119.
3. Політична система для України : історичний досвід і виклики сучасності // НАН України; Інститут

історії України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 988 с.

4. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов. – М. : СمارтБук, 2009. – 651 с.

5. Страшко І.В. Ціннісний характер інформаційних процесів постіндустріального суспільства / І.В. Страшко // Імперативи поступу України в умовах цивілізаційних викликів сучасного світу: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – 116 с.

6. Терещук В.І. Трансформація домену влади держави під впливом ІКТ / В.І. Терещук // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – 2010. – № 6(74). – с. 170–174.

7. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ»», 1999. – 482 с.

Rosłoń D.

Wpływ europejskich i światowych przemian politycznych na Partnerstwo Wschodnie

Uległa postawa Unii Europejskiej wobec Federacji Rosyjskiej jest niewątpliwie jednym z czynników osłabiających instrumenty unijnej polityki wobec całego wschodniego sąsiedztwa- w tym również Ukrainy. Wśród państw Unii panuje, nieoficjalne, przekonanie, że państwa byłych republik socjalistycznych należą do rosyjskiej strefy strategicznych interesów oraz jej wpływów. Rosja ma zatem wpływ na europejskie możliwości oddziaływania, znacznie je osłabia.
Kluczowe słowa: Unia Europejska, Federacja Rosyjska, Partnerstwo Wschodnie, wschodnia polityka EU.

республік належать до російської сфери стратегічних інтересів і впливу. Тому Росія впливає на європейські ініціативи, що значно їх послаблює.

Ключові слова: Європейський Союз, Російська Федерація, Східне партнерство, східна політика ЄС.

Pliant position of the European Union on Russia is undoubtedly one of the factors that undermine tools of the EU policy concerning Eastern Neighborhood policy, including Ukraine. Among EU member states, there is an informal belief that the former socialist republics belong to the Russian sphere of strategic interests and its influence. Therefore, Russia affects European initiatives that significantly weaken it.

Key words: European Union, Russian Federation, Eastern Partnership, EU Eastern Neighborhood policy

УДК [327.51(1-11):061.1ЄС]:327.8(470)«201»

Rosłoń D.,
Doktorantka Fakultetu Stosunków
Międzynarodowych i Służby
Dyplomatycznej Lwowskiego Narodowego
Uniwersytetu im. Iwana Franko

Піддатлива позиція Європейського Союзу щодо Російської Федерації, безсумнівно, є одним із факторів, що підривають інструменти унійної політики щодо східного сусідства, включаючи Україну. Серед країн – членів ЄС наявне неофіційне переконання, що країни колишніх соціалістичних

Jednym z czynników najbardziej osłabiających instrumenty unijnej polityki wobec całego wschodniego sąsiedztwa – a zatem i Ukrainy – jest wyjątkowo uległa postawa UE wobec Federacji Rosyjskiej. Cicha zgoda na przyjęcie założenia, że obszar byłych republik sowieckich jest wyłączną strefą strategicznych interesów i wpływów Rosji, osłabia unijne możliwości oddziaływania. Specjalny status, jaki udało się Moskwie zagwarantować w relacjach z Unią Europejską, powoduje, że Federacja Rosyjska nie tylko korzysta z tego w relacjach dwustronnych ze wspólnotą, ale też próbuje wpływać tą drogą na relacje Unii z innymi państwami poradzieckimi. Najlepszym tego przykładem były reakcje rosyjskich polityków na inicjatywę Partnerstwa Wschodniego. Już samo ogłoszenie pomysłu w maju 2008 roku spotkało się z ostrą reakcją. Aleksander Babakow, wiceprzewodniczący Dumy Państwowej i deputowany frakcji Sprawiedliwa Rosja, wprost oznajmił, że jest to przejaw realizacji polskich mocarstwowych ambicji i ignorowanie „słusznych, w pełni uzasadnionych i tradycyjnych interesów Rosji na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw” [2, s. 8]. Tuż przed samą inauguracją Partnerstwa Wschodniego swoje zastrzeżenia wobec nowej inicjatywy zgłosił z kolei rosyjski minister spraw zagranicznych Siergiej Ławrow, który w czasie dorocznej konferencji Forum Brukselskiego stwierdził, że Partnerstwo Wschodnie jest próbą budowy europejskiej strefy wpływów. Liczne tego typu głosy należało traktować jako próby wywarcia wpływu w celu ograniczenia projektu do obszarów niekonkurencyjnych wobec polityki rosyjskiej. Niewątpliwie próby niedopuszczenia do rozszerzenia europejskich standardów na państwa byłego ZSRR były i są działaniami obronnymi Federacji Rosyjskiej w dwóch obszarach.

Pierwszym jest niechęć do dzielenia się wpływami w regionie, który został skonturowany w dużym stopniu zgodnie z rosyjskimi interesami politycznymi, gospodarczymi i w sferze bezpieczeństwa. Drugim jest sytuacja wewnętrzna w Rosji. Proces europeizacji Ukrainy i połączona z tym jej modernizacja w pośrednim stopniu wymusiłyby podobne zmiany w samej Rosji. Szybko zmieniająca się i prozachodnia Ukraina oraz dynamicznie rozwijające się Chiny to poważne wyzwanie dla Kremla.

Częste głosy ważnych polityków rosyjskich próbujących przedstawiać projekt Partnerstwa Wschodniego w kategoriach antyrosyjskich są próbami usytuowania problematyki relacji Unia Europejska – wschodni sąsiedzi zgodnie z intencjami Moskwy. Wpisują się one w kierunki polityki rosyjskiej. Widoczna jest ona też w problematyce bezpieczeństwa regionalnego, które stanowi priorytet dla Rosji. Utrzymanie Ukrainy w strefie wpływów rosyjskich nie przewidywało możliwości wstąpienia Kijowa do Sojuszu Północnoatlantyckiego, a najlepszym przykładem polityki rosyjskiej w tym zakresie były skuteczne działania podejmowane w celu niedopuszczenia do przyjęcia MAPu dla Ukrainy podczas szczytu NATO w Bukareszcie w 2008 roku, wsparte przez przywódców Niemiec i Francji.

Trzeba podkreślić, że działania wszystkich dotychczasowych prezydentów Ukrainy zmierzały w kierunku niedopuszczenia do pełnej zależności od Rosji. Wyraźny był tu wpływ pierwszych rosyjskich deklaracji po rozpadzie ZSRR, które uznawały Ukrainę za „państwo sezonowe”. Pełne uzależnienie Kijowa od Moskwy byłoby początkiem realizacji takiego scenariusza. Zacieśnianie współpracy Unii z Ukrainą oddala tę perspektywę. Szczególnie rozwiązania

proponowane w zakresie współpracy gospodarczej, włączenie Ukrainy do obszaru obowiązywania europejskich reguł gry rynkowej zmniejszają zależność Kijowa od Rosji. Ponadto uniezależnienie się Ukrainy od rosyjskich dostaw surowców energetycznych, przez współpracę w ramach Wspólnoty Energetycznej, stwarza zupełnie inną sytuację i pozycję Kijowa w regionie.

Jednym z kluczowych aspektów w analizie polityki UE wobec Ukrainy, jest ocena tego, na ile polityka całej Unii współgra z polityką poszczególnych jej członków. Szczególnie warto w tym względzie rozważyć niemieckie usiłowania prowadzenia na tym obszarze polityki zgodnej z interesami Berlina. RFN w krótkookresowym horyzoncie czasowym bardziej opłaca się budować własną sieć relacji gospodarczych i kontaktów politycznych z Ukrainą, niż dopuścić Kijów do integracji ze wspólnotą, co niechybnie wiązałoby się z kosztami ponoszonymi przez płatników netto. Według autorów raportu *Relacje gospodarcze Niemiec z krajami Europy Środkowo-Wschodniej* z września 2008 roku, Niemcy były drugim partnerem handlowym a pierwszym inwestycyjnym dla Ukrainy w tym czasie. Nie było to tylko wynikiem aktywności firm niemieckich, ale także rezultatem współpracy między biznesem a instytucjami rządowymi, które w ukraińskich kołach rządowych potrafiły skutecznie lobbować na rzecz niemieckiego biznesu [6]. Przykładem realizacji takiej strategii są działania na rzecz wzmocnienia pozycji firm niemieckich w ukraińskim sektorze rolniczym. Najpierw powołano międzyrządową komisję niemiecko-ukraińską, która opracowała strategię reformy rolnictwa ukraińskiego i projekty ustaw, oraz określiła normy dotyczące przetwórstwa, nawozów, używanych maszyn rolniczych. Po tej wstępnej fazie organizacje przedsiębiorców niemieckich lub też poszczególne firmy przygotowały cykle szkoleń i staży dotyczących nowego ustawodawstwa i wdrożyły projekty pilotażowe. Przy tej okazji niemieckie firmy stały się głównymi dostawcami maszyn rolniczych, nawozów, środków chemicznych używanych w rolnictwie, a także partnerami w spółkach *joint-venture*; uzyskiwały również prawo do wieloletniej dzierżawy ziemi [6]. Tezy raportu z 2008 roku zostały potwierdzone w kolejnym badaniu w 2010 roku, w którym wskazano ponadto na rolę różnego rodzaju fundacji politycznych, (Adenauera, Eberta, Naumanna i in. w budowaniu dobrego wizerunku Niemiec nad Dnieprem oraz programów realizowanych ze środków pomocy rozwojowej. Jeśli do tego dołożymy cały pakiet działań skierowanych do elit politycznych, działaczy społecznych, przedstawicieli świata nauki, to dostrzeżemy kompleksowość aktywności niemieckiej na Ukrainie.

Działania niemieckich fundacji można uznać za rodzaj lobbingu politycznego. Swoje programy adresują one nie tylko do przedstawicieli elity politycznej, ale też liderów organizacji młodzieżowych i pozarządowych, liderów lokalnych, dziennikarzy, związkow-

ców. Wszyscy objęci programami mają okazję zapoznać się z niemieckim punktem widzenia odnośnie spraw międzynarodowych, europejskich, problematyki bezpieczeństwa, czy współpracy gospodarczej. Jest to też sposób na budowanie sieci kontaktów, które często są potem pomocne przy nawiązywaniu współpracy politycznej i gospodarczej. Dla przykładu Fundacja Konrada Adenauera w 2009 roku wspierała projekty adresowane do liderów ukraińskich młodzieżówek, którzy spotykali się z niemieckimi i europejskimi ekspertami; były również organizowane seminaria dla dziennikarzy o polityce europejskiej, o integracji europejskiej i Europejskiej Polityce Sąsiedztwa. Fundacja im. Friedricha Eberta w tym czasie organizowała podróże studyjne do Niemiec dla przedstawicieli różnych środowisk, między innymi dla ekspertów ukraińskich zajmujących się energią, których zachęcano do współpracy z partnerami niemieckimi w promocji odnawialnych źródeł energii. Dla dziennikarzy zostały zorganizowane szkoły letnie, a dla młodych polityków cykle seminariów. Fundacja Hansa Seidela organizowała serię szkoleń dla wykładowców i studentów akademii administracji publicznej, urzędników samorządu lokalnego, czy też ukraińskich policjantów [3;56].

Z partykularnego niemieckiego interesu tworzenie takiej sieci *soft power* jest najbardziej pożądanym scenariuszem. W efekcie tych działań mamy bowiem do czynienia z sytuacją państwa będącego w sferze wpływów niemieckich, szczególnie widocznej we współpracy gospodarczej, ale pozostawionego jakby na uboczu, na peryferiach Unii. Tak duże uzależnienie od Niemiec mogłoby się skończyć z chwilą akcesji Ukrainy do Unii Europejskiej, gdyż wtedy Ukraina zdobyłaby możliwość wpływania na decyzje unijne, stałaby się bardziej podmiotem niż przedmiotem w polityce zagranicznej. Na to wskazuje doświadczenie związane z rozszerzeniem Unii w 2004 roku. Kraje takie jak Polska, Czechy, Węgry, czy później Rumunia, po wejściu do Unii potrafiły podjąć samodzielne inicjatywy, nie zawsze zgodne z interesem Berlina. Wejście pierwszych państw Europy Środkowej do Unii spowodowało, że ta część Europy stała się mniej sterowalna. Najprawdopodobniej ten sam mechanizm miałby miejsce w przypadku akcesji Ukrainy do UE.

Kolejnym negatywnym czynnikiem jest stałe niebezpieczeństwo głębokiego kryzysu gospodarczego na Ukrainie. Brak determinacji na szczeblu rządowym do przeprowadzenia koniecznych reform i zainicjowania projektów modernizacyjnych może w krótkim okresie obniżyć wskaźniki ekonomiczne. Ponadto wydaje się, że największy prywatny ukraiński biznes, mimo wcześniejszych zapewnień, ciągle nie jest zainteresowany głębszymi reformami, gdyż w znacznym stopniu satysfakcjonują go obecne reguły gry. Oczekuje jedynie od rządzących pomocy w uzyskaniu dostępu dla produktów chemicznych i metalurgicznych na rynki europejskie. Kolejnym czynnikiem kryzysogennym

jest dramatycznie pogarszająca się sytuacja gospodarcza na Białorusi, która nie pozostaje bez wpływu na gospodarkę ukraińską. Na pogłębieniu kryzysu gospodarczego i politycznego na Ukrainie bez wątpienia zależy Moskwie. W przypadku zapaści gospodarczej bądź załamania politycznego może dojść do masowej emigracji Ukraińców, w tym zwłaszcza nielegalnej migracji do Unii Europejskiej. W najbardziej negatywnym scenariuszu, nie można wykluczyć tak głębokiej sytuacji kryzysowej, która w ostateczności doprowadzi do podziału państwa i przystąpienia wschodniej jego części do Federacji Rosyjskiej.

Nowe władze Ukrainy stanęły również w obliczu ogromnego zagrożenia bezpieczeństwa państwa ze strony Rosji, która zajęła Krymu i rozpętała wojnę hybrydową w Donbasie, doprowadzając do wysiedlenia ponad 2 mln mieszkańców w inne regiony Ukrainy i do śmierci ponad 9 tys. osób. Kiedy rozpoczął się konflikt z Rosją, nowe władze dysponowały około 5 tys. żołnierzy zdolnych do obrony terytorialnej integralności Ukrainy. Policja, służby bezpieczeństwa oraz wojsko były słabe, niedofinansowane, skorumpowane i zinfiltrowane przez rosyjskie służby. Obecnie, dzięki pomocy Zachodu powstają nowe formacje policji, cieszące się dużym zaufaniem społeczeństwa oraz posiadające lepsze możliwości zapewnienia obywatelom bezpieczeństwa. Liczba oddziałów wojskowych gotowych do walki podwoiła się, a wydatki na obronę w 2016 roku wzrosły o 30 proc. Wszystkie te działania zwiększyły koszty dalszej ingerencji Rosji na terytorium Ukrainy.

Dwa lata po Euromajdanie, Ukraińcy nie są zadowoleni z tempa i zaawansowania reform. I odczucia te są uzasadnione. Ale fakty świadczą, że podjęto właściwe decyzje, aby zdemontować stary, skorumpowany system. Proreformatorscy ministrowie i deputowani robią, co mogą, dążąc do pozbawiania polityków wpływów na zarządy państwowych przedsiębiorstw, przygotowując przeprowadzenie przejrzystej prywatyzacji, eliminując pośredników w handlu gazem z Rosją oraz wprowadzając przejrzysty system zamówień publicznych.

Jednak stary układ wciąż walczy. Konflikt jest częścią życia politycznego, ale liczy się to, jak jest rozwiązywany i czy istnieją instytucje, będące w stanie bronić interesu publicznego. Na Ukrainie taki nowy system dopiero zaczyna działać w postaci nowych instytucji i nowych wzorców postępowania. Obecnie, jak nigdy dotąd, ukraiński system polityczny jest bardziej podatny na naciski opinii publicznej, a tym samym staje się bardziej odpowiedzialny. Zrzeczenie się przez Mykołę Martynienkę, bliskiego sojusznika premiera Arsenija Jaceniuka, mandatu deputowanego z powodu śledztwa prowadzonego przez niedawno stworzone Narodowe Biuro Antykorupcyjne, a także śledztwo prowadzone przez tę instytucję przeciwko związanemu z prezydentem Igorowi Kononienko, świadczą o tych zmianach. Kultura rządzenia

powoli ulega zmianie, potrzeba jednak więcej czasu, aby ta zmiana była trwała [4].

Wskazane jest, by Unia zarówno w stosunku do Ukrainy, jak i pozostałych państw objętych PW jak najczęściej powoływała się na kryteria kopenhaskie, które określają warunki stawiane przyszłym członkom Unii. W chwili obecnej, gdy głównym komunikatem jest sygnał, że nie ma szans na otrzymanie perspektywy członkostwa, władze w Kijowie i biznes ukraiński nie chcą w imię obietnic ewentualnej przyszłej współpracy rezygnować z praktyk protekcyjnych. Połączenie deklaracji o ważności kryteriów kopenhaskich wraz z liberalizacją wymiany handlowej i szerszym dostępem produktów ukraińskich do europejskich rynków może być bardzo skutecznym narzędziem pogłębiającym współpracę unijno-ukraińską.

Skuteczna polityka UE wobec Ukrainy musi zakładać większą niż dotąd dywersyfikację adresatów współpracy. Nie mniej ważne od kontaktów z przedstawicielami władzy jest podtrzymywanie i budowanie proeuropejskich nastrojów w społeczeństwie. Obecny program Partnerstwa Wschodniego w stopniu niesatysfakcjonującym podchodzi do wsparcia społeczeństwa obywatelskiego. Nie tylko nie przeznaczają poważniejszych środków na wsparcie sektora pozarządowego, ale ponadto ogranicza się i powiela obecne praktyki. Dzisiaj wspieranie trzeciego sektora ma często charakter uzależnienia NGOśców od darczyńców a nie ich upodmiotowienia. Jedynie silne także w swojej niezależności organizacje pozarządowe będą w stanie wywrzeć odpowiedni wpływ na bieg wydarzeń politycznych i społecznych.

Większe środki powinny zostać przeznaczone na wspieranie małych firm i młodych przedsiębiorców. Utworzenie sieci wielosektorowych kontaktów biznesowych i intensyfikacja współpracy gospodarczej może mieć wpływ na wykształcenie się ukraińskiej klasy średniej i jej częściowego uniezależnienia od polityków. W przyszłości pozwoliłoby to na wywieranie nacisku przez tą grupę na całą klasę polityczną. Ponadto rozwój współpracy gospodarczej na poziomie małych przedsiębiorstw znacznie wzmocniłby proeuropejskie sympatie. Z europejskiej perspektywy maksymalna dywersyfikacja kontaktów gospodarczych wywarłaby pozytywny wpływ na poglądy elit gospodarczych i politycznych wobec zacieśniania współpracy z Wspólnotą Europejską. Demonstrowanie atrakcyjności wolnego rynku i jasnych reguł współpracy gospodarczej zgodnej ze standardami europejskimi byłoby skutecznym narzędziem ograniczającym wpływy Rosji, która w relacjach gospodarczych preferuje zupełnie inne standardy.

Innym wartym wykorzystania instrumentem jest rozbudowa programów akademickich przyznających stypendia studentom z Ukrainy oraz animujących współpracę europejskich wyższych uczelni z ukraińskimi szkołami. Liczba ukraińskich studentów

korzystających z programów Erasmus Mundus czy Młodzież w Działaniu jest nieproporcjonalnie mniejsza w stosunku do innych państw objętych tymi programami. Ukraina wypada tu gorzej niż inne państwa objęte programem Partnerstwa Wschodniego. A w liczbach bezwzględnych zdecydowanie więcej studentów korzysta z programów stypendialnych z Chin, Bangladeszu, Rosji czy Serbii. Trudno więc nie uznać, że w przypadku Ukrainy ten ważny i skuteczny sposób na wzmacnianie proeuropejskich postaw jest mało wykorzystywany [5, s. 25].

Polityce Unii Europejskiej wobec jej wschodniego sąsiedztwa brakuje ostatnio tchu. Jest to z jednej strony rezultat zmęczenia państw członkowskich, z drugiej zaś - ewidentnego wyhamowania procesu reform w państwach regionu. Flagowy projekt tej polityki, Partnerstwo Wschodnie, po uroczystej inauguracji podczas czeskiej prezydentury w 2009 roku spadł od tamtego czasu na margines debaty europejskiej. Co symptomatyczne - nawet Moskwa nie wysiła się już, by je krytykować. Jednak w czasie gdy Komisja Europejska i państwa członkowskie dokonują przeglądu Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, pewne procesy w unijnym sąsiedztwie mogą wpłynąć na przyszłość Partnerstwa i pozwolić mu złapać drugi oddech. W 2016 roku Polska będzie musiała zmierzyć się z trzema wielkimi kryzysami, które dotknęły Europę: z kryzysem bezpieczeństwa na naszym kontynencie, kryzysem sąsiedztwa oraz kryzysem samego projektu europejskiego. Każdy z nich może mieć bardzo poważne i daleko idące konsekwencje dla naszego kraju.

Tym wymiarem stosunków międzynarodowych, który budzi najwięcej niepokoju jest bezpieczeństwo. Od kilku lat daje się zaobserwować stopniowe, dramatyczne pogarszanie się sytuacji we wschodnim i południowym sąsiedztwie Unii Europejskiej, w tym bezpośrednio u polskich granic. Obecny system bezpieczeństwa międzynarodowego ulega marginalizacji. Instytucje, takie jak OBWE lub organizacje regionalne, powołane do rozładowywania napięć przez dialog, zapobiegania konfliktom lub ich rozwiązywania w oparciu o ogólnie przyjęte zasady, są lekceważone i pomijane. Tworzy to grunt sprzyjający polityce siły, która przyniosła tak wiele nieszczęść społeczeństwom europejskim w XX stuleciu.

Najwięcej obaw budzi w tej mierze polityka Rosji, która zmierza do rewizji po-zimnowojennego porządku europejskiego. Nowa „Strategia bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej” dopuszcza użycie siły przy realizacji swoich interesów. Ilustracją tej logiki jest rosyjska agresja przeciw Ukrainie i wojna, która de facto toczy się już w tym kraju drugi rok. Rosja zmierza do poszerzania własnej strefy wpływów i zahamowania transformacji demokratycznej tych państw Europy Wschodniej, które dążą do zbliżenia z Zachodem. Jest to polityka wsparta rozbudową rosyjskiego potencjału militarnego i działaniami hybrydo-

wymi, w tym propagandowymi. Z dzisiejszej perspektywy, z przykrością należy stwierdzić, że naiwnością była wiara, że Rosja hołduje wartościom demokratycznym i zasadom prawa międzynarodowego, postulując nawet zaproszenie jej do NATO [1, s. 40].

Ponadto, pogorszenie się polskiego bezpieczeństwa mocno splata się z kryzysem sąsiedztwa europejskiego. Choć w Europie Wschodniej rolę destrukcyjną odgrywa polityka rosyjska, jednak nie ona jedna jest źródłem obaw. Niekorzystny wpływ na ten region wywierają także korupcja oraz brak konsekwentnych reform polityczno-ustrojowych i wolnorynkowych. W sąsiedztwie południowym te same lub podobne zjawiska doprowadziły do zapaści takich państw jak Syria i Libia oraz zachwiały stabilnością wielu innych krajów. Bliski Wschód pogrąża się w chaosie. Cierpi na tym bliskowschodni proces pokojowy. Na południe od Europy największymi problemami są dziś konflikty zbrojne, terroryzm, rozkład struktur państwowych [7]. Narastającym problemem jest potężna fala migracji zarobkowej i uchodźców. Konieczne są działania dostosowujące polską politykę zagraniczną i politykę bezpieczeństwa także do tych wyzwań.

Jeszcze innym wyzwaniem dla polskiej dyplomacji i polskich władz jest zmierzenie się z kryzysem projektu europejskiego. Polska jest członkiem Unii Europejskiej i na jej bezpieczeństwo oraz dobrobyt wpływa bezpośrednio jej kondycja. Przejawami kryzysu Unii są grecki kryzys zadłużeniowy i perspektywa wyjścia z niej Wielkiej Brytanii. Masowe pogwałcenie zasad na granicach zewnętrznych strefy Schengen grozi rozchwianiem całego systemu swobody podróżowania wewnątrz tego obszaru. Polska dyplomacja będzie przeciwstawiać się wewnętrznemu różnicowaniu Unii, pomysłowi mini – Schengen czy dyskryminacji obywateli polskich, mieszkających w państwach Unii. Polska dyplomacja przeciwstawi się także wszelkim rozwiązaniom, które uderzałyby w interesy i bezpieczeństwo ekonomiczne Polski i polskich przedsiębiorstw. Wskazane powyżej problemy mają charakter złożony i długotrwały. Nakładają one na polską dyplomację obowiązek wzmożonej aktywności, tak by Polska mogła niwelować pojawiające się zagrożenia. Dlatego priorytetem polskiego rządu jest i będzie w najbliższych latach zapewnienie państwu i obywatelom szeroko rozumianego bezpieczeństwa. Rozumianego zarówno jako klasyczne bezpieczeństwo militarne i stabilność polskich granic, jak i szerzej – jako bezpieczeństwo gospodarcze.

W obecnym środowisku bezpieczeństwa szczególnego znaczenia nabiera współpraca regionalna Polski z partnerami nordyckimi, bałtyckimi oraz z Grupą Wyszehradzką. Poprzez tę współpracę polskie władze chcą uwrażliwić zarówno NATO jak i UE na północno-wschodni wymiar bezpieczeństwa Europy. W tym 2016 roku Polska odda, razem z partnerami wyszehradzkimi, do dyspozycji Unii grupę bojową, zdolną do szybkich działań interwencyjnych.

Polska będzie się angażować w działania na rzecz wzmocnienia Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony Unii Europejskiej. Im więcej elementów obronnych tym lepiej. Z punktu widzenia polskiej racji stanu potrzebne jest wypracowanie na forum UE wspólnych mechanizmów szybkiej reakcji. Chodzi tu o możliwość prowadzenia przez Unię Europejską misji pokojowych i stabilizacyjnych oraz zapewnienie w tym celu odpowiednich zdolności cywilnych i wojskowych. Ważne jednak, aby te rozwiązania nie dublowały, a tym bardziej nie rywalizowały z istniejącym już sojuszem atlantyckim.

LITERATURA:

1. Bieleń S. Stosunki Unia Europejska – Rosja / S. Bieleń // *Dyplomacją czy siłą? Unia Europejska w stosunkach międzynarodowych* / red. S. Przynies. – Warszawa, 2009. – S. 39–44.
2. Dubas A. Pierwsze reakcje na inicjatywę Wschodniego Partnerstwa / A. Dubas, J. Gotkowska, K. Kłysiński, P. Wołowski, W. Rodkiewicz // *Tydzień na Wschodzie*. – 2008. – № 18. – S. 2–8.
3. Gotkowska J. German Networks In the East. German soft power in Eastern Europe, Central Asia and the South Caucasus / J. Gotkowska. – Warsaw, 2010. – 290 s.
4. Lutsevych O. Is Ukraine becoming a dictatorship? dostępne na stronie: <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/orysia-lutsevych-is-ukraine-becoming-a-dictatorship-335463.html>.
5. Pelczyńska-Nałęcz K. Integration or imitation? EU policy towards its Eastern Neighbours / K. Pelczyńska-Nałęcz // *OSW Studies*. – 2011. – № 36 – April. – S. 23–27.
6. Relacje gospodarcze Niemiec z krajami Europy Środkowo-Wschodniej // *Raport OSW*. – 2008. – Wrzesień.
7. www.uniaeuropejska.org/unia-dla-sroziemnomorza.

Шуляк С.В.

Мотиви турецької військової інтервенції в Сирії у 2016–2017 рр. (операція «Щит Євфрату»)

Аналізуються мотиви турецької військової інтервенції в Сирії у 2016–2017 рр. Автор доводить, що головним мотивом турецького керівництва було прагнення ліквідувати загрози національній безпеці, що йдуть від сирійського конфлікту.

Ключові слова: Туреччина, Сирія, громадянська війна, іноземна військова інтервенція, національна безпека, операція «Щит Євфрату».

опасности, которые исходят от сирийского конфликта.

Ключевые слова: Турция, Сирия, гражданская война, иностранная вооруженная интервенция, национальная безопасность, операция «Щит Евфрата».

The motives of the Turkish military intervention in Syria in 2016–2017 are analyzed. The author argues that the main motive of the Turkish leadership was the desire to eliminate threats to national security, which come from the Syrian conflict.

Key words: Turkey, Syria, civil war, foreign military intervention, national security, Operation "Euphrates Shield".

УДК 327.8(560:569.1)

Шуляк С.В.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та
соціально-політичних дисциплін
Університету митної справи та фінансів

Анализируются мотивы турецкой военной интервенции в Сирии в 2016–2017 гг. Автор доказывает, что главным мотивом турецкого руководства было стремление ликвидировать угрозы национальной без-

Сирійська громадянська війна, що спалахнула у 2011 р., відзначається вкрай високим ступенем інтернаціоналізації й уже давно перестала бути лише фактором національної та регіональної політики. Сьогодні вона значною мірою визначає політичний клімат у глобальному масштабі. Країна перетворилася на об'єкт докладання зусиль різноманітних акторів світової та регіональної політики (як окремих держав, так і міжнародних організацій). Природно, що найбільшу зацікавленість і активність виявляють сусідні держави, чия власна безпека та стабільність залежать від ситуації в Сирії. У цьому сенсі Туреччина, що від самого початку сирійського конфлікту активно намагалася впливати на його перебіг і врешті-решт у серпні 2016 р. вдалася до прямої військової інтервенції (операція «Щит Євфрату»), є дуже показовим прикладом. Внутрішні конфлікти майже ніколи не бувають герметично закритими. Вони так чи інакше втягують сусідні держави. Причому ці держави є не тільки їх невинними жертвами, вони також роблять свій внесок у подальшу дезінтеграцію охоплених конфліктами країн і в дестабілізацію регіону [1, с. 590–591]. Досвід багатьох конфліктів (і сирійський тут не є виключенням) свідчить про неоднозначну й не завжди конструктивну (спрямовану на врегулювання конфлікту) роль зовнішніх зацікавлених гравців. Тому постає питання про справжні мотиви держав-інтервентів, адже вони дуже часто суттєво відрізняються від офіційно проголошених. У цьому сенсі дослідження проблеми іноземного (у нашому випадку турецького) втручання в Сирії є частиною більш широкої тенденції, що намітилася, зокрема, у галузі вивчення міжнародних відносин і внутрішніх конфліктів. Ідеться про спробу подолати недостатність теоретичного осмислення їх взаємозв'язку, яка стала очевидною в процесі вивчення спалаху етнічного насильства в 1990-х рр. Ця тенденція знайшла відображення

в роботах таких авторів, як Дж. Пеквін і С. Сайдеман [2; 3], П. Ріган [4; 5], Д. Кармент, П. Джеймс і З. Тейдас [6], Д. Хосла [7].

Питання про власне турецьку військову інтервенцію в Сирії, що значною мірою впливає на перебіг конфлікту, звичайно, не залишилося поза увагою фахівців – як науковців, так і різноманітних коментаторів із кола журналістів, політичних експертів і політиків. Для прикладу можна вказати лише на деяких авторів, у публікаціях яких робиться спроба пояснити мотивацію турецького керівництва: Ш. Актюрк [8], Г. Далай [9], С. Геллер [10], Х. Хасан [11], К. Сагнік [12]. Звичайно, про всебічне дослідження питання не йдеться, адже, з одного боку, для цього не було достатньо часу, а з іншого – сам хід подій у Сирії (адже війна триває, і хоча про успішне закінчення операції «Щит Євфрату» було офіційно оголошено 29 березня 2017 р., присутність турецьких військ у Сирії зберігається) дає привід для переосмислення цієї проблеми і якщо й не для визначення нових (раніше невідомих) мотивів турецького керівництва, то для зміни акцентів у розстановці пріоритетів серед уже відомих.

Мета статті полягає в з'ясуванні мотиваційного складника турецького збройного втручання в сирійський конфлікт, визначенні тих факторів (як у міжнародному середовищі, так і всередині країни), що спонукали турецьке керівництво вдатися до прямої військової інтервенції в сирійський конфлікт.

Специфіка проблемного поля дослідження, яке знаходиться на перехресті теорії міжнародних відносин (адже йдеться про зовнішньополітичну діяльність держави) і конфліктології, зумовила те, що в якості теоретико-методологічної основи дослідження було обрано неореалістичний підхід до теорії міжнародних відносин, зокрема теорію балансу загроз С. Вольфа. Остання перед-

бачає пояснення поведінки держав на міжнародній арені виходячи з їхнього сприйняття потенційних загроз. Зокрема, саме так автор теорії пояснює формування альянсів арабських країн на Близькому Сході, де держави схильні укласти союзи передусім для нейтралізації загроз із боку своїх сусідів [13, с. 16]. При цьому принципово важливе значення мають не стільки самі дії, заяви чи наміри, а те, що вони сприймаються в якості загрозливих.

Крім того, слід урахувати складний багаторівневий характер сирійського конфлікту. Його можна віднести до так званих «нових війн». «Незважаючи на те, що більшість таких війн мають локальний характер, вони включають у себе незліченну кількість транснаціональних зв'язків, через що важко утримати відмінність між внутрішнім і зовнішнім, між агресією (нападом із-за кордону) і репресією (атака зсередини країни) або навіть локальним і глобальним» [14, с. 29–30]. Учасники подібних конфліктів – як безпосередньо ворогуючі сторони (так звані «первинні» актори), так і різноманітні категорії зовнішніх зацікавлених гравців («вторинні» та «третинні») – мають різну природу (державні й недержавні); переслідуючи свої інтереси, вони можуть діяти на абсолютно різних рівнях (національному, регіональному, глобальному й навіть персональному). Тому цілком логічним видається також застосування добре відомого підходу «рівнів аналізу» (levels of analysis approach).

У випадку з турецьким втручанням у сирійський конфлікт ми маємо справу зі складним комплексом факторів, які формуються на декількох рівнях, причому мають не тільки суто міжнародний, але й внутрішньополітичний (турецький) вимір. Тому у статті ми дотримуємося підходу, закладеного в роботах зазначених вище дослідників, які вказують на необхідність врахування і внутрішньополітичних характеристик держави-інтервента, і міжнародних детермінант, адже існує взаємозалежність між внутрішнім і міжнародним середовищами, яка створює певні можливості й обмеження для тих, хто приймає рішення про інтервенцію [4, с. 39; 6, с. 22–23].

Початок «Арабської весни» став викликом для регіональної стратегії Туреччини, яка, як відомо, виходила з принципу «нуль проблем із сусідами», що передбачав налагодження добрих стосунків із сусідами й посилення регіонального впливу Анкари. Справа в тому, що Туреччина не тільки близькосхідна держава, тому її національні інтереси виходять далеко за межі регіону, що не може не позначатися на її регіональній політиці. У цьому сенсі принципово важливе значення має членство Туреччини в НАТО і її стосунки із США та ЄС. Саме цей фактор відіграв визначальну роль у рішенні турецького керівництва після початку низки антиурядових виступів у арабських країнах солідаризуватися з курсом США та ЄС на під-

тримку дій опозиції. Яскравим проявом зазначеного курсу стала жорстка позиція Туреччини щодо зміни режимів у Єгипті та Сирії, де Анкара зробила ставку на поміркованих ісламістів на кшталт «Братів-мусульман».

Турецький дослідник Ш. Актюрк указує, що такий підхід підкріплювався певними ідеологічними міркуваннями – очікуваннями, що «Арабська весна» призведе до формування на Близькому Сході нових демократичних політич, які змогли б легко адаптувати ісламські релігійні практики, – перспектива, яка цілком імпонувала поглядам керівництва правлячої в Туреччині Партії справедливості та розвитку (далі – АРР). З'явилася можливість підтвердити відданість країни демократії й стати її головним захисником у регіоні, що було особливо важливим на тлі зростаючого після 2005 р. скептицизму стосовно прийняття Туреччини до ЄС [8, с. 88]. Слід зазначити, що в цей час Анкара воліла не вдаватися до односторонніх дій і координувала їх зі своїми західними партнерами. Таким чином зміцнювалося партнерство з НАТО, в якому Туреччина сподівалася підсилити свою роль. У 2012 р. один із лідерів АРР, міністр закордонних справ А. Давутоглу закликав НАТО поширити на Близький Схід свою діяльність, в якій Туреччина мала б відігравати центральну роль [15, с. 16–17]. Того ж року турецьке керівництво почало просувати ідею спільного з НАТО військового втручання в Сирії шляхом створення там «безполітної зони», але не змогло переконати альянс у достатній законності таких дій. Так само не вдалося залучити НАТО й на підставі ст. 5 Північноатлантичного договору [16, с. 13–15]. Урешті-решт Туреччині довелося задовольнитися приєднанням до створеної під керівництвом США коаліції проти Ісламської держави (ІД) і надати в її розпорядження авіабазу «Інджирлік» [16, с. 15].

За п'ять років конфлікту Туреччина поступово перетворилася на головну базу для багатьох повстанських угруповань (переважно тих, що діють під назвою «Вільна сирійська армія»), які ведуть збройну боротьбу із сирійським урядом, надаючи їм усебічну (політичну, дипломатичну, гуманітарну, військову, логістичну) підтримку. Якщо спробувати визначити статус Туреччини в сирійському конфлікті на момент початку прямої військової інтервенції, то можна констатувати, що вона стала повноцінним «вторинним» його учасником, який поставив собі за мету повалення режиму Асада шляхом підтримки його місцевих сирійських опонентів. При цьому Анкара намагалася утримуватися від прямої широкомасштабної участі в бойових діях (хоча локальні збройні сутички в прикордонній смузі як з урядовими, так і з антиурядовими силами мали місце).

Що ж змусило турецького лідера Р.Т. Ердогана докорінним чином змінити ставлення до конфлікту,

переглянувши й мету, і засоби її досягнення? Такі зміни сталися не раптово, а визрівали щонайменше з 2013 р. Тут слід указати на декілька ключових факторів, що принципово змінили ситуацію як у Сирії, так і в самій Туреччині, та висунули на перший план питання національної безпеки.

На **національному** (турецькому) рівні до таких факторів слід віднести:

1) *дестабілізацію політичної ситуації та загострення політичної боротьби у 2013–2016 рр.*, що значною мірою були спровоковані авторитарним стилем керівництва лідера АКР Р.Т. Ердогана, його прагненням утвердити свою особисту владу й змінити конституційний устрій країни. Проявами цієї боротьби стали масові акції протесту влітку 2013 р., корупційні скандали й розрив Ердогана з колишнім союзником – рухом впливового проповідника Ф. Гюлена (грудень 2013 р.), невдалі для АКР вибори в червні 2015 р. Апогеєм загострення політичної ситуації, безумовно, стала невдала спроба військового перевороту в липні 2016 р. (організатором якого Ердоган вважає того ж таки Ф. Гюлена, що мешкає в еміграції в США) і розгортані урядом у відповідь масові репресії. Фактично країна виявилася розколотою навпіл – на прибічників і противників президента Ердогана. Проте розгром заколотників і чистки в армії суттєво посилили контроль уряду над нею, що стало важливою передумовою для майбутньої інтервенції, адже до цього саме військові були послідовними опонентами односторонніх дій у Сирії, без координації з НАТО й США [17, с. 1];

2) *різке зростання рівня терористичної загрози через дифузії сирійського конфлікту на територію Туреччини*. До цього призвели, з одного боку, крах процесу примирення з курдами та відновлення Робітничою партією Курдистану (далі – РКК) збройної боротьби проти турецького уряду в липні 2015 р., а з іншого – розгортання на території Туреччини терористичної діяльності Ісламської держави, спрямованої як проти курдів – її основних супротивників у боротьбі за контроль над Північною Сирією, так і проти власне Туреччини – за її участь у боротьбі з ІД. Обидва процеси мали безпосередній зв'язок із ситуацією в Сирії. РКК і ІД учинили десятки кривавих атак по всій країні. На думку експертів, атаки ІД явно мали системний характер і були спрямовані на підлив туристичної галузі економіки та міжнародного іміджу країни [9, с. 5]. На березень 2017 р. лише в боротьбі уряду з курдами жертвами стали близько 2600 осіб, з яких майже 900 – представники силових структур Туреччини [10, с. 5];

3) *проблема біженців*. Туреччина прийняла близько 3 млн сирійських біженців [8, с. 95], що створило низку проблем як усередині Туреччини (у зв'язку з необхідністю їхньої інтеграції в турецьке суспільство), так і спровокувало напруження в сто-

сунках із ЄС, куди частина біженців намагається потрапити.

На **регіональному** рівні слід відзначити:

1) *зміни в регіональному балансі сил*. Протягом 2014–2015 рр. подальша інтенсифікація й інтернаціоналізація сирійського конфлікту призвели до низки подій, що змінили розклад сил на несприятливий для Туреччини. Ідеться про утворення й швидку експансію на території Сирії та Іраку Ісламської держави, утворення міжнародної коаліції на чолі із США для боротьби з нею; зростання суб'єктності сирійських курдів у конфлікті завдяки їхній успішній боротьбі з ІД; початок прямої російської військової інтервенції в Сирії (осінь 2015 р.) і зростання впливу Росії в регіоні.

Фактично на кінець 2015 р. Туреччина опинилася в певній ізоляції. Вона втратила роль головного партнера Заходу у вирішенні сирійського конфлікту, адже адміністрація Б. Обама після угоди про ліквідацію хімічної зброї Асада (2013 р.) остаточно відмовилася від ідеї проведення військової операції проти нього й перенесла головний акцент своєї регіональної політики на боротьбу з ІД, в якій тепер вбачала головну загрозу [18, с. 6]. Найнеприємніше в цьому те, що на цій основі, незважаючи на турецькі протести, склався стійкий альянс США із сирійськими курдами, для яких США є головним зовнішнім спонсором і союзником. Проблема біженців, як зазначалося вище, зіпсувала стосунки з ЄС, а несприйняття турецьким керівництвом військового перевороту в Єгипті (липень 2013 р.) спричинило ускладнення відносин і з Єгиптом, і з Саудівською Аравією [8, с. 92–93]. Отже, у якості головного спонсора сирійських антиурядових сил Туреччина опинилася один на один проти потужного альянсу Росії й Ірану, зусиллями якого Асад, власне, і тримається при владі. Інцидент із російським літаком у листопаді 2015 р. украв загострив стосунки з Росією й призвів до багатьох негативних наслідків у двосторонніх відносинах;

2) *несприятливі для Туреччини зміни в перебігу сирійської війни*. Пряма участь російських військ у бойових діях радикально змінила баланс сил на фронтах сирійської війни на користь Асада. Протурецькі угруповання все частіше зазнавали поразок і від урядових військ, і від загонів ІД, що провокувало постійні чвари між ними. Якщо ще влітку 2015 р. аналітики міркували над тим, скільки часу Асад зможе протриматися, то до кінця року питання про його силове усунення вже було знято. Стало зрозуміло, що досягнення головної мети – усунення Асада від влади – без прямого зіткнення з його спонсорами є неможливим, і з ними доведеться домовлятися.

Цього невтішного висновку турецьке керівництво дійшло на тлі назрівання ще більшої проблеми, яка загрожувала вже безпеці самої Туреччини, адже реанімувала одну з найбільш болючих

проблем турецької політики – курдське питання. Справа в тому, що успішні бойові дії Загонів народної оборони (далі – YPG), бойового крила курдської Партії «Демократичний союз» (далі – PYD), проти ІД, які велися з кінця 2014 р., призвели до появи реальної можливості об'єднання всіх курдських анклавів на півночі Сирії в єдиний масив (так звана Рожава). Перешкодою на шляху об'єднання основного масиву курдських територій (на схід від Євфрату) і західного анклаву (навколо міста Афрін) залишалися контрольовані різноманітними угрупованнями (зокрема й ІД) території приблизно між містами Джараблус і Азаз.

З одного боку, подальша територіальна експансія PYD/YPG на захід від Євфрату ускладнювала становище протурецьких угруповань на півночі Сирії, загрожуючи відрізати їх від баз у Туреччині, а це зменшувало можливості останньої впливати на конфлікт. З іншого боку, через тісні партнерські сосунки сирійських курдів із турецькими будь-яке курдське автономне утворення в Сирії неодмінно провокувало загострення курдського питання в Туреччині, що власне й сталося в липні 2015 р., коли РКК (яка ще з 1984 р. бореться за автономію турецьких курдів) відновила антиурядову боротьбу. Тому успіхи PYD/YPG небезпідставно розглядалися в Туреччині як безумовна загроза національній безпеці країни. Турецьке керівництво доклало величезних зусиль, щоб утримати курдів від просування на захід від Євфрату, передусім намагаючись вплинути на позицію їхнього патрона – США [18, с. 6]. Проте такі зусилля мали лише тимчасовий успіх, і в серпні 2016 р. курди вже вели бої з ІД на захід від річки.

Отже, можна констатувати, що в першій половині 2016 р. стало цілком очевидним, що політика Туреччини стосовно сирійського конфлікту зазнає краху й вимагає докорінних змін. Як зазначив Е. Каддора, політика Туреччини перетворила «регіон навколо неї із зони впливу – джерела політичного розвитку та можливостей – на джерело ризиків, регіон, з якого походять загрози, на економічний тягар для нації» [16, с. 11].

Вихід із глухого кута було знайдено шляхом радикальної переорієнтації турецької політики стосовно сирійського конфлікту. Певним «симптомом» відмови Туреччини від демократичного ідеалізму у ставленні до сирійського конфлікту й переходу до більш прагматичної політики стала відставка в травні 2016 р. А. Давутоглу з посади прем'єр-міністра [8, с. 93]. На тлі чергової кризи в стосунках із Заходом, спричиненої спробою військового перевороту в липні 2016 р., Ердоган вирішив припинити конфронтацію з Росією й піти на співпрацю з нею в Сирії. Турецько-російське примирення стало цілком очевидним на початку серпня 2016 р. під час особистої зустрічі Путіна й Ердогана в Санкт-Петербурзі. Це зближення, без-

умовно, ситуативне (через наявність багатьох протиріч між країнами), і дало «зелене світло» турецькій інтервенції, що розпочалася 24 серпня 2016 р. За загальним переконанням, її деталі повністю були узгоджені з російською стороною. У цій доволі обмеженій інтервенції (як географічно, так і за кількістю задіяних сил) були зацікавлені обидві сторони, і Росія, як не дивно, також мала від неї свої значні дивіденди [12, с. 6–7].

Повертаючись до мотивації турецького керівництва, слід зазначити, що розпочинаючи операцію «Щит Євфрату», яка тривала з 24 серпня 2016 р. до 29 березня 2017 р. і призвела до встановлення турецького військового контролю над прикордонною територією (приблизно в трикутнику Джараблус – Азаз – аль-Баб), правляча верхівка керувалася декількома мотивами, а саме:

1) *безпековий*, тобто необхідність нівелювати загрози національній безпеці, які походили від курдських угруповань (PYD/YPG, РКК) та Ісламської держави, шляхом відсування загонів останньої з прикордонних територій, недопущення їх переходу під контроль курдів і формування тут будь-якого курдського державного утворення; при цьому курдська загроза має явний пріоритет;

2) *геополітичний*, що може бути пояснений як прагнення до збереження й посилення ролі Туреччини в якості впливового гравця в сирійському конфлікті та забезпечення її подальшої участі у вирішенні долі Сирії. Туреччина прагне позиціонувати себе як певна «третя сила» в конфлікті, що надає протекцію місцевим афілійованим із нею опозиційним групам на противагу російсько-іранському альянсу, який стоїть за Асадом, і США, які підтримують курдів;

3) *внутрішньополітичний*. Закордонна військова операція мала б консолідувати турецьке суспільство навколо правлячої партії й особи президента Ердогана й сприяти зміцненню урядового контролю над армією;

4) *гуманітарний*, що передбачає створення умов для запровадження на півночі Сирії «зони безпеки» для біженців. Така ідея просувалася турецьким керівництвом майже від самого початку конфлікту.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що турецька військова інтервенція в Сирії стала проявом кардинальних змін у регіональній політиці Туреччини, які відбулися у 2016 р. у відповідь на провал її попереднього курсу стосовно сирійського конфлікту, і відповіддю на зростання загроз національній безпеці, що походили з території Сирії. Тому серед мотивів, якими керувалося турецьке керівництво, *безпековий*, безумовно, є визначальним.

У подальшому дослідженні турецького збройного втручання в Сирії із суто практичного боку питання слід враховувати, що втручання триває,

змінюються характеристики самого конфлікту й статус Туреччини в ньому, а це цілком може призвести й до змін у мотивації, до появи нових мотивів або змін у пріоритетах серед старих. З погляду теоретичного осмислення іноземних інтервенцій у цілому є сенс здійснити порівняльний аналіз турецької інтервенції в Сирії з інтервенціоністською активністю співставних із Туреччиною (за своїм регіональним статусом) держав. Об'єктом для подібного аналізу може слугувати, зокрема, інтервенція Ефіопії в Сомалі, яку автор цієї роботи розглядав у більш ранній праці [19].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Brown M. The Causes and Regional Dimensions of Internal Conflict / M. Brown // Brown M. (ed.) The International Dimensions of Internal Conflict. – Cambridge, MA: MIT Press, 1996. – P. 571–601.
2. Paquin J. Foreign Intervention in Ethnic Conflicts / J. Paquin, S. Saideman. – March 10, 2008 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.humansecuritygateway.com>.
3. Saideman S. The Ties That Divide: Ethnic Politics, Foreign Policy, and International Conflict / S. Saideman. – New York : Columbia University Press, 2001. – 276 p.
4. Regan P. Civil Wars and Foreign Powers: Outside Intervention in Intrastate Conflict / P. Regan. – Ann Arbor : The University of Michigan Press, 2002. – 172 p.
5. Regan P. Interventions into Civil Wars: A Retrospective Survey with Prospective Ideas / P. Regan // Civil Wars. – December 2010. – Vol. 12, № 4. – P. 456–476.
6. Carment D. Who Intervenes?: Ethnic Conflict and Interstate Crisis / D. Carment, P. James, Z. Taydas. – Columbus : Ohio University Press, 2006. – 264 p.
7. Khosla D. Third World states as intervenors in ethnic conflicts: implications for regional and international security / D. Khosla // Third World Quarterly. – December 1999. – Vol. 20, № 6. – P. 1143–1156.
8. Aktürk Ş. Turkey's Role in the Arab Spring and the Syrian Conflict / Ş. Aktürk // Turkish Policy Quarterly. – Winter 2017. – Vol. 15, № 4. – P. 87–96.
9. Dalay G. What is driving Turkish foreign policy today? / G. Dalay // Al Jazeera Center for Studies, 27 February 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://studies.aljazeera.net/mritems/Documents/2017/2/27/07844d10549849a4af305fbc575cd8a8_100.pdf.
10. Heller S. Turkey's "Turkey First" Syria Policy / S. Heller // The Century Foundation, April 12, 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://tcf.org/content/report/turkeys-turkey-first-syria-policy/>.
11. Hassan H. The Great Game in Northern Syria / H. Hassan // The Tahrir Institute for Middle East Policy, [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://timep.org/commentary/the-great-game-in-northern-syria/>.
12. Sagnic C. Less America, Less Iran: The Russo-Turkish Rapprochement in Syria / C. Sagnic // Turkeyscope. – February 2017. – Vol. 1, № 4. – P. 4–7.
13. Walt S. Alliance Formation and the Balance of World Power / Stephen M. Walt // International Security. – Spring 1985. – Vol. 9, № 4. – P. 3–43.
14. Калдор М. Новые и старые войны. Организованное насилие в глобальную эпоху / М. Калдор ; пер. с англ. А. Апполонова, М. Дондуковского. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2015. – 416 с.
15. Davutoğlu A. Transformation of NATO and Turkey's Position / A. Davutoğlu // Perceptions. – Spring 2012. – Vol. XVII, № 1. – P. 7–17.
16. Kaddorah E. Change in Turkish Foreign Policy: Reassessments and New Trends / E. Kaddorah // Arab Center for Research and Policy Studies, January 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://english.dohainstitute.org/file/get/d8bb5900-615d-4bc2-a50e-52eb9597ef2b.pdf>.
17. Motives for Turkey's Military Intervention in Syria / Arab Center for Research and Policy Studies, Policy Analysis Unit, September 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://english.dohainstitute.org/file/get/e5e7d119-aa30-4cbe-adf26ffad9501007.pdf>.
18. Itani F., Stein F. Turkey's Syria Predicament / F. Itani, F. Stein. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities/resources/docs/turkey_s_syria_predicament.pdf.
19. Шуляк С. Региональная держава как интервент: эфиопская вооруженная интервенция в Сомали / С. Шуляк // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. Вашкевич. – К. : Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 91 (12). – С. 409–413.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 3

Коректура • С. Корзун

Комп'ютерна верстка • Н. Кузнєцова

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 19,25. Ум.-друк. арк. 18.14.
Підписано до друку 12.06.2017. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.